

2025 / 2

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

Nőiség

Berde Mária, P. Gulácsy Irén,
Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond
prózájában

A kisebbségek parlamenti képvisellete

Szlovákia, Románia, Szerbia,
Németország

Vármegyei tisztviselők Erdélyben 1918–1925

Főszerkesztő:
PAPP Z. ATTILA

Szerkesztők:
BÁNYAI VIKTÓRIA
BÁRDI NÁNDOR
DOBOS BALÁZS
FILEP TAMÁS GUSZTÁV
KOVÁCS ESZTER
SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Szerkesztőbizottság
CSERNICKÓ ISTVÁN
FEDINEC CSILLA
KÁLLAI ERNŐ
TÁTRAI PATRIK
VÁRADI MÓNICA
ZAHORÁN CSABA

A lapszám megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Tudományos Akadémia

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:
Hun-Ren TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.hu

Web: regio.tk.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

regio.tk.hu

33. évf. (2025) 2. szám

NŐILEG

SZEGEDI MÁRIA

A két világháború közötti szereplehetőségek, nőiség
az erdélyi magyar prózában: Berde Mária és P. Gulácsy Irén 3

PRÉM MÓNICA

A túlélő erő. Női lét- és identitásformák Dragomán György
és Papp Sándor Zsigmond regényeiben 34

KISEBBSÉGEK PARLAMENTI KÉPVISELETE

DOBOS BALÁZS

A kisebbségek parlamenti képvisellete nemzetközi összehasonlításban:
deskriptív vagy szubsztantív képviselet? 53

MORAUSZKI ANDRÁS

A kisebbségi képviselet lehetőségei Szlovákiában. Feltáró elemzés
a 2016., 2020. és 2023. évi választások adatai alapján 70

SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ – TORÓ TIBOR

Az RMDSZ és a romániai magyarok a 2024. júniusi választásokon 100

BERETKA KATINKA

A nemzeti kisebbségi tanácsok szerepe a szerbiai parlamenti
választásokon: áldás vagy átok a választási etnobiznisz elleni harcban? 134

EILER FERENC

A nemzeti kisebbségek szövetségi és tartományi szintű
politikai képvisellete Németországban 160

MŰHELY

PÁL JUDIT – VLAD POPOVICI

- A vármegye választott tisztviselőitől a bürokratákig.
Az erdélyi megyei tisztviselők professzionalizációjának/
deprofesszionalizációjának statisztikai elemzése, 1918–1925 183

KRITIKA

TAMÁSKA MÁTÉ

- A sokszínűség fenyegetett rendje. Hibrid identitások
Isztriában 1870–1910 220

Daniela Simon: *Die bedrohte Ordnung der Vielfalt. Kulturelle Hybridität in Istrien, 1870–1914.*
Bielefeld: transcript Verlag, 2024.

SZABÓ ZSOLT

- Városvezetők, városvezetés és városműködés Kolozsváron
a dualizmus idejében 225

Ferencki Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918.*
Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2024.

DÉVAVÁRI ZOLTÁN

- „Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi
eszményeket szolgáljon” 232

A. Sajti Enikő: *Kisebbségben – Délvidéken. Várady Imre (1867–1959).*
Pécs: Kronosz Könyvkiadó, 2024.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN

- A román kiugrás (1944. augusztus 23.) kanonizált mester elbeszélése 241

Dan Cătănuș – Vasile Buga – Mihai Burcea (coord.): *23 august 1944. O istorie așa cum a fost.* [1944. augusztus 23. A történet úgy, ahogyan volt.]
Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2023.

KOSZTYÓ GYULA

- A görögkatolikusság Kárpátalján a 20. század második felében 249

Marosi István: *Katakombaszolgálat Kárpátalján.*
A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a kommunista egyházüldözés
időszakában (1944–1989). Beregszász – Budapest: Ortutay Elemér
Görögkatolikus Központ – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2024.

A két világháború közötti szereplehetőségek, nőiség az erdélyi magyar prózában: Berde Mária és P. Gulácsy Irén

Femininity and the Possibilities of Female Roles in Transylvanian Hungarian Prose Between the World Wars: Mária Berde and Irén P. Gulácsy

Abstract: The issue of women authors in Hungarian literary life was for a long time considered peripheral, sometimes even their legitimacy was questioned. The difference in their ways of representation them was not necessarily accepted even between the two world wars. The „female voices” of Transylvanian Hungarian literature, which by then had to manifest itself in an independent framework, posed a major challenge to both authors and critics, due to their multiple minority status. Some have consciously reflected on this, others followed more classical themes and more traditional narrative practices.

The paper examines female themes, styles, and modes of character representation in the work of two prominent authors of the literary scene of the period, Mária Berde and Irén P. Gulácsy, focusing on two of their novels and their primary reception history. The authors have many things in common besides the era and the narrower literary field in which their writing started: their Transylvanianism and Nagyvárad (Oradea), to whose intellectual life they were closely connected; the Helikon writers’ group as a privileged network and an important career direction; and of their gender and the analogous themes of their pros. The paper will attempt a comparative analysis of women’s narratives and practices in the aforementioned decades, and highlight the essential difference between women writers (articulating female experience) and the more traditional women authors of the time. The primary reception of their

* A szerző a Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékén végezte az alap- illetve mesterszakos tanulmányait. Szerkesztő, műsorvezető (PluszFM Nagyvárad). E-mail: szegedi.maria@pluszfm.ro

novels, in addition to these problems, also points to their regional specificities and ties. The language of the two authors, their chosen characters, their narrative techniques can be read as specific female manifestations, and the present-day reader can also find autofictional expressions in them. While there is an abundance of literature on the theoretical background of the subject, there is a serious lack of practical studies and summaries of the reception history.

KEYWORDS: Transylvanian Hungarian women's literature, Mária Berde and Irén P. Gulácsy, the woman question, literary prose, reception history

Ma már viszonylag sokan foglalkoznak női irodalommal és egyes női szerzők életművével az irodalomkritikai diszkurzusokban, miközben igyekeznek definiálni, illetve korról korra újradefiniálni az egyes életművek jelentőségét esztétikai és irodalomszociológiai szegmensekben egyaránt, s a kiválasztott műveket és szerzőiket elhelyezni az irodalomtörténet képletes kánonjainak valamelyik egységében. Jelen tanulmány nem a „női irodalom” terminológiájának helyessége, érvényessége mellett, avagy az ellen kíván elsődlegesen érvelni. Kutatásom történeti részében két, egykoron ismert, sőt kanonikus pozíciójú íróról helyeztet, szereplehetőségeit, korabeli kritikai fogadtatását és műveikben a nőiség összetett kérdésköreit, ezek megjelenési módjait vizsgálom. A 20. század végi posztstrukturális irodalomtudományi iskolák részeként a feminista kritika kialakulása, a feminista nézőpont érvényesítése arra a distinkcióra épített, hogy a megszólalásmód és a tematika, de akár a karakterformálás szintjén is komoly különbség létezhet egyszerű író és *nőíró* között. Többek között erre az alapvető distinkcióra igyekszem rámutatni az alábbiakban, mégpedig két kiemelkedő – ámbár mára némiképp elfeledett – alkotónak, Berde Máriának és P. Gulácsy Irénnek az életútja kapcsán, primer kritikai recepciójukat és természetesen egyes műveiket vizsgálva.

Az erdélyi magyar irodalomban túl sok női íróval nem találkozhatunk a vizsgált évtizedekben, de azért említhetjük néhány olyannak a nevét, akik kimagaslóan művelték az irodalmat, mindkét „irodalmi mezőn” viszonylag elismertnek számítottak, s akik női szerzőként már egy kellően szélesre taposott ösvényen indulhattak el, komoly narratív hagyomány folytatóinak is számíthattak. A 20. század elejére rangot szerzett az irodalomban többek mellett Czóbel Minka és Erdős Renée, később Ritoók Emma, Kaffka Margit, Miklós Jutka, Lesznai Anna, Földes Jolán vagy éppen Tormay Cécile, és velük majdnem egy időben kezdte el írni első műveit Berde Mária is, aki azonban leginkább az 1920-as évektől, a békediktátum folytán egy „utódállam” területén, vagyis az erdélyi magyar irodalom kiemelt alkotójaként szerzett hírnevet magának. Berde (1889–1949) a megszállt Erdélyben kezdett (nem is prózáíróként, hanem költőként és publicistaként), majd az új politikai keretekben különválni kényszerült irodalom egyik legfontosabb alkotójaként és alakítójaként vált ismertté, lett a szépirodalom és a helyi irodalmi élet egyik sokrétű tehetősége. Ezen időszakban s ugyanezen területi irodalomszegmensben kétséget kizáróan

P. Gulácsy Irén (1894–1945) volt a másik jól ismert női alkotó, a kor kétséget kizáróan divatos és sikeres, elismert regényírója. Gulácsy – férje halálát követően, akit sokáig Nagyváradon ápolt s írásából tartott el – előbb Kolozsvárra költözött, majd (akárcsak Áprily Lajos a férfi íróársak, a helikonisták közül) repatriált, vagyis elhagyta Erdélyt, s Magyarországra költözött, így több szempontból is más lett az ő erdélyiségének, kettős kisebbségi létének a megítélése, mint Berdeének. Gulácsy eleve nem Erdély szülőtte volt, Szegeden látta meg a napvilágot, viszont az első világháború kitörésének évében Nagyváradra költöztek férjével, s így a Nagy Háború végén maga is részt vett az irodalmi „hőskor” alapozó munkáiban, azaz az erdélyi irodalom legnehezebb helyzetének megváltoztatásában, intézményhiánytól és többségi elnyomástól, cenzúrától sújtott állapotainak a felszámolásában, enyhítésében. Mindazonáltal 1928-ban már úgy volt jelen az erdélyi Helikon íróinak budapesti bemutatkozásán a Zeneakadémián, hogy íásaival tartozott csak közérjük, életvitelszerűen már nem, a harmincas évektől pedig egyre kevésbé az erdélyi friss szellem és a haladóbb, progresszív irányok, a demokratikusan hirdetett transzilván-európai eszmeiség foglalkoztatta. Továbbra is konzervatív liberális eszmevilágot képviselt, nem csatlakozott a jobboldali radikálisokhoz, de olyan szellemiségű csonka-magyarországi lapokban is publikált, amelyek a nemzeteszmé integritását egyre inkább a sérült határok valamilyen formában való visszaállításában látták csak megőrizhetőnek.¹ Tragikusan korai halála (Budapest II. világháborús ostromakor, éppen 80 éve) lehetetlenné tette, hogy a húszas évek előtti lírikusi, majd az ezt követő ígéretes prózaírói, később országosan sikeres, alapvetően történelmi tárgyú regényírói pályáját kiteljesítse.

Tanulmányom talán legfontosabb kérdése az, hogy a kortársak miként helyezték el kettejüket mint írókat az irodalomban. Milyen jelzőkkel illették őket, milyen kategóriákba sorolták műveiket? Erdélyiségük vagy esetleg nemük szerint sorolták be őket a szépirodalmi mező valamelyik szekértáborába, netán eszerint kategorizálták is őket? Miként viszonyultak karakterábrázolásaikhoz, témafelvételeikhez, azokat konvencionálisnak, netán rendhagyónak és újszerűnek minősítették-e? Választásom több irányból is indokolt. Egyfelől a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban nőként kétséget kizáróan ők ketten szereztek komoly elismertséget és rangot, az erdélyi Helikon írócsoporthoz tartozásának kiemelt szerzőiről, oszlopos tagjairól van szó, akik az 1926-tól Marosvécsen rendszeressé váló nyári találkozók – Babits szép kifejezésével a „plein-air íróparlamentek” – meghívottjai voltak a kezdetektől. Gulácsy Irén regénye, a *Hamueső* lett az 1924-ben

¹ „Nehéz eldönteni, hogy ő távolodott-e el erdélyi íróársaitól, vagy azok őtöle, kétségtelen azonban, hogy a *Helikon*nak mindössze két marosvécsi tanácskozásán vett részt, írásait a *Fekete völgyek* sikerétől kezdve Magyarországon jelentette meg”. Láng Gusztáv: Gulácsy Irén. (Kérdőjelek egy bestseller körül.) *Utunk*, 1982/41. 5., illetve Kérdőjelek egy bestseller körül. In: uő: *Kivándorló irodalom. Kísérletek*. Kolozsvár: Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 1998. 90–91.

megalakult Erdélyi Szépmíves Céh első könyve, Berde Mária pedig, aki szintén versekkel kezdte, de elismert regényíróvá vált ekkorra, felkészült kritikusként és publicistaként is érlelő vitákat generált az erdélyi folyóiratok hasábjain, és általában is meghatározó aktora lett az erdélyi irodalmi törekvéseknek.² Berde számos téren aktív alakítója tudott lenni a vizsgált két évtized erdélyi (és összmagyar) irodalmi-publicisztikai életének, az *Erdélyi Helikon* folyóirat kiemelt szerzőjeként a belső anomáliákra is felhívta a figyelmet, elegendő, ha csupán az 1929–1930-as *Vallani és vállalni* vitában vagy később az Erdélyi Magyar Írói Rend (EMÍR) létrehozásában játszott szerepeire gondolunk.

Mint látható, nem csupán szépírókként, hanem irodalomformálóként is számolnunk kell tehát a két szerzővel a korban. Mindemellett Nagyváradhoz is erőteljesen kötődnek, irodalmi munkásságuk javarészt az I. világháború végétől itt kapott szárnyakat. Gulácsyt a nagyváradi *Magyar Szó* fedezte fel, Berde Mária tanított is a városban, s szintén közölt Tabéry Géza említett irodalmi hetilapjában már 1920 előtt is. Az erdélyi regionalitáson belül tehát egy alrégiót is képviseltek, a Partiumot, Berde és társai (többek között Olosz Lajos és Tabéry) épp a túlcentralizált Erdélyi Szépmíves Céh kiadói politikája, a Kolozsvárra és környékére vagy belső Erdélyre fókuszáló irodalmi rendezvények, könyvbemutatók ellen is szót emeltek az EMÍR megalakításakor.³ E hármas szempont mellett (helikonisták, erdélyiek s Nagyvárad irodalmi életéhez is kötődnek) nőként eleve többes kisebbségi pozíciókból szólalhattak csak meg. Igaz ez mind a magyarországi (főleg Budapest-centrikus) irodalmi életre vonatkozóan, mind az erdélyi irodalmi mező kibontakozó folyamatait is figyelembe véve, ahol eleve a nemzeti kisebbségi sors mindennapos terheit is magukon érezhették. Legfőbb célom – e többnyire kényszerű adottságként felfogott értelmiségi léthelyzetben – kettejük prózai munkáiban és azok kritikai fogadtatásában a női kérdéskörök, szereplehetőségek és általában a nőiség *sajátos, rendhagyó* vagy éppen *klasszikus, hagyományos* ábrázolásmódjainak vizsgálata. Ebben kiemelt szerep jut természetesen a 19. századtól fokozódó emancipációs törekvések hatásainak s a századelő kulturális mintázatainak, amelyek idővel a kortárs kritikákban is megjelentek, de a klasszikus/esztétizáló, majd a szintetizáló moderniségszmények szépirodalmi megjelenítéseinek is: azok lecsapódásai, az 1920-as években alkalmazott formáik, tematikus eljárásaik, karakterábrázolásaik esetleges nővumai vagy éppen meghaladottságai vizsgálatának tehát. Nem feledhető ugyanis, hogy mindez már egy radikálisan megváltozott korban és

² Harmadik példaként akár Szentmihályiné Szabó Mária (1888–1982) nevét is említhetjük, aki kezdetben szintén részt vett a Helikon íróinak marosvécsi találkozóján, s akit Magyarországra költözése után is szintén elsődlegesen erdélyi jelzővel illették.

³ Boka László: Egy elszalasztott lehetőség? Erdély mint virtuális Közép-Európa. Transzszilvanizmus-formák és esélyeik a két világháború között. In: Földes Györgyi – Ladányi István – Szávai Dorottya (szerk.): *Kélet-Közép-Európa mind virtuális konstrukció*. Budapest: Gondolat, 2021. 84–100.

társadalmi helyzetben, kisebbségi körülmények közt zajlik, vagyis regényeik (már primer célközönségük okán is) egyetemes és regionális színek felől egyaránt vizsgálhatók, miközben, női szerzőkről lévén szó, az említett többes minoritásjegyekre is felfigyelhetünk műveikben. Miként írtak, mennyire női szerzőkként, női narratívákkal és a nők helyzetére reflektálva, illetve mennyire egy nemzeti kisebbségi irodalom reprezentánsaiként? Mennyire képviselvek alapján, közösségi, kollektív hangokon, és mennyire autonóm egyénként? Mennyire formabontóként és tematikusan is merészen, vagy inkább konvencionálisan, netán múltba fordulón és a hagyományokhoz ragaszkodva?

Hangsúlyoznom szükséges, hogy jelen írás alapvető célkitűzése nem a hazai feminizmus fejlődéstörténetének a bemutatása, az összetett problémakörök mélyebb rétegeinek a feltárása, hanem a női jegyek prózapoétikai jelenlétére (vagy ezek hiányára) való nagyobb fokú rávilágítás, a két említett szerző műveiben fellelhető sajátosságok összehasonlító elemzése. Tulajdonképpen két szerzői attitűdöt vizsgálók: abból indulok ki, hogy a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom „női hangjainak” minor léte még több kihívást jelenthetett a korabeli női szerzők számára, viszont erre értelemszerűen másként reagáltak az egyes alkotók. Egyelőre e két életműből is csupán két-két fontosabb műre korlátozódik vizsgálatom, az említett szempontok alapján afféle esettanulmányokként: ezek *A szent szégyen* (1925) és a *Tüzes kemence* (1936), illetve a *Hamueső* (1925) és a *Fekete vőlegények* (1927).

Berde és Gulácsy az 1918 után az erdélyi magyar társadalomban betöltött szerepköreik által, illetve az intézményeiben sokáig látványosan elszigetelt, különválni kényszerülő irodalomszegmensben is (mely a publicisztikai élettel együtt az erdélyi magyarság központi médiuma volt) kiemelkedő alkotóknak számítottak, mára viszont méltatlanul elfeledettek, vagy kanonikusan fel sem fedezettek igazán. Az elemzésre kiválasztott regényeik révén azt, remélem, jobb bepillantást nyerhetünk az erdélyi magyar értelmiségi nők korabeli helyzetébe, illetve rávilágíthatunk teremtett világaik különbözőségére (mondanivalójuk, prózapoétikai eljárásaik, nyelvezetük, ábrázolásmódjaik, karakterformálásaik sajátosságaira és persze „nőiségük” megnyilatkozásaira is), közvetetten pedig akár önéletrajzi, autofikciós eljárásokra is rámutathatunk. Feltételezésem ugyanis az, hogy a nők ekkoriban is erőteljesen megváltozó társadalmi helyzete és megítélése komoly befolyással volt arra, hogy milyen arányban és miként lehettek egyáltalán jelen az irodalmi nyilvánosságban, de megválaszolandó kérdés az is, hogy ez valamiképpen – közvetlenül vagy áttételesen – lecsapódott-e írásművészetükben. A női szerzőket ugyanis nemcsak biológiai nemük, s nem is csupán az írásmódjuk kapcsolják össze, hanem sajátos viszonyuk is az irodalmi és történelmi tradíciókhoz, valamint a társadalmi konvenciókhoz.⁴

⁴ Lásd erről: Borgos Anna – Szilágyi Judit: *Nőírók és írónők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Budapest: Noran, 2011. 7–8.

Univerzalitás és partikularitás problematikája

A 20. század utolsó harmadának posztstrukturalista tanai óta gyakori előfeltevés, hogy a női szerzők jobban érdeklődnek a testi működések, a személyes élmények, a mikrotapasztalatok iránt, míg a férfírók által ábrázolt témák sokkal univerzálisabbak. Bán Zsófia egy kerekasztal-beszélgetés⁵ alkalmával emelte ki azt, hogy a női témák egyáltalán nem partikulárisak, egyrészt mert az emberiség felének élettapasztalatát dolgozzák fel, másrészt mert a női témák is képesek az általános, univerzális szintjére emelkedni. A testtel való foglalkozás mint tipikusan női téma soha nem partikuláris, hiszen a test mindennek a kezdete és a vége. A női témákat legfeljebb azért gondolták sokáig partikulárisnak, mert a nők évszázadokig ki voltak zárva az irodalom bizonyos intézményes regisztereiből: nem ismerték és nem ismerték el a nők íráskészségét.⁶

Ha abból az alapvetésből indulunk ki tehát, hogy a nem, a latin *genus* számos tekintetben társadalmi konstrukció is (ez az angol gender, vagyis a „társadalmi nem” eredete) akkor az ún. női irodalom egy, a környezetünk, kultúránk, társadalmunk által tipizált konvenciósor nyomán jöhet létre. A társadalmi konstrukció ugyanakkor egy folyamatosan változó keretre utal, megítélés, felvetés és belátás játéktereire. Kezdetben a feminizmus sem azt jelentette, amit manapság a szó számunkra hordoz. A feminizmus posztstrukturalista⁷ gondolatai, elméletei mindig

⁵ Ms. Columbo Live!: Létezik-e férfi irodalom? A beszélgetés résztvevői: Bán Zsófia, Németh Zoltán, Seres Lili Hanna. Moderátor: Réz Anna. Az esemény részleteiről a [litera.hu](https://litera.hu/magazin/tudositas/letezik-e-ferfi-irodalom-letezik.html)-n Győri Enikő számolt be. Bővebben lásd: <https://litera.hu/magazin/tudositas/letezik-e-ferfi-irodalom-letezik.html> (Letöltés ideje: 2025. január 25.)

⁶ A modern értelemben vett irodalmi élet viszont, amelyben intézményes regiszterek működnek, viszonylag új jelenség. Bár az irodalom története évezredekre nyúlik vissza, a ma ismert irodalmi élet – szerzők, kiadók, kritikusok és olvasók formális rendszerével – nagyjából a 18–19. századtól alakult ki. A könyvnyomtatás feltalálása a 15. században kulcsfontosságú lépés volt, de az irodalom modern intézményesülése csak a polgári társadalom fejlődésével, a nyilvánosság és az olvasóközönség megerősödésével vált igazán meghatározóvá. Az irodalmi piac, a szerzői jogok védelme és a professzionális írói lét feltételeinek megteremtése is ebben az időszakban kezdett kikristályosodni. A 19. század első felében, a reformkorban formálódott ki a modern irodalmi élet olyan szervezetekkel, mint a Kisfaludy Társaság vagy a Magyar Tudományos Akadémia, tehát modern értelemben vett irodalmi élet tulajdonképpen kétszáz éve sincs.

⁷ Julia Kristeva korszakolása kapcsán érdemes emlékeztetni, hogy a *feminin*, a *feminista* és az úgynevezett női (female) fázisok változó hosszúságú korszakokat és gyakorlatokat fedtek. Az 1840 és 1880 közötti időszakra tehető a feminin fázis, amikor jelentős női szerzők, költők és főleg regényírók jelentek meg, de alapvető céljuk az irodalmi érvényesülés közben az volt, hogy úgy írjanak, mint a férfi írók, hogy befogadja őket a férfi kultúra. Gyakori volt, hogy munkáik férfi álnéven jelentek meg. A második, feminista fázist leginkább az jellemzi, hogy a női írók autonómmá váltak, saját néven szólaltak meg, de legtöbbször csak azért, hogy elmondják a női nemmel kapcsolatos sérelmeket, szenvedéseiket. Ez a második fázis hosszú évtizedeken át tartott, s a jogok fokozatos kivívásával részben lendületét is veszítette. Az I., majd a II. világháború, leginkább 1968 után jelentkező harmadik fázisban pedig

az adott kor kontextusában születtek és értelmezendők, ezt a feminista kritika is többnyire belátta.

Adódik tehát a kérdés: mit nevezünk egy látszólag retrospektív (ha a szerzők korát vizsgáljuk, amiben éltek) s ugyanakkor nagyon is eleven, kortárs megközelítésben (ha műveik mai olvasati potenciálja felől közelítünk) női irodalomnak? A női irodalom maga egyrészt leíró terminus (bizonyos szövegeket a szerzők nemi hovatartozása alapján helyez egy csoportba), másrészt mint kategorizációs alap is működik (egyes szövegjellemzőket nőiként azonosító pozitív vagy negatív értékterminusként olvas), vagyis értékterminusként funkcionál. Bollobás Enikő szerint ahhoz, hogy a nők ne pusztán tárgyként legyenek jelen az irodalomban (s ne folyamatosan alávetett szubjektumként, hanem önálló hanggal cselekvő szubjektumként lépjenek fel) alapvetően arra volt szükség, hogy emberi alakot öltsenek, tehát képesek legyenek kifejezésre juttatni gondolataikat, érzelmeiket, fájdalmaikat egy hosszú, „elnémított”-nak mondott korszak után.⁸ Az erdélyi irodalmon belül a női irodalmi hagyomány létezése, kézzelfogható léte, amennyiben ilyen feltételezünk, azt jelenthetné általánosságban véve, hogy a női szerzők tapasztalatai, írásgyakorlatai, műfajteremtései dialógusba lépnek egymással, hálózattá szerveződnek a regionális irodalmi hagyományon belül. Ennek a hagyománynak kétségkívül erős pilléreit a fent nevezett alkotók teremtették meg, miközben ők is már komoly alapokra építkezhettek.

Minden női irodalom magában hordoz valamilyen női szemléletet, ami Séllei Nóra szerint „feminista irodalomkritikai újraolvasást eredményez, a nemzeti irodalmakat kulturális kontextusba helyezi, ezáltal a gender-központú irodalom társtudományok segítségével együtt lesz értelmezhető, ha elfogadjuk azt a butleri

a nők elutasították az utánzást és a protestálást egyaránt, és e helyett az autonóm művészet forrásként felfogott *női tapasztalat* felé fordultak. E mindmáig tartó, kései fázisban megpróbálják az eddig szótlán női létélményt aktualizálni, megfoghatóvá, működővé tenni saját, egyéni eszköztárukkal, alapvetően nem sérelmi politikákat hajszolva. Olyan „élményalkotó megjelenítésre” törekednek, amely viszont alapvetően eltér a világgal kapcsolatos és arról ismerni vélt férfiúi tapasztalásoktól. Esetünkben, a két világhégés közötti női narratívák erdélyi hangsúlyait vizsgálva nyilvánvalóan a második – igen hosszúnak mondható – történelmi fázis lesz a mérvadó, amelyben érvényesültek az első fázis „hatásai” és gyakorlatai, rögzültségei is, amelyek meghatározták a korabeli kritikai recepciót éppúgy, mint az olvasási szokásokat. Ugyanakkor alkotói egyéniségektől függően bizonyos művek már előremutattak egy progresszívebb kifejezésforma és ezáltal individuálisabb értelmezési sík irányába is. Lásd erről: Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. 162–163., illetve Showalter, Elaine: *A feminista irodalomtudomány a vadonban*. – A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány. *Helikon*, 1994/4., 422–424. (Az utalt alfejezet: A nőies [feminin] meghatározása: a gűnikritika és a nők által írt szöveg.)

⁸ Bollobás Enikő: Performansz és performativitás – a női, a meleg és a nem fehér szubjektumok nagy előadásai az irodalomban. In: Séllei Nóra (szerk.): *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. Debrecen: DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. Idézi: Tóth Gabriella: Psyché-análízis. A női szerepalakítás és a női szubjektum kialakulása a Psyché-ben. *Tiszatáj*, 2011/4. 61.

alaptételt, miszerint a nem társadalmi konstrukció”.⁹ Séllei azt is kifejtette, hogy a női kultúra mint kollektív tapasztalat hoz(hat) létre sajátosan női szövegeket. Úgy vélte, a szöveg felfedezése és a hagyomány megteremtése olyan fontos kritikai aktus, mint a női írók szubjektumképzése volt, közös bennük az, hogy mindkettő kulturális konstrukció.¹⁰ Várnagy Márta szerint „a feminista irodalomkritika egyik fontos célja a meglévő művek újraolvasása, az irodalomtörténet egyfajta korrekciója”.¹¹ A mindenkori, teljesnek mondott magyar irodalomban a női szerzők teljesítménye viszont – amint azt Balázs Imre József is hangsúlyozta – elszigetelten, legtöbbször a férfi kortársak viszonylatában jelent csak meg.¹² Sőt, mint utaltam rá, az ún. női irodalom vonulatain belül is határozottan elkülöníthetünk jelentős, úttörő szereppel bíró írónőket és hangsúlyosabb *nőírókat*, akik a „külső” egyenjogúsítási processzusokon túl már a női tapasztalat „belső”, narratív sajátosságait kívánták hangsúlyosan megfogalmazni. Mindez alapvetően kettős problematikára épít. Az egyik önmaga társadalomtörténeti, irodalomszociológiai aspektusokkal bír: míg a férfi szerzők biztos alapon, sok évszázados, többnyire kiérlelt, tehát előzetes minták birtokában írták prózáikat, verseiket, színpadi műveiket, addig a nők (az antikvitás óta) többnyire példa és lehetőség hiányában gyakorlatilag a semmiből kellett elkezdjenek felépíteni egy „női irodalmat”, s küzdeni azért, hogy a hangjukat, tehetségüket egy szerkesztőség meghallja, szépirodalmi munkáikat a társadalom (olvasók) pedig elfogadja. Ezzel az új irodalommal szemben pedig előítéletek sokaságát kellett leküzdeniük (nem csak a jelenleg vizsgált két világháború közötti időszakban), s számos elvárásnak megfelelniük, amiket természetes módon az irodalmi élet legkülönbözőbb területein, így a piaci szegmensekben, könyvkiadásban, terjesztésben, irodalmi társaságokban, díjak kuratóriumaiban uralkodó többségben lévő, gyakorlott férfiak írtak elő.¹³

A második kapcsolódó problematika az egyenjogúsági/egyenjogúsítási processzusokon túllépően (sőt, az elvárható esztétikai mércén, kivitelezésen és minőségelveken is átnyúlóan) az, hogy az írónők egy jelentős része témaválasztásában,

⁹ Séllei Nóra: *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*. Debrecen: DEENK Kossuth Kiadó, 2007. 100.

¹⁰ i.m. 101.

¹¹ Várnagy Márta: A női irodalom és a feminista irodalomkritika Magyarországon. Hangok és visszhangok. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat (TNTeF)*, 2011/1. 26. https://acta.bibl.u-szeged.hu/65611/1/tntef_001_001.pdf (Letöltés ideje: 2025. május 6.)

¹² Balázs Imre József: A női irodalmi hagyomány lehetőségei az erdélyi magyar irodalomban. *Korunk*, 2022/4. 6–9.

¹³ A 19. században azonban már működtek olyan női olvasóköri és szerveződések, amelyek túlléptek a salonok informális keretein, és a művelődés, valamint az irodalmi élet tudatos alakítására törekedtek. Emellett a női olvasóközönség kulcsszerepet játszott az irodalom terjedésében, hiszen az érzelmes regények, a szépirodalom és a társadalmi kérdéseket boncolgató művek fő célközönsége gyakran éppen a nők voltak. Sőt, ismert és tisztelt írónők is alkottak ekkor, mint Szendrey Júlia, Slachta Etelka, Majthényi Flóra stb.

nyelvezetében, karakterformálásában s számos egyéb irodalmi együtthatóban is jellegzetes „másságot” képviselt. Ők nem egyszerűen ugyanazt írták, mint férfitársaik, csak nőként, hanem másképpen ábrázoltak eleve mást, olyasmit, ami egy férfi alkotó számára (alapvető tapasztalatok hiányában) talán sohasem lenne lehetséges. E két, alább is gyakran érintett aspektus sok esetben összeér, összezsúszik a vizsgált regényekben és még inkább az őket figyelő kritikákban, értekezőprózai írásokban, az azonban könnyűszerrel kimutatható, hogy a nők által írt szépirodalmat az 1920-as, 1930-as években, illetve majd a szigorúbb értelemben vett nőírók jelenlétét Erdélyben a tárgyalt két évtizedben még messzemenően a többszörös kétség és a minor lét határozta meg. Az erdélyi kulturális életben betöltött szerepeik, illetve elemzendő műveik ezért is a regionális női irodalmi kánon kérdéskörei árnyalásának szükségességére figyelmeztethetnek. Az alábbiakban ezért nem csupán a művekről, hanem az olvasókat kondicionáló kritikai visszhangjukról is szó lesz, vagyis a kritikákban megfogalmazódó diszkurzív gyakorlatot vizsgálom, azt kutatva, hogy történeti viszonylatban hogyan jelentek meg a Berde- és P. Gulácsy-művek a primer recepcióban. Ebben mennyire hangsúlyozódott nemük, erdélyiségük, s mennyire váltak fajsúlyossá és szövegkomponáló elemekké a tematika és/vagy a karakterformálás által a közvetített női hangok?

Berde Mária: A szent szégyen (1925)

A szent szégyen című regény a női emancipáció egyik fontos alkotása a teljes magyar irodalomtörténetben. A regény cselekménye a 20. században játszódik, a fiktív keret egyértelműen nők és férfiak nagyon is valós, eltérő szerepvállalásait használja fel a probléma kibontására. Egy fiatal leány anyaságának a „szent szégyenét” ismerjük meg (a témát korábban is feldolgozta már Berde egy novellájában¹⁴). A szerző főhősnőjét morális választás elé állítja: abortusz – vagy a gyermek világrahozatala által a társadalom várható kirekesztő ítélete.

A fiatal lány, Hanna beleszeret a polgármester fiába, aki – megkapva, amit szeretett volna –, bejelenti, hogy külföldön folytatja tanulmányait. Hanna a szerelem velejáróját, a testiséget joggal éli meg, ami önmagában nem bűn, hiszen a nőknek is joguk van ehhez az örömhöz, az adott korban viszont még hivatalosan csak a házasság keretein belül történhetett mindez. Mikor Hanna elmondja állapotát a fiúnak, az az abortuszt javasolja. Hanna a család javaslatára végül egy szanatóriumban szüli meg gyermekét, akit majd árvaházban tervez elhelyezni. Mindezt viszont végül nem lesz képes megtenni, úgy dönt, hogy szembemegy a társadalmi elvárásokkal és előítéletekkel, s lányanyaként (édesanyja segítségével) neveli majd gyermekét. Gyórbíró Hanna, a főszereplő már eleve a társadalom kirekesztettségében nőtt fel

¹⁴ A *Vargabetű* címűben.

apja öngyilkossága miatt, akit sikkasztással vádoltak meg. Már ekkor szembetűnővé válik a tény, hogy e korban a férfiak azok, akik mindenképpen ellenére könnyedén új életet kezdenek, anélkül hogy a társadalom megvetné őket, anélkül hogy számot kéne adniuk cselekedeteikről. A másik alapvető problémája a megidézett kornak, hogy Hannának otthon kell maradnia pénzt keresni (kézimunkákat készítenek az édesanyjával), hogy taníttathassák a bátyját, aki Budapesten tartózkodik. Ennélfogva a lányt a tanulás jogától is megfosztják, amit édesanyja később belát, részben meg is bán. Simeon, Hanna testvére, megtudva, hogy Hanna állapotos, saját jó hírét kezdi féltetni. Hanna alakját – a történetek ellenére – Berde lelki erejének nagyságában mutatja meg, aki nem adja fel úgy, mint egykoron az öngyilkosságot választó édesapja, hanem szembenéz sorsával és társadalmával, vállalva akár a kirekesztettséget is. A belső, lelki nyugalomát végül saját döntése szilárdságában megtaláló főhősnő maga mellé állítja édesanyját és utóbb a bátyját is, mindezt erkölcsi következetességgel és szilárd belső hittel.

Berde regénye témaválasztása és nyelvezete miatt is felemás fogadtatásban részesült. Kiss Ernő az író művészi hozzáértését és nőírói voltát egyaránt kiemelte *A szent széken*ről írt kritikájában:

Művész, de nő. Ez ad írásának sajátos igazságot, mely sokszor mélyebb, mint a férfiak igazsága, és megkapó érdekességet, mely az átlagból kiemel. Asszonyi szívének mély érzelmével fogja át művének hőst és e vele érzés és együtt élés adja meg neki a készséget, hogy a leány lelkét úgy tárja föl előttünk, hogy teljes és még a legnagyobb részletesség mellett sem lankadó érdeklődéssel kísérik sorsát. [...] Berde Mária e művében is szép és tiszta magyarsággal, színesen és finoman ír.¹⁵

Akkoriban sokan elfogadhatatlannak tartották a mű témájának ekképp történő feldolgozását. Azért is, mert nő írta, s mert a mű hősnője maga is nő, a szerző pedig hívó keresztyénként volt közismert, s ez összeegyeztethetetlennek látszott a lázadó nő moralitásával. Azon túl, hogy a modernség sokadik hulláma közepette is még mindig magyarázatra szorult egyesek számára, hogy egy fiktív hős (akár csak a versben megszólaló „lírai én”) semmilyen szinten nem azonos a hús-vér fizikai szerzővel, s Berde eleve nem is autofiktív műnek szánta regényét, érdekes érvrendszert sorakoztatott fel a *Protestáns Szemle* recenzense. Bodor Aladár szerint a bűn mindenképp a hősnő jelleméhez tapad, ugyanis egy nő nem szeretkezhet szabadon, akkor sem, ha anyagilag független és képes felnevelni gyermekét: „a nő főmondanivalója az irodalomban a két legrealisztikusabb életérték: a szerelem és az anyaság”.¹⁶ Ezzel szemben Gulyás Sándor a budapesti *Napkelet* hasábjain méltatta Berde narratívája mellett a témaválasztását is:

¹⁵ Kiss Ernő: Erdélyi regények. Második közlemény. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1926/3–4. 332.

¹⁶ Bodor Aladár: R. Berde Mária: *A szent széken*. *Protestáns Szemle*, 1925/10. 511–512.

Olyan motívumokat ragad ki a társadalmi életből, amelyek – természetüknél fogva – csak a női lélek értelmezése szerint jelenhetnek meg az irodalomban az élmény erejével.¹⁷

Mindugyanakkor Berde szerepvállalásait, eleven erdélyiségében is modernségét Pintér Jenő fogalmazta meg talán a leginkább helytállóan:

Berde Mária a királyhágóntúli magyar elbeszélők között a legerdélyibbek egyike. Erdélyisége nem a tájnyelvi sajátosságok alkalmazásában nyilatkozik meg, hanem szellemében és hangulatában. Meséibe mindig szeret valami erkölcsi alap gondolatot vinni, világ-szemlélete a modern nőé. Szociológiai álláspontja nem teszi igazságtalanná társadalmi kritikáját, probléma-keresésével nincs terhére olvasóinak.¹⁸

Berde Máriáról már kortársai is kiemelték művészi tehetségét és ábrázoló erejét. Munkáiban olyan sajátos női hangok is megjelentek, amelyek a kor erdélyi magyar irodalmában egyedülállónak számítottak. A *Budapesti Szemle*ben írt sorok értelmében, melyek a *Szentségvivők* című regényét ismertették:

R. Berde Mária kitűnően ismeri az emberi lelket, meg tudja lesni legfinomabb rezdüléseit, s érti és tudja tolmácsolni az érzelmek egész skálájának hangsorát, a merengő ellágyulástól a féktelen szenvedélyig.¹⁹

Ugyanebben a cikkben olvasható az is, hogy Berde Mária az új erdélyi regényírók között „művészi szempontból” a legnagyobbnak számít. „Érdemeit és jelentőségét elismerte a magyarság szellemi életének minden tényezője, élükön a M.T. Akadémiával [...]”²⁰

Berde Mária: Tüzes kemence (1936)

Tüzes kemence című regényében Berde még inkább provokatív, a nők egyenlőtlen helyzetére és az őket érő sztereotip megnyilatkozásokra, ítélkezésre felfűzött tematikát választott, egy, a 20. század harmadik évtizedében is nehéz, morális kérdéskört, s abban a hősnő helyzetét: a házasságtörés problematikáját. Ezt vázolja

¹⁷ Gulyás Sándor: R. Berde Mária: A szent szégyen. *Napkelet*, 1925/8. 281.

¹⁸ Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. *A magyar irodalom a XX. század első harmadában II.* 8/2. köt. Budapest: Franklin-Társulat 1941. 1316. https://mek.oszk.hu/15300/15384/pdf/15384_8_2.pdf (Letöltés ideje: 2025. január 15.)

¹⁹ r. r.: Erdély irodalmi élete – regényben. R. Berde Mária: *Szentségvivők. Budapesti Szemle*, 239. köt., 1935. 116.

²⁰ I. m. 114.

fel belső lelki vívódásokkal, titkokkal, megbocsátással és lelki megtisztulásokkal karöltve. Ez a megbocsátás viszont talán az egyik legnagyobb visszhangot keltő tényező az életmű prózavonulatában: a főhősnő saját magának kell hogy megkegyelmezzen. Berde a főhőseit tökéletes lélektani eszközökkel, a korabeli társadalmi konvenciók, elvárásrendek és saját maguk lelkiismerete közti állandó vívódásokban, ugyanakkor erőteljes szabadságvággyal ábrázolja. Ahogy Józsa Miklós írta:

Berde regényeinek jellegzetes témája a nő-sors ábrázolása: a nők társadalmi helyzete, a női emancipáció, a jogfosztottság, a kiszolgáltatottság, a női egyenjogúság, a leányanyák sorsa. Ilyen témájú regényeivel válik a női szenvedélyek mesteri ábrázolójává.²¹

Nem egyszerűen régi, kimeríthetetlen témája, a férfi-nő kapcsolat kerül tehát itt elő, hanem a nő belső gondolatvilága, lelki integritása is, ami alapvetően más, mint egy férfi esetében, s mindez olyan kifinomult lélekrajzi ábrázolással és cselekményszöveggel párosul, ami korábbi remekléseit is felülmúlja. A regényt nem véletlenül a Nyugat Könyvkiadó adta ki 1936-ban, Budapesten. Itt, a *Nyugat* hasábjain jelent meg az első kritika is róla, mégpedig Schöpflin Aladár tollából, aki elsősorban Berde regényének szerkezeti adottságait, jól megkomponált ívét és nyelvezetét dicsérte.

[...] mondatai úgy csengenek, mint az ötvös kalapácsa az ellenálló fémén. A platina keménységével csillognak. Ez a keménység van a történet vonalvezetésében is. [...] szoros fegyelmet tart mondanivalójával szemben, nem bízta magát ösztönre, pontosan azon az alaprajzon épít, amelyet, mint jó építész, előre kitervelt.²²

A prózapoétika kiérlelt, tudatos technikái és a lélekábrázolás kettőse ekkorra Berde Máriát a kor egyik legjelentősebb női alkotójává avatták Erdélyben és Magyarországon egyaránt. Túl volt már a Helikon belső vitáin, s főként a Szépművészeti Társaság egyes vezetőivel történt szakításon,²³ a harmincas évek eleve sok szempontból megváltozott társadalmi-irodalmi kontextust jelentett Erdélyben és Magyarországon egyaránt, s nem mellékes szempont az sem, hogy az összmagyar epikai művek szempontjából igen nagy versenyhelyzetről, erős mezőnyről beszélhetünk

²¹ Józsa Miklós: A bölcsőhelytől a szellemi szülőföldre. *Erdélyi Toll*, 2012/1. 19.

²² Schöpflin Aladár: Tüzes kemence. Berde Mária regénye – Nyugat kiadás. *Nyugat*, 1936/11. 383.

²³ Amiért regénykézirátát nem javasolták kiadásra, legalábbis ideiglenesen elhalasztották, s ez közvetlen előzménye lett az EMÍR megalakulásának, amely viszont mindössze 6 könyvet tudott megjelentetni. Sokatmondó adat, hogy ebből két regény eleve Berdeé volt. Vö. Boka László: *Transzilvanizmusformák, transzilvanizmusváltozatok. Egy regionális eszmekörrel, alakulástörténetéről és alakzatairól*. 24.; illetve Filep Tamás Gusztáv: *Urbánus transzilvanisták*. 306., mindkettő In: Boka László (szerk.): *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*. Budapest: MMA Kiadó, 2023.

ezen esztendőkből. A regény megjelenésével kapcsolatban ezért is fontos Berde Mária férjének, Róth Jenőnek egy korabeli, 1936. december 3-i levele, melyben így fogalmazott:

[...] értesülésünk szerint jövő vasárnap Erdélyben több helyütt is olvashatunk majd komoly recenziót. Úgy tudjuk, hogy a regény mindenütt nagy tetszésre talált. – Néhány helikoni személyt kivéve.²⁴

A Helikonra utaló ironikus kiszólás valószínűleg Berde különütasságára vonatkozik, maga a regény ugyanis az EMÍR könyvei sorozat révén került a budapesti kiadóhoz. Berde 1931 után, Kuncz Aladár korai halálát követően eleve irodalom-szervezőként is kisebbségbe került, addigi pártfogója, a minden platform által köz-tiszteletnek örvendő Kuncz hiányában az Erdélyi Szépmíves Céh kiadáspolitikájával egyet nem értők csoportja élére állt. 1933-ban emiatt is döntött úgy, hogy nem vár az Erdélyi Szépmíves Céh „kegyeire”, öntudatos nőíróként saját kezébe veszi sorsát. A regénnyel kapcsolatban megjelent első kritikák kiemelték azt is, hogy legalább akkora nehézségekkel járhat a mű fogadtatása, mint annak megírása volt. Szentimrei Jenő például azt hangsúlyozta többek között, hogy Berde nemcsak hősnőjét állítja nagy feladatok elé, hanem saját magát is.²⁵ Köves Miklós (Kahána Mózes) a *Korunk*ba írt kritikájában hívja fel a figyelmet a szerző várható (utó)küzdemeire, amiben a Berde-konstrukció elavultságára is inti az olvasót:

Aztán valami nagyon szomorú dolog következik – nem annyira a szereplőkkel, mint inkább a regénnyel és írójával²⁶... Berde Mária *Tüzes kemence*-jének egyetlen tényleges, bár negatív tanulsága, már az íróműhely számára adódik: íme így jár az, aki bármilyen köz- vagy privát érdek szempontjából – letér a valóság útjáról. Igazolódik a régi igazság, hogy a művészetben minden erőszak megbosszulja magát. Legkeserűbben a valóságon elkövetett erőszak. A példán okulhat minden író és okulhat maga Berde Mária is.²⁷

Fontos kiemelni, hogy a regényről szóló egykori recenziókat, kritikákat kivétel nélkül Berde férfi kortársai írták, és szövegeikben rendre megjelenik, hogy a *Tüzes kemence* nő tollából származik, és csak nő is írhatta „így” meg. Szentimrei a korábban már említett kritikájában a nem mindig szerencsés társadalmi berendezkedést és a nemiséget mint alapvető sajátosságot is összekapcsolta.

²⁴ Marosi Ildikó s.a.r.: *Molter Károly levelezése 3. (1933–1937)*. Budapest – Kolozsvár: Argumentum – Polis, 2006. 242.

²⁵ Szentimrei Jenő: *Tüzes kemence*. – R. Berde Mária új regénye. Nyugat-kiadás. *Páosztortűz*, 1936/22. 477.

²⁶ Köves Miklós: A „Tüzes kemence”. *Korunk*, 1937/3. 285.

²⁷ i.m. 286.

Olyan feladat elé állítja magát, melynek megoldás[ár]a – a nemi berendezés azonosságánál fogva – kizárólag asszonyíró képes.²⁸

Ez talán az első olyan kritika, mely a nőíró szerepkört öntudatlanul is hangoztatja. A *Tüzes kemence* főhősnőjének történetét a regény szerkezetén belül legjobb barátnőjének narratív elbeszélésein keresztül ismerjük meg, kinek nevét az író csupán a mű legvégén fedi fel. Az elbeszélő és egyben Villi legjobb barátnőjének regénybeli neve Mária. Tulajdonképpen arra is lehet így asszociálni, hogy Berde saját magára utal, autofiktív módon belső énjét írta itt meg. Ennek a narratív technikának a következtében ugyanakkor Villi életéről mindig csak utólag, visszamenőleg értesülünk: bizonyos időközönként találkozik a két barátnő, s Villi beszámolóit által ismerjük meg a szekvenciális történetet, a lelki vívódásokat. Schöpflin ki is emelte kritikájában, hogy:

A történetet első személyben mondja el az író. Itt, a szerkezet kérdésében vitatkoznom kell vele. Mért kapok mindent őrajta, az első személyben beszélőn keresztül, aki passzív, csak szemlélő és értelmező? Emiatt a történetek egyrészt vesztenek súlyukból, másrészt fordított sorrendben való elbeszélésre van szükség: a történetek nem úgy vannak elmondva, ahogy megfogantak a lélekben, kifejlődtek és drámai kényszerűséggel végbe mentek, hanem előbb kapjuk a megtörtént eseményt és utólagosan a magyarázatát, mint ahogy a bírói ítéletekben szokott lenni: előbb a rendelkező rész, utóbb az indokolás. Az olvasónak azonban nem az a fontos, ami történik, hanem az, ahogy történik.²⁹

E jogos kritika ellenére Berde Mária regényében árnyaltan mutatta be a századelő magyar társadalmi rendszerét, ahol a nők továbbra is kiszolgáltatottjai a patriarkális akaratnak, s ezt olyan kényszerű élethelyzetek váltották csak fokozatosan fel, mint a Nagy Háború, mely nagymértékben befolyásolja az életüket. Bár nem ők maguk vannak a fronton, a hátszágban azonban kétszeresen helyt kellett állniuk. A férfiak frontra kerülésével aztán szükségszerűen felszabadultak olyan pozíciók, munkakörök, amiket korábban nők igen csekély számban tölthettek csak be.³⁰ Jancsó Elemér azt hangsúlyozta kritikájában, hogy:

Itt már nem az általános, örök férfi-nő problémára esik a hangsúly, hanem nagyon is konkrétan Berde koráról, hazai társadalmáról van szó.³¹

²⁸ Szentimrei, 1936. 477.

²⁹ Schöpflin, 1936. 383.

³⁰ Lásd erről: Pukánszky Béla: *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 136–141.

³¹ Jancsó Elemér: *Berde Mária (1889–1949)*. In: Berde Mária: *Tüzes kemence – A szent szegény. Két regény*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967. 16.

A lelki vívódás egy olyan variánsát választotta a regényíró, ami nem szokványos. A tipikus női szereplő ilyen esetben szint vallana, ellenben Villi nem ezt teszi: a megkegyelmezést saját magának kell megadnia, s erre akkor döbben rá, mikor a tüzes kályha tetejére került nő helyére képzelettel teljes nőtársadalmat. Molter Károly sorai szerint ezért határátkönek, paradigmaváltó regénynek is tekinthetjük az 1936-os művet:

A Tüzes kemencé-t asszony írta, aki soha még el nem tért a goethei élményköltéstől és mindig csak háttérnek rajzolta, kitűnően, a kort és környezetet.³²

Molter értelmezésére azért is érdemes figyelni, mert – jelen esetben – a világháború társadalmi következményeinek a realisztikus bemutatását emeli ki, ami a lélektaniség mellett a regény másik fő érdeme.³³ A regény Mária nevű narrátora több ízben Berde életútjával finom analógiákat mutató vagy ekképp is olvasható önéletrajzi elemeket működtet. Schöpflin Aladár az esetet „kivételesnek, nem-általánosíthatónak” tekintette több szempontból is, és azt írta, hogy:

[...] egy nagyon asszonyi asszony felvilágosított, hogy nőknek csakugyan lehetnek és vannak ilyen problémái, asszony együtt tud érezni a regény hősnőjének lelkiismereti gyötrelmeivel.³⁴

Szentimrei fogalmazta meg, hogy a szerző olyan problémát dolgozott fel a regényében, ami „az átlagos férfifelfogás szemében talán nem is jelentékeny”.³⁵ A korban a házasságtörő nő lelki vívódásait bemutató regény kényes témának, tabunak számított ugyan, de ezt nyilvánvalóan nem lehetett általánosítani, netán egy csoport, társadalmi osztály vagy nemzeti kisebbség problémaköréként tárgyalni. Ezért is más ez a mű, mint a korszak nagyívű regényei, melyekben a sokáig kedvelt történelmi tematikát és kollektív sorsképleteket (Kós, Makkai, Gulácsy) évekig a nemzeti identitásépítés és traumaoldás eszközeként tekintették, más, mint az egyéni sorsok és múltértelmezések (Bánffy, Tamási), más, mint a dokumentarista formák (Illyés) vagy éppen az autobiográfia (Kuncz, Márai stb.) közkedvelté váló korabeli szövegei. Mindezek együttesen keretezik tulajdonképpen Berde írásművészetét. Köves Miklós (Kahána Mózes) szerint persze Berde írása sem választható el a történelmi hatásoktól:

³² Molter Károly: Berde Mária: Tüzes kemence. *Válasz*, 1937/3. 185.

³³ Lásd bővebben Molnár Szabolcs: *Berde Mária*. Bukarest: Kriterion, 1986. 144–154.

³⁴ Schöpflin, 1936. 382.

³⁵ Szentimrei, 1936. 477.

A Tüzes kemence éppen ez volna: az a kör, amelyen belül a korszerű viszonyok, kor-eszmék és kor-erkölcs tüzeiben a kor (az *akkor*) emberei sülnek, *akkori* jellemükkel, fel fogásukkal, érzésvilágukkal, boldogságukkal és ellentmondásaikkal.³⁶

A *Korunkban* mint hangsúlyosan világnézeti lapban közölt írás választott nézőpontja itt ugyanakkor eleve más, mint a *Nyugat* vagy éppen az *Erdélyi Helikon* esztétikumközeli kritikáinak perspektívája.

A korabeli kritikák döntő többsége a történelmi kor mellett a földrajzi helyet, a lokációt is rendre megemlítette, amit azért fontos hangsúlyoznunk, mert a kor-szakhoz kötöttség mellett a helyhez, Erdélyhez való kötöttség is elsődlegessé lett Berde egész életművének kritikai recepcióját és kanonikus megítélését tekintve. Szentimrei Jenő ezért is hangsúlyozta, hogy a regény „minden ízében jellegzetesen transzilván műalkotás”,³⁷ s bár nem tudunk meg lokalizálható helyszínt, hangsúlyosan fiktív keretekben mozgunk, de az olvasatok során tipizálhatóak a jellegzetesen transzilván helyek. Molter Károly épp ezért a partikulárisban is az egyetemeset emlegette, s eszerint a szerzőnő „Erdély legmélyén Európát beszéli”,³⁸ de azt is hozzá-tette, hogy „Berde asszony marad, csak a tisztelet paritását követeli nemének”.³⁹

Berde mindmáig felfedezésre váró, gazdag prózája, történelmi kulisszákat mozgató, de hangsúlyosan fiktív, ugyanakkor korabeli társadalmi problematikákat feldolgozó regényei (*A szent szégyen* [1925], a *Földindulás* [1930], a *Szentségvivők* [1934], a *Tüzes kemence* [1936]) a két világháború közötti erdélyi magyar próza kiemelkedő alkotásai. Bennük elsődlegesen nem egy fő társadalmi vagy nemzeti-ségi szólam, nem egy tüntető közösségi hang, hanem az „asszonyi asszony” szólal meg, olykor halkán, olykor letagadhatatlanul és határozottan, s talán erőteljesebben, mint bármely más női alkotónál a harmincas években.

Női narratívák, idealizált karakterek a P. Gulácsy-prózában a kritikai fogadtatás tükrében

A 20. század elején az esztétizáló modernség hullámaival feltűnő női prózaírókat (köztük Erdős Renée, Lesznai Anna, Kaffka Margit vagy éppen Tormay Cécile) időben szorosan követte egy újabb írógeneráció, melynek művei azonban már merőben új, megváltozott társadalmi-politikai-kulturális helyzetben, a szétszakított Magyarország után a sok részre tagolódott irodalmi mezőben, súlyos társadalmi feszültségek közt jelenhettek csak meg. Az I. világháború végére ráadásul Európa-szerte megváltoztak a korábbi értékrendek. Gulácsy Irén a megújuló erdélyi

³⁶ Köves, 284.

³⁷ Szentimrei, 1936. 478.

³⁸ Molter, 187.

³⁹ I. m., 186.

magyar irodalom alkotójaként vált ismertté, rangos és sikeres regényíróvá, akinek munkássága szintén összeforrt az erdélyi Helikon körével, ám előrebocsátható, hogy munkásságát lényegesen más kritikai recepció övezte, mint Berdeét.

Erős egyénisége és nyelvének különlegessége korán feltűnést keltett a kritikusok körében. Munkássága értékelésénél sokatmondók a pálya elejét is szegélyező, tekintélyes irodalmi intézmények által neki ítelt pályadíjak. Első kisregényét, a *Förgeteget* 1924-ben a kolozsvári *Napkelet* díjazta, illetve a kolozsvári magyar színház drámapályázatát is megnyerte,⁴⁰ 1928-ban az általunk is vizsgált *Fekete vőlegények* (1927) című nagy sikerű regényéért pedig a Magyar Tudományos Akadémia Péczely-díjával tüntették ki, de birtokosa volt a Kazinczy-díjnak és a meglehetősen konzervatív Petőfi Társaság Jókai-díjának is. Irodalomszervező munkássága nem annyira meghatározó, mint Berde Máriáé, de rangja, tekintélye már az első marosvécsi találkozó előtt is kétségtelen volt. A hivatalos elismerésekhez korabeli méltató kritikák is társultak természetesen. Elbeszélésköteteiről, regényeiről igazi irodalmi nagyságok, mint Schöppflin Aladár, Németh László, Kuncz Aladár, Mak-kai Sándor és Szentimrei Jenő írtak elismerően vagy nagy bizalmat megelőlegezve. Korának kétségkívül egyik legolvasottabb, divatos regényírója volt.

Gulácsy hosszú éveken át ápolta beteg férjét, miközben a *Nagyvárad* című napilapnál dolgozott egyedüli kenyérkeresőként. Benedek Elek korabeli szavai jól világítják meg az asszony nem könnyű helyzetét:

Csudák csudája, amit Gulácsy Irén művel. Délelőtt, miután férjét felöltöztette, tolókoszin a hálósobából a dolgozó-ebédlőbe tolta, onnét a díványra emelte, olvasnivalóval ellátta, a háztartási dolgát elintézte, regényt vagy színművet ír ebédig. Ebéd után siet a redakcióba: itt szerzi meg kettőjük mindennapiját s a nappali ápolónő fizetését. Hangsúlyozom: a nappaliét, mert éjjel ő az ápolónő. Bizony mondom: az ő szerelme, az ő türelmessége, az ő gyöngédsége, az ő panasztalan önfeláldozása nem e világból való.⁴¹

Férje halála után (1927) még egy darabig Nagyváradon tartózkodott, később Kolozsváron lett újságíró, végül úgy döntött, Magyarországra költözik (1928-ban vagy 1929-ben, pontos adatot nem tudunk. Láng Gusztáv cikkében megjegyzi,⁴² hogy Gulácsy 1934-ben még kolozsvári lakosnak vallja magát egyik önéletrajzi írásában). Az író nő családi helyzete okán sem vett részt aktívabban ezen éveken az irodalmi rendezvényeken, a helikoni csoport találkozóin is mindössze kétszer jelent csak meg. A *Fekete vőlegények* pozitív fogadtatása után Berde Mária által

⁴⁰ Erről bővebben lásd: Kuncz Aladár: *A Valuta*. In uő: *Kritikák, portrék, tanulmányok II. Szerk. Filep Tamás Gusztáv és Juhász Andrea*. Budapest–Kolozsvár: Országos Széchényi Könyvtár – Kriterion Kiadó, 2019. (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái VI.). 158–161.

⁴¹ Idézi Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom, 1880–1940*. Budapest: Szukits Kiadó, 1942. 502–503.

⁴² Láng 1982. 5., ill. Láng 1998. 89.

Vallani és vállalni címen kirobbantott vita hatására írta meg a *Pax vobis* (1930) című monumentális, háromkötetes művét. Illés Endre szerint ez Gulácsy „második regénye”:

A második regény... Az a jelenség, amely minálunk s más kultúrákban is az irodalmi s a színházi életben ma rikító tünet már. Munka, amelyet egy előző nagyobb siker hívott életre. Alkotás, melyet nem önnön anyagának törvényei alakítottak ki. Terjedelembe, hangban, figurákban, miljöben pontos másolata az előző sikernek. Állott íz. Amely a régi problematika mellett még külön tehertétel. De nemcsak az anyagban ér csalódás. Csalódás az anyag megmintázása is.⁴³

Schöpfung a fordulatos meseszövegben, a helyzetek egymásra torlódásában látta művészi hatását:

Gulácsy Irénnek azért van nagyon sok olvasója, mert érdekfeszítően, szórakoztatóan tud regélni korunk nagy gyermekeinek királyokról és hadvezérekről, nagyurak körüli intrikákról. Ezért az olvasók szívesen elengedik neki az élet történelmi formáinak mélyebb ábrázolását és a magasabb művészet többi követelményeit.⁴⁴

Schöpfung, amellel, hogy kiemelte Gulácsy prózaírói erényeit (abban a történetiséget, a narrátori érdemeket, a legtöbbször történelmi kulisszába helyezett cselekménysorokat, a sajátosan magyar történelmi események ábrázolását s az egyének esendőségeit, intrikákat és cselszövéseket, az egyes áthallásos, jelenre utaló helyzeteket, a magyarságra mindenkor leselkedő történelmi veszélyeket), e sorokban finom kritikát is jegyzett. Utóbbi Gulácsy minuciózusságának hiányát, nem kellően pontos, nem kellően adatolt történelmi tablót, s legfőképpen elbeszélés-módja egysíkúságát érintette. Látszólag csupa olyan dolgot, melyben az író nőisége, avagy erdélyisége – a *Nyugat* tovább vitt kritikai esztétizmusa értelmében – meg sem említődik. Az alább röviden bemutatott két regénye azonban számos ponton köthető alapfölvetésünk valamelyik aspektusához.

P. Gulácsy Irén: *Hamueső* (1925)

Hamueső című regénye 1925-ben jelent meg az Erdélyi Szépművészeti Céh gondozásában, Kós Károly illusztrációival. Az érmelléki falu román fennhatóság alá

⁴³ Illés Endre: *Pax vobis*. P. Gulácsy Irén háromkötetes történelmi regénye. – Singer és Wolfner. *Nyugat*, 1931/6. 409–410.

⁴⁴ Schöpfung Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, Budapest, 1939. idézi: Kincses Emese: *A Fekete völgyek és írója*. In: P. Gulácsy Irén: *Fekete völgyek*. Bukarest: Kriterion, 1985. I. köt., 17.

kerülését írja le „néhol erős realizmussal, máshol naturalista, romantikus túlzásokkal”,⁴⁵ melyek zsúfolt élményanyagot közvetítenek. Gulácsy egész Erdély sorsát nem tudta érzékeltetni e regényében. A *Hamueső*ről Kiss Ernő is azt vallotta, hogy kevésbé sikerült korai regénye az íróknak:

P. Gulácsy Irén a falu életében történt átalakulást és a belenyugvás küzdelmeit akarta megrajzolni művében, hogy így rámutasson a magyar faj szívósságára és megmentésének módjára. Kétségtelenül helyes elgondolás volt ez, és ha meglett volna az íróban a nagy, egységes koncepció alkotására való erő, a *Hamueső* legjobb regényeink egyike volna. Mivel azonban éppen ez hiányzik P. Gulácsy Irénből, műve legkevésbé mondható sikerültnek.⁴⁶

Schöppflin a *Nyugatban* közölt kritikájában Gulácsy szövegeinek túlzásfoltosságára, motívumainak túlzott jelenlétére is reflektált:

Zsúfolja a dolgokat, túltömi felesleges és túlzott motívumokkal. Mirevaló az ügyis agyonzaklatott Bass Menyhértet még luesszel is megverni, amikor az élete már ügyis összeomlott? Miért kellett Südy Sándor különben jól megrajzolt sorsát olyan larmoyansul befejezni? A román jegyző és famíliája rajzának túlzott voltát – melyen különben nehéz csodálkozni, mert melyik magyar író tudná ma teljes művészi objektivitással megírni? – némi humoros beállítással próbálja enyhíteni az író, de nehezen buggyan a humora. A stílus erőltetett zsúfoltságán és nyelvi modorosságain is érzik a tapasztalatlan kézzel másolt mintát.⁴⁷

A regény pozitívumaként emelte ki viszont mint írói kézjegyet, egyéni tulajdonságot az író hangjának erejét:

Helyenként erővel van megírva, leírásainak eredeti színe, párbeszédeinek élethangja van. Az elrajzolt emberi profilok néha egy-egy helyzetben élesen és elevenen rajzolódnak ki. Általában a részletek mindig különbek az egésznél. Ahogy mindjárt az első lapon megüti a hangot és megfogja az alakok sűrű, fojtott levegőjét, ahogy fokról-fokra fejleszti Bass Menyhért és felesége meghasonlását, míg végre megmutatja a konfliktus magvát egy balul végződött békítő kísérletben, mely a könyv legerőteljesebb fejezete, – abban nem közönséges írnudást kell látni. [...] olyan rátalálásai vannak, olyan élénk

⁴⁵ Szabolcsi Miklós (szerk.): Konzervatív irodalom. In: uő (szerk.): *A magyar irodalom története. VI. kötet (A magyar irodalom története 1919-től napjainkig)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. 187.

⁴⁶ Kiss Ernő: Erdélyi regények. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1926/2. 175.

⁴⁷ Schöppflin Aladár: P. Gulácsy Irén: *Hamueső*. (Megjelent az „Erdélyi Szépmíves Céh” kiadásában, Kolozsvárott.) *Nyugat*, 1925/19. 174.

az ösztöne, olyan eleven és sokszor eredeti a képszemlélete, egy-egy nehéz ponton úgy meg tudja találni a kellő szót, hogy író volta föltétlenül bizonyítva van.⁴⁸

Gulácsy Irén írásait férfiasnak ítélték kortársai is, egyáltalán nem becsmérlően. A konzervatív *Uj Idők* hasábjain merült fel talán a legmarkánsabban mindez, ahol a „nem asszonyi művészet” egyértelműen értékmérőt, azaz dicséretet jelentett:

Gulácsy Irén írásművészete nem asszonyi művészet. Stílusa nem női stílus, hanem mélyen járó, keményveretű magyar nyelv. Szerkesztő és megjelenítő készsége maradéktalan. Történeti regényeit komoly és szerteágazó történeti tanulmányok előzik meg, de ez a tudományos anyag nem marad cédula nála; élménnyé lesz és felolvad az irodalmi műben.⁴⁹

Íme egy asszonyíró, aki alapvetően író. Utoljára Gulácsy előtt talán Kaffkáról mondták mindezt nem *Nyugat*-körökben. A *Hamueső* című regénye s más regényei alapján – témaválasztása s leíró módszere miatt, de hagyományosabb ábrázolásmódjai okán is – a „férfias író” kategóriába sorolták. A női lélek megformálása helyett a férfi lélek átfogó, hiteles ábrázolásával írta meg ugyanis legjelentősebb műveit. Alkotásai a férfias magatartás miatt váltak tehát saját korában is emlékezetessé.

[...] férfi-lelkeket, sőt hősöket jellemzett, a kor minden szilajságával, a tárgyhoz illő ódon, patinás nyelven. Ily vonásokat nem igen találni nőírók munkáiban.⁵⁰

Voinovich e kritikájában voltaképpen bátornak tartotta az írónőt, amiért olyan témákhoz nyúl, amelyekhez még a férfírók is ritkán merészeltek.⁵¹ A Gulácsy-művekről írt korabeli kritikákat olvasva arra a következtetésre juthatunk, hogy döntően úgy vélik, a jobb író férfitulajdonságokkal rendelkezik. Felnőtt e feladathoz! „Férfias” jegynek tulajdonítják a korabeli kritikusok ekképpen az erőt, az energiát, a határozottságot. Mindez összefügg a kor már említett újkonzervativizmusával, némileg „visszarendeződő” esztétikai vívmányaival és a modernségesszmények ideiglenes megtorpanásával is.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Gulácsy Irén – A Kazinczy-érem odaítélésére kiküldött székesfővárosi bizottság jelentésének tükrében. *Uj Idők*, 1941/44. 538. A jelentés írói: Bárány Brandenstein Béla, Némethy Károly, Rhédey Tivadar, Szász Károly, Ugron Gábor és Voinovich Géza.

⁵⁰ Voinovich Géza: *Hamueső*. P. Gulácsy Irén új regényéről. *Uj Idők*, 1928/21. 628.

⁵¹ Uo.

P. Gulácsy Irén: Fekete vőlegények (1927)

Az 1927-es *Fekete vőlegények* Gulácsy alighanem legismertebb történelmi regénye,⁵² amelyben szerzője a történelmi kor minden valós, jeles személyét tablószerűen felsorakoztatja: Ulászló, II. Lajos, Dózsa György parasztháborúja, a mohácsi vész ideje, illetve az ezt követő évek jelennek meg az olvasók előtt. Regényének főhőse, Czibak Imre az ország sorsát alakító eseményeknél jelen van, tanúja s részese is azoknak.⁵³ Az irodalmi konzervativizmusáról híres, Adyval és a modernekkel – így *A Holnappal* és a *Nyugattal* is egykor komoly csatákat vívó Rákosi Jenő a *Fekete vőlegényekről* írott kritikájában jegyzi meg Gulácsyról, hogy „asszony, de férfikézzel ír, férfiszemmel néz és férfilelekkel intézi emberek sorsát”.⁵⁴ Erdélyben Benedek Elek is elismerően ír a regényről és a szerzőről: „ez a könyv a magyar nyelven írók seregének első vonalába emelte ezt a férfierejű asszonyembert”.⁵⁵ Bohuniczky Szefi a *Fekete vőlegények* kapcsán viszont kritikát fogalmaz meg. A *Nyugat* hasábjain azt írja, hogy Gulácsy nyelvi eszköztára gazdag ugyan – de idejétmúlt kompozíciókat használ:

Gazdag szóanyagával bálvánnyá magasztal vagy féreggé tipor, itt-ott Jókaival rokon lelkessége mindig a pátosz emelkedettségébe repül s bár mindent megszíneez gazdag ötletkészsége, mégis hőseiben már idejét mult meseárnyékokra ismertünk.⁵⁶

Gulácsy szereplőit, karakterformálását vizsgálva Bohuniczky arra a konklúzióra jut, hogy az író túl sokat akar belezsúfolni egyetlen regényébe, sikertelenül:

[...] bár meghangsúlyozottan siettetné a drámát, mégis, mire odaér, nem bírja egybemarokolni. Talán túlságosan összezsúfolta és levetítette a kor minden érdekességét, de ebben a sűrű eseményhalmazban, a patetikus hangok, hősi gesztusok parádéjában összezsugorodnak a szereplők, minden szavuk, mintha hónapokig tanulták volna, előre érezteti, hogy minden elejtett hangnak súlya van a történelem részére, de ők maguk a gazdag ruhákban, a rengeteg arany, prém és harci felszerelés között nem egyebek, mint a történeti

⁵² Három év alatt regénye a tizenhatodik kiadást érte meg. „A példány, melyből a *Fekete vőlegényeket* újraolvastam, tizenhatodik kiadásként jelzett 1930-ban, ami még akkor is rendkívüli siker három év alatt, ha tudjuk, hogy kiadáson rendszerint ötezer példányos utánnyomást kellett érteni akkoriban. (Nem vagyok biztos benne, hogy Móricz *Erdély-trilógiája* elérte ezt a példányszámot az író életében.)” In: Láng, 1982. 6., ill. uő. 1988. 90.

⁵³ Szabolcsi Miklós: Konzervatív irodalom. In: uő (szerk.): *A magyar irodalom története. VI. kötet (A magyar irodalom története 1919-től napjainkig)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/96.html> (Letöltés ideje: 2024. december 15.)

⁵⁴ Rákosi Jenő: *Fekete vőlegények*. *Uj Idők*, 1927/14. 364.

⁵⁵ Benedek Elek: *A Fekete vőlegények írójáról*. *Uj Idők*, 1927/2. 48.

⁵⁶ Bohuniczky Szefi: *Fekete vőlegények*. P. Gulácsy Irén regénye. – Singer és Wolfner kiadása. *Nyugat*, 1927/3. 280.

dráma papírosképei. Gulácsy Irén nem is ezekben a nagy szerepet kapott alakjaiban adja jó írói kvalitásait, hanem egy-egy véletlenül belekerült mellékszereplőben; ezekben érezteti meg oly sajátos tehetségét, a humort és azt a szívmeleget, mellyel jóízű mosolygást és komoly figyelmet fakaszt az olvasóban. De ahol nagyot akar és a történelmet gazdag színek összehalmozásából szeretné kimarkolni, ott a roppant pompában elsiváru a mélység és hosszúra nyújtott harci jeleneteiben a Dózsa-lázadásban, a mohácsi csatában nem ad egyebet, mint görögtűzzel világított, díszes ruhák szinpadi vonaglásait [...] olyan ez a könyv, mint egy temérdek téglából növe épület, az első kötetben még szilárd, a másodikban már lazul a rakás, míg a harmadik kötet tetőboltozata alatt végkép összeomlik.⁵⁷

Kétségtelen, hogy Gulácsy Irén egyik legfőbb karaktervonásaként – nőléte elenére – „férfias keménységét” emlegették, mely mind saját életeseményeiből, az élete adta keménységből, ekképp leírt edzettségéből, nemzeti asszonyi mivoltából, mind a kor egyre inkább kettészakadó magyarországi irodalmi életéből (konzervatív-modern, népi-urbánus) és annak eltérő kritikái gyakorlatából eredeztethető. Gulácsy írásművészete nemzeti hagyományokat követett, a korban klasszikusnak vagy akár konzervatívnak is mondható, de modernnek és formabontónak bizonyosan nem. Lélekábrázolásai leginkább 19. század végi vagy 20. század eleji mintákat követtek. Kuncz Aladár például Tömörkényhez, Mórához hasonlította, jogosan. Az Erdélyi Szépmíves Céh által kiadott elbeszéléskötete, az *Átal a Tiszán* kapcsán azt írta:

Az emberi lélekfejlődésnek egy sajátágos, primitív állapota ez, amely csodálatosképpen a városi kultúra közelében is megmaradt, sőt fölünyesen szembeszáll vele.⁵⁸

Szempontunkból mindkét regénye fogadtatása kapcsán kiemelendő, hogy Gulácsy tudatosan nemzeti keretekben s nem erdélyi keretekben gondolkodott, munkái többsége összmagyar történelmi viszonyok közt (így kimondatlanul is a minoritás formáit hátrítva, a kisebbségi létet csak átmenetinek remélve) fogalmazta meg művei mondanivalóját. Az erdélyi történeti regény összmagyar problematikákat is tárgyal, erre Filep Tamás Gusztáv is felhívja a figyelmet: „Szembetűnő, hogy gyakran olyan sorstragédiák válnak regénytárggyá Erdélyben – és a Partiumban –, amelyek az egész nemzetet sújtották, az összmagyar történelmet alakították.”⁵⁹ Kacsó Sándor szerint az írók „Nem merték önmaguk előtt sem leszögezni, hogy az erdélyi magyar irodalmat nem születési hely és nem is az határozza meg, hogy magyar

⁵⁷ I. m., 281.

⁵⁸ Vö. (k. a.) [Kuncz Aladár]: P. Gulácsy Irén: *Átal a Tiszán*. (Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh.) *Erdélyi Helikon*, 1928/1. 61.

⁵⁹ Filep Tamás Gusztáv: Jegyzetlapok az erdélyi történelmi regényről. *Magyar Művészet*, 2018/4. 146.

nyelven íródik”,⁶⁰ így tehát Gulácsy erdélyiségét sem vehetjük másképp, mint Berdeét. A nőiség összetett kérdéskörében pedig sikerült megfordítania egy paradigmát: míg a 20. század elejéig számos esetben nők szerepébe bújtak férfiak, és egyfajta szerepjátékban női hangon szólaltak meg a nők helyett is (Ignotustól Herczeg Ferencig), addig a nőírók fokozatos betörésével az irodalmi életbe természetesebbé vált, hogy mindezt egy nőíró is megtegye. Arra azonban, hogy egy író nő tudatosan férfikarakterek lelki világában mélyüljön el történelmi kulisszák között, s ne (vagy ne csak) saját neme ügyeit, hiányterületeit, problémáit, sérelmeit, vágyait, ösztöneit, testiségét stb. ábrázolja, hanem éppen ellenkezőleg, arra igen kevés példa akad a magyar irodalomtörténetben.

Asszonysorsok?

Szentimrei Jenő *Két íróasszony – Két novelláskötet* című írásában vetette össze P. Gulácsy Irén és Berde Mária egyidejű megnyilatkozásait.⁶¹ Írása elején még kijelentette, hogy elsődlegesen nem a munkájuk értékére vonatkozik az összevetés, hanem felvilágosítás céljából inkább bizonyos különbségekre utal azok számára, akik túl könnyen általánosítanak, sematizálnak. S azoknak legfőképp, akik minden „Erdély felől felhangzó zenét eleve erdélyi zenének ítélnék”, s „nyomban el is ítélik ezen az alapon”. E cikkben Gulácsyról azt írja, hogy az akkor Nagyváradon élő író nő csöppet sem erdélyi, sőt akkor sem erdélyi, amikor a *Fekete vőlegények*ben erdélyi gondolatot akar közvetíteni. Ezt az erdélyiséget Szentimrei szerint ő csupán kívülről szemléli, míg az „Berde Máriának húsa és vére”. Gulácsy Irén történeteiben az Alföldet írja meg Nagyváradon is, sőt a *Hamueső*ben is az Érmelléket ragadja meg, a partiumi helyszínt, s nem a belső, történelmi Erdélyt, akkor is, ha a regény cselekménye már román fennhatóság alatt íródik, történik. Szentimrei Gulácsy Irén erejét a „kispasztikában” látta leginkább, kiemelve írásainak részletgazdagságát, a gondos kidolgozásokat. Berde Mária ezzel szemben „olyan határozottan és élesen erdélyi”, mint amilyen alföldi eredendően „Pálffyné”. Berde írásainak erdélyi karakterét e jellemzés szerint meghatározzák a mondatfűzései is, a „maros-mentisége”, s még szereplőinek neve is, vagyis regionalitása. Szentimrei ugyanakkor azt is kiemelte, hogy Berde mindig szívesebben vállalkozik a nehezebb művészi feladatokra, azok megírására, mert érzi, hogy azokban tudja a legjobban érvényesíteni a maga erőit. Ezek az utolsó kijelentések nemcsak általában

⁶⁰ Kacsó Sándor: Gyávák voltak az erdélyi magyar írók. *Brassói Lapok*, 1929/235. 1. Idézi: Filep 2018. 149.

⁶¹ Szentimrei Jenő: *Két íróasszony – Két novelláskötet*. – P. Gulácsy Irén: Átal a Tiszán. Erdélyi Szépművés Céh kiadása, 1928. – R. Berde Mária: Télutó. Pásztortűz könyvtár 11. szám. *Pásztortűz*, 1928/10. 232–233.

a novellairóra vonatkoznak, hanem a nőíróságra is, hiszen a szerzőjük olyan tabukat emelt ki, amelyekről korábban nem, vagy kevesen mertek írni.

A két író nő korabeli kritikai recepciójáról közös pontként elmondható, hogy mindketten „elsősorban művészek igyekeznek maradni és művészi eszközökkel törekednek meggyőzni [az olvasót] a maguk igazáról”.⁶² Kádár Judit a P. Gulácsy-ról írt kritikákat összegző, összefoglaló tanulmányában e primer recepció későbbi hatását is kiemelte. Ebben egyfelől arra tért ki, hogy a szexualitás ábrázolását a korabeli kritika a (női) lektűr sajátosságának tekintette csak, vagyis egy magasabb irodalmi polcra lejjebb helyezve, legtöbb esetben eleve egy alsóbb „middle brow”-nak tekinthető szintre téve tárgyalta. E téma a *Hamueső* cselekményének előremozdító eleme is, a mű kanonizálására törekvő Voinovich Géza védelmébe vette az író nőt:

Nőírók gyakran esnek abba a hibába, hogy erő dolgában versenyre akarván kelni a férfiakkal, nem kerülnek, sőt keresik az erotikus jeleneteket. Itt ez nem betét, hanem hozzátartozik az egésznek hangszereléséhez.⁶³

Az *Új Idők* Gulácsyt népszerűsítő tevékenysége annyiban sikeres volt, hogy bár a könyveit a szocialista korszakban nem adhatták ki, a neve nem merült feledésbe, és az 1980-as évek közepén a nőírók közül az ő regényeinek kiadásával kezdődött a kultúrpolitikai enyhülés. Ám legismertebb műve máig a Horthy-korszak hivatalos ideológiájához az Erdélyben írt *Hamueső*-nél jobban idomuló *Fekete vőlegények* maradt.

P. Gulácsy sikeréhez az is hozzájárult, hogy a korban a történelmet, a történelmi múltat szépírói eszközökkel ragadta meg. A történelmi változások hatására a magyar olvasóközönség jelentős része – Erdélyben és Magyarországon egyaránt – érzékenyen reagált a történelmi múltat felidéző, azt a jelennel dialógusba állító művekre, s egyfajta vigaszideológiaként, mintaként is olvasta ezeket. Nem véletlen, hogy az általam vizsgált időszakban a történelmi regény egyik virágkorát élte, s Erdélyben a szülőföldfaggató tájköltészet mellett a legsikeresebb műfajjává avatták.

A történelmi-társadalomtörténeti kontextus két világháború közötti időszakának összetettségében további kérdéseket vethet fel az is, hogy a nők s általában az erdélyi nők sajátos helyzete, többszörös kisebbségi, minor léte az irodalmi ábrázolásokban mennyire jelentett elsődleges szempontot, netán – az erdélyiséghez hasonlóan

⁶² Kis Ernő: Erdélyi regények. Második közlemény. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1926/2. 316.

⁶³ Voinovich Géza: *Hamueső*. P. Gulácsy Irén új regényéről. *Új Idők*, 1928/21. 628. idézi Kádár Judit: Interszekcionalitás és lokális identitás magyar írók első világháború utáni Erdélyben játszó regényeiben. Gulácsy Irén *Hamueső*. *TNTeF*, 2020/10.1. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tnfef/article/view/33937/32994> (Letöltés ideje: 2025. január. 15.)

– csupán az egyes olvasatokban megjelenő lehetőséget rejtett. Mint ahogy azt Pintér Jenő is megírta ismert irodalomtörténete *Írónők*⁶⁴ című fejezetében:

A huszadik század a nők gyors előretörésének korszaka irodalmunkban. A nő-elbeszélők nemcsak kötetek jelentékeny számával keltették föl a figyelmet, hanem tehetségükkel is. Egyesekben szembetűnően jelentkezett a magasabb rendű mesemondó készség, a biztos alakrajzolás, a különös helyzetek eleven meglátása. A társadalmi regényt fel-tűnő becsvággyal művelték, a történeti regényben számottevő értékeket alkottak.⁶⁵

Berde Mária kortársai a szerzőt bátorsága, tabudöntőgető témafelvetései, a női lélek finom, árnyalt ábrázolásmódja miatt, illetve valós erdélyisége okán emelték ki. E nézetek értelmében Gulácsy Irén sokkalta inkább megmaradt partiuminak (érmellékinek) és a férfias írók csoportjához tartozónak, akihez a feszes történet-szöveget, a tárgyilagos, régmúlt időket felelevenítő írói tehetséget társították. Női karaktereiről viszont elfeledkezett szólni a kortárs kritikák többsége, pontosabban nem tudott róluk szólni. Nőábrázolása a hagyományos férfi irodalom által kitapo-sott utat követte ugyanis, témái középpontjában nem is a női lélek állt elsődle-gesen. Berde és Gulácsy közös vonása lehetne a házasságtörés témája, ugyanis mindketten beleszótták prózáikba e kérdéskört, de amíg Berde tudatosan női szem-szögből láttatta mindezt, nemegyszer a korabeli konvenciókkal is szembehelyez-kedve, de a belső, lélektani mélyrétegeket, karakterei vívódásait is ábrázolva, addig Gulácsy fő témái közt nem a női problémakörök és azok komplexitása szerepeltek. Általánosan is elmondható, hogy nem is az „egén” érdekelte, hanem inkább ál-tala kivétítve egy csoportidentitás szintén nem kevésbé komplex problematikája foglalkoztatta.

Gulácsy Irént az irodalomtörténet-írás a két világháború közötti, megújuló tör-ténelmi regényirodalom legsikeresebb szerzői közé sorolja, holott témái legalább ilyen mértékben saját koráról, azaz jelene társadalmi problémáiról szóltak. Első regényei az 1920-as években épp a kialakult trianoni helyzet társadalomrajzát, sok-szoros konfliktusait adták, kényszerhelyzeteket mutattak be plasztikusan, a kano-nikus képpel ellentétben tehát szerzőjük nem menekült a múltba, legfeljebb 1927 után már azt az utat járta, amit első nagyobb sikerregényét követően a kritika és az olvasók is elvártak tőle. Magyarországra történő repatriálása csak erősítette ezt a folyamatot. Regényei legjavát azonban dolgozó, férjét ápoló és eltartó modern nőként írta meg akkor is, ha írásművészetében inkább konzervatív és hagyomány-örző maradt, s ez az emancipatorikus faktor mondhatni egyáltalán nem tükröződött regénybeli karaktereiben, választott témáiban. Ezzel ellentétben Berde főszereplői (Hanna [*A szent szégyen*, 1925], Villi [*Tüzes kemence*, 1936]) gondolatvilágával

⁶⁴ Pintér Jenő magyar irodalomtörténete, i. m. 1304–1316. https://mek.oszk.hu/15300/15384/pdf/15384_8_2.pdf (Letöltés ideje: 2025. január 15.)

⁶⁵ I. m. 1304.

a korabeli nők könnyűszerrel azonosulhattak. Gulácsy *Hamueső* című regényében a feleség, Veron rajtakapja ugyan a férjét a megcsaláson, a valódi érzéseit viszont nem tudja meg az olvasó, a nő csupán távoli szemlélője, elszenvedője marad a történeteknek. Berde regényeiben a csalódottság, a kiábrándultság, az individuális vágy, a nyílt lázadás ezzel szemben mind-mind visszatérő motívumok. Nőalakjai nem csupán külsejükkel, bájukkal hatnak, hanem intellektuális vonzerejükkel is. Mindezek ráadásul a női szubjektum problematikusságával hatottak a korban. A jellemábrázolás mellett érdemes kiemelnünk Berde részletgazdagságát is: Hanna (*A szent szégyen*) asztalának, festőeszközeinek leírásával, karakterei ruházatának bemutatásával olyan módon foglalkozik, ahogyan azt a lélekábrázolás terén is tette, kiemelve a legapróbb, látszólag jelentéktelen részletet, ami viszont később hangsúlyossá válhat. Berdére jellemző továbbá, hogy női szereplői az álmok segítségével kapnak megbocsátást, feloldozást, de ezek az álmok a szerelmi vágy kifejezőeszközei is egyben. Berde nem ítéli el szereplőit, nem tör pálcat fölöttük, női karaktereinek új és járható utat kínál, amely során narratívája az olvasók előtt többes lehetőséggel bír, nyitott marad és (jelen esetünkben) gyermekeik megfogadásával egy más, jobb jövőt is ígér számukra.

Gulácsy és Berde, e két – talán mindmáig legismertebb helikoni – író működésének összevetésekor elmondhatjuk, hogy ha homlokegyenest nem is különböztek, látványosan több volt az eltérő jegy közöttük, mint az összekötő kapocs. Mindketten a formálódó erdélyi magyar irodalomszegmens első évtizedében indultak, ott szereztek maguknak nevet, s lépték át ennek képletes és valós földrajzi határait, de pályájuk különböző irányokba tartott. Alighanem más-más habitussal bírtak eleve, részben más-más világnézetet és eltérő irodalomszemléletet is vallottak, mást gondoltak a transzvilvanizmusról (főként az 1920-as évtized végétől), s természetesen a nőkérdés, a női sorsképletek ügyében is – közvetlenül vagy közvetetten – máshová gondolták kiteendőnek műveikben a hangsúlyokat.

Tóth Bálint szerint Gulácsy, aki Budapest ostromakor hunyt el, „hihetetlen munkabírással írt, s azt, amit a korszak történelemszemlélete elvárt tőle. Művei így lettek sorra bestsellerekké – a szó jobbik értelmében: heroikus életszemlélete és művészi becsületessége megóvta mind az olcsó mesterségbeli fogásoktól, mind az egyre jobbra tolódó rendszer kiszolgáltatásától. [...] Férfias író – mondták rá kortársai –, [...] aki úgy akar írni, mintha férfi lenne.”⁶⁶ Konzervativizmusa miatt a férfias írók kategóriájába sorolta már a korabeli kritika is, s a későbbiekben így is lett kanonizálva, viszont az irodalomtörténet csak az 1927-es nagy siker után alakította ki értékítéletét, s ebben a történelmi regények játszottak döntő szerepet. Gulácsy Irén első regényeiben (*Förgeteg* [1919], *Hamueső* [1925]) még ösztönösen a jelen felé fordult, saját korának élő problémáit tárgyalta mindkét művében, majd 1927 után

⁶⁶ Tóth Bálint: Gulácsy Irén (1894–1945). In: Keresztury Dezső – Sík Csaba (szerk.): *„S két szó között a hallgatás...”*. Magyar mártír írók antológiája. Budapest: Magvető Kiadó, 1970. I. köt., 377.

(a nagy sikernek örvendő *Fekete vőlegények* után) végleg a történelmi regények felé fordult, s ezáltal mint a történelmi regények bestsellerírója lett közismert, ami kellő anyagi háttérrel és elismertséget biztosított számára. Láng Gusztáv írta, hogy „Első két regényében azonban modernebb hangot – és modernebb mestereket – választ. [...] A történelmi regény műfajához a korszak erdélyi irodalmi divatja is fordíthatta az írónőt [...] A történelmi érdeklődés oka lehet a származástudat is [...] A korszak iránti érdeklődése bizonyíthatóan korai: Ökörsütés novellája, mellyel az Ellenzék történelmi novellapályázatán szerepelt, szinte változatlanul épül be epizódként a *Fekete vőlegények*be. Fontosabb persze a közhangulat hatása.”⁶⁷ Berde épp ezért is írta meg a Vallani és vállalni polémiát kiváltó cikkét Kuncz biztatására, de habitusban is progresszívebb volt, a múltba menekülés, az eszképzizmus helyett a cselekvő transzilvanizmust képviselte, amely a testvérnépeken túl mindenféle minoritás – így a nők – helyzetére is érzékenyebben reagált. Ez pedig életmódja, eszményei mellett merészebb témaválasztásaiban, stílusában és a karaktereiben is megmutatkozott. Utóbbiak közül nem egy alteregónak is minősülhet, amit már a korabeli kritika is észrevett.

Megkockáztatható: egyikük, P. Gulácsy a klasszikus író nő szerepkörén sohasem akart túllépni, más kereteket feszegetni, mint amit férfi elődei, író társai korábban lehetővé tettek. Másikuk, Berde jellegzetes *nőíró*nak vallotta magát, akinek művei ily módon a feminista irodalomkritika 20–21. századi olvasatai számára is tartogatnak még feltárnivalót. Paradox módon talán mégis Berde az, aki periférikusabb helyzetben van, hiszen Gulácsy regényeinek divatja korról korra (a történelmi regény iránti megújuló igény nyomán vagy egy letűnt korszak stílromantikájával) újraéledni látszott.

E vázolt fogadtatástörténeti ív végén talán elmondható, hogy a 20. század erdélyi magyar és összmagyar irodalmában kétségkívül nagyobb figyelmet érdemelne mind Berde, mind P. Gulácsy írásművészete. Választott példáim reményem szerint kellően rávilágítottak arra, hogy egyrészt számos dolog kapcsolhatja őket össze, kezdve női mivoltukkal, erdélyiségükkel, a korszakkal, amelyben éltek és alkottak, írócsoportosulásbeli tagságukkal és bizonyos fokig Nagyvárral is, mint indulásuk egyik fontos helyszínével, azonos pályáivet mégsem implikálhatunk nekik. Egyéni és kollektív megszólalási módjaikban egy alapjaiban megváltozott világ helyzetét tárták elénk, saját eszközeikkel, eltérő stílusjegyekkel, illetve irodalom-eszményekkel, de nemük, társadalmi lehetőségeik, egyéni vagy csoportos mozgásterük, vagyis a korszak és a hely, amelyben és ahol nőként, kisebbségi magyarokként éltek, mind-mind visszatükröződött műveikben. A korszak sajátosságai mind megmutatkoznak a primer kritikai recepcióban: a 19–20. század nőértelmezésének sajátosságai, a korszak erőteljes társadalmi elvárásai, egy nő korlátozott mozgástere és életlehetőségei, engedélyezett vagy elutasított társadalmi szerepkörök,

⁶⁷ Láng, 1982. 5–6.

kiszolgáltatottsága vagy éppen tragikuma mind szóba kerülnek ezekben az írásokban. Az általam vizsgált, már nemzeti kisebbségi helyzetben ismertté váló szerzők esetében általánosan is elmondható, hogy műveikben nem csupán egyfajta eszményi nőideál létezik, hanem a női nemnek a különféle jellemváltozói mutatkoznak meg. P. Gulácsy Irén munkásságát érdemesebb ugyanakkor árnyaltabban szemlélni a mából. A korszak kritikusai, recenzensei Gulácsy konvencionális, sőt, már-már férfias jellegét és maszkulin ábrázolásmódját hangsúlyozták, illetve az utókor a történelmi regényei okán az eszképzizmus, a jelenből való elmenekülés skatulyájába helyezte őt, aki divatos írónővé vált ugyan, ám mára inkább csak történeti értéket képvisel. Ez meglátásom szerint csak részben igaz, mert Gulácsy számos regénye ráadásul társadalmi regény, amelyekben saját kora összetett problémáit jelenítette meg, főként a korai műveiben, karakterábrázolásai, tematikái viszont valóban nem bírnak hangsúlyosan feminin vonásokkal. Vele ellentétben Berde Mária saját kora égető problémáinak irodalmi ábrázolásait, azok megvallását és vállalását sürgette, s ezek közé sorolta a sajátos női problematikákat is. Regényhősei, témafelvetései nemegyszer tabutémákat feszegetnek, megidézett alakjai, női karakterei szinte kivétel nélkül lázadnak a kor avított erkölcsi elvárásai ellen. Női főszereplői nem tökéletes emberek, de bizonyos fokon esendőségükben is felülkerekednek saját hibáikon, jellemfejlődéssel vagy tragédiák árán, de megbocsátanak önmaguknak, s mindez egyedi, realiztikus és komoly lélekrajzi hitelességgel kerül az olvasó elé. Ha Gulácsy hagyományos írónőnek számíthat, Berde Máriát igazi *nőíró*nak mondhatjuk, hiszen regényei olyan perspektívából láttatnak és szólnak meg, amelyek nem csupán az általa megélt kor gondolatvilágáról tesznek tanúbizonyságot, hanem máig aktuális olvasatokat keltenek. Regényei komplexitása, aktualizálhatósága, esztétikai értéke épp ezért talán maradandóbb.

Zárásképp érdemes emlékeztetni, hogy az I. világháború utáni nehéz évektől a kényszerűen önállósodó erdélyi/romániai magyar irodalmi szcénának sokáig nyilvánvalóan nem az egyéni hangok, individuális kérdéskörök (így nem is a feminizmus vagy a női sorsproblémák) megjelenítése volt a legfőbb gondja. Az irodalmi életben is alapvetően máshová, a kollektív, nemzetiségi kérdéskörökre és a kollektív önazonosság kérdéseire kerültek a hangsúlyok. E sokszor leegyszerűsítő képlet ellenére az is tudatosítandó, hogy ezen termékeny és értékes irodalomszegmensnek olyan önértéken alkotó szerzői is voltak, akik a teljes magyar írói palettát színesítik, s akik az 1920-as évektől más-más módon és mértékben ugyan, de tevékeny alakítói tudtak lenni egy olyan hagyományszegmensnek, amit tágan értett *erdélyi női irodalmi mezőnek* nevezhetünk. Ez pedig sohasem szingulárisan, egyénenként és művenként vizsgálendő csupán, hanem kontextualizáltan, korabeli írógyakorlatok, műfaji kérdéskörök, műfajteremtések, karakterábrázolások, és persze a női szerzők sajátos tapasztalatainak sokrétű dialógusában, illetve az őket övező kritikai viszonyulások szövegösszefüggésében, amiket nem árt azonban újból és újból felülvizsgálni.

ELEMZETT MŰVEK

- R. Berde Mária: *A szent szégyen*. Marosvásárhely: Erdélyi Könyvbarátok Társasága. Irodalmi Vállalat, 1925.
- R. Berde Mária: *Tüzes kemence*. Budapest? Nyugat Könyvkiadó, Erdélyi Magyar Írói Rend, 1936.
- P. Gulácsy Irén: *Hamueső*. Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh, 1925.
- P. Gulácsy Irén: *Fekete vőlegények*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1927.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balázs Imre József: A női irodalmi hagyomány lehetőségei az erdélyi magyar irodalomban. *Korunk*, 2022/4. 5–11.
- Benedek Elek: A Fekete vőlegények írójáról. *Uj Idők*, 1927/2. 48.
- Bodor Aladár: R. Berde Mária: A szent szégyen. *Protestáns Szemle*, 1925/10. 511–512.
- Bohuniczky Szefi: Fekete vőlegények. P. Gulácsy Irén regénye. – Singer és Wolfner kiadása. *Nyugat*. 1927/3. 280–281.
- Boka László: Egy elszalasztott lehetőség? Erdély mint virtuális Közép-Európa. Transzszilvanizmus-formák és esélyeik a két világháború között. In: Földes Györgyi – Ladányi István – Szávai Dorottya (szerk.): *Kelet-Közép-Európa mint virtuális konstrukció*. Budapest: Gondolat, 2021. 84–100.
- Boka László: Transzszilvanizmusformák, transzszilvanizmusváltozatok. Egy regionális eszmekörrel, alakulástörténetéről és alakzatairól. In: uő (szerk.): *Transzszilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*. Budapest: MMA Kiadó, 2023. 7–58.
- Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.
- Bollobás Enikő: Performansz és performativitás – A női, a meleg és a nem fehér szubjektumok nagy előadásai az irodalomban. In: Séllei Nóra (szerk.): *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. Debrecen: DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. 17–57.
- Borgos Anna – Szilágyi Judit: *Nőírók és írónők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Budapest: Noran 2011.
- Filep Tamás Gusztáv: Urbánus transzszilvanisták. In: Boka László (szerk.): *Transzszilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*. Budapest: MMA Kiadó, 2023. 302–347.
- Filep Tamás Gusztáv: Jegyzetlapok az erdélyi történelmi regényről. *Magyar Művészet*, 2018/4. 144–150.
- Gulácsy Irén – A Kazinczy-érem odaítélésére kiküldött székesfővárosi bizottság jelentésének tükrében. *Uj Idők*, 1941/44. 537–538.
- Gulyás Sándor: R. Berde Mária: A szent szégyen. *Napkelet*, 1925/8. 281–282.

- Illés Endre: Pax vobis. P. Gulácsy Irén háromkötetes történelmi regénye. – Singer és Wolfner. *Nyugat*, 1931/6. 408–411.
- Jancsó Elemér: *Berde Mária (1889–1949)*. In: Berde Mária: Tüzes kemence – A szent szegény. Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1967. 5–20.
- Józsa Miklós: A bölcsőhelytől a szellemi szülőföldre. *Erdélyi Toll*, 2012/1. 9–24.
- (k. a.) [Kuncz Aladár]: P. Gulácsy Irén: Átal a Tiszán. (Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh.) *Erdélyi Helikon*, 1928/1. 61–62.
- Kádár Judit: Interszekcionalitás és lokális identitás magyar írók első világháború utáni Erdélyben játszódo regényeiben. Gulácsy Irén Hamueső. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat (TNTeF)*, 2020/10.1. 3–23. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/33937/32994> (Letöltés ideje: 2025. január 15.)
- Kiss Ernő: Erdélyi regények. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1926/2. 165–185.
- Kiss Ernő: Erdélyi regények. Második közlemény. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1926/3–4. 316–333.
- Köves Miklós: A „Tüzes kemence”. *Korunk*, 1937/3. 284–286.
- Kuncz Aladár: *Kritikák, portrék, tanulmányok II*. Szerk. Filep Tamás Gusztáv és Juhász Andrea. Budapest–Kolozsvár: Országos Széchényi Könyvtár – Kriterion Kiadó, 2019. (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái VI.) 158–161.
- Láng Gusztáv: Gulácsy Irén. Kérdőjelek egy bestseller körül. *Utunk*, 1982/41. 5–6., ill. In: uő:
- Kivándorló irodalom. Kísérletek*. Kolozsvár: Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 1998. 89–98.
- Marosi Ildikó (s.a.r): *Molter Károly levelezése 3. (1933–1937)*. Budapest – Kolozsvár: Argumentum – Polis, 2006.
- Molnár Szabolcs: *Berde Mária*. Bukarest: Kriterion, 1986. 144–155.
- Molter Károly: Berde Mária: Tüzes kemence. *Válasz*, 1937/3. 185–187.
- Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. *A magyar irodalom a XX. század első harmadában II*. 8/2. köt. Budapest: Franklin-Társulat, 1941. 1304–1316. https://mek.oszk.hu/15300/15384/pdf/15384_8_2.pdf (Letöltés ideje: 2025. január 15.)
- Pukánszky Béla: *A nőnevelés története*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013. 136–141.
- Rákosi Jenő: Fekete völgyek. *Új Idők*, 1927/14. 364–365.
- Schöpflin Aladár: Tüzes kemence. Berde Mária regénye – Nyugat kiadás. *Nyugat*, 1936/11. 382–383.
- Schöpflin Aladár: P. Gulácsy Irén: Hamueső. (Megjelent az „Erdélyi Szépmíves Céh” kiadásában, Kolozsvárott.) *Nyugat*, 1925/19. 172–174.
- Showalter, Elaine: A feminista irodalomtudomány a vadonban. – A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány. Ford.: Kádár Judit. *Helikon*, 1994/4. 417–442.
- Séllei Nóra: *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*. Debrecen: DEENK Kossuth Kiadó, 2007. 100–101.

- Showalter, Elaine: A feminista irodalomtudomány a vadonban. A nőies [feminin] meghatározása: a günokritika és a nők által írt szöveg. *Helikon*, 1994/4. 422.
- Szabolcsi Miklós: Konzervatív irodalom. In: uő (szerk.): *A magyar irodalom története. VI. kötet (A magyar irodalom története 1919-től napjainkig)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966.
- Szentimrei Jenő: *Két íróasszony – Két novelláskötet*. – P. Gulácsy Irén: Átal a Tiszán. Erdélyi Szépművés Céh kiadása, 1928. – R. Berde Mária: Télutó. Pásztortűz könyvtár 11. szám. *Pásztortűz*, 1928/10. 232–233.
- Szentimrei Jenő: Tüzes kemence. – R. Berde Mária új regénye. Nyugat-kiadás. *Pásztortűz*, 1936/22. 477–478.
- Tóth Bálint: Gulácsy Irén (1894–1945). In: Keresztury Dezső – Sík Csaba (szerk.): „S két szó között a hallgatás...” *Magyar mártír írók antológiája*. Budapest: Magvető Kiadó, 1970. I. köt. 377.
- Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom, 1880–1940*. Szukits Kiadó, Budapest, 1942.
- Várnagy Mária: A női irodalom és a feminista irodalomkritika Magyarországon. Hangok és visszhangok. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat (TNTeF)*, 2011/1. 23–35. https://acta.bibl.u-szeged.hu/65611/1/tntef_001_001.pdf (Letöltés ideje: 2025. május 6.)
- Voinovich Géza: Hamueső. P. Gulácsy Irén új regényéről. *Uj Idők*, 1928/21. 628.
- r. r.: Erdély irodalmi élete – regényben. R. Berde Mária: Szentségvivők. *Budapesti Szemle*, 239. köt., 1935. 114–119.

PRÉM MÓNKA*

A túlélő erő. Női lét- és identitásformák Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond regényeiben

The Power of Survival: Female Modes of Existence and
Identity in the Novels of György Dragomán and Sándor
Zsigmond Papp

ABSTRACT: The contemporary literature of Transylvania has increasingly established its own literary world in recent decades, which represents distinguishing features both in terms of themes and narrative techniques. The emerging historical allusions inevitably create various minority modes of existence with multiple attachments to different languages and nations within a self-contained borderland and multicultural space. This study draws the reader's attention to an aspect perhaps less discussed so far, namely the diverse manifestations of female identities and their defined social roles. In the works of prominent male authors, György Dragomán and Sándor Zsigmond Papp, we can observe three female archetypes who fight for their multiple minority identities in a masculine world, shaping their existence, trying to preserve and then pass on their inherited values. From the perspective of the depicted female fates and gender differences, these prose works may shed light on new interpretative and reception-psychological aspects, where femininity becomes an indispensable tool behind the oppressive historical backdrop for a newly created, better future.

KEYWORDS: multiple minority identities, female identities, contemporary Transylvanian Hungarian literature, accepted social roles, inherited values

A kortárs magyar irodalom szerzői az elmúlt évtizedekben a posztmodern prózapoeitika eljárások számos okból történő kifulladására, a használt eszközök konvencionálissá váló átalakulása után markánsan alkalmazzák a szubjektív történetmondás

* A szerző irodalomterapeuta, magyartanár, Szalárdi János Általános Iskola, Szalárd. E-mail: monikaprem8@gmail.com

és a közelmúltidézés „hagyományosabb” narratív eszközeit, de nem a modernség vonulatához való visszatérés céljával, hanem inkább egyfajta újrealista látásmód hangsúlyozásáért, a változó igényű olvasó aktív bevonásáért személyes mikrotörténetekből is építkező szövegvilágaikba. A prózai alkotások elemzése során megállapítható, hogy a '90-es évek után indult prózaíró nemzedék bátran nyúl a 20. század második felének történelmi eseményeit felelevenítő elbeszélésekhez, a kollektív és egyéni traumákat feldolgozó történetekhez.¹ A szövegvilágokban megjelenített élethelyzetek prominens módon utalnak a jelen társadalmát foglalkoztató globális kérdésekre, melyek legfontosabb jellemzője, hogy még épp csak a kollektív emlékezetből a kulturális emlékezetbe való átkerülés peremén ingadoznak, folyamatosan átíródnak, így válva részévé múltképünknek. Fontos nyomatékosítani, hogy nem kényszerű történelmi-referenciális utalásokat rejtenek a narratívák, hanem inkább konstitutív módon olyan erővel igyekeznek hatni az értő befogadóra, mely teremtő, motiváló olvasatokat eredményez.² Ezek az alkotók előszeretettel alkalmazzák az autofikciós narratív eljárások eszközeit, ugyanis általuk fogalmi, valamint elbeszélői szinten is sokkal tágabb és érvényesebb formában képesek reagálni a jelen kihívásaira, ugyanakkor az olvasók egyfajta identifikációs, szerzői önértelmezési eljárásként is interpretálják ezeket a szubjektív és hangsúlyosan fiktív keretekben megnyilatkozó történeteket.³ Visy Beatrix többször utal a műfaji eljárás jellegzetességeire, miszerint a művekben alkalmazott ábrázolásmódok és prózaírói technikák eltérnek a klasszikus önéletrajz jellegű regényekéitől, azonban a szerző életének referenciái az önéletrajz és a szépirodalmi fikció kettősségében valamifajta összedolgozásként artikulálódnak. Vagyis ez a közlési forma „sokkal inkább felvállalja és hirdeti az (elbeszélői) én szétesettségének, kiismerhetetlenségének és fiktív tételezettségének tényét, továbbá nem akarja egy lineáris és totalizáló narratíva keretei között domesztikálni és reprezentálni” azt.⁴ A szövegek műfaji hibriditása a regény és önéletrajz, fikció és valóságreferencia mezsgyéjén formálódva nyomatékosan a határesetek megteremtésével, a narratívák szerkezeti és tartalmi összetevőinek változó perspektívájával hozza működésbe azokat a nyelvi, társadalmi és kulturális konstrukciókat, melyek a fordulat előtti évtizedekben meghatározták a kelet-közép-európai ember mindennapjait.

Jelen tanulmány a kortárs próza erdélyi vonulatának egy eddig talán kevésbé tárgyalt aspektusát kísérel meg fókuszba helyezni, így a női identitásformák néhány sikerregénynek nevezhető alkotásban való változatos megjelenésének és

¹ Boka László: Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában. *Regio*, 2023/2. 3–36.

² Boka László: Határ és háttér. Elválasztottság és szökés mint prózapoétikai létkonstituáló tapasztalat Bodor Ádám, Agota Kristof és Papp Sándor Zsigmond prózájában. *Irodalomismeret*, 2014/2. 68–79.

³ Visy Beatrix: And what's your story? Autofikció és hibriditás. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 74.

⁴ Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok (Bartók Imre: Jerikó épül). *Műút*, 68. 2018. 67–75.

alakulásának jelentőségére reflektál, melyeknek történelmi referenciája, tematikája és narratív eljárása innovatív módon lépett be a kétezres évek magyar irodalmi terébe, majd e sajátosságok nyomvonalán nemzetközi szinten is nagyobb kritikai érdeklődést kapott az elmúlt évtizedben. Egy további perspektívabővítés céljával talán a feminista irodalomkritika posztmodern gyakorlata irányából is végigkövethető lenne e prózai művek értelmezői és befogadáslélektani alakulása, mely (legalább a posztstrukturalizmus ismert tanai szerint) elengedhetetlenül jelentkezik a külső különbségekből és az olvasási folyamatokat is meghatározó nemi differenciákból.⁵ Bókay Antal hangsúlyozza, hogy a férfi és női eltérő hatalomfolyamatok a látszólag stabil grammatikát, retorikát és jelentést is megváltoztathatják, mivel olvasatunk minden esetben alá van vetve a nemi különbségeknek. Nem célok itt a feminista irodalomkritika teoretikus berkeibe terelni az egyes olvasási proceszuszok fázisai szerint megmutatkozó értelmezői-alkalmazói különbségeket, inkább a „társadalmi nem” és a „nemi szerep” komplex fogalmak árnyalt szempontjait is játékbá hozva kívánok kitekinteni a regényekben ábrázolt női létformákra, azok megjelenített társadalmi szerepköröire, valamint a narratív síkokon túl külső, kritikai megítéléseik rendszerére. Az 1980-as évekbe beállt irodalomtudományi fordulat utáni, a strukturalizmust felváltó posztban bővelkedő irodalomtudományi elméletek már egy primer, posztmodernnek ítélt szépirodalmi keretben igyekeztek Európa-szerte a maguk szöveg- és befogadócentrikus tanaihoz példákat keresni, ezek közt Észak-Amerikában és az öreg kontinensen is hangsúlyos teret kaptak a feminista olvasatok, melyek értelmében a nő helyét keresi a mű mindkét oldalán, mint alkotó és befogadó egyaránt. Julia Kristeva elgondolásai alapján a női lét a pozitív másságot, a feminin minőséget jelenti egy olyan szimbolikus szerződésben, ahol a férfi és a hatalom kapcsolata fuzionál.

A személyes sorsok, nemi szerepek történelmi kontextusba való illesztése manapság rávilágít egy másik jelentős és tagadhatatlan tényre, miszerint a kisebbségi/minor lét bármilyen megjelenési formában a totalitárius rendszer(ek) marginalizációs áldozatává tette az egyént nemtől és kortól függetlenül, így a nőt is megjelenített szerepkörökkel. Az alább vizsgálandó regények kritikai recepciójában a szövegvilágok fontos háttérismeretei, történelmi kulisszái szinte minden esetben szóba kerültek, kevesebb hangsúlyt helyeztek ugyanakkor a női szerepkörök funkcionalitására, az azok identitásalakulását behatóró makro- és mikrokapcsolati hálózatokra, valamint általában a Keleti Blokk egyes országaiban kialakult válságos életkörülmények között is megmutatkozó feminin látásmódok szemléltetésére. Ezekre a kritika ritkábban reflektált, holott a nőkre osztott szereplehetőségek szükségességére az olvasati és történelmi rekonstrukció perspektívája felől egyaránt közelíteni lehetett volna. Kitekintésem fő célja e női szerepkörök vizsgálata révén egy komplexebb értelmezés, átfogóbb megértés, mely a narratív eljárásoknak

⁵ Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. 287–289.

köszönhetően a történelmi olvasat felé tereli ugyan a textúrát és annak mindenkori befogadóját, fókuszba helyezi az események elbeszélhetőségét, a traumatikus helyzetek feldolgozhatóságát ugyanakkor feminin szempontból is tárgyalja.

A téma átfogó megértéséhez mindenképp szükséges nagy vonalakban megemlíteni a kétezres évek után hirtelen megszorodó, divatosná váló Erdély-regények főbb tematikus irányvonalait és prózapoétikai jellegzetességeit, ugyanis ezek szerves egységét képezhetik a Romániában sajátossá, idővel nacionálkommunistává vált hatalom mélyreható interpretálásának.⁶ Az utóbbi évtizedek értekezőprózaí írásai, amelyek e regényeket elemezni igyekeztek, számos jellegzetes elméleti irányból közelítettek: ilyen volt az erdélyi/romániai, illetve általánosan a kelet-közép-európai helyszínek és térkép(zet)ek⁷ problematikája, tulajdonképpen a konstitutív határ- és téridentitások nézőpontja; ilyen az egyéni és kollektív traumák megjeleníthetőségének és hitelességének összetett kérdésköre; de ugyanígy a közelmúlt ismerni vélt makrotörténelmének árnyékában az egyéni vagy családi mikrotörténetekbe ágyazott narratív önéletírási, autofiktív elemek számbavétele is az egyéni alkotói eljárás módok, életművek alapján. Mindezek között is, áttételesen vagy csak az olvasati lehetőségek szintjén, a kisebbségi létformák és a különböző minor szituáltságok (vagy akár a minoritás többszörös léte) jellegzetes témákká, nem egy ízben egyenesen alappillérekké váltak. A fikcióképzés termékeny és tág lehetőségein túl egész sor erdélyi kötődésű szerző műveiben mutatkozott meg e látás- és láttatásmód, sajátosan, megtéveszthetetlenül erdélyinek mutatkozva az összmagyar prózairodalmon belül is, így kettős vagy többes szempontból is minornak bizonyulva mind témaválasztásaikban, mind nyelvezetükben és ábrázolt világaikban.⁸ Az olvasó olyan teremtettségében találja magát, melynek markánsan történelmi allúziókat idéző részletei egy totalitárius rendszer működéséhez elengedhetetlen alapokra világítanak rá, korhűen alkotva meg annak kontextusát többszörösen kisebbségi szempontból, így közvetítve az elhurcolt apák, elnémitott nagyszülők, a légtérbe rekedt árva vagy félárva gyermekek s a túlélésért küzdő nők, anyák, lányok és szeretők léthelyzetét. A „gyengébbik nem” ösztönös túlélő erejének természetes mivolta, itt a fiktív keretben megképzett, mégis ismerős transzkulturális

⁶ Nélkülözhetetlenek a mai olvasó kontextusteremtő olvasatai felől, de ihlető protoprózaivilágként is azok az egyes szerzők számára, akik sokáig sok tekintetben a példaadó „bodoriánus” prózát tekintették viszonyítási alapnak, majd annak eljárásaitól távolodva inkább önálló, autofiktív kereteket választottak. Az erdélyi rendszerváltásregények meghatározó, inspiratív paradigmájaként Bodor Ádám műveit diszkrét, rejtőzködő narratívaként jelölik, s viszonyítási alapként a választott beszédmodot, valamint a megjelenített élethelyzetek és korszakok analógiáját hangsúlyozzák. Vö. Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. In: Uő: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2015. 208.

⁷ Bányai Éva: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Bukarest: Editura Casa Cărții de Știință – RHT Kiadó, 2012.

⁸ Boka László, 2023. 27.

peremvidéken, esetleg egy valós, közép- és kelet-európai történelmi eseményekkel illusztrált regényvilágban talán első olvasatra nem tűnhet jelentősnek, holott a tény, hogy ők a túlélői egy elnyomó, adott esetben a nemzetiségi, társadalmi különbségeket felszámolni igyekvő hatalomnak s az általa jellemzett autoriter kornak, eleve meghatározza funkciójukat a jövő szempontjából is. A többszörösen is minor létformákba kényszerített erdélyi női identitások problematikája Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond alább vizsgált regényein túl természetesen mások prózavilágában is hangsúlyos helyet kért: Tompa Andrea, Vida Gábor vagy Visky András⁹ utóbbi évtizedekben született prózai munkáinak ez szintén kiemelt terepe.¹⁰ A regények nőszereplői magukon viselik az erdélyi magyar (és/vagy zsidó magyar) kisebbségi létformák minden (többnyire negatív) attribútumát a legtöbbször perifériára kényszerített élethelyzetekben, ahol egzisztenciális kérdésekkel megküzdve igyekeznek életben maradni maguk és mások identitásának megőrzése érdekében.

A hatványozottan kisebbségi jelleggel is működtetett mikrotörténetek célja, hogy kiegészítsenek, esetleg exponáljanak egy kevésbé közismert nézőpontot az elfogadott makrotörténelem zárójeleként, megkérdőjelezve a nagy magyarázó elméletek hitelességét,¹¹ azt feltételezve, hogy minden valószínűség szerint az egyén

⁹ Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005; *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014; Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet*. Budapest: Libri, 2011; *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018; Tompa Andrea: *A hóhér háza. Történetek az Aranykorból*. Pozsony: Kalligram, 2010, jav. kiad. 2015; *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*. Pozsony: Kalligram, 2013; *Omerta*. Budapest: Jelenkor, 2017; *Sokszor nem halunk meg*. Budapest: Jelenkor, 2023; Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*. Budapest: Magvető, 2013, átd. kiad. 2019; *Egy dadogás története*. Budapest: Magvető, 2017; *Senkiháza. Erdélyi lektűr*. Budapest: Magvető, 2023; Visky András: *Kitepítés*. Budapest: Jelenkor, 2022.

¹⁰ Regényeikkel egy másik írásomban foglalkozom majd, az azonban előrebozsátható, hogy a térbeli határiditások a használt nyelvi világgal való megkonstruálását és lokalizálását ők is egyedi módon valósítják meg, melyhez kétséget kizáróan hozzájárul erdélyi származásuk (függetlenül a tényről, hogy Romániában élő vagy Magyarországra települt szerzőről beszélünk). Ez meghatározza szemléletüket és narratívájukat, prózájukban szilárdan építenek a hely- és téremlítő azonosságtudatokra, ami felvetheti az olvasóban az erdélyi tér szignifikáns identitásképző erejének a kérdéskörét, e szemlélet létjogosultságát.

¹¹ A '70-es évek kezdetén a nyugati országok társadalomtudományi elemzéseinek figyelme okkal irányult markánsan a mikrotörténelem felé, ezáltal különböző fókuszpontokat teremtvé, konkrét esetek, személyek és körülmények hangsúlyozása révén. A szemlélet maga a tárgy intenzív tanulmányozását tette lehetővé, így hatására más perspektíva alakul a múltrol, mint a nemzetek, államok vagy egyes társadalmi csoportok történetéből évtizedeket, századokat vagy valamely hosszú időtartamot felölelő vizsgálatok eredményeként. A közép- és kelet-európai közelmúlt történelmi eseményei annyira mélyen és zsigerekig hatolva terjedtek a társadalom különböző rétegeiben, hogy a rendszerváltást követően a prózavilág is kényszerült ennek teret és hangot adni. Így e narratívákban tanúi lehettünk a szellemet és lelket felszabadító, vulkányszerű kiírásnak, melynek célja egy olyan hatalmi rendszer több évtizedes uralmának valamilyen fokú bemutatása, amit a makrotörténelem szintjén csak kevesen ismerhetnek. Vö: Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja: A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014. 16–32.

ezáltal könnyebben beilleszti saját mentális univerzumába a 20. század valamelyik tárgyalt traumatikus időszakát. Szijártó M. István *A történész mikroszkópja* című munkájában széles skálán tekint a mikrotörténelem jelentőségére, melynek alapja a kisember döntéseinek következményeiben rejlik, így az egyén nem csak a nagy történelmi erők bábjaként nyilvánul meg. „A kis tény önmagában néma, az interpretációba ágyazva pedig a narratíva részeként szólal meg”, fejt ki, ezzel mintegy alátámasztva a kortárs magyar próza mikrovilágainak jelentésképző hatását az utókorbeli olvasóra, aki játékba lendül a szöveggel, és bevonódik a kvázi történelmi kutatás folyamatába. Ennek a procedúrának vagyunk tanúi a már említett írók művei olvasása során, melyekben nem csupán a többségi-kisebbségi tengely, hanem egy erősen maszkulin világ és nézőpont is dominánssá válik, ami épp a minor helyzetekből szemlélve áttételesen konkretizálódik a női identitásváltozások terei és létformái fókuszpontjai felől.

Fentiek értelmében, jelen tanulmányban innovatív céllal két, nagyjából egykorú, a hetvenes évek elejének Romániájában született, sok tekintetben így azonos tapasztalatokat megélt, s ezekből vállaltan inspirálódó (férfi) szerzőnél vizsgálom a női identitásformák narratív ábrázolásmódjait. A szerzők hangsúlyosan fiktív keretek közt megképzett történeteikben szereplőválasztásaik, történelmi kulisszáik és ehhez mért prózapoétikai eljárásaik révén a legváltozatosabb és legmerészebb formában merték illusztrálni az egyes női alakokat a totalitárius rendszer részeként, és sikeresen láttatták azok több aspektusát: a serdülő kislánytól a túlélő anyja, a bölcs, olykor mágikus erővel bíró nagymama szerepkörein át a démoni szerető végletéig. Az általam vizsgált regények *A fehér király* és a *Máglya*, illetve a *Semmi kis életek* és a *Gyűlölet*. Megjelenési idejüket tekintve a legelsőtől (mely 2005-ben látott napvilágot) a 2020-as évekig (Papp utolsó regénye 2018-ból) komoly elmozdulások figyelhetők meg a kortárs próza irányzataiban az egyes narratív eljárásokon és ábrázolásmódokon belül is, amelyek közül talán leghangsúlyosabb a szubjektum visszatérése a szövegbe, a valóságreferenciák egyre határozottabb megjelenése és a történetiség újbóli térhódítása, mely tudatos formakövetést igényelt a tárgyalt szerzők részéről is. A folyamat nem új, az ezredfordulótól eredeztethető, de ebben az egyik erőteljes hangnemváltást Dragomán második kötete, *A fehér király* hozta. A narráció egyes szám első személyű, egyéni hangját sok esetben a kritikák ezért is a valós szerzőének feleltették meg.

Dragomán György mozaikszerű, novellafüzérre emlékeztető sikerregényében műfaji, nyelvi és formai határátlépésnek lehetünk tanúi. A számos nyelvre is lefordított *A fehér király*ban szereplő történetek akár önálló elbeszéléseként is megállják helyüket, ugyanakkor teljes képet láttatnak egy apját kereső kisfiúról, Dzsátáról, aki a családfő elhurcolása után ismeri meg a hatalom által működtetett erőszakos világot, melyben megbélyegzettként igyekszik életben maradni. Az író következő regénye, a *Máglya* 2014-es megjelenésével ismét gyerekperspektívából engedte követni a kisembereknek a romániai diktatúra leple alatt kibontakozó

életeseményeit. Főszereplőnk ezúttal egy árván maradt kamaszlány, Emma – a négy vizsgált regény közül ez az egyetlen mű, amelyiknek női főszereplője van –, akit nagymamája fogad magához, és ő vezeti be az élet rejtelmes kihívásaiba. Az olvasó az ő szemén keresztül látja és érzékeli a rendszerváltás előtti és közvetlen azt leképező romániai valóságot, az író nem leplezi a kételyekkel teljes gondolatot, hogy vajon igazán felnőttünk-e a zsírosan antidemokratikus talajból nagy hirtelen kiszökkenő demokrácia komoly és szép feladatához. A regény egyik olvasói kulcsmomentuma annak belátása lehet, hogy bizonyos értelemben mi magunk maradtunk félúton, egyszerre távol a gyermekek és felnőttek világától, mint a regény tizenhárom éves elbeszélő hőse, a diktatúrából látszólag kilábaló, mágiák közt felcseperedő tinédzser, akinek személyre és korszakra szabott története végső soron rólunk szól.¹²

Papp Sándor Zsigmond *Semmi kis életek* című kötete, eredeti alcíme szerint is *Erdélyi története* első nagyregénye volt, amely a novellaíróként ismert szerzőt új színben tüntette fel. Regénye családok kusza, ám nem kevésbé traumatikus történeteinek keresztül a vészterhes Ceaușescu-korszakot vérbő alakokkal és nem kevésbé tragikumot túlélni segítő humorral, iróniával mutatta be.¹³ Regényét az árulkodó nevű Törekvés utcai tömbházban élők köré szövi, így az a maga nyers valóságában mutatja be, milyen hatással volt a kisemberek életére az elnyomó hatalmi rendszer, hogyan tette őket egymás besúgóivá, miközben hüen ábrázolja a rendszerváltást követő szabadság kaotikus érzetét, ahol az elvek és az eszmék is csak annyit érnek, amennyi beváltható belőlük, ahol az egykori besúgók és verőlegények is tovább élnek és bárkit megtéveszthetnek. Következő művében, a *Gyűlölet* címűben egy felnőtt férfi apakeresésének vagyunk tanúi, aki anyja halála után, Budapestről visszatérve időben és térben is az események váltakozó leírásával érzékelteti három generáció sérelmét, azok hosszú távú hatását az egyén életére és a társadalomra. Amíg a regényt a kritika az akkor már Magyarországra települt Papp saját egyéni sorsával analójként, abból legalábbis erőteljesen ihletődő utalásként értékelte, a mű központi kérdésköre a velünk élő, öröklődő gyűlölet és az ezzel összefonódó, sokrétű problémacsokor marad (például az előítéletesség a magyar–román, de akár a magyar–magyar viszonylatban is), akárcsak a megjelenített egyén identitásának képlekenysége a peremvárosok interkulturális kavalkádjában.¹⁴

¹² Bazsányi Sándor – Sántha József: Két bírálat egy könyvről. *Holmi*, 2014/12. 1756–1759.

¹³ Boka László: Történelem – alulnézetből. Papp Sándor Zsigmond nagyregényéről. *Tiszatáj online*, <https://tiszatajonline.hu/irodalom/tortenelem-alulnezetbol/> (Letöltés ideje: 2025. január 20.); illetve uő: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 260–277.

¹⁴ Angyalosi Gergely: *Rejtett fényforrások*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2015. 216. Egy továbbfejlesztett Bodor-térképzetre utalunk jelen esetben, ahol a megkonstruált peremvárosok, vidékek, interkulturális terek függőleges elmozdulásban vannak a sodró történelem hatására, megtartva víziószerű sajátosságait. A táj egyre inkább lokalizálható földrajzilag (Erdély, Románia és Kelet-Európa térségei), akárcsak nyelvilag (román szavak, személy- és helységnevek: Dzsátá, Dreghin, Miruna).

A peremvidék identitásformái, avagy változó nőképek mint társadalmi konstrukciók

Az identitás nem velünk született, hanem bennünk fejlődő és végbemenő személyiségfolyamat, melynek egysége, teljessége soha nem valósítható meg, állandó alakulásban van. Ezért illik a folyamatos mozgásban lévő térhez és tájhoz, külső behatások révén alakul, elvégre az identifikáció folyamata hely- és környezetfüggő. „Mindig vannak olyan járulékos jelentések, amelyek felett nincs uralmunk, előbukkannak és meghiúsítják a rögzült és stabil világok megalkotására tett kísérleteinket. Minden identitás szimbolikus térben és időben helyezkedik el. Mind rendelkezik azzal, amit Edward Said imaginárius földrajznak nevezett el: vannak jellemző tájai, helyei, otthonai, van hazája [...] a feltalált hagyományokban, melyek összekötik a múltat és a jelent [...]”.¹⁵ A peremvidéken megképződött peremlétek, valamint hibrid identitással rendelkező univerzumok állandó érintkezésbe lépnek, szövődnek és kapcsolódnak egymáshoz a narratívákban. E kacskaringós történetek szálain keresztül egy történelmi korszak csupán hasznos kulissza marad, keretet (értelmet, jelentést és magyarázatot) biztosítva a térbe ágyazott határidentitások alakulásának az egzisztenciális problémákkal küzdő individuumok kényszerű létformájához, ahol a határral körbevett tér minden szereplő identitását gyökeresen átírja és meghatározza, az egyén szellemi és lelki fejlődésének is gátat szabva. A kulturális rétegek határvonalain képződött másság, idegenség megteremtette a határidentitásokat, melyek a „kiszolgáltatott, megalkuvó, tűrő és menekülő”¹⁶ kisebbségi létforma tökéletes ábrázolásai egy önmagába zárt világban, a centrumtól izolált térben, melyet akár képzeletbeli, de reális határok is övezhetnek, ahol az elnyomó hatalom gépezete végzi pusztító munkáját, a hétköznapi nyomasztó csendjében pedig „a kíméletlen brutalitás ágyaz meg a kegyelem pillanatainak”.¹⁷ A kortárs magyar próza több irányból vizsgált regényeinek erdélyisége hálás terep, az azon belül formált nőkép kétszeresen vagy olykor többszörösen is minor identitással megképzett szerepkörökre mutat rá, s a totalitárius rezsim hatalmi berendezkedésében ez adja Erdélyhez illő komplexitását. A nő, aki éppúgy alkalmazkodni és túlélni kényszerül, akárcsak egy (olykor többségi) férfi, akit a rendszer kiragadott a család szerves egységéből, létrehozva ezáltal az *elveszett nemzedék* sajátosan kelet-közép-európai változatait. Ugyanitt találkozunk a klaszszikus nőkép szabálytalan formáival vagy éppen hiányával, mivel a rendszer az otthont (identitást, anyanyelvet és végső soron emlékezetet) teremtő anyát olykor eleve mássága, kisebbségi léte miatt ragadja ki erőszakosan a családból, a közösség és

¹⁵ Hall Stuart: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1997. 67.

¹⁶ Boka, 2012. 271.

¹⁷ Berszán István: *Változatok vadkeleti tágasságra*. Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről. *Új Forrás*, 2015/8. 25.

a társadalomszegmens egységéből, kényszeríti hagyományos szerepei elhagyására. Ezzel a visszatérő motívummal találkozunk *A fehér király* és a *Gyűlölet* oldalain, de hasonló részletességgel kerül elénk Tompa Andrea *A hóhér háza* és *Omerta* című regényeiben is. A sajátosan erdélyi, ugyanakkor többszörösen kisebbségi létforma Tompa Andrea *Sokszor nem halunk meg* című legutóbbi regényében körvonalazódik legerőteljesebben a fiatal Tilda személyiségének alakulása révén, akinek zsidósága és nőisége mindig egyszerre jelentkezik, akárcsak Harsányi Zimra, közismertebb írói nevén Novák Anna, a nagyváradi zsidó magyar író nő esetében, s az ő példája tökéletesen mutatja az identitásrétegek lokális összefüggését, egymásra tevődését és kapcsolódásait.

A szövegvilágok egy elnyomó hatalmi forma ördögi működésmechanizmusát törekednek alulnézetből is megvilágítani, sok esetben gyermekperspektívából láttatni. Így a kiszolgáltatott, a társadalmon belül is magukra hagyott nők és lányok sorsnarratívái a fajsúlyos, nehezen elbeszélhető témakon túl vagy ezek mellett (bebörtönzések, kitelepítések, illegális határátlépések, nemzeti kisebbségi léthelyzetek, elhurcolások, kínzások s az általuk jellemzővé váló apahiányok stb.), az egyes mikrotörténet-láncolatok a túlélési stratégiákban megjelenített anyai áldozatokra fókuszálnak, ezáltal az identitásvesztések lecsapódásaiban állandó értékvesztéseket kénytelenek követni.¹⁸ Ez viszont nem csupán a múltat, hanem inkább a belénk kódolt identitás- és veszteségnarratívák révén a jelent is meghatározó súlyos problematika, ami az olvasók érdeklődését a látszólag már távolodó események dacára is elevenné teszi. Dragomán György tematikai jellegzetessége és erőteljes újítása az volt, hogy a gyerekek és a kiskamaszok perspektívájából engedte láttatni az események alakulását, s ehhez megfelelő, jellegzetes narrátori nyelvezetet is keresett. Papp Sándor Zsigmond első regénye inkább felnőtt szereplőket mozgat, de a narráció minőségi alulnézeteket és vérbő alakokat preferál, a hétköznapi esendő kisemberek, a jedermannok szemén keresztül értjük meg a túlélés módozatait.¹⁹ Mint említettem, ide tartoznak a szövegvilágok feminin szereplői és azok különböző reprezentációs szereplehetőségei is, ha kevesebb figyelem irányult is rájuk korábban. Értelmezéseik, szövegbeli alakjaik vagy sajátos hangjuk elemzésekor szem előtt kell tartani, hogy a hatalmi rendszer és a férfi szerepek legtöbbszöri fuzionálása fokozottan befolyásolja a nők fejlődését, erőszakot alkalmazva a sajátos értékrendek stabilitásának meggyengítésére egy nagyobb(nak vélt) cél elérése érdekében.²⁰ Jelen esetben a fiktív, mégis hiteles történelmi allúziókat sejtető prózai visszatekintések segíthetnek látni az egykori rendszer igényei és a korabeli társadalmi elvárások között megteremtett nőkép alakulásfolyamatait. Makrotörténelmi szinten ismerni véljük a 20. század második felének megképzett kelet-európai nőideálját,

¹⁸ Boka, 2023. 23.

¹⁹ Uo.

²⁰ Hadas Miklós: A libido academica narcizmusa (Pierre Bourdieu: Férfiuralom). *Replika*, 47–48., 2002. 175–194.

a kommunizmusban élő multifunkcionális nő típusát, aki egyszerre dolgozik, akár kemény fizikai munkát is végez, otthon pedig anya és feleség, ezáltal hamis emancipáció irányába terelve a korábbi feminin ideált. A családanya háttérbe szorulása a munkásnő feladataival szemben nagyobb értéket jelentett a termelés fellendítése céljából, mint az otthoni teremtő feleség. Ez a váltás a női értékek jelentőségét (szeretet, gyengédség, megértés stb.) és minőségét torzította, ambivalens helyzetbe hozva a szereplőket, egy hamis, megvalósíthatatlan, önmagával elégedetlen, kimerült nőképet generálva, mely nemcsak önmaga számára volt kellemetlen és degradáló, de a férfiak szempontjából is frusztráló lett egy patriarkális közegben, ahol az addig szilárd, jól bevált szerepek működtették a társadalmat. Az évtizedek hosszú elnyomása alatt kialakult a legtöbbször faluról városra beköltöző *dolgozó nő* mintája, valamint az anyaszerep ezzel egyidejű dicsőítése, melynek egyik legtorzabb tükrre, a rendszer által szabályozott és ösztönzött gyermekvállalás a társadalom gyarapodása céljával veszélyesebbé vált a haza nem térő férfiak és apák árnyékában akkor is, ha a politikai propaganda kiemelte azokat, akik legalább tíz gyermeket szültek és neveltek, „hős anyának” (mama eroína) nevezve őket. Az új generáció sokszor szerepkonfúzióban tengődött a hagyományos és az emancipált nő megjelenési formái között, így a hetvenes évek végére egyik előbb említett szerep sem volt már vonzó számára. A legtöbb helyzetben az egyedül élő, boldogulni akaró feleség számára, akit eltűnt férje miatt környezete megpecsételt, további nehézséget jelentettek az erdélyi magyar kisebbségi létforma, az államnyelv hiányos ismerete a mindennapi kommunikációban s az ebből származó megaláztatások, az anyanyelvi identitás megőrzésének egyre fajsúlyosabb kihívásai, amit állandóan befolyásolt, nehezített a politikai és társadalmi elvárásrend.

A nők által közvetített kulturális kódokról a címbe emelt két alkotó mind a négy regényében megállapítható, hogy identitásukat meghatározza a hatalmi struktúra szabályrendszere, melyben egzisztenciájuk nemtől függetlenül eszközszerű és a hatalmat kiszolgáló. A nőknek azonban nem a bátorságuk, sem a rendszerrel látványosan szembeszegülő hősiességük, netán megalkuvásuk artikulálódik, hanem a tiltott és a rejtett emberi értékeket óvni akaró aspektusok hangsúlyozódnak egy embertelen világban – az emberi áldozatokon, akár a fizikai létükön túl is – a róluk szóló emlékezet túlélésének, fennmaradásának egyetlen zálogaként. Ha egy etnikai csoport vagy társadalomszegmens elveszti identitását és kollektív emlékezetét, azzal inkább megszűnik létezni, mintha a rendszerrel szembeszegülő egyedeit végeznék ki.

Úgy vélem, a négy regényben három markáns női archetípusra figyelhetünk fel akkor is, ha ezeket esetünkben férfi szerzők perspektívájából szemlélhetjük: az első a helyét és jelenét kereső lányé, fiatal nőé; a második a szinte elengedhetetlennek mondott anyai szerepkör megjelenítése; a harmadik pedig a bölcs öregasszonyé, esetünkben a nagymamai létformáé. Dominánsan az anya reprezentálódik, biztosítva a személyiség fejlődésének érzelmi-szellemi teljességét, mely természeténél fogva másképp reagál belső és külső hatásokra, mint a másik két típus.

A regényekben megjelenő peremvidék – olykor kiélezettnek is érzékelhető – kulturális kavalkádja súlyosbítja a nő egyéni és társadalmi kiszolgáltatottságát, alkati törékenységét is engedi láttatni, a karakterek azonban mégis bátorságról, vakmerőségről és ösztöneikbe rejtett erejükről tesznek tanúbizonyságot. Dragomán és Papp regényei a feminin karakterek perspektívájából olvashatók akár egymás kiegészítéseiként vagy ellentéteiként is, mivel az események során kibontakozó, folyamatos mozgásban, alakulásban szemléltetett női identitásaik a két végletből tükröződnek: Dragomán idealizált, megérzéseiket, meglévő ismereteiket pajzsként használva harcoló szereplői (például a *Máglya* oldalain) sokszor ellentétben állnak Papp kis-sé esendő, bukott, nem ritkán démoni szeretőivel, akik bár e vonásaik révén válnak mindenképp túlélőkké, azonban nem minden esetben értékmentővé. Az állandó megpróbáltatásokban reprezentált alakok látszólag eldönthetik, hogy kitartanak-e öröklött értékeik mellett vagy elvetik azokat a pillanatnyi megélhetésért, túlélésért. A tét azonban nem mindig ilyen magasztos, s a választás sem ennyire egyértelmű. A szövegvilágok potenciálját e döntések mozgatórugóinak titokzatossága, elfedettsége, ki nem mondottsága hordozza, így sokszor ösztönös döntést sejtet, vagy az eltűrt, elszenvedett fájdalmak kimondhatatlanságára, a megalázottak traumatikus nyelvkeresésére és annak hiábavalóságára is felhívja a figyelmet.

A leghangsúlyosabb női szerepkör, mely egyformán megtalálható a választott művekben, az anya, akinek jelentősége az élet fenntartásának elkerülhetetlenségéből adódik, alakulását pedig dominánsan a férfiakhoz való viszonyán (legyen az férj, fiúgyermek, apa, após, esetleg szerető, ellenség, zsaroló vagy fenyegető valaki) keresztül ismerjük meg. Dragomán „felnőtt világa” erőteljesen maszkulin. *A fehér király*ban egy klasszikus anyaképpel találkozunk, a gyermekét védelmező nőével, akinek név nélkülsége a tipikus anyaoroszlánt rejtí magában, aki szembe száll a gonosszal, minden szituációban segíti fia túlélését a Rendszer útvesztőiben. Jelleme és nemzeti kisebbségi létformája finoman, óvatosan bontakozik ki a regény lapjain a gyerek narrátor visszaemlékező sorain keresztül:

„mert mióta nagyanyám a szemébe mondta, hogy egy abnormális zsidó kurva, azóta anya se vele, se nagyapámmal nem állt szóba”.²¹

A maszkulin külvilág a gyerek identítására kettős hatást gyakorolva az atrocitás, a megfélemlítés, a harc, az embertelenség és az igazságtalanság címkéit artikulálja, a női princípium pedig a megértést, a finomságot, a gyengédséget, valamint az elfogadást körvonalazza:

²¹ Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005. 16.

„anya legtöbbször mindent meg szokott beszélni velem [...] megmagyarázta nekem a dolgokat, és olyankor a kérdéseimre is válaszolni szokott, vagy ha nem, akkor tudtam, hogy azért nem, mert úgy gondolja, hogy jobb, ha erről nem beszélünk...”²²

Erkölcsös, őszinte értékeket képviselő anya az otthonában, a külvilág számára azonban csak férj nélkül maradt asszony, akinek kiszolgáltatottsága fokozódik, s társa visszaszerzése érdekében gyakran idegen férfiak jóindulatára szorul. Az állandó fenyegetéseknek kitett és védtelenül maradt nővel szemben mindig erőszakosan lépnek fel a regény férfi szereplői – após, a hatalom képviselői –, s így alkalmazhatóvá válik a hegemon maszkulinitás fogalma, mely azon a gyakorlaton alapul, mely „a férfiak nők feletti kollektív dominanciájának fennmaradását megengedi, nem meglepő, hogy némely kontextusban a hegemon maszkulinitás ténylegesen a férfiak ártalmas gyakorlatára utal – a fizikai erőszakot is ideértve”.²³ Minden megjelenített női szereplőn érzékelhető, ahogy áthatol rajtuk a félelem, tapasztalják gyengébb mivoltukat, megérik az eltárgyasodás veszélyét, hogy az éppen aktuális mulékony hatalommal felruházott férfiak tekintetében csak a vágy tárgyai, s tehetetlenségükben legtöbbször az örvöngés határáig is eljutnak:

„anya volt az, nagyon hangosan kacagott és közben kiabált”.²⁴

Dragomán másik, szintén nagy sikerű regénye a 2014-es *Máglya* az egyetlen a most vizsgált négy közül, melynek nem csupán mellékszereplői, hanem főszereplői is nők, így eleve más perspektívából láttat egy újabb korszakot, s más erő- és identitásformákra épít különös érzékenységgel. Ennek egyik főszereplője a nagymama, aki lányunokáját, Emmát neveli szülei halálát követően, miután kiment az intézetből. Az előző, számos fordítást megért regényhez (s annak áthallásosan is maszkulin világához) képest ez sokkal inkább érzékenyítő alkotás, már magából a mágikus realizmus dominanciájából kiindulva is, mely szorosan köthető a nagymama személyiségéhez, aki még titokban őrzi a régi, elmúlt, eltemetettnek hitt világ töredékét, a természet és az ember kapcsolatát, ezáltal is metaforikusan érzékeltetve, hogy a diktatúra ezt a fajta kapcsolatot nem tűrte meg, de nem is tudta végérvényesen felszámolni. A nő egészséges identitásképe elképzelhetetlen, pontosabban erősen torzított a természet ismerete, valamint az anyák és nagymamák együttműködése nélkül, mert:

²² Uo. 149.

²³ Connell, Robert W. – Messerschmidt, James W.: Hegemon maszkulinitás. A fogalom újra-gondolása. *Replika*, 69. 2009. 35–163.

²⁴ Dragomán, 2005. 146.

„ha nők vagyunk, az anyáink révén emlékezünk”.²⁵

S mint majd kiderül, az anya hiányában is sikerült az örökség átadása:

„a hangom egészen olyan, mint a Nagymamáé”.²⁶

Az edzett, mindent meg- és túlélő öregasszony, a vénség archetípusának bölcs életpasztalatában rejlik a helytelen döntések következményeinek megértése, valamint önfeláldozása mások megmentése céljából. A történet nagymamája magára vállalta a jelentések megírását férje helyett, hogy az ne hasonljon meg önmagával és elveivel, így ő lett a hatalom kiszolgálója. Ez a sorsnarratíva párhuzamot mutat a makrotörténelmi eseményekkel, egyik szimbolikus értékű kelléke a visszaemlékezés céljából a kertben megőrzött faskamra, ahonnan halk sírás szűrődik ki, s a benne jelentéktelennek tűnő limlomok egy eltitkolt, megbélyegzett élet darabkáit őrzik, hozzájárulva a történet folyamán az időbeli határátlépés kibontásához. A nagymama mindennapi mágikus rítusai, melyeknek Emma is részese lesz, fellelhetők népi hiedelemelbeszélésekben: a rémálmok elűzése, a nagytakarítás folyamata, a fogszerű kavicsokkal körbekerített faskamra védelme. Ennél sokkal mélyebb jelentőséggel bíró momentuma a narratívának a nagymama egyéni megélése, hogy a náci katonák mindenkit megölnek körülötte. Saját elbeszélése szerint egyfajta mitikus átalakuláson ment ekkor keresztül, „szörnyeteggé”, „sáreberré” vált, aki arra vágyott, hogy újra eggyé legyen a földdel – amit értelmezhetünk feldolgozásnak is, mellyel elbeszéli azt a zsigeri halálvágyat, ami eltöltötte. A mágikus rítusok alkalmazásában és a környezetében élő személyekhez való viszonyulásában válik a nagymama boszorkánnyá – pozitív értelemben –, aki nem engedi feledésbe merülni ősi, mitikus szokásainkat. Halott férjével való kapcsolatában hangsúlyozódik a túlvilággal is kommunikálni képes bölcs öregasszony archetípusa, akinek túlélési technikái egy mitikus, természetközeli világ ismeretében rejlenek, s praktikáit védekezési mechanizmusként alkalmazza egy elembertelenedett Rendszerben.

Dragomán női szereplői ugyan lázadók, de illelhetjük őket az anyagi jelzővel is; örökölt és vállalt szerepüknél fogva óvni, védeni próbálják a rájuk bízott emberéletet, valamint hűséggel és szerelemmel fordulnak férjükhöz. Az anyaság értékét képviselik gyermekeik felé, a tiszta, női hagyománymentő erkölcsök átadása pedig életfeladat számukra. A nagymama szerepe is inkább rokonítható Agota Kristof híres *Trilógiájának* Nagyanya-karakterével, aki olykor kegyetlenül, de hasonlóan a gyorsított ütemű felnőtté válás folyamatát lendíti elő, akárcsak a *Máglyában*. Az Emma és nagymamája között húzódó ellentét elsődlegesen a generációs különbségekből adódik. Nem értik egymás világát, s a folyamat, melyben a főhős

²⁵ Lásd a Virginia Woolf-passzust idéző tanulmányt: Gács Anna: A nyugtalanító önarckép. *Ex-Symposion*, 1998/21/22. 90–102.

²⁶ Dragomán György: *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014. 330.

kislányból szinte nővé való érése három szinten (külvilágban, otthon és saját lelkében) történik, küzdelmes út, amit csak a bölcs öregasszony által ismert mágikus rítusok tehetnek elviselhetőbbé. Tapasztaljuk, hogy a háború borzalmait megélt nők, elsődlegesen nagymamák az élet- és értékmentés céljával lépnek színre, az életben maradt anyák pedig férjük helyett is a kontinuitás felelősségét vállalják magukra.

Papp Sándor Zsigmond első nagyregényében egy kevésbé ideális nő- és anyaképpel találkozhat az olvasó. Kuti Márta, Gondru Laura és Novák Eszter női szereplők jellemei inkább tűnnek esendőnek, mert hűtlenek, bizonytalanok és főképp gyökértelenek, akik maguk sem kapták meg az anyai örökséget. Ez legtisztábban Eszter történetében kerül felszínre; a fiatal nőében, aki nem érzi az anyaság áldását, csak annak súlyát és terhét, mely nem csak abból adódik, hogy nincs szilárd családi alapja, legtöbbször egyedül él a városban, ahova menekült szülei, főleg anyja elől, akit már zavart lánya szépsége, s igyekezett csak saját érdekeivel foglalkozni. Az utolsó részben úgy tekinthetünk rá, mint a rendszer termékére, kinek arcán „nyoma sem volt az anyai örömmek”. Az önmagát kereső nő képe rajzolódik ki az olvasó előtt, akit fiatalon megbélyegzett a diktatúra, tizenhét évesen próbált megszökni Balázssal, Kuti Márta fiával. Azóta is csak engedelmeskedik minden férfinak, az apjának és a szeretőjének, Rot Janinak. A felszín alatt azonban az ösztön működik, s Eszter megérzi a veszélyt Mihai Gondruban, volt barátja apjában, aki a második részben kap majd nagyobb szerepet Laura férjeként. Ebben a fejezetben a női test is fókuszba kerül, s az identitás ábrázolása mint a szubjektum testként való narrativizálódása értelmeződik.²⁷ A testrészek természetesen olyan metaforikus erővel bírnak a szövegekben, melyek többletjelentést kölcsönözhetnek az egész kontextusnak: érzékelhetően Kuti Márta egzisztenciájában is ennek vagyunk tanúi, aki elvesztette női fényét, erejét és mivoltát is fia halála után, amit a test narráció általi, nyelvi determináltságában ábrázol a regény:

„de már azok az árkok sem tudták elrejteni az immár haszontalan méhet, mely a maga kékes ereivel átsugárzott a bőrön”.²⁸

A második rész női főszereplője a külvilággal kedves, de férjének ellentmondó Laura, Mihai Gondru felesége, aki az apja által rákényszerített szerep mögött egyrészt láttatni engedi a maskulin erőben megtört, sorsát elfogadó nőt, miután beletörődik a családfő racionális döntésébe, s hozzámegy egy „idegenhez”, egy többségi románhoz a jólétért, a jobb életesélyekért, másrészt a lázadót is, aki a maga módján belül még küzd. Soha nem tudott beletörődni sorsába, még két fia születése után sem, s ahogy sokasodtak a kétnyelvű veszekedések a családban, egyre erőteljesebben fogalmazódott meg benne a replika apja iránt:

²⁷ Sági Varga Kinga: *Metabiziklizéseink. Híd*, 2012/6–7. sz. 178–181.

²⁸ Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet*. Budapest: Libri, 2011. 101.

„miért neveltél úgy, hogy a saját fajtám szóba se jöhetett”.²⁹

Laura a lázadó nő típusa is, ennyiben a jövő embere, a forradalmár, aki önmagát túlszárnyalva változni képes, amikor a nagyobbik fia magyarságáért harcolva kisebbségi anyaként lép fel férjével szemben. Míg identitása korábban a behódolás és a megfelelés kényszere közt rekedt meg, s csak a családi vitákban tört felszínre néhány jelzős szerkezet erejéig, itt valami őserőt is felmutat. Látszólag nincsenek tisztán megfogalmazható női értékei, de zsigereiben érzi és maga is keresi azokat a történetek hátterében.

A *Semmi kis életek* már a narratíva elején erőteljesen indít, lehangoló, drámai képekkel, egy gyermeke elvesztését túlélő anya vívódásaival, bár fókuszba a férfi, az apa küszködése kerül, akit a hírhedt titkosrendőrség beszervez, s aki aztán a nyolcvanas évek diktatúrájában eltemetheti ismeretlen körülmények között elhunyt fiát. Papp tudatosan ambivalens érzéseket kiváltó nőalakjai áldozati mivoltukban a tehetetlenség, a fájdalomban megrekedt, elnémított és megfásult feminin jelleg megtestesítői. Kuti Mária az egyik leghűbb példája mindennek: szerette gyermekét, aki ugyan nehezen érkezett, egyikőjükre sem hasonlított, de azért csak éltek egy „nevenincs boldogságban”. Ahogy a születés meghozta egy időre a nő számára a boldogságot, úgy a halál el is vitte azt, ezért csendesen szenvedett hátralevő életében, s a fiával együtt mindörökre elhalt benne az anya mellett a feleség is.

Három sikertelen női sors és ezzel összefüggő identitásalakzat körvonalazódik Papp első regényében: egzisztenciájuk közös nevezője, hogy nem tudtak anyaságukban kiteljesedni, tiltották és megfosztották őket a női örökség, az értékekkel teli feminin létforma megélésétől és annak ösztönös továbbadásától. A történet végére Márta megtört, erkölcsi értékeit elveszítette, Laura feladta önmagát, saját identitását, magyarságát, és megalkuvásból vagy félelemből pártolta férje agresszív hazugságait, Eszter pedig ennek a nincstelenségnek, a kiüresedett női értékeknek a megtestesülése lett a szerető szerepkörében, egy új kor nőképe, akinek talán marad esélye a túlélésre, de már csak önerőből.

Papp 2018-ban megjelent *Gyűlölet* című második regénye is minden aspektusából hálás terep a rendszerváltás előtti és az azt követő női identitásformák alakulástörténeteit vizsgálóknak. Szereplőit változó történelmi kontextusokba és terekbe helyezi, kulturális különbségeiket etnikai vonatkozásban is felvillantja, így a kalandos cselekmény ellenére markánsan érzékelhető az értékek degradálódása és radikális változása családi és társadalmi szinteken is. Magukra maradt asszonyok sorsa rajzolódik ki az egyes történetek szálain, két generációra is visszatekintve, azokat a 20. század történelmi viharából bontva ki. Zsóka, akinek férje nyomtalanul eltűnt, egyedül nevelte fiát, akinek leendő felesége, Mária is magányosan boldogul majd gyermeke nevelésével, Loboncz Mártonnal, a szerző alteregójaként

²⁹ Uo. 237.

is értelmezhető figurával. Mária alakja hangsúlyos, meghatározó, személyiségfejlődése saját történetében az egyetem elvégzésétől egészen haláláig végig nyomon követhető –, aki mindennek testet és keretet ad”, vallja saját életéről –, valamint két világ között megrekedése is Budapestre költözése után. Fiatalkorával az amazon archetípusát idézi meg, tanul és harcol a kommunizmusban magyar nemzetiségű lányként, s hamar rádöbben, hogy hiába minden próbálkozás. Később küzd a férje naivitása ellen, aki szakmai karrierje érdekében beoladni látszik a rendszerbe. Végül anya és túlélő nő marad, hogy felnevelje fiát, megőrizve magyarságát és erkölcsi értékeit is. A főhős édesanyja egyéniségét határozottan a többséghez mint elnyomókhoz való viszonyulása szempontjából láttatja:

„aztán a román banda az egészre rátette a kezét, mondja az anyám, és ahogy mindig, remeg a dühtől...”³⁰

Ez irányítja egész életét, s igyekszik fiát is ebben a negatív szellemben nevelni, aki azonban ki szeretne törni az örvényszerű, gyűlöletre kódolt hagyományból. Papp Sándor Zsigmond női szereplői sokrétűek, a cselekményekben engedik láttatni árnyoldalukat is, amivel ők maguk is harcolnak, szerepköreik nincsenek idealizálva. Mária édesanyja, Teréz már megtört, szereti a lányát, de kapcsolata kevés vele, ezért az feleségként tanul meg főzni, háztartást vezetni és gyermeket nevelni. Fontos hangsúlyozni, hogy Pappnál mindkét etnikai oldalon szerepelnek nők, az író hangsúlyosan igyekszik is érzékeltetni a kulturális különbségeket az általuk képviselt értékekben. Minden bemutatott női szerepkörben és identitásban a totalitárius rendszer dehumanizáló jellegét, a szabad akaratot fokozatosan megtörő, felőrlő erejét hangsúlyozza, ami a nőiséget sem engedi mindig felszínre törni, a szeretetet megnyilvánulni, az otthon melegségét megteremteni mint létértelmet, inkább a félelmekből táplálkozó gyűlöletet és a kölcsönös kételkedést teszi a személyiségjegyek alapelemévé:

„már rutinosan levezet: undor kelletlenség, gyűlölet”.³¹

Papp regényeinek másik jelentős női szerepköre a szeretőé, aki inkább képviseli az önállóság értékét, s ha teheti, a férfiaki feletti uralmat gyakorolja. A *Gyűlölet*ben Miruna testesíti meg ezt az archetípust, ő a „milicista lánya”, a külföldön dolgozó Sandu felesége s a rezignált Márton elcsábítója. A román nő, Miruna, akitől a főszereplő anyja igyekezett ismeretlenül is megóvni a fiát, amíg élt, ugyanakkor sokban Mária tükörképe is, mivel egy gyermekkel idegenben ragadt anya élethelyzetét vetíti újra, aki a regény lapjain szembesíti Mártont annak sokáig csak

³⁰ Papp Sándor Zsigmond: *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018. 9.

³¹ Uo. 18.

sejthető bűnével, ezáltal a feloldozást, a vezeklést is felkínálva számára egy emlékezetes kolostori jelenetben. A sötét, vad női erőt, a démoni alkatot képviseli, aki tudatában van saját vonzerejének, de akinek életformája ezt meg is kívánja. Nem szerelemből cselekszik, s nem engedi magát az érzelmek által vezetni, hanem a kötöttséget és az érdekeket helyezi előtérbe. Nem kételkedik saját értékeiben, és a Rendszerében sem, aminek része és kiszolgálója; amíg Mária lázad ellene, ő inkább kihasználni igyekszik annak előnyeit. Mirunát Márton szemén keresztül ábrázolja a szerző, így ellentétes értékeket ütköztet, a félelmet és a vágyat egyszerre gerjesztő nő határozott alakját, valamint tompa, érzelemmentes hangját és cselekvéseit. A kiismerhetetlenség álarca mögött ő lesz az igazi femme fatale, aki gyengéd énjét csak intim helyzetekben, pillanatokra engedi láttatni. A szerető eleve különleges típusa a Papp-féle szövegvilágok női létformáinak, aki mitikus kiismerhetetlenségében egyesíti vállalt egzisztenciájában az anyai túlélés ösztönét, a gondoskodását, valamint a korral, élettapasztalattal alakuló bölcsességét, dacolva a társadalom ítéletével.

Mindhárom említett típus ugyanazért, elsősorban sajátos nőiségéért, annak elemi létformájáért küzd, azért, hogy a kor és a társadalom által éppen rájuk osztott szerepek kavalkádjában is megismerjék, megőrizték s szerencsés esetben át is tudják majd adni értékeiket. Az ábrázolt feminin karakterek, létformák vagy archetípusok, korban és időben változó arcképeik akár jelenkori küzdelmes nőiségünk értelmezései is lehetnek egy fennmaradt és átalakult kisebbségi élethelyzet perspektívájából, így megértéssel tekintünk az önmagát kereső, értékeit újra felfedezni vágyó, szerepköreit egyre inkább tudatosan megválasztó 21. századi nő vívódásaira.

Összegzőképp elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben sikeressé váló Erő-dély-történetek, a korszakot és következményeit különleges sorsnarratívákon keresztül feldolgozó mikrotörténetek elbeszéléstechnikája, mozaikszerű események láncolatából összekapcsolt történetisége több elemzésnek lett tárgya, de ezekben kevesebb figyelem jutott a női identitásformák alakulásváltozatainak. E regények szerzői bevallottan személyes tapasztalataikon keresztül, a megidézett referenciális keretekben, sajátos nyelvezetet alkalmazva, egyetlen közösként láttatott sorsot privilegizálva kvázi fiktív kisebbségi létformákat hívnak életre regényeikben, amelyekben nem kiemelt, mégis nélkülözhetetlen funkciót kapnak a női szereplők. Az ábrázolt női sorsok és nemi differenciák perspektívájából e prózai művek új értelmezői és befogadáslélektani aspektusokra világíthatnak rá, amelyekben e nőiség (a megalkotott háttérszerepekkel) elengedhetetlen eszközévé, sőt, zálogává válik az elnyomást kiszolgáló történelmi kulisszák mögött a megteremtendő majdani szebb jövőnek. A karakterek saját feminin értékeik megmentésére és átörökítésére törekednek, megküzdési stratégiáik pedig a prózavilágok egészét formálják át az ábrázolt kisebbségi vagy többszörösen minor lélethelyzetek kavalkádjában. A női identitásforma, a nőiségbe rejtett örökölt vagy áthagyományozott, elsajátítandó

erő, érték és erkölcs egyfajta ősi ösztönként, képességként jelenik meg, melynek ismerete reményt és hitet adhat, s a kisebbségi egzisztenciák hatványozott kihívásai közepette akár előnyére is fordíthatja e minor helyzeteket s azok sokszoros kilátástalanságát.

ELEMZETT MŰVEK

Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005.

Dragomán György: *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014.

Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet*. Budapest: Libri, 2011.

Papp Sándor Zsigmond: *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Angyalosi Gergely: *Rejtett fényforrások*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2015.

Bányai Éva: *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Kolozsvár: Korunk – Komp-Press, 2011.

Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. *Századvég*, 67. 2013. 49–62.

Bazsányi Sándor – Sántha József: Két bírálat egy könyvről. *Holmi*, 12. 2014. 1756–1759.

Berszán István: Változatok vadkeleti tágasságra. Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről. *Új Forrás*, 8. 2015. 19–36.

Boka László: Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiájáról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről. In: uő.: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 59–123.

Boka László: Történelem – alulnézetből. Papp Sándor Zsigmond nagyregényéről. *Tiszatáj online*, <https://tiszatajonline.hu/irodalom/tortenelem-alulnezetbol/> (Letöltés ideje: 2025. január 20.); illetve: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 260–277.

Boka László: Határ és háttér. Elválasztottság és szökés mint prózapoétikai létkonstituáló tapasztalat Bodor Ádám, Agota Kristof és Papp Sándor Zsigmond prózájában. *Irodalomismeret*, 2. 2014. 68–79.

Boka László: Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában. *Regio*, 2. 2023. 3–36.

Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Bp. 2006. 287–289.

Connell, Robert W. – Messerschmidt, James W.: Hegemón maszkulinitás. A fogalom újragondolása. *Replika*, 69. 2009. 135–163.

Gács Anna: A nyugtalanító önarckép. *Ex-Symposion*, 21–22. 1998. 90–102.

- Hadas Miklós: A libido academica narcizmusa (Pierre Bourdieu: Férfiuralom). *Replika*, 47–48. 2002. 175–194.
- Hall Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1997. 54–78.
- Sági Varga Kinga: Metabiciklizéseink. *Híd*, 6–7. 2012. 178–181.
- Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja: A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest: L' Harmattan Kiadó, 2014.
- Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok (Bartók Imre: Jerikó épül). *Műút*, 68. 2018. 67–75.
- Visy Beatrix: And what's your story? Autofikció és hibriditás. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 74–96.

KISEBBSÉGEK PARLAMENTI KÉPVISELETE

DOBOS BALÁZS*

A kisebbségek parlamenti képviselte nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet?***

The parliamentary representation of minorities in international
comparison: descriptive or substantive representation?

ABSTRACT: The aim of the introductory and summarising study of this block of papers is to present the research question, which is currently being addressed by the ongoing research on how the presence of minorities in parliaments through different channels, e. g. ethnic or mainstream parties, reserved seats etc. (descriptive representation), can have a substantive impact, especially on issues that are likely to be important for the minority groups concerned in East-Central Europe. The research itself aims to contribute to the theoretical and practical understanding of minority representation and to future policy reforms that could enhance its effectiveness. In doing so, it will highlight the key political thinkers who have argued that politically underrepresented minorities need to be provided with collective rights and representation mechanisms to ensure that their interests are pursued. It also discusses relevant international legal standards and recommendations, as well as the relatively limited empirical research to date that has examined the actual political impact of minority MPs, including recent research on the system of minority spokespersons in Hungary. Finally, it presents the main characteristics of the nearly 300 minority MPs identified through self-identification in the 11 countries surveyed.

* A szerző politológus, történész, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: dobos.balazs@tk.hun-ren.hu
ORCID: 0009-0007-2145-4131.

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselet nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet?” c. projekt keretében készült.

KEYWORDS: minority representation, effective participation in public life, parliaments, descriptive representation, substantive representation, ethnic parties

Kisebbségi képviselők a parlamentben: a jelenléttől a hatásig

A multietnikus országokban mind az etnokulturális kisebbségi csoportok, mind a szélesebb társadalmak különböző közösségi és politikai stratégiákat követnek arra vonatkozóan, hogy miként viszonyuljanak a kulturális sajátosságok és identitások megőrzéséhez és az egymáshoz való kapcsolatok kialakításához. A létrejött, túlnyomórészt nemzetiesítő etnopolitikai rezsimek is nem csupán egy számos tekintetben egyenlőtlen és aszimmetrikus helyzetet jelentenek a kisebbségek számára, hanem ugyancsak felvetik azt a kérdést, hogy miként kezeljék az etnikai különbségeket. A szakirodalomban elterjedt akkomodáció-integráció elkülönítés szerint míg az előbbi az etnikai identitások tartósságára és a különálló érdekek megfogalmazására és védelmére épít, az utóbbi a különbségek háttérbe szorítását, és helyettük a közös állampolgári-civil kötődések erősítését hangsúlyozza. Ezen eltérő megközelítések számos egyéb terület mellett kifejeződnek a politikai, és ezen belül a választási rendszerek kiépítése során is, hogy biztosítanak-e akár intézményesített lehetőséget az egyenlőtlen hatalmi helyzetben lévő kisebbségek számára az érdekeik megjelenítésére és képviseletére a főbb döntéshozó testületekben.

A kérdés különös fontossággal került előtérbe az etnikai konfliktusokkal és feszültségekkel terhelt Közép- és Kelet-Európában, ahol a rendszerváltások és a soknemzetiségű államszocialista államszövetségek gyakran erőszakkal kísért felbomlása során és azt követően, a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletével kapcsolatban a hangsúly először csupán a törvényhozási jelenlétük megteremtésére helyeződött a választási rendszerek megfelelő kialakítása révén.

A választási mérnökösködésen túl a különböző – és nem csak közép- és kelet-európai – modelleket övező figyelem főként a 2000-es évektől kezdve tevődött át jelen bevezető tanulmány fő kérdésére, arra, hogy a különböző képviseleti mechanizmusok révén mandátumot szerzett, deklaráltan kisebbségi kötődésű képviselők pusztán jelenlétén túl vizsgálni szükséges a háttérüket, a politikai prioritásait, stratégiáikat, és a konkrét tevékenységüket, hogy cselekszenek-e, és miként az általuk képviseltek nevében, érdekében, képviselik-e, előre mozdítják-e, és tudnak-e eredményt elérni azokban a szakpolitikai ügyekben, amelyek vélhetően a választóik érdekeit szolgálják (szubsztantív képviselet). Másként fogalmazva, az adott etnopolitikai rezsimekben mit tudnak a kisebbségi képviselők tematizálni és elérni, amely eredmények meglehetősen szerteágazó típusúak lehetnek az egy ügyben való nem cselekvéstől, egy kedvezőtlen döntés megakadályozásától kezdve az elismerési politikán át egészen a konkrét forráselosztási és kisebbségvédelmi lépésekig. Összességében tehát a kulcskérdés, a szubsztantív képviselet tartalma, hogy

a képviselő mennyiben képes előmozdítani azokat az ügyeket, amelyek legalábbis vélhetően összhangban vannak az általa képviseltek érdekeivel, a gyakorlatban meglehetősen sokrétű lehet.

A szakirodalomban a fentiek mellett növekvő érdeklődés kísérte tágabban az elismerés, a csoportidentitások és -határok, és az egyenlőség kérdéseit, és a demokráci elméletek között azokat a részvételi-deliberatív formákat, amelyek a lehető legteljesebben képesek megjeleníteni a választók akarátát. Újabb kutatási irányok kitérnek arra is, hogy a választásokat és bennük a kisebbségek szerepét vizsgálják a hibrid, félig autoriter rezsimekben, amelyek nem szükségszerűen a demokráciát, hanem jóval inkább a hatalom megőrzését szolgálják.¹

Maga a szubsztantív képviselethez vezető kiindulópont, a törvényhozásokban való pusztán kisebbségi jelenlét leginkább a Hannah Pitkinhez köthető ún. deskriptív vagy „tükör-képviselet” fogalmával írható le, amely azt fejezi ki, hogy a képviselő mennyiben hasonlít az általa képviseltekhez, akár megjelenése, neme, bőrszíne, nyelve stb., akár a közös érdekek és tapasztalatok alapján.² Az 1990-es években számos meghatározó politikai gondolkodó – többek között Iris Marion Young,³ Will Kymlicka,⁴ Anne Phillips,⁵ Melissa Williams⁶ és Jane Mansbridge⁷ – érvelt határozottan amellett, hogy az amúgy politikai képviselettel nem rendelkező vagy alulreprezentált, történetileg hátrányos helyzetű kisebbségek számára kollektív jogokat és politikai képviseleti mechanizmusokat kell biztosítani annak érdekében, hogy megjeleníthessék az érdekeiket és befolyásolják az őket különösen érintő döntéshozatali folyamatokat. Érvként gyakorta előkerült, hogy azáltal, hogy a kisebbségek képviselői bekerülnek a döntéshozó testületekbe, nő a kisebbségek láthatósága és jelenléte a közéletben, továbbá ez elősegíti az érdekek megfogalmazását, egyáltalán a politikai szereplővé válásukat, a gyakorta strukturális egyenlőtlenségek, a diszkrimináció és a velük kapcsolatban kialakult előítéletek leküzdését. A kellő vagy nagyobb mértékű képviselet megvalósításához olyan elvárások is társultak az 1990-es években, hogy azok a kisebbségi jogok elfogadásához, hatalommegosztási intézmények kialakításához is elvezetnek, és mindezek

¹ Lásd például Stroh Alexander: Electoral rules of the authoritarian game: undemocratic effects of proportional representation in Rwanda. *Journal of Eastern African Studies*, 4(1), 2010. 1–19.

² Pitkin, Hannah: *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.

³ Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

⁴ Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁵ Phillips, Anne: *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁶ Williams, Melissa S.: *Voice, Trust, and Memory*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

⁷ Mansbridge, Jane: Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent ‘yes’. *Journal of Politics*, 61(3), 1999. 628–657.

révén hozzájárulnak akár az etnikai konfliktusok megelőzéséhez vagy kezeléséhez.⁸ Mindezek következményeként a szakirodalom arra összpontosított, hogy mi lehet a megfelelő intézményi szerkezet és választási rendszer a soknemzetiségű, adott esetben élesen megosztott társadalmak számára, amely a fentieket előmozdítaná mind elméletben, mind akár konkrét konfliktusok megoldása érdekében. Ez viszont Donald Horowitz 1980-as évek közepeit meghatározó munkája⁹ nyomán ismételtén kiújította azt a normatív jellegű, az akkomodációs és integrációs szembenálláshoz köthető vitát az ún. konszociációs vagy hatalommegosztási¹⁰ és a centripetalista¹¹ iskolák között immár az intézményi megoldások terén (vagy más néven Lijphart-Horowitz vita), hogy például a megoldásul rögtön kínálkozó, a kisebbségek számára kedvező arányos választási rendszerek, a számukra fenntartott parlamenti helyek, vagy maguk az etnikai pártok¹² mennyire károsak vagy ellenkezőleg, hasznosak a demokráciákra nézve az etnikai választóvonalak elmélyítése, tartósítása és intézményesítése következtében. A kollektív jogok biztosításának szorgalmazása ráadásul kritikai reakciókat is kiváltott több liberális, republikánus és libertariánus szerző részéről.¹³

Mindeközben azt az elképzelést, hogy a kisebbségek egyáltalán legyenek jelen az őket érintő döntéshozatalban, a nemzetközi szervezetek is határozottan képviselték. A nemzetközi kisebbségvédelem szintjén ugyanakkor az a további

⁸ Lásd például Brunner Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995. Gurr, Ted Robert: Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. *International Political Science Review*, 14(2), 1993. 161–201. Juberias, Carlos Flores: Választási törvényhozás és etnikai kisebbségek Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1998/2. 61–89.

⁹ Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.

¹⁰ Lásd például Lijphart, Arend: *Electoral Systems and Party Systems*. New York: Oxford University Press, 1994; McGarry, John – O’Leary, Brendan: Iraq’s constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription. In: Choudhry, Sujit (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* Oxford: Oxford University Press, 2008. 342–368; Reynolds, Andrew (ed.): *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2002; Wolff, Stefan: Post-Conflict State-Building: The Debate on Institutional Choice. *Third World Quarterly*, 32(10), 2011. 1777–1802.

¹¹ Lásd például Reilly, Benjamin: Electoral Systems for Divided Societies. *Journal of Democracy*, 13(2), 2002. 156–170; Roeder, Philip G.: Power dividing as an alternative to power sharing. In: Roeder, Philip G. – Rothchild, Donald S. (eds.): *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars*. Ithaca: Cornell University Press, 2005. 51–82.

¹² Lásd például Brancati, Dawn: Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 60(3), 2006. 651–685; Ishiyama, John: Ethnopolitical Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Eastern Europe. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7(3), 2001. 25–45.

¹³ Htun, Mala: Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2(3), 2004. 439–458.

gondolat, hogy a jelenlétet szükséges átváltani hatássá, befolyássá is, már megjelent az EBEE 1990-es koppenhágai találkozójának dokumentumában, az ENSZ 1992-es kisebbségi jogi nyilatkozatában, az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Kezelvegyezményében és annak második tematikus kommentárjában, majd kiemelten az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa által 1999-ben kiadott, a kisebbségek hatékony közéleti részvételéről szóló Lundi Ajánlásokban, valamint szintén az EBESZ-hez köthetően, a kisebbségeknek a választási folyamatban való részvételének előmozdításáról szóló 2001-es Varsói Útmutatóban. A nemzetközi kisebbségvédelem sarokkövei így a hatékony részvétel, a teljes és hatékony egyenlőség, illetve az identitás és a kultúra megőrzése lettek.¹⁴

A fentiek hatására vagy más megfontolásokból is – az euroatlanti integrációs és a nemzetközi standardoknak való megfelelési célok, külső vagy belső kényszerek, a kisebbségek felé a nagyvonalú politika demonstrálása miatt – számos közép- és kelet-európai ország vezetett be különféle mechanizmusokat, hogy ösztönözze vagy egyenesen garantálja a kisebbségek képviseletét, mindenekelőtt a törvényhozásban. Az adott ország hagyományaitól, politikai berendezkedésétől és viszonyaitól, illetve a kisebbségek sajátosságaitól, létszámától, területi elhelyezkedésétől, politikai mobilizációjától függően a képviselet így a gyakorlatban számos formát ölthet az olyan esetektől kezdve, ha a pártrendszer már eleve etnikai-nyelvi törésvonalakon nyugszik, ha az etnikai pártok a pártversenyben „szabályosan” jutnak mandátumhoz, vagy ha integráló módon, a kisebbségi szereplőket a mainstream pártokba igyekeznek bevonni és a választásokon indítani akár kvóták révén. Az olyan további példák esetében, ahol közvetlenül vagy közvetett módon, de kedvezményes úton ösztönzik a képviselet megteremtését, a leginkább elterjedtek a következők a kisebbségi pártok kedvezményes nyilvántartásba vételén és támogatásán kívül:

- a parlamenti bejutási küszöb csökkentése kisebbségi szereplők számára,
- a kisebbségek számára fenntartott vagy garantált helyek,
- a kisebbségek számára kedvezően meghúzott választókerületek, főként a többségi választási rendszerekben.¹⁵

¹⁴ Verstichel, Annelies: *Participation, Representation and Identity. The right of persons belonging to minorities to effective participation in public affairs: Content, justification and limits*. Antwerp: Intersentia, 2009.

¹⁵ Összefoglalóan lásd például Bieber, Florian: Introduction: Minority Participation and Political Parties. In: *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. 5–30; Frowein, J. A. – Bank Roland: *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. Expert study submitted on request of the Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 2000. Reynolds, Andrew: *Electoral systems and the protection and participation of minorities*. London: Minority Rights Group International, 2006; Székely István Gergő – Horváth István: Diversity recognition and minority representation in Central and Southeast Europe:

Közülük a kutatások leginkább az etnikai kvótákra és a garantált helyekre,¹⁶ valamint a kisebbségi képviselők lehetséges pártkötődésére összpontosítottak.¹⁷ A nem etnikai pártok színeiben megválasztott kisebbségi képviselőkkel kapcsolatban például elterjedt feltételezés, hogy esetükben a csoporttagságnak inkább egy előíró értelmezése van jelen, és hogy mivel őket jellemzően nem (csak) az érintett közösség szavazói választják meg, és a pártkötődéseik miatt kevésbé fogékonyak a kisebbségi érdekek képviseletére.¹⁸ Velük szemben a garantált vagy kedvezményes kisebbségi mandátumok birtokosai esetében nagyobb tere nyílik az egyéni önmeghatározásnak, de kiválasztásukban, a támogatásért cserébe nagyobb a szerepe a kormányoknak, amely mechanizmusok sok esetben politikai függéshez, patronázshoz és klientalista gyakorlatokhoz vezetnek, amelyek segítségével a gyakorta önérték által vezérelt képviselők igyekeznek megőrizni a támogatásukat és biztosítani a pozíciójukat.¹⁹

A kisebbségi képviselőknek a különböző képviseleti formákon keresztül megnyilvánuló, lehetséges hatásával kapcsolatban széles körben feltételezik azt a kézenfekvő relációt, hogy maga a jelenlét, a deskriptív képviselet elősegíti a hatással bíró szubsztantív képviseletet,²⁰ és a kisebbségi igények iránt növekvő odafigyelést és érzékenységet. Anne Phillips szerint már magának a jelenlétnek van bizonyos hatása legalábbis a nagyobb legitimitáció és a közvélemény érzékenyítése tekintetében, miközben mára az oksági viszonyt többen megkérdőjelezzik, és korántsem egyértelmű, hogy önmagában a képviselet megvalósulása miért és hogyan vezetne szükségszerűen szakpolitikai hatásokhoz.²¹ Ennek kapcsán – összhangban az EBESZ Varsói Útmutatójával – arra mutatnak rá, hogy önmagában a parlamenti

a comparative analysis. *Nationalities Papers*, 42(3), 2014. 426–448. A fentiekhez képest újabb tipológiát kínál Farkas György Tamás, aki az aktív és passzív választójog, a választás és a választhatóság oldaláról közelíti meg a kisebbségi képviseletet elősegítő vagy garantáló megoldásokat. Csoportosításában kiemelőnek nevezi azokat az eseteket, amelyekben a kisebbségi választók személyi vagy területi alapon, a nem kisebbséghez tartozóktól elkülönülten szavaznak a képviselőikre, míg az integratív modellekben a jelölőkre, jelölőszervezetekre vonatkozó speciális előírások, például a pártlisták összeállításakor kisebbségi kvóta alkalmazása vagy a kisebbségi pártok esetében a bejutási küszöb leszállítása vagy eltörlése révén. Lásd Farkas György Tamás: *Kisebbségek és a választójog*. Budapest: Gondolat, 2024.

¹⁶ Lásd például Bird, Karen: Ethnic quotas and ethnic representation worldwide. *International Political Science Review*, 35(1), 2014. 12–26; King, Ronald F. – Marian, Cosmin Gabriel: Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania. *East European Politics and Societies*, 26(3), 2012. 561–588; Krook, Mona Lena – O'Brien, Diana Z.: The Politics of Group Representation: Quotas for Women and Minorities Worldwide. *Comparative Politics*, 42(3), 2010. 253–272.

¹⁷ Lásd például Zuber, Christina Isabel: Reserved Seats, Political Parties, and Minority Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 390–403.

¹⁸ Bird, 2014.

¹⁹ Uo. King – Marian, 2012.

²⁰ Mansbridge, 1999.

²¹ Zuber, 2015.

mandátum birtoklása nem garantálja, hogy az illető képviselőnek tényleges szava is lesz a döntéshozatalban.²² Összességben a képviselő megválasztásának módja, pártkötődése, politikai háttere, egyéni tapasztalatai, ambíciói, képességei, újraválasztási szándékai, valamint a külső politikai körülmények és intézményi tényezők mind befolyással vannak arra, hogy tud-e szimbolikus vagy érdemi eredményeket elérni a választói számára. Ráadásul mások mellett érvelnek, hogy a deskriptív képviselet se nem elégséges, se nem szükségszerű feltétele a kisebbségi képviselet megvalósulásának, magyarul nem szükségszerű, hogy egy kisebbség érdekeit feltétlenül az adott közösséghez tartozó képviselje.²³ Ez utóbbira intézményesült példa a horvátországi szisztéma, ahol a 2000-es évek eleje óta a három szerben, egy-egy magyaron és olaszon kívül egy képviselő képviseli közösen a cseh és szlovák, egy fő a volt jugoszláv – albán, bosnyák, macedón, montenegrói és szlovén –, további egy fő pedig a bolgár, lengyel, német, orosz, osztrák, roma, román, ruszin, török, ukrán, vlach és zsidó kisebbségeket.

A szubsztantív képviselettel kapcsolatban azonban rögtön felmerül az a megkerülhetetlen elméleti és gyakorlati kérdés, hogy mégis miként lehet egyáltalán definiálni, mérni és akár összehasonlítani az egyes képviselők hatását,²⁴ ami nem mellesleg felértékelődik a politika 21. századi perszonalizációjával, a pártok helyett a politikusi személyiségek és egyéni kommunikációk előtérbe kerülésével is. Egy szereplőnek egy adott ügyben való hatásának ugyanis nem csupán a mértéke lehet vizsgálat tárgya, hanem az egyidejűleg többféle síkon is mozoghat: el lehet érni a kulcsszereplők hozzáállásának, percepcióinak a változását az illető ügyben, befolyásolni lehet a magatartásokat, a diskurzusokat, az eljárások rendjét és menétét, illetve nem utolsósorban a konkrét politikai tartalmakat is.²⁵

Utóbbiak, az akár materializálható eredmények elérése szorosan összefügg egy másik kulcskérdéssel: a faji, etnikai identitásokkal kapcsolatos szakirodalomban az elmúlt évtizedekben domináns konstruktivista megközelítés szerint ugyanis a kisebbségi érdekeket nem lehet eleve adotttnak és magától értetődőnek venni, ahogy maguk az érintettek sem eleve jól körülhatárolt társadalmi csoportok egyértelmű határokkal, hanem változatosan tagolt entitások különböző kötődésekkel, preferenciákkal és rétegekkel. Valójában, az intézményeknek és az eliteknek meghatározó

²² Alonso, Sonia, Ruiz-Rufino, Rubén: Political representation and ethnic conflict in new democracies. *European Journal of Political Research*, 46(2), 2007. 237–267.

²³ Pap András László: *Identitás és reprezentáció: Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: Gondolat, 2007; Verstichel, 2009.

²⁴ Vizi Balázs: International Standards on the Right to Participation of Minorities in Public Life and Representation of Minorities in the Hungarian and the Italian Parliaments. *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, 39(2), 2019. 1667–1683.

²⁵ Jones, Nicola – Villar, Eliana: Situating children in international development policy: challenges involved in successful evidence-informed policy influencing. *Evidence & Policy*, 4(1), 2008. 31–51.

szerepe van a csoportok meghatározásában,²⁶ gyakorta egyes identitások előnyben részesítésével a hivatalos elismerés, a forráselosztás és patronázs révén. A kisebbségi vezetők pedig azáltal, hogy mind nagyobb támogatást kívánnak szerezni a közös jellemzők kidomborításával és a különbségek degradálásával, hajlamosak a közösségeiket homogén és jól körülhatárolt entitásoknak lefesteni, és ezáltal járulnak hozzá komoly mértékben a csoportthatárok és -identitások megkonstruálásához is.²⁷ Az is számít továbbá és komoly következményekkel járhat az interetnikus kapcsolatokra nézve, hogy milyen utat követnek: alapvetően pozitívan tekintenek a múltra és a jelenre, elismerést és védelmet igényelnek, vagy pedig a sérelmet hangsúlyozzák kompenzációs céllal és a lehetséges fenyegetésekre hívják fel a figyelmet.²⁸

Az értékelési szempontoknak a fentiek nyomán ezért leginkább a jogi keretekre, politikákra, diskurzusokra, illetve folyamatokra kell összpontosítaniuk, annak vizsgálatára, hogy kik vesznek részt a döntéshozatalban vagy egyéb tevékenységekben, milyen lépéseket tesznek, illetve milyen gyakorlatokat folytatnak. E téren az önértékeléseknek, az érintetteknek adott esetben szubjektív véleményének, percepciójának szükségszerűen teret kell engedniük annak megítélésében, hogy a képviselő milyen szerepet játszott egy döntés meghozatalában, egy eredmény elérésében formálisan és informálisan, amelyben viszont óhatatlanul benne van az egyéni szerepvállalás túlzott felnagyításának a lehetősége. Mindeközben a parlamenti képviselők tevékenységének és hatékonyságának alaposabb vizsgálata növekvő érdeklődést mutat elsősorban a civil szervezetek, a média és a kutatók részéről, amelynek terén kézenfekvő a nyilvános adatokkal megtámogatott kvantitatív eszközök igénybe vétele, olyan formális aktivitások elemzése, hogy mennyire élt a képviselők a lehetséges parlamenti jogosítványjaival: hányszor és milyen hosszan szólalt fel, hány kérdést tett fel és interpellációt intézett, hány törvényjavaslatot és -módosítót nyújtott be, hány bizottságban vállalt szerepet stb., és hogy ezen formális tevékenységek mennyire befolyásolták az illető újraválasztását. Ezen kutatások kevésbé voltak képesek elkülöníteni azt, hogy a képviselők mennyire bizonyultak eredményesnek külön-külön a főbb parlamenti feladatok terén, ideértve leginkább a választók képviseletét, a kormány ellenőrzését és a törvényhozást. Hasonlóan, kevesebb figyelem hárult viszont egyrészt a képviselők kevésbé látható és kutatható, informális szerepének, másrészt az olyan kvalitatív aspektusok vizsgálatára, mint például a felszólalások, a kérdések vagy a törvényjavaslatok tartalomelemzése.²⁹

²⁶ Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7–8. 60–66.

²⁷ Andriescu, Monica – Gherghina, Sergiu: *The Dual Consequences of Politicization of Ethnicity in Romania*. ECMI Working Paper, No. 63, 2013.

²⁸ Gadjanova, Elena: What is an Ethnic Appeal? Policies as Metonymies for Ethnicity in the Political Rhetoric of Group Identity. *Ethnopolitics*, 12(3), 2013. 307–330.

²⁹ Schobess, Richard: Behind the Scenes: What is Parliamentary Performance and How Can We Measure It? *Parliamentary Affairs*, 75(4), 2022. 767–790.

A kisebbségi képviselet hatékonysága az eddigi kutatások tükrében

A kisebbségi (szubsztantív) képviselettel kapcsolatos kutatások leginkább arra fókuszálnak, hogy milyen intézményi és társadalmi ösztönzői vagy akadályai vannak a kisebbségi közéleti részvételnek és képviseletnek és mindeddig rendkívül kevés szisztematikus és főként összehasonlító elemzés született különösen az európai országokat illetően, hogy vajon a különböző módokon megválasztott kisebbségi képviselők képesek-e, hogyan és milyen mértékben befolyásolni azokat a politikai döntéseket, amelyek valószínűsíthetően fontosak az érintett közösségek számára. A kérdések közül elsősorban a hogyan a legkevésbé világos, hogy a kisebbségi képviselő cselekedetei miként tudják befolyásolni a szakpolitikai döntéseket. A politikai befolyásként értelmezett szubsztantív képviselet témájában született eredmények jelentős része az Egyesült Államokban látott napvilágot, a helyi és országos szintekről egyaránt.³⁰ Módszertanukban a tanulmányok azt vizsgálták, hogy az afroamerikai és spanyolajkú képviselők jelenlétének volt-e hatása a jóléti és a helyi önkormányzati kiadásokra,³¹ vagy az önkormányzati intézményekben dolgozók faji összetételére,³² mások pedig a kongresszusi képviselők és szenátorok szavazási mintázatait elemezték és azt, hogy miként foglaltak állást egyes vitákban.³³ Hasonló módon, egy indiai esettanulmány azt tárta fel, hogy a nagyobb kisebbségi képviselet vajon nagyobb mértékű célzott támogatásokat eredményezett-e az érintett csoportok számára.³⁴

A már egy-egy európai országot vagy azokat is vizsgáló kutatások sorában Miriam Hänni 47 országban (Nyugat- és Kelet-Európa, Észak- és Dél-Amerika, Ausztrália, Új-Zéland), 88 kisebbségi csoport körében lefolytatott elemzése arra jutott, hogy a deskriptív képviselet leginkább akkor tud sikeres lenni, ha a képviselők kormánypártiak, erős a törvényhozás, illetve a csoport viszonylag jelentős a lakosságon belül. Maguknak a képviselők az azonosítását a parlamenti honlapok

³⁰ Lásd például Canon, David T.: Electoral Systems and the Representation of Minority Interests in Legislatures. *Legislative Studies Quarterly*, 24(3), 1999. 331–385; Hayden, Grant M.: Resolving the Dilemma of Minority Representation. *California Law Review*, 92(6), 2004. 1589–1637.

³¹ Lásd például Preuhs, Robert R.: Descriptive Representation as a Mechanism to Mitigate Policy Backlash. Latino Incorporation and Welfare Policy in the American States. *Political Research Quarterly*, 60(2), 2007. 277–292.

³² Lásd például Sass, Tim R. – Mehay, Stephen L.: Minority Representation, Election Method, and Policy Influence. *Economics & Politics*, 13(3), 2003. 323–339.

³³ Lásd például Hero, Rodney R. – Preuhs, Robert R.: Black–Latino Political Relationships: Policy Voting in the U.S. House of Representatives. *American Politics Research*, 38(3), 2010. 531–562. Preuhs, Robert R. – Hero, Rodney R.: A Different Kind of Representation: Black and Latino Descriptive Representation and the Role of Ideological Cuing. *Political Research Quarterly*, 64(1), 2011. 157–171.

³⁴ Pande, Rohini: *Minority Representation and Policy Choices: The Significance of Legislator Identity*. Development Economics Discussion Paper Series, No. 16., 1999.

önmeghatározása és a szakértői kódolás alapján végezte el. Rámutatott, hogy minden ilyen típusú kutatásnak az az alapvető problémája, hogy a kisebbségi érdekeket korántsem lehet homogénnek tételezni, ezért szerinte azokat az ügyeket szükséges vizsgálni – az esetében a kisebbségi nyelvi jogokat és a gazdasági diszkriminációt –, amelyek valószínűleg fontosak a csoporthoz tartozók többsége számára.³⁵

A bosznia-hercegovinai helyi önkormányzatokban fenntartott helyeken ülő kisebbségi képviselők hatását vizsgáló Hodžić és Mraović szerzőpáros inkább eljárási és szubjektív értelemben közelítették a képviselethez: vajon, és ha igen, milyen mértékben befolyásolta a fenntartott hely a képviselői hatást, és interjúalanyaiktól megkérdezték, hogy szerintük milyen specifikus kisebbségi érdekek léteznek, és ezeket mennyire sikerült képviselni, illetve hogy a kisebbségek képviselve érzik-e magukat a képviselő által. Nyolc önkormányzat vizsgálata alapján összességében pozitív, de inkább mérsékelt hatást mutattak ki, és meghatározónak bizonyult a képviselő pártkötődése, ami csökkentheti így a fenntartott mandátum hatását. Hét indikátort állítottak fel a hatás szintjének megállapítására: 1) a civilek bevonását szolgáló mechanizmusok használatának gyakorisága, 2) a kisebbségi csoporttól érkező javaslatokra kapott visszajelzések, 3) a befolyás percepciója például a kisebbségi civil társadalomban, 4) vétőjogok használata, 5) költségvetési támogatás kisebbségi projektekre és civil szervezeteknek, 6) döntések kisebbségeket érintő ügyekben, 7) más esetekben.³⁶

A 2008–2012-es szerbiai parlamenti ciklusban 31 kisebbségi háttérű képviselő felszólalásait elemző Jelena Lončar is azt a megközelítést vallotta, hogy ahelyett, hogy ő állapította volna meg, hogy mi lehet a kisebbségi érdek, a képviselők tevékenysége során vizsgálta, hogy ők milyen ügyeket tekintettek kisebbségi szempontból relevánsnak, pontosabban miként konstruálták meg a kisebbségi érdekeket. A nem kisebbségi pártokban ülő kisebbségi képviselőket úgy azonosította, hogy akik a vitákban és az érintett parlamenti bizottság honlapján ilyenformán határozták meg magukat, vagy részt vettek egy kisebbség kulturális vagy képviseleti intézményében (utóbbi esetben indultak-e a nemzeti tanács választásokon). Következtetése, hogy a kisebbségi háttér és a kisebbségi párt listáján való megválasztás nem elégséges feltétel ahhoz, hogy valaki a kisebbségi csoport vélt érdekei kapcsán szóljon fel és cselekedjen, viszont a kisebbségi listán megválasztottak nagyobb hatást értek el azoknál, akik mainstream párt révén szereztek mandátumot, vagy úgy, hogy az etnikai pártjuk előzőleg választási koalícióra lépett mainstream párttal.³⁷

³⁵ Hänni, Miriam: Presence, Representation, and Impact: How Minority MPs Affect Policy Outcomes. *Legislative Studies Quarterly*, 42(1), 2017. 97–130.

³⁶ Hodžić, Edin – Mraović, Boriša: Political Representation of Minorities in Bosnia and Herzegovina: How Reserved Seats Affect Minority Representatives' Influence on Decision-making and Perceived Substantive Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 418–434.

³⁷ Lončar, Jelena: Electoral Accountability and Substantive Representation of National Minorities: The Case of Serbia. *East European Politics and Societies and Cultures*, 30(4), 2016. 703–724.

Hasonló megközelítésben vizsgálta Toró Tibor az RMDSZ szerepét a szubsztantív képviselet megvalósításában a romániai parlament alsóházában: 2004 és 2008 között a 22 képviselő 611 beszédének tartalom- és diskurzuselemzésével azt elemezte, hogy hogyan konstruálták meg a magyar kisebbségi érdekeket. Rámutatott, hogy a követett stratégiák kontextusfüggők a célok elérése érdekében: egyes üzenetek etnicizáltak, míg mások, szintén vélhetően fontos ügyekben deetnicizáltak voltak, amelyek össze is függtek egymással, például a nem kisebbségi ügyekben való kooperáció elősegíthette a kisebbségi ügyek támogatását.³⁸

Magyarországon, a kialakított választási rendszerük vitatott kérdései mellett, már az első ciklusként kezdve növekvő szakmai érdeklődés kísérte a nemzetiségi szószólók, illetve a sikeres mozgósítás eredményeként 2018-ban és 2022-ben is megválasztott német országgyűlési képviselő tevékenységét. M. Balázs Ágnes kvantitatív és kvalitatív eszközöket egyítve vizsgálta elsőként a szószólók 2014–2017 közötti parlamenti tevékenységét, konkrétan a felszólalásaik számát, nyelvét és témáit, a nemzetiségekhez köthető ügyek jelenlétét a parlamenti kérdésekben és a törvényalkotásban, valamint a nemzetiségi kultúrára és önkormányzatokra fordított költségvetési források részesedésének alakulását. Következtetéseiben rámutat, hogy a szószólóknak a plenáris ülésen való felszólalási lehetősége eleve korlátozott, a nemzetiségi kérdésekre terjed ki, de ezzel együtt is a 13 szószóló felszólalásainak a száma meglehetősen eltérő és ingadozó volt a vizsgált években, még ha a közös nemzetiségi érdekek megjelenítésére és a szószólók között egyfajta munkamegosztásra is akadtak példák közöttük.³⁹ Ugyanezen megközelítéssel, a következő ciklusra is kiterjedő vizsgálata arra a megállapításra jutott, hogy a nemzetiségi szószólók és a német képviselő megjelenésével 2002 óta összességében nem növekedett jelentős mértékben a nemzetiségi tárgyú napirend előtti felszólalások, interpellációk, kérdések és azonnali kérdések száma, miként a kapcsolódó, elfogadott törvények száma sem mutatott jelentősebb emelkedést. Mindazonáltal rámutatott, hogy a német képviselő által elnökölt és a szószólókból álló Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága által benyújtott önálló indítványok révén képesek voltak eredményeket elérni.⁴⁰ Egy újabb írásában a nem nemzetiségi listáról megválasztott, de (potenciálisan) nemzetiségi háttérű képviselők körét és nemzetiségi témákhoz köthető felszólalásaikat tárta fel.⁴¹

³⁸ Toró Tibor: Ethnicization or de-ethnicization? Hungarian political representation in the Romanian parliament. *Nationalities Papers*, 46(2), 2018. 219–236.

³⁹ M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 25(3), 2017. 231–259. Megállapításait megerősítette Kállai Péter elemzése is a 2017-ig elhangzott szószólói felszólalásokról, lásd: Kállai Péter: Képviselő-e a szószóló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, (4)12, 2017. 1–12.

⁴⁰ Uő: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvesztőjében*. Budapest: Gondolat, 2022. 266–267.

⁴¹ Uő: Kik képviselik a nemzetiségeket a parlamentben? Nemzetiségi ügyek és képviselet az Országgyűlésben – a szószólókon túl. *Pro Minoritate*, tél, 2023. 61–85.

Móré Sándor több írásában is arra a megállapításra jutott, hogy a hazai nemzetiségeknek az Alaptörvényben rögzített, az Országgyűlés munkájában való részvétele alapvetően leginkább a nemzetiségi bizottságon keresztül valósul meg elsősorban a nemzetiségi érdekek összehangolása, kommunikálása, a nemzetiségi, kormányzati és parlamenti szereplőkkel való kapcsolattartás, és nem utolsósorban a bizottság által benyújtott javaslatok sikeres elfogadása révén. Utóbbiakhoz hozzá kell tenni, hogy a törvényjavaslatok esetében azok már előzetesen egyeztetve voltak a kormánnyal,⁴² pontosabban a nemzetiségi érdekképviselőkön kívül a szakértárokkal, az alapvető jogok biztosának nemzetiségi ügyekért felelős helyettesével, illetve a parlamenti frakciókkal.⁴³

Komolyabb előrelépést Kállai Péter sem tudott kimutatni a 2018–2020 közötti félciklust vizsgálva, amikor a német nemzetiséget immár teljes jogú országgyűlési képviselő képviselte, aki a nemzetiségi támogatások növekedését és szintén a nemzetiségi bizottság szerepét emelte ki a nemzetiségi érdekek nyilvános megjelenítésében, de egyben rávilágított a plenáris ülés és a parlament ellenőrző szerepének a kiüresedésére.⁴⁴ Legújabb kötetében 2022-ig kínál összegző elemzést, amely a szöszölói és német képviselői felszólalásokat vizsgálva ismételten az egyes szereplők teljesítménye között mutatkozó különbségeket, illetve a kormányoldalnak való politikai, anyagi és intézményes kitettséget, a kritikai és potenciálisan kellemetlen megjegyzések hiányát hangsúlyozta.⁴⁵

A kutatás által azonosított kisebbségi (háttérű) képviselők főbb jellemzői

A HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetében 2022 végén indult csoportos kutatás a kisebbségi parlamenti képviselők szubsztantív képviseletének az összehasonlító vizsgálatára összesen 11 országban: földrajzi keretei Magyarország és szomszédai mellett még magában foglalják Koszovót, Németországot és Olaszországot. Közülük a jelen blokk további tanulmányai a kisebbségi képviselet németországi, romániai, szerbiai és szlovákiai helyzetét és kérdéseit veszik górcső alá. A kutatás fő szabályként minden országban az elmúlt – rendes vagy előrehozott választással már véget ért vagy legkésőbb 2026-ban véget érő – két ciklusban különböző

⁴² Móré Sándor: Erdemi befolyás vagy statisztaszerep? A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022). *Regio*, 2022/3. 122.

⁴³ Kissné Köles Erika. Szlovén szöszölói interjú. In: Szabó Tamás (szerk.): *Szöszölők könyve (szakmai interjúkötet)*. Dunaharaszti: Homo Oecologicus Alapítvány, 2024. 118.

⁴⁴ Kállai Péter: Képvisel-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 6, 2020. 1–46.

⁴⁵ Uő: *Szöszölők. Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben, 2014–2022*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2024.

módokon mandátumot szerző kisebbségi képviselők tevékenységet tárja fel a jellemzően inkább egykamarás parlamentekben (Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Romániában és Szlovéniában működik második kamara is), valamint egyes esetekben a téma szempontjából meghatározó tartományi törvényhozáásokban (Brandenburg, Burgenland, Karintia, Schleswig-Holstein, Szászország, Vajdaság), kivéve azokat, ahol az etnoregionális képviselet az előbbiekhöz képest jóval számottevőbb arányban vagy akár többségben van (Trentino-Alto Adige, Valle d'Aosta). A kutatás jelen állása szerint hangsúlyosan az önbevallás alapján így összesen 284 képviselőt és magyarországi nemzetiségi szöszlőt sikerült azonosítani, akik a döntően arányos-listás választási rendszerek keretei között (az arányost az egyéni-többségi rendszerrel ötvöző vegyes szisztémák működnek Magyarországon, Németországban, Olaszországban és Ukrajnában), legtöbb esetben, 33%-ban kisebbségi, interetnikus vagy etnoregionális pártok színeiben jutottak be a parlamentekbe, 31%-uk nem etnikai, hanem mainstream pártok képviselőiként, míg 28%-uk garantált vagy kedvezményes kisebbségi mandátumot szerzett (Horvátország, Koszovó, Magyarország, Szlovénia). A fennmaradó 8%-ot a 2014 utáni magyarországi nemzetiségi szöszlők teszik ki. Az országok közötti megoszlásukat tekintve a legnagyobb arányban a romániai (25%), a magyarországi (16%), a szerbiai és a koszovói (13–13%), a szlovákiai (12%) és a németországi (6%) kisebbségi szereplők vannak jelen, míg az ausztriai, horvátországi, olaszországi, szlovéniai és ukrainai képviselők részesedése külön-külön csak 3%. Nemzetiségüket tekintve, a kettős identitásokat is beleszámolva a közel 300 képviselő legalább 32 különféle kisebbséget képvisel: valamivel kevesebb mint a harmaduk magyar (27%), 10%-uk szerb, 9%-uk roma, 6-6%-uk bosnyák és német, míg a többi csoport aránya egyenként 5% alatti.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Alonso, Sonia – Ruiz-Rufino, Rubén: Political representation and ethnic conflict in new democracies. *European Journal of Political Research*, 46(2), 2007. 237–267. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00693.x>
- Andriescu, Monica – Gherghina, Sergiu: *The Dual Consequences of Politicization of Ethnicity in Romania*. ECMI Working Paper, No. 63, 2013.
- Bieber, Florian: Introduction: Minority Participation and Political Parties. In: *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. 5–30.
- Bird, Karen: Ethnic quotas and ethnic representation worldwide. *International Political Science Review*, 35(1), 2014. 12–26. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512113507798>

- Brancati, Dawn: Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 60(3), 2006. 651–685. DOI:10.1017/S002081830606019X
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 7–8, 2001. 60–66.
- Brunner Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995.
- Canon, David T.: Electoral Systems and the Representation of Minority Interests in Legislatures. *Legislative Studies Quarterly*, 24(3), 1999. 331–385. DOI: <https://doi.org/10.2307/440349>
- Farkas György Tamás: *Kisebbségek és a választójog*. Budapest: Gondolat, 2024.
- Frowein, J. A. – Bank, Roland: *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. Expert study submitted on request of the Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 2000.
- Gadjanova, Elena: What is an Ethnic Appeal? Policies as Metonymies for Ethnicity in the Political Rhetoric of Group Identity. *Ethnopolitics*, 12(3), 2013. 307–330. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2012.730261>
- Gurr, Ted Robert: Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. *International Political Science Review*, 14(2), 1993. 161–201. DOI: <https://doi.org/10.1177/019251219301400203>
- Hayden, Grant M.: Resolving the Dilemma of Minority Representation. *California Law Review*, 92(6), 2004. 1589–1637. DOI: 10.2307/3481351
- Hänni, Miriam: Presence, Representation, and Impact: How Minority MPs Affect Policy Outcomes. *Legislative Studies Quarterly*, 42(1), 2017. 97–130. DOI: <https://doi.org/10.1111/lsq.12142>
- Hero, Rodney R. – Preuhs, Robert R.: Black–Latino Political Relationships: Policy Voting in the U.S. House of Representatives. *American Politics Research*, 38(3), 2010. 531–562. DOI: 10.1177/1532673X09338369
- Hodžić, Edin – Mraović, Boriša: Political Representation of Minorities in Bosnia and Herzegovina: How Reserved Seats Affect Minority Representatives' Influence on Decision-making and Perceived Substantive Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 418–434. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2015.1032004>
- Htun, Mala: Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2(3), 2004. 439–458. DOI: 10.1017/S1537592704040241
- Ishiyama, John: Ethnopolitical Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Eastern Europe. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7(3), 2001. 25–45. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537110108428636>

- Jones, Nicola – Villar, Eliana: Situating children in international development policy: challenges involved in successful evidence-informed policy influencing. *Evidence & Policy*, 4(1), 2008. 31–51. DOI: <https://doi.org/10.1332/174426408783477891>
- Juberias, Carlos Flores: Választási törvényhozás és etnikai kisebbségek Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1998/2. 61–89.
- Kállai Péter: Képviselő-e a szószóló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, (4)12, 2017. 1–12.
- Kállai Péter: Képviselő-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 6, 2020. 1–46.
- Kállai Péter: *Szószólók. Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben, 2014–2022*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2024.
- King, Ronald F. – Marian, Cosmin Gabriel: Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania. *East European Politics and Societies*, 26(3), 2012. 561–588. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325412441493>
- Kissné Köles Erika. Szlovén szószólói interjú. In: Szabó Tamás (szerk.): *Szószólók könyve (szakmai interjúkötet)*. Dunaharaszti: Homo Oecologicus Alapítvány, 2024. 115–123.
- Krook, Mona Lena – O’Brien, Diana Z.: The Politics of Group Representation: Quotas for Women and Minorities Worldwide. *Comparative Politics*, 42(3), 2010. 253–272. DOI: <https://doi.org/10.5129/001041510X12911363509639>
- Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Lijphart, Arend: *Electoral Systems and Party Systems*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Lončar, Jelena: Electoral Accountability and Substantive Representation of National Minorities: The Case of Serbia. *East European Politics and Societies and Cultures*, 30(4), 2016. 703–724. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325416650252>
- M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–259. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.178>
- M. Balázs Ágnes: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvessztőjében*. Budapest: Gondolat, 2022.
- M. Balázs Ágnes: Kik képviselik a nemzetiségeket a parlamentben? Nemzetiségi ügyek és képviselet az Országgyűlésben – a szószólókon túl. *Pro Minoritate*, tél, 2023. 61–85.
- Mansbridge, Jane: Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent ‘yes’. *Journal of Politics*, 61(3), 1999. 628–657. DOI: <https://doi.org/10.2307/2647821>
- McGarry, John – O’Leary, Brendan: Iraq’s constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription. In: Choudhry, Sujit (ed.): *Constitutional Design*

- for *Divided Societies: Integration or Accommodation?* Oxford: Oxford University Press, 2008. 342–368.
- Móré Sándor: Érdemi befolyás vagy statisztaszerep? A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022). *Regio*, 30, 2022/3. 110–126. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i3.110>
- Pande, Rohini: *Minority Representation and Policy Choices: The Significance of Legislator Identity*. Development Economics Discussion Paper Series, No. 16., 1999.
- Pap András László: *Identitás és reprezentáció: Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviselőtig*. Budapest: Gondolat, 2007.
- Phillips, Anne: *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Pitkin, Hannah: *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.
- Preuhs, Robert R.: Descriptive Representation as a Mechanism to Mitigate Policy Backlash. *Latino Incorporation and Welfare Policy in the American States. Political Research Quarterly*, 60(2), 2007. 277–292. DOI: <https://doi.org/10.1177/1065912907301981>
- Preuhs, Robert R. – Hero, Rodney R.: A Different Kind of Representation: Black and Latino Descriptive Representation and the Role of Ideological Cuing. *Political Research Quarterly*, 64(1), 2011. 157–171. DOI: <https://doi.org/10.1177/1065912909346739>
- Reilly, Benjamin: Electoral Systems for Divided Societies. *Journal of Democracy*, 13(2), 2002. 156–170. DOI: <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2002.0029>
- Reynolds, Andrew (ed.): *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Reynolds, Andrew: *Electoral systems and the protection and participation of minorities*. London: Minority Rights Group International, 2006.
- Roeder, Philip G.: Power dividing as an alternative to power sharing. In Roeder, Philip G. – Rothchild, Donald S. (eds.): *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars*. Ithaca: Cornell University Press, 2005. 51–82.
- Sass, Tim R. – Mehay, Stephen L.: Minority Representation, Election Method, and Policy Influence. *Economics & Politics*, 13(3), 2003. 323–339. DOI: 10.1111/1468–0343.00127
- Schobess, Richard: Behind the Scenes: What is Parliamentary Performance and How Can We Measure It? *Parliamentary Affairs*, 75(4), 2022. 767–790. DOI: <https://doi.org/10.1093/pa/gsab024>
- Stroh, Alexander: Electoral rules of the authoritarian game: undemocratic effects of proportional representation in Rwanda. *Journal of Eastern African Studies*, 4(1), 2010. 1–19. DOI: 10.1080/17531050903550066
- Székely István Gergő – Horváth István: Diversity recognition and minority representation in Central and Southeast Europe: a comparative analysis. *Nationalities*

Papers, 42(3), 2014. 426–448. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.916660>

Toró Tibor: Ethnicization or de-ethnicization? Hungarian political representation in the Romanian parliament. *Nationalities Papers*, 46(2), 2018. 219–236. DOI: 10.1080/00905992.2017.1318122

Verstichel, Annelies: *Participation, Representation and Identity. The right of persons belonging to minorities to effective participation in public affairs: Content, justification and limits*. Antwerp: Intersentia, 2009.

Williams, Melissa S.: *Voice, Trust, and Memory*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

Wolff, Stefan: Post-Conflict State-Building: The Debate on Institutional Choice. *Third World Quarterly*, 32(10), 2011. 1777–1802. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.610574>

Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

Zuber, Christina Isabel: Reserved Seats, Political Parties, and Minority Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 390–403. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2015.1032007>

MORAUSZKI ANDRÁS*

A kisebbségi képviselőlet lehetőségei Szlovákiában

*Feltáró elemzés a 2016., 2020. és 2023. évi választások
adatai alapján***

Opportunities for Minority Representation in Slovakia.
Exploratory Analysis Based on Data from the 2016, 2020,
and 2023 Elections

ABSTRACT: The article examines the possibilities of national minority representation in Slovakia, using data from the general elections in 2016, 2020, and 2023. The article first analyzes the electoral performance of national minority parties, and the number of votes they received. Additionally, it explores how candidates who self-identify/identified as members of a national minority, but who did not primarily run on the list of a party representing their own minority, performed in the last three parliamentary elections.

KEYWORDS: Slovakia, minorities, representation, Parliament, elections

Szlovákiában a legutóbbi parlamenti választásokat 2023. szeptember 30-án tartották. A választásokat Robert Fico pártja, a Smer – SD (Írány – Szociáldemokrácia) nyerte, amely a Hlas – SD-vel (Hang – Szociáldemokrácia) és a Szlovák Nemzeti Párttal alakított kormányt, amely a parlamenti képviselők viszonylag szűk többségének támogatását élvezi. Témánk szempontjából fontosabb azonban, hogy ez volt sorozatban a második választás, amikor nem szerzett mandátumot egyik magyar érdekeltségű párt sem: a Szövetség 4,38 százalékot szerezve maradt ismét a parlamenten kívül, míg a Most-Híd is magába foglaló Modri, Most-Híd választási

* A szerző szociológus, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: morauszki.andras@tk.hun-ren.hu. ORCID: 0009-0005-3928-8755.

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 143523. számú, A kisebbségek parlamenti képviselőlete nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselőlet? c. projektje keretében készült.

párt 0,26 százalékot kapott csak, a Magyar Fórumot is lefedő választási párt pedig ugyancsak mindössze 0,11 százalékot szerzett.

Ezen túl, 2020-hoz képest, az eleve alacsony szám ellenére is jelentősen csökkent a szlovák pártok listáján bekerült, de magyar érdekeket potenciálisan felvállaló parlamenti képviselők száma is. Magyar nemzetiségű képviselő ugyan került be a törvényhozásba Grendel Gábor személyében, aki már több ciklus óta a parlament képviselője, többségi párt színeiben, ám ő elsősorban nem kisebbségpolitikai területen aktív.¹ Ugyanígy a magát kettős identitásúnak valló Martin Dubéci is, aki korábban a Híd listáján indult, de a legutóbbi két választás során már a Progresszív Szlovákia jelöltje volt, de ő is elsősorban más témákkal kíván foglalkozni.² Rajtuk kívül pedig csak magyarul beszélő, adott esetben – mint Erik Vlček – vegyes családból származó, de magukat szlováknak valló politikusokat találunk a parlamentben, akiknek az elsődleges portfóliójába ugyancsak nem tartozik bele a kisebbségpolitika.³

Ezzel szemben azonban minden korábbinál több roma képviselő került be a pozsonyi törvényhozásba: összesen hatan. Ők két szlovák párt, a Progresszív Szlovákia (PS) és az OLANO a priatelja (OLANO és Barátai) listáján jutottak a törvényhozásba, és várhatóan valóban aktívan foglalkoznak majd a roma lakosság képviseletével. Ezzel a roma közösség parlamenti képviseletének alakulása egyértelműen felfelé ívelő pályát mutatott az elmúlt választások során. A roma közösség először 2012-ben jutott parlamenti képviselethez. Az azonban nem tudható, hogy ez mennyire válhat tartós trenddé, és mennyire válik állandóvá a jövőben a roma képviselők jelenléte a szlovák törvényhozásban, mivel Szlovákiában hiányoznak annak garanciái, hogy a kisebbségek parlamenti képviselethez jussanak. A roma közösség becsült mérete ugyan bőségesen lehetővé tenné, hogy a képviselők a preferenciális voksokat begyűjtve, a jelöltlisták élére kerüljenek, és mandátumhoz jussanak, a múltban mégis inkább azt láttuk, hogy legtöbbször nem ugrották meg a listán való előrelépéshez szükséges szavazatarányt, és először 2012-ben szereztek képviseletet a szlovák törvényhozásban.⁴

Szlovákiában a nemzeti kisebbségeknek – a többséggel azonos módon – három lehetősége van parlamenti képviselethez jutni. Egyrészt önállóan indulva, megszerezve a szavazatoknak a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt meghaladó

¹ Grendel Gábor fő szakterülete a biztonságpolitika, illetve a titkosszolgálatok működése. A Szlovák Nemzeti Tanács Szlovák Információs Szolgálatot (SIS) felügyelő különbizottságának, illetve a honvédelmi bizottságnak a tagja.

² Martin Dubéci szakterülete ugyancsak a biztonságpolitika. A parlamentben a SIS-t felügyelő különbizottság tagja.

³ Erik Vlček elsősorban a déli régió képviseleteként fogalmazta meg saját céljait, de a Parlamentben az emberi jogi és kisebbségi bizottságnak is tagja, az oktatási, tudományos, sport és idegenforgalmi bizottság mellett. Jaroslav Spišiak ugyancsak beszél magyarul, és a déli régióból, Nagyudvarnokról származik, de a Parlamentben ő is elsősorban biztonságpolitikai témákkal foglalkozik, az SIS-t felügyelő különbizottság és a honvédelmi bizottság munkájában vesz részt.

⁴ A Szlovák Parlament első roma nemzetiségű képviselője idősebb Peter Pollák (OLANO) volt.

arányát, amelyre a múltban a magyar pártok voltak képesek. Másrészt más pártokkal koalícióban, vagy közös választási párt részeként indulni. Ez a stratégia ezidáig nem eredményezett kisebbségi mandátumot. Harmadrészt, kisebbségi származású jelöltek indulhatnak szlovák pártok listáján, és ha elég preferenciális szavazatot gyűjtenek a választópolgárok körében ahhoz, hogy a jelöltlistán előre jussanak, vagy eleve a pártlista összeállításánál kellően előkelő helyről indulnak, az adott párt képviselőiként szerezhetnek mandátumot.

A tanulmányban a nemzeti kisebbségi képviselőt lehetőségeit vizsgáljuk. Ennek érdekében előbb röviden bemutatjuk Szlovákia választási rendszerét, majd azt, hogy az elmúlt választások során hogyan próbáltak a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselőre szert tenni. Egyrészt foglalkozunk a kisebbségi kötődésű pártok eredményeivel, a kapott szavazatokkal és ezek számának változásával. A tanulmány e tekintetben a magyar és roma választók szavazataiért versenyző pártokkal foglalkozik, mivel ez az a két nemzetiség, amely kellő lélekszámú ahhoz, hogy az elsősorban az adott nemzetiség szavazatait begyűjtő pártoknak elméleti lehetőségük legyen a parlamentbe jutáshoz előírt küszöböt meghaladó szavazatarányt elérni. Azokat a pártokat tekintjük kisebbségi kötődésű pártoknak, amelyek tagságában, képviselőjelöltjei között meghatározó az adott kisebbséghez tartozók jelenléte. A roma kisebbség esetében egyszerűen „roma pártokként” utalunk azokra a pártokra, amelyek beazonosíthatóan a roma közösséghez kötődnek, és ezt jellemzően a nevükben is jelzik. A magyar kisebbségi esetében „magyar kötődésű pártokként” utalunk a magukat kifejezetten a magyar kisebbség képviselőjeként definiáló pártok mellett a multietnikus Most-Híd pártira is, amely tagjai és képviselői között jelentős volt a magyarok száma, és szavazataik meghatározó része is a magyar választóktól érkezett.

Másrészt, a kisebbségi kötődésű pártok eredményei mellett megvizsgáljuk, hogy a magukat valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak valló vagy vegyes identitású képviselőjelöltek, akik nem elsősorban a saját kisebbségükhöz kötődő párt listáján, hanem másik kisebbség pártjának listáján, vagy nem nemzetiségi párt listáján indultak, milyen eredményt értek el a legutóbbi három parlamenti választás alkalmával. A tanulmányban nem áll módunkban különbséget tenni a képviselőjelöltek között abban a tekintetben, hogy amennyiben mandátumot szereztek, milyen mértékben és hogyan léptek fel az adott kisebbség képviselőiként, ami a képviselők parlamenti munkájának szisztematikus feldolgozását tenné szükségessé. A jelöltek többsége pedig nem is szerzett mandátumot, ezért esetükben eleve nem is vizsgálható, hogy ténylegesen az adott kisebbség képviselőiként viselkedtek-e. Ennek hiányában, törekedve arra, hogy minél több, potenciálisan a kisebbségek érdekeit képviselő politikust azonosítsunk, mindazokat figyelembe vettük, akik valamely kisebbséghez tartozóként nyilvánultak meg, illetve valamilyen forrás alapján valamely kisebbséghez köthetők. Ez a megválasztott képviselők esetében történhetett

a kisebbségi hovatartozásuk hivatalos képviselői adatlapjukon való jelzésével,⁵ ha egy párt kisebbségi platformjának jelöltjeként indultak a választásokon, illetve, ha például a médiában valamely kisebbség jelöltjeként jelentek meg.

Szlovákiai választási rendszere

Szlovákiában négyévente kerül sor parlamenti választásokra. Ezeken kívül néhány alkalommal előfordult, hogy a kormány bukása után nem sikerült új kormányt felállítani, amely élvezte volna a parlamenti képviselők többségének bizalmát, ezért a parlament törvényt hozott a választási időszak lerövidítéséről, és előrehozott választásokat tartottak.⁶ A választások jelenleg aktuális szabályait a *180/2014. sz. törvény a választójog gyakorlásának feltételeiről, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről* a határozza meg.⁷

A választások 1990 óta egyfordulós, arányos rendszerben zajlanak, és 1998 óta az ország egésze egyetlen választókerületet alkot.⁸ Ezek során választják meg a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 150 képviselőjét. A parlamenti többség eléréséhez tehát legalább 76 képviselő támogatására van szükség.

A választáson azok a Szlovákiában nyilvántartásba vett pártok és pártkoalíciók indulhatnak, amelyek a választás kitűzött időpontja előtt 90 nappal leadják jelöltlistáikat és a Belügyminisztériumnál letétbe helyezik az előírt 17 ezer euró kauciót. A kauciót a választáson az érvényes szavazatok legalább két százalékát megszerző pártok visszakapják. A jelöltlisták legfeljebb 150 jelöltet tartalmazhatnak, akik csak egy párt listáján szerepelhetnek.⁹ Független – nem valamely párt vagy választ-

⁵ Lásd például Grendel Gábor képviselői adatlapját: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanec&poslanecID=910&CisObdobia=7> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

⁶ Ez történt legutóbb, 2023-ban is a Heger-kormány bukását követően, amely 2022 decemberében elvesztette a bizalmi szavazást a parlamentben. A Heger-kormányt 2023 májusában az Ódor Lajos vezette szakértői kormány váltotta, amely az előrehozott választásokig volt hivatalban.

⁷ Zákon č. 180/2014 Z.z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2014/180/> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

⁸ A szlovákiai választási rendszer alakulásáról áttekintést nyújt Rákóczi Krisztián: A szlovákiai politikai rendszer alakulásának áttekintése. In: Harrach Gábor – Rákóczi Krisztián: *Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez*. Budapest: L'Harmattan, 2017. 9–68.

⁹ A legutóbbi választásokon, 2023-ban Tankó Vilmos neve két jelöltlistán is szerepelt. Tankó viszályt a Szövetség listájáról, amely így már csak 149 tagú lehetett, mivel a határidő után nem volt lehetőség újabb jelölttel feltölteni. Tankó végül az OĽANO A PRIATELIA (OĽANO és Barátai) párt listáján indult és szerzett mandátumot. TASR: Tankó neve két listán is szerepelt, az OĽANO jelöltjeként indul. *Új Szó*, 2023. július 13. <https://ujsozso.com/kozelet/tanko-neve-ket-listan-is-szerpelt-az-olano-jeloltjekent-indul> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

tási szövetség listáján induló – jelöltek indulására nincs lehetőség, de a jelölteknek nem kell az adott párt tagjainak lenni, és arra is volt példa a múltban, hogy más pártokhoz nem kötődő személyek együtt létrehoztak egy választási pártot, amely listáján indulhattak, ezek a kísérletek azonban nem voltak sikeresek.

A választáson induló pártoknak a parlamentbe kerüléshez 1992 óta legalább az érvényesen leadott szavazatok öt százalékát kell megszerezniük, míg a két-három pártból álló koalíciók hét, a négy vagy több pártból álló koalíciók tíz százalékos küszöb átlépése esetén kerülhetnek a törvényhozásba. A koalíciókra vonatkozó magasabb küszöb kikerülése érdekében a pártok gyakran nem koalícióban indulnak, hanem választási pártot létrehozva, például az egyik párt ideiglenes átnevezésével létrejött párt listáján vesznek részt a választáson.¹⁰

Az arányos választási rendszer következtében jellemzően viszonylag magas a parlamentbe jutó pártok száma, és általában több párt koalíciójával jön létre a kormánytöbbség. Ez alól az egyedüli kivétel a 2012–2016 időszak volt, amikor a Smer-SD párt egymaga megszerezte a képviselői mandátumok többségét. A választási rendszer további következményei, hogy gyakran változik a törvényhozásba bejutó pártok listája, nem ritka, hogy viszonylag új pártok is bejutnak a törvényhozásba, illetve gyakori a pártok szétválása, és új pártok megalakulása.

A választópolgárok a parlamenti választásokon nyitott jelöltlistákra szavaznak: kiválasztják az általuk preferált pártot, majd annak jelöltlistáján legfeljebb négy jelöltet támogathatnak preferenciaszavazataikkal. Azok a jelöltek, akik legalább a jelöltlistára leadott érvényes szavazatok három százalékát megszerzik, a kapott preferenciaszavazatok számának megfelelő sorrendben a jelöltlista élére kerülnek.¹¹ A többi jelölt, akik nem érték el az érvényes szavazatok legalább három százalékának megfelelő preferenciaszavazatot, az eredeti sorrendjüknek megfelelő sorrendben következnek, függetlenül a kapott „karikák” számától.

¹⁰ Ezt tette például a legutóbbi választás során a Most-Híd 2023 párt is, amelyet a korábban a Szövetségbe integrálódott Most-Híd párt egyes vezető politikusai hoztak létre. Ők a Mikuláš Dzurinda korábbi kormányfő által vezetett Modrí (Kékek) nevű párttal együtt hozták létre a Modrí, Most-Híd választási pártot. Ugyanígy választási pártként mérte meg magát a Magyar Fórumot is magába foglaló Maďarské fórum, Občiansky demokrati Slovenska, Za región, Rómska koalícia, Demokratická strana nevű választási párt. A 2020-as választások során pedig szintén egy választási párt listáján indultak a közösen induló magyar pártok: a Magyar Közösség Pártja, a Magyar Fórum és az Összefogás Mozgalom képviselői az utóbbi párt átnevezésével létrejött Magyar Közösségi Összefogás párt listáján szerepeltek a választásokon.

¹¹ A rendszer meghonosításakor még a pártlista jelöltjeire preferenciaszavazatot is leadó választók legalább felének preferenciaszavazatát megszerzők juthattak előre, ezt azonban már 1992-ben úgy változtatták meg, hogy az adott választókerületben preferenciaszavazatot leadók 10 százalékának preferenciaszavazatait kellett megszerezni, majd 1998-tól a pártra leadott összes érvényes szavazat 10 százalékának megfelelő preferenciaszavazatot kellett megkapni. Az új választási törvény elfogadása, 2004 óta immár a pártra vagy koalícióra leadott érvényes szavazatok három százalékának megfelelő preferenciaszavazat elérése esetén van mód előrelépni a jelöltlistán.

A szlovák választójog semmiféle kivételt vagy könnyítést nem fogalmaz meg a kisebbségi képviselőjelöltek vagy pártok számára, így azok szintén az általános szabályok alapján versenyezhetnek a törvényhozásba jutásért. A kisebbségek azonos feltételekkel megalakíthatják saját pártjaikat, és a választási feltételek teljesítése esetén indulhatnak a parlamenti választásokon önállóan vagy más pártokkal alkotott koalícióban, amennyiben pedig sikerül az adott formációra érvényes bejutási küszöböt meghaladó szavazatarányt elérni, parlamenti mandátumokat szereznek. A másik lehetőség, hogy a kisebbségek egyes képviselői más, nem kisebbségi pártok listáján indulva is bejuthatnak a törvényhozásba, ha kellően elől szerepelnek a jelöltlistán, vagy annyi preferenzaszavazatot gyűjtenek, hogy előre is lépnek azon. Mindkettőre láthattunk kísérleteket a rendszerváltás óta eltelt időszakban, de, mint látni fogjuk, a kisebbségi képviselőknek csak az esetek kisebb részében sikerült elegendő karikát gyűjteni a listán való előbbre lépéshez.

A kisebbségek parlamenti képviseletének megkönnyítése része volt a kisebbségi kormánybiztos, Bukovszky László¹² által előkészített kisebbségi törvényjavaslatnak, amely azonban nem valósult meg. Ez alapján a kisebbségeket képviselő pártok mentesültek volna az 5%-os bejutási küszöb alól a parlamenti választások esetében.¹³ Bár időnként a többségi pártok képviselői részéről, vagy akár a kormányzó pártok részéről is felmerül a választási törvény módosítása, mint az a legutóbbi választások óta is megtörtént.¹⁴ Ez jellemzően a régiók megerősítésének érdekében történik, és ez csak abban az esetben segíthetné a kisebbségeket, amennyiben olyan regionális beosztást alkalmaznak, amely révén a kisebbségek által nagy arányban lakott régiók is létrejönnének. Szintén felmerült a bejutási küszöb megemelése, a parlamentbe jutó pártok számának csökkentése érdekében, amely – ha nem egészül ki a kisebbségek részére bevezetett könnyítéssel, például alacsonyabb küszöb formájában – egyértelműen nehezítené a kisebbségi pártok parlamentbe jutását.¹⁵ A legfrissebb felmerült módosítási javaslat a preferenzaszavazatok érvényesüléséhez szükséges százalékos küszöb emelését érintené.¹⁶

¹² Bukovszky László 2026 és 2023 között töltötte be a kisebbségi kormánybiztosi hivatalt.

¹³ Törvény a nemzeti kisebbségek jogállásáról. *Regio*, 2023/2. 158–190

¹⁴ Tokár Géza: A Hlas átalakítaná a választási rendszert. *Új Szó*, 2024. október 20. <https://uj szo.com/kozelet/a-hlas-atalakitana-a-valasztasi-rendszert> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

¹⁵ Finta Márk: Komoly káoszt okozna a választási küszöb megemelése, de Fico bebetonozhatná vele saját hatalmát, *Napunk*, 2024. november 12. <https://napunk.dennikn.sk/hu/4300254/komoly-kaoszt-okozna-a-valasztasi-kuszob-megemelese-de-fico-bebetonozhatna-vele-sajat-hatalmat/> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

¹⁶ TASR: A preferenzaszavazatok súlyának módosítását javasolja az SNS, *Új Szó*, 2025. március 10. <https://uj szo.com/kozelet/a-preferenzaszavazatok-sulyanak-modositasat-javasolja-az-sns> (Letöltés ideje: 2025. március 11.)

Kisebbségi pártok indulása a parlamenti választásokon

Szlovákia felnőtt lakosságán belül, a legutóbbi, 2021. évi népszámlálás alapján 84,32 % volt az elsősorban szlovák nemzetiségűek aránya. Első helyen magyarnak vallotta magát a 18 éven felüliek 8,2 százaléka, míg a többi nemzetiség aránya, az első nemzetiséget figyelembe véve nem érte el egyenként az 1 százalékot. A magukat első helyen roma nemzetiségűnek vallók aránya is mindössze 0,88 százalék volt. A másodikként megadott nemzetiséget is figyelembe véve a magyarok aránya mindössze 0,64 százalékkal nő, tehát a két mutató alapján együttesen 8,84 százaléknyan vallották magukat magyar nemzetiségűnek.

1. táblázat

A választáson induló roma pártok által a parlamenti választásokon kapott szavazatok és ezek aránya (1990–2023)¹⁷

Választás éve	Párt neve	Kapott szavazat	Szavazati arány
1990	Rómovia (DÚRS)	24 797	0,73%
1992	Rómská občianska iniciatíva	18 343	0,60%
1994	Rómska občianska iniciatíva v Slovenskej republike	19 542	0,67%
1998	<i>nem indult</i>	–	–
2002	Politické hnutie Rómov na Slovensku – ROMA	6 234	0,21%
	Rómska občianska iniciatíva SR	8 420	0,29%
2006	<i>nem indult</i>	–	–
2010	Strana rómskej koalície – SRK	6 947	0,27%
2012	Strana Rómskej únie na Slovensku	2 891	0,11%
2016	<i>nem indult</i> ¹⁸	–	–
2020	<i>nem indult</i>	–	–
2023	Magyar Fórum, ODS, ZR, Rómska koalícia, DS	3 486	0,11%
	Princíp	1 817	0,06%

A romák aránya azonban jelentősen megnő a másodlagos nemzetiség figyelembevételével: a felnőtt választadók 1,16 százaléka másodsorban roma nemzetiségűnek vallotta magát, így együttesen 2,04 százalék volt a roma nemzetiségű.¹⁹ Ezzel szemben a 2019-es Roma Közösségek Atlaszához végzett adatgyűjtés alapján

¹⁷ Štatistický úrad Slovenskej republiky: Voľby a referendá, <https://volby.statistics.sk/> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

¹⁸ TASR: Rómske strany pôjdu do volieb spolu, pre Rómov chcú lepšiu budúcnosť. <https://www.teraz.sk/slovensko/romske-strany-volby-spolocne-ciele/151917-clanok.html> (Letöltés ideje: 2025. március 11.)

¹⁹ Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. <https://www.scitanie.sk/> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

a roma közösség lélekszámát 440 ezerre teszik, ami az ország lakosságának több mint 8 százaléka.²⁰

Ezek alapján a magyar mellett a roma közösség lélekszáma elég magas ahhoz, hogy az elsősorban a közösség szavazataiért síkra szálló párt elméletileg elegendő szavazatot gyűjthessen az öt százalékos küszöb meghaladásához. A rendszerváltás óta eltelt időszakban több választáson akadt is olyan roma párt, amely versenybe szállt, de nem jártak sikerrel. A roma szavazóknak csak elhanyagolható részét tudták mozgósítani, és így a választáson elért eredményük messze elmaradt nemcsak a bejutási küszöbtől, de a roma lakosságnak a népszámlálásokon mért arányától is. A választásokon elinduló roma pártok eredményeit az 1. táblázatban összesítettük. Ezek a pártok ugyanakkor a Szlovákiában rövidebb-hosszabb ideig működő roma pártoknak csak töredékét jelentik. A Szlovák Belügyminisztérium párt- és politikai mozgalom-nyilvántartása a „róm” kifejezésre 27 találatot ad,²¹ amennyiben a régebbi nevekben is keresünk, ebből 24 esetben roma pártról van szó, egy esetben egy választási pártról, amelynek egyik alapítója egy roma párt, egy esetben pedig egy többségi pártról (Slovakia, korábbi OĽANO), roma platformmal. Ezek többsége azonban megszűnt, vagy folyamatban van megszüntetésük.²²

A roma pártokkal szemben a magyar kötődésű pártok sokáig kifejezetten sikeresen szerepeltek a választásokon, ahol – az 1998-as kényszerű összeolvadásukat követően – az általuk kapott szavazatok aránya, a magyar nemzetiségű lakosság kedvezőbb részvételi adatai következtében egyes választási években akár meg is haladta a magyar nemzetiségűek népszámlálásokon mért arányát. A magyar kötődésű pártok választásokon elért eredményeit a 2. táblázat tartalmazza. A szavazatok számát tekintve az MKP 2002-ben volt a legsikeresebb, amikor 321 ezer szavazatot, az összes érvényesen leadott szavazat 11,16 százalékát szerezték meg. A szavazatok arányát tekintve pedig a következő, 2006-os választásokon érték el a legjobb eredményt, amikor ugyan jelentősen lecsökkent a szavazói száma (269 ezer szavazatot kapott), de csak kisebb mértékben, mint az összes pártnak átlagosan, és így 11,68 százalékot szereztek. Ez az „aranykor”, amely során kétszer voltak kormányzati szerepben is, csak a „szlovákiai magyar egypártrendszer” 2009-ben bekövetkező felbomlásával változott meg.

²⁰ Ravasz, Ábel – Kovács, Ľuboš – Markovič, Filip: *Atlas rómskych komunit 2019*. Bratislava: Veda, 2020.

²¹ A Belügyminisztérium nyilvántartásában megtalálható roma pártok listája megtalálható a függelékben.

²² Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky: Register politických strán a politických hnutí Slovenskej republiky, <https://rez.vs.minv.sk/PolitickeStrany/> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

2. táblázat

A magyar szavazatokért versengő pártok által a parlamenti választásokon kapott szavazatok száma, aránya és a szerzett mandátumok száma 1990 és 2023 között²³

<i>Választás éve</i>	<i>Részvételi arány (országos)</i>	<i>Pártok neve</i>	<i>Kapott szavazat</i>	<i>Szavazati arány</i>	<i>Mandátum</i>
1990	95,39%	Együttélés – MKDM ²⁴	292 636	8,66%	14
1992	84,20%	Együttélés – MKDM	228 825	7,42%	14
		Magyar Polgári Párt	70 689	2,29%	0
1994	75,65%	Magyar Koalíció	292 936	10,18%	17
		Magyar Koalíció Pártja	306 623	9,12%	15
1998	84,24%	Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért	6 587	0,19%	0
2002	70,06%	Magyar Koalíció Pártja	321 069	11,16%	20
2006	54,67%	Magyar Koalíció Pártja	269 111	11,68%	20
2010	58,83%	Most – Híd	205 538	8,12%	14
		Magyar Koalíció Pártja	109 638	4,33%	0
2012	59,11%	Most – Híd	176 088	6,89%	13
		Magyar Koalíció Pártja	109 483	4,28%	0
2016	59,82%	Most – Híd	169 593	6,50%	11
		Magyar Közösség Pártja	105 495	4,05%	0
		Magyar Kereszténydemokrata Szövetség	2 426	0,09%	0
		Most – Híd	59 174	2,10%	0
2020	65,80%	Magyar Közösségi Összefogás	112 662	3,90%	0
		Szövetség	130 183	4,38%	0
2023	68,51%	Modri, Most – Híd	7 935	0,26%	0
		Magyar Fórum, ODS, ZR, RK, DS	3 486	0,11%	0

A magyar pártstruktúra ismételten többpártivá válásával, majd a magyar parlamenti képviselőt összeomlásával több tanulmány is foglalkozott. A kezdeti időszakra vonatkozóan Ravasz Ábel a szlovákiai magyar kétpártrendszer stabilizálódását mutatta ki a választási és közvéleménykutatói adatokra alapozva, amely során a Híd két

²³ Rákóczi, 2017.; Harrach Gábor: Egy kudarc boncképe: A felvidéki magyar politika 2023-as bukásának választásstatisztikája Kisebbségi Szemle, 2024/2. 67–86, Štatistický úrad Slovenskej republiky: Voľby a referendá, <https://volby.statistics.sk/> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

²⁴ Az Együttélés és az MKDM koalíciója mellett a Független Magyar Kezdeményezés is indított jelölteket a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (Verejnost' proti násiliu – VPN) listáján.

alkalommal is elérte az előírt bejutási küszöböt, míg az MKP a kimaradása ellenére meg tudta őrizni szavazói bázisát. Ravasz ekkor még úgy találta, hogy a két párt szavazóinak körében egyre nagyobb mértékben a másik párt jelenti a másodlagos preferenciákat, és ez alapján a pártok jövőbeli újraegyesülését várta.²⁵

A Híd 2016-ban is bejutott a parlamentbe, és a választásokat megnyerő Smer – SD-vel, a Szlovák Nemzeti Párttal (SNS) és a #Siet’ (Háló) nevű jobbközép párttal lépett kormányra. A Smerrel való kormányra lépés, majd a Kuciak gyilkosság és Robert Fico kormányfő lemondása után a Pellegrini-kormányban való részvétel következtében azonban a párt elidegenítette szlovák nemzetiségű politikusaiknak egy részét, és elveszítette a szavazói jelentős részének bizalmát is.²⁶ Már a 2019. évi Európai Parlamenti választások is előre jelezték annak veszélyét, hogy a magyar kötődésű pártok közül egyik sem éri el a bejutáshoz szükséges küszöböt. Ennek hatására elindultak az egyeztetések az egyesülésről, amelyek azonban kudarcba fulladtak, aminek eredményeképpen három párt, az MKP, a Magyar Fórum és az Összefogás Mozgalom egy közös választási pártban, a Híd azonban önállóan indult.²⁷

A 2020. évi választásokon végül a Híd mindössze a szavazatok 2,1 százalékát szerezte, elveszítve korábbi szavazói kétharmadát, és ezzel az eredménnyel nemcsak a parlamenten maradt kívül, hanem az állami finanszírozást is elveszítette. Pozsonyban, Kassán és a Szenci és Nyitrai járásban, ahol alacsony a magyar szavazók száma, a szavazói 75–90 százalékát is elveszítette, de a magyar szavazóinak is a fele elpártolt tőlük. Ebből azonban a Magyar Községi Összefogás nem tudott érdemben profitálni, az elforduló választók jelentősebb része a választásoktól való távolmaradást vagy a szlovák pártok támogatását választotta.²⁸ Míg a Híd szavazatait tekintve egy folyamatos, 2019 után jelentősen felgyorsult erózió figyelhető meg, az MKP és később az MKP-t magába foglaló pártformációk szavazóbázisa stabil maradt, de nem volt képes növekedni, és így – az országos választói aktivitás mértékétől függően is – kevésbé vagy jelentősen maradt el az 5 százalékos bejutási küszöbtől. A viszonylagos állandóságot mutató szavazatszám mögött pedig egy kétirányú változás bújik meg: a nyugati magyarlakta járásokban erősödtek, míg a keleti járásokban gyengültek az MKP pozíciói.²⁹

²⁵ Ravasz Ábel: Szlovákiai magyarok mint választók 2009–2013, *Magyar Kisebbség*. 2013/2. 41–68.

²⁶ Tokár Géza: A szlovákiai magyar politikai mozgáster változásai. *Kisebbségi Szemle*, 2017/4. 69–89. A Most-Híd iránti szimpátia változásáról lásd például. SME Vol’by: Volebné priestkumy strany Most-Híd od agentúry Focus. <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany/s/16/most-hid/focus> (Letöltés ideje 2025. február 24.)

²⁷ Rákóczi Krisztián: Parlamenti választások Szlovákiában: Képviselet nélkül maradtak a magyarok. *Kisebbségi Szemle*, 2020/2. 67–86.

²⁸ Rákóczi, 2020.

²⁹ Harrach Gábor: A nagy menetelés a kispadig – A 2020-as szlovákiai választás magyar vonatkozásairól. *Kisebbségi Szemle*, 2020/2. 87–104.

Végül, a legutóbbi választások előtt az MKP, az Összefogás Mozgalom és a Híd pártokból létrejött a Szövetség, amelyből azonban a választások előtt kiléptek a Híd meghatározó politikusai,³⁰ és Mikuláš Dzurinda korábbi kormányfő Modrí (Kékek) nevű pártjával választási pártot alkotva indultak a választásokon. Ez a formáció azonban nem tudott érdemi támogatottságra szert tenni. Ugyanígy elhanyagolható szavazatot szerzett a Magyar Fórumot is magába foglaló választási párt. A Szövetség a korábbi választáshoz képest ugyan 16 százalékkal növelte a kapott szavazatok számát, az újonnan csatlakozók száma azonban nem bizonyult elégségesnek, így a Szövetség sem volt képes elérni a parlamentbe jutáshoz szükséges 5 százalékos szavazatarányt, és így 2023-ban ismételten magyar párt nélkül alakult meg a törvényhozás.³¹ Harrach 30 százalékra teszi a Hídtól elpártolókon belül azoknak az arányát, akik a Szövetséget választották, míg 70 százalék szlovák pártot támogató szavazatával. Ezzel becslései alapján 2023-ra a magyar szavazók körében csaknem 38 százalékra nőtt azok aránya, akik szlovák pártokra szavaztak. Különösen nagy volt a szlovák pártokhoz átvándorló szavazók aránya a szórványvidéken, ahol a Híd összeomlása a magyar választók „politikai asszimilációjához” vezetett.³²

Más pártok listáján induló kisebbségi jelöltek

A kisebbségi pártok indulásával párhuzamosan a kisebbségi jelöltek újra és újra feltűntek a nem kisebbségi pártok listáin is, illetve a magyar kötődésű pártok is indítottak például roma képviselőjelölteket a saját listájukon. A roma képviselőjelöltek esetében erre ösztönözhet az is, hogy a roma szavazóknak csak elenyésző aránya választ roma pártot a parlamenti választásokon. A magyar pártok kiesését követően, és annak következtében, hogy a Magyar Szövetséget a tanulmány írásának idejében is a bejutási küszöb alatt mérik,³³ a szlovákiai magyar politikusok körében is felértékelődhet a szlovák pártok listáján való indulás lehetősége, és a legutóbbi választások óta is voltak olyan országosan ismert politikusok, akik szlovák pártokkal keresik az együttműködés lehetőségét. Ódor Lajos, aki a szakértői kormány miniszterelnöke volt a Heger-kormány bukása és a 2023. évi választások közötti időszakban, a Progresszív Szlovákia listavezetőjeként lépett a pártpolitikába az Európai Parlamenti választások előtt, Hamran István korábbi

³⁰ Bárczi Laura és Czímer Gábor: A Híd kilépett a Szövetségből, de ez a pártelnök szerint nem igaz. *Új Szó*, 2023. május 16., <https://ujso.com/kozelet/a-hid-kilepett-a-szovetsegbol-de-ez-a-partelnok-szerint-nem-igaz> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

³¹ Harrach Gábor: Egy kudarc boncképe: A felvidéki magyar politika 2023-as bukásának választásstatisztikája (1). *Kisebbségi Szemle*, 2024/2. 7–30.

³² Harrach Gábor: Egy kudarc boncképe: A felvidéki magyar politika 2023-as bukásának választásstatisztikája (2). *Kisebbségi Szemle*, 2024/3. 7–39.

³³ SME Vol'by: Preferencie strany Maďarská aliancia, <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany/s/6119/aliancia> (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

országos rendőrfőkapitány pedig előbb a Demokrati párt listáján indult az EP választáson, majd a Szabadság és Szolidaritással kezdett együttműködni. Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, milyen nemzetiségi kisebbségi jelöltek, és mely pártok listáin indultak, illetve a választások során milyen eredményt értek el. A fejezet azokra a képviselőjelöltekre terjed csak ki, akik olyan párt listáján indultak, amely elsősorban nem az adott kisebbséghez kötődik, így mindazokra a jelöltekre, akik nem kisebbségi párt listáján indultak, illetve azokra a roma jelöltekre, akik magyar kötődésű párt listáján indultak, de nem terjed ki a magyar kötődésű pártok listáján induló magyar és a roma pártok listáján induló roma jelöltekre.

A legutóbbi választások során is több olyan kisebbségi képviselőjelöltet tudtunk azonosítani, akik többségi vagy elsősorban más kisebbséghez kötődő párt listáján indultak. Ebben az esetben, ha valaki nem kifejezetten kisebbségi párt listáján indul, sokszor kevésbé egyértelmű annak megállapítása, hogy kisebbségi képviselőjelöltre van-e szó, főleg, amennyiben a jelölt nem jut be a parlamentbe. Amennyiben a képviselőt megválasztották, a kérdést egyértelművé teheti, ha képviselői adatlapján feltünteteti nemzeti kisebbségi hovatartozását. Így sikerült kisebbségiként azonosítani például Natalia Nash-t (német, PS), Jaromír Šiblt (cseh, OĽANO), illetve Boleslav Lešot (lengyel, Smer-SD).³⁴ Amennyiben azonban valaki nem jut be a parlamentbe, önmagában a jelöltlistán szereplő név alapján nem is mindig azonosítható be pontosan az adott személy, illetve a jelöltek többségéről nem lelhetők fel olyan adatok, amelyek alapján megállapítható lenne a jelölt nemzetisége. E tekintetben Szlovákiában a jelöltek vezetéknéve nem tekinthető kellő érvnek a kisebbségi identitás mellett, számos, magát szlováknak valló politikus rendelkezik magyar, cseh, német vagy más eredetű névvel, és fordítva, a kisebbségi képviselőjelöltek neve nem feltétlenül utal nemzetiségükre. A beazonosítható személyek esetében pedig csak akkor tekinthetünk valakit kisebbséghez tartozónak, ha ő maga is ilyen értelemben nyilvánult meg magáról valamilyen felületen, vagy legalább is az ilyen módon való címkézését hallgatólagosan elfogadta. A szlovákiai magyar média gyakran foglalkozott is a más pártok listáján induló magyar³⁵ és több esetben a roma jelöltekkel is, akikről a szlovák nyelvű média is beszámolt. A roma jelöltek legtöbbször egyértelműen a roma közösség képviselőiként léptek fel, és a médiában így jelentek meg. Ennek ellenére például a 2016. évi választások során két napilap (és egy blog) is beszámolt a roma képviselők indulásáról, a 10-10 azonosított jelöltből azonban csak kilencen egyeztek a két listában, miközben egy-egy jelöltet csak az egyik vagy másik lap (és a lap online felületén megjelent blogbejegyzés) azonosított be

³⁴ A képviselő adatlapja elérhető a Szlovák Nemzeti Tanács oldalán: Národná rada Slovenskej republiky: Abecedný zoznam poslancov. https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanci/zoznam_abc (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

³⁵ Szalay Zoltán: Magyarok a szlovák pártok listáin. *Új Szó*, 2015. december 9., <https://ujso.com/kozelet/magyarok-a-szlovak-partok-listain> (Letöltés ideje: 2025. február 25.)

roma jelöltként.³⁶ Ugyanakkor több, a képviselői adatlap alapján magát kisebbségének tekintő képviselővel kapcsolatban nem találni más arra utaló jelet, hogy kisebbségi képviselőről lenne szó, és hogy valaha ennek hangot adott volna. Végül, Ondrej Dostál személyében olyan képviselő is van, aki képviselői adatlapján szimbolikus gesztusként tüntetett fel három – roma, magyar és ukrán – nemzetiséget is, miközben magát szlováknak vallja.³⁷ A tanulmányban vizsgált kisebbségi képviselőjelöltek beazonosításához a megválasztott képviselők adatlapjai mellett elsődlegesen a szlovákiai média cikkeit tudtuk felhasználni,³⁸ illetve ha volt ilyen, a pártok kisebbségi platformjainak hivatalos jelöltlistáit.³⁹ Ezért nagy a valószínűsége, hogy a pártok jelöltlistáin további kisebbségi képviselőjelöltek is szerepeltek, akik nem kerültek a médiába. Mivel a média nagyobb valószínűséggel figyelt fel azokra a kisebbségi jelöltekre, akik viszonylag kedvezőbb pozícióból indultak, a kimaradó jelöltek vélhetően a bejutásra kevésbé esélyes pártok listáin, és/vagy a pártok listáján hátrébb, bejutásra kevésbé esélyes helyen szerepeltek. Az azonosított kisebbségi jelölteket, a választás éve szerinti bontásban a függelék 6. számú táblázatában gyűjtöttük össze.

³⁶ Čonka, Roman: Rómske strany do volieb nešli, Rómovia áno. *SME*, 19. feb. 2016, <https://domov.sme.sk/c/20100055/romske-strany-do-volieb-nesli-romovia-ano.html> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

Sudor, Karol: Rómovia na kandidátkach: Uspeje aspoň gemerský Obama? *Denník N*, 29. februára 2016, <https://dennikn.sk/384444/romovia-kandidatkach-uspeje-aspon-gemersky-Obama/> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

Oborník, Peter: Slováci povedali Rómom jasné NIE! *SME Blog*, 12. mar 2016, <https://blog.sme.sk/peterobornik/politika/slovaci-povedali-romom-jasne-nie> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

³⁷ Šimičková, Jana: Rómska, maďarská či ukrajinská. Poslanec a bývalý štátny tajomník sa hlási k trom národnostiam. *HNonline.sk*, 12.11.2022, <https://hnonline.sk/slovensko/96050953-romska-madarska-ci-ukrajinska-poslanec-a-byvaly-statny-tajomnik-sa-hlasi-k-trom-narodnostiam> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)

³⁸ A választások előtt a szlovák és a szlovákiai magyar médiában megjelent cikkek alapján lett kisebbségi jelöltként azonosítva Ján Herák, Adrián Balog, Eduard Čonka, Ivan Hriczko, Stanislav Vospálek, Viliam Rigo, Ivan Rác, Alexander Daško, Silvia Hricková, Irena Bihariová, Zuzana Kumanová roma jelöltek, Milan Ján Pilip ruszin jelölt, Konkoly József, Gögh Ferenc, Horony István, Elzer János, Both Szilárd, Varga Zsuzsa, Forgács Attila, Filip Mónika, Matus István, Ravasz Ábel magyar jelöltek és Erik Vlček magyarul beszélő, és a magyar szavazatókért is versenyző jelölt.

³⁹ A Progresszív Szlovákia rendelkezik magyar platformmal, amely 2020-ban Illés Claudiát, Angelika Hajnikovát, Rác Noémit, Forró Tibort, Kárpáty Ernőt, Kovács Jaroslavot, Miške Tomáš, Halász Norbertet és Martin Dubécit indította, 2023-ban pedig Jaroslav Spišiakot, Forró Tibort, MUDr. Váradi Krisztiánt, Lenka Juskot, Zuzana LučKay Mihalčinovát és JUDr. Peter Pollákot. Az OĽANO rendelkezik roma platformmal (Pačivale Roma), amelynek 2023-ban négy jelöltje volt: Mgr. Peter Pollák, Tankó Vilmos, Mgr. Lukáš Bužo és Mgr. Anežka Škopová.

3. táblázat

A nem saját kisebbségükhöz kötődő párt listáján induló kisebbségi képviselőjelöltek megoszlása nemzetiség szerint (2016–2023, saját szerkesztés)

Nemzetiség	2016	2020	2023
cseh	0	1	1
lengyel	0	1	1
magyar	7	18	14
német	0	1	1
roma	11	9	6
ruszin	1	1	0
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	<i>31</i>	<i>23</i>

2016-ban összesen 19 kisebbségi képviselőjelöltet azonosítottuk a jelöltlistákon. A legtöbben az OĽANO-NOVA listán indultak (6 képviselőjelölt), de viszonylag sok kisebbségi jelölt indult a #Siet' listáján (4-en), a Híd pedig három roma képviselőjelöltet indított. Ezeken kívül a KDH, a Smer-SD (2-2 jelölt), a Sme rodina és a Šanca pártok is indítottak kisebbségi jelölteket. A nem saját kisebbségük pártjának listáján indulók többsége, 11 képviselő roma volt, heten magyarok, egy jelölt pedig ruszin.

4. táblázat

A kisebbségi jelöltek megoszlása a jelölő párt szerint (2016–2023)

Pártformáció	2016	2020	2023	Összesen
PS(-SPOLU)	0	14	11	25
OĽANO koalíció	6	7	7	20
Smer-SD	2	2	1	5
Most-Híd	3	1	0	4
#Siet'	4	0	0	4
SaS	0	2	1	3
KDH	2	0	0	2
Demokrati	0	0	2	2
Starostovia a nezávislí kandidáti	0	2	0	2
Šanca	1	0	0	1
Dobá Voľba	0	1	0	1
Hlas-SD	0	0	1	1
Sme Rodina	1	0	0	1
Vlast'	0	1	0	1
Za ľudí	0	1	0	1
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	<i>31</i>	<i>21</i>	<i>71</i>

2020-ra jelentősen megugrott a szlovák pártok listáin induló kisebbségiek száma: ebben az évben már elsősorban magyarokról volt azonban szó (18 képviselőjelölt), de viszonylag jelentős volt a roma jelöltek száma is (9 jelölt). Ismét indult a ruszin képviselőjelölt, és mellettük ezúttal egy-egy cseh, német és lengyel jelölt is. Legtöbb kisebbségi képviselőt a parlamenti választásokon akkor először elinduló PS-SPOLU (Progresszív Szlovákia – Együtt) koalíció listáján találtunk: tizen-négy kisebbségi képviselőt indítottak, elsősorban a Progresszív Szlovákia Magyar Platformjának nyolc tagjáról volt szó,⁴⁰ de ebben az évben is indult Varga Zsuzsa, akit csak 2023-ban említett a média, mint a Magyar Platform jelöltjét.⁴¹ Emellett ismét az OLANO köré szerveződő választási koalíció jelölt nagyobb számban kisebbségeket, 7 főt. Ezek mellett három párt 2-2 kisebbségi jelöltet, további négy párt 1-1 kisebbségi jelöltet indított.

Végül, 2023-ban a szlovák pártok közül ismét a Progresszív Szlovákiában és az OLANO körül szerveződő pártformációban találtuk a legtöbb kisebbségi jelöltet, vagy olyan szlovák jelöltet, akitől elképzelhető lehet a kisebbségi érdekek valamilyen képviselete. A kisebbségi képviselőjelöltek száma azonban gyakorlatilag a 2016-os szintre esett vissza: 23 jelöltet azonosítottunk kisebbségiként vagy olyan vegyes származásuként, aki potenciálisan képviselheti az adott kisebbséget. A Progresszív Szlovákia listáján indult ezúttal is Irena Bihariová és Ingrid Kosová, ugyancsak roma képviselőjelölt mellett négy magyar kötődésű képviselőjelölt⁴², és további négy jelölt a Magyar Platformból, „akik értenek és beszélnek magyarul.”⁴³ Ugyancsak a PS listáján indult újra Natalia Nash német származású képviselőjelölt. Az OLANO és barátai listáján három képviselőjelöltet azonosítottunk magyarként.⁴⁴ Szintén az OLANO és barátai listán indult négy roma képviselőjelölt a párt Pačivale Roma platformjának jelöltjeiként. További négy párt ezúttal is csak kisebb számban indított kisebbségiként azonosítható képviselőjelölteket, vagy olyanokat, akik a kisebbségek képviselőjeként igyekeznek magukat pozícionálni.⁴⁵

Az elmúlt három választás során összesen 52 olyan képviselőjelöltet azonosítottunk, akik többségi vagy másik kisebbség pártjának listáján indultak.⁴⁶ Ezek

⁴⁰ TASR: Itt vannak a PS-Spolu magyar platformjának jelöltjei. *Ma7*, 2019. november 8. <https://ma7.sk/kozelet/aktualis/lora-janicsarok-itt-vannak-a-ps-spolu-magyar-platformjanak-jeloltjei> (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

⁴¹ Ibos Emese: Hetvenöt nő és négy magyar a Progresszívek választási listáján. *Napunk*, 2023. június 27. (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

⁴² Ibos, 2023.

⁴³ Szalay Zoltán: A PS tagjainak szűk többsége elfogadná a Hlast koalíciós partnernek, állítja Forró Tibor, a magyar platform elnöke. *Napunk*, 2023. július 04. (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

⁴⁴ Matus Istvánról azonban nem található további információ, így csak a keresztnéve magyar hivatalos formájából következtethetünk magyar származására.

⁴⁵ Szalay Zoltán: Vlček Erik: Mindent megteszek azért, hogy a kettős állampolgárságot lehetővé tegyünk. *Napunk*, 2023. október 03. (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

⁴⁶ A képviselőjelöltek neve és jelölő pártja is megtalálható a függelék 6. táblázatában.

a képviselőjelöltek több tekintetben is különböznek. Ez már az egyes listákon elfoglalt pozíciójukból is látható (ld. Függelék 6. táblázat). Vannak köztük olyanok, akik az adott pártnak, amelynek listáján indulnak, vagy – koalíciók és választási pártok esetén – a tagpártok egyikének prominensei, akár vezetői vagy elnökségi tagjai. Ilyen Grendel Gábor, aki a NOVA alapító tagja és alelnöke, majd később elnöke is volt. Cséfalvay Katalin a Siet'-nek, majd később a Dobrá Voľbának is alelnöke volt. Irena Bihariová és Martin Dubéci pedig a Progresszív Szlovákia elnökségi tagjai, előbbi korábban elnöki és alelnöki tisztséget is betöltött a pártban. Mások ugyan az adott párt struktúrájában nem foglalnak el befolyásos pozíciót, de országosan ismertek, például korábbi funkcióik révén. Ilyennek tekinthető idősebb Peter Pollák, aki Szlovákia történetének első roma parlamenti képviselője volt a 2012–2016 ciklusban és a 2016. évi választásokat megelőzően a roma kormánybiztosi pozíciót töltötte be, és Ravasz Ábel, aki a Híd elnökségi tagja és ugyancsak roma közösségért felelős kormánybiztos volt, mielőtt a 2023-as választásokon a Szabadság és Szolidaritás listáján megmérte magát. A legtöbb képviselő azonban országosan kevésbé ismert, még ha lakóhelyének környezetében jól beágyazott is. A listákon jellemzően nem a befutónak számító helyeken indultak: a nemzetiségi képviselők fele a 46. helyen vagy hátrébb szerepelt a listán, és mint említettük, elsősorban a listán hátrébb elhelyezkedők körében elképzelhető, hogy további kisebbségi jelöltek is találhatók. Kevés tehát azoknak a kisebbségi jelölteknek a száma, akik egy-egy párt, és főleg a bejutásra esélyes pártok befolyásos tagjai lennének, és akik arra számíthatnának, hogy várhatóan befutó helyen indulhatnak egy parlamenti választáson.

Az azonosított képviselőjelöltek többsége ráadásul csak alkalmoszerűen indult. A képviselők között többségben vannak – az 50 kisebbségiként azonosítottból 28-an –, akik csak egyszer jelöltették magukat a három választás alkalmával. Csak Grendel Gábor és Martin Dubéci az, aki mindhárom alkalommal indult. Azok körében pedig, akik többször is indultak, minden második, a 22-ből 11-en nem csak egy párt színeiben indultak. A pártváltás leginkább a jobbközép pártok körében volt jellemző.⁴⁷ Ezeken túl pedig arra is volt példa Tankó Vilmos személyében, hogy egy képviselő a megválasztását követően váltott pártot.⁴⁸ A pártváltások magas száma is azt mutatja, hogy ezek a jelöltek kevésbé beágyazottak az adott pártok struktúráiban.

⁴⁷ A listában ugyan csak egyszer szerepel Ravasz Ábel és Gyimesi György neve, de ők is kétszer indultak a választások során, de ebből egyszer a saját kisebbségükhöz kötődő párt színeiben: Ravasz a Híd listáján indult 2020-ban, Gyimesi pedig 2023-ban a Szövetség listáján. Emellett Martin Dubéci 2016-ban még a Híd jelöltje volt, így ő is pártot váltott a vizsgált időszakban.

⁴⁸ Tankó Vilmos az OĽANO jelöltjeként szerzett mandátumot, de később a Progresszív Szlovákiához csatlakozott a Parlamentben.

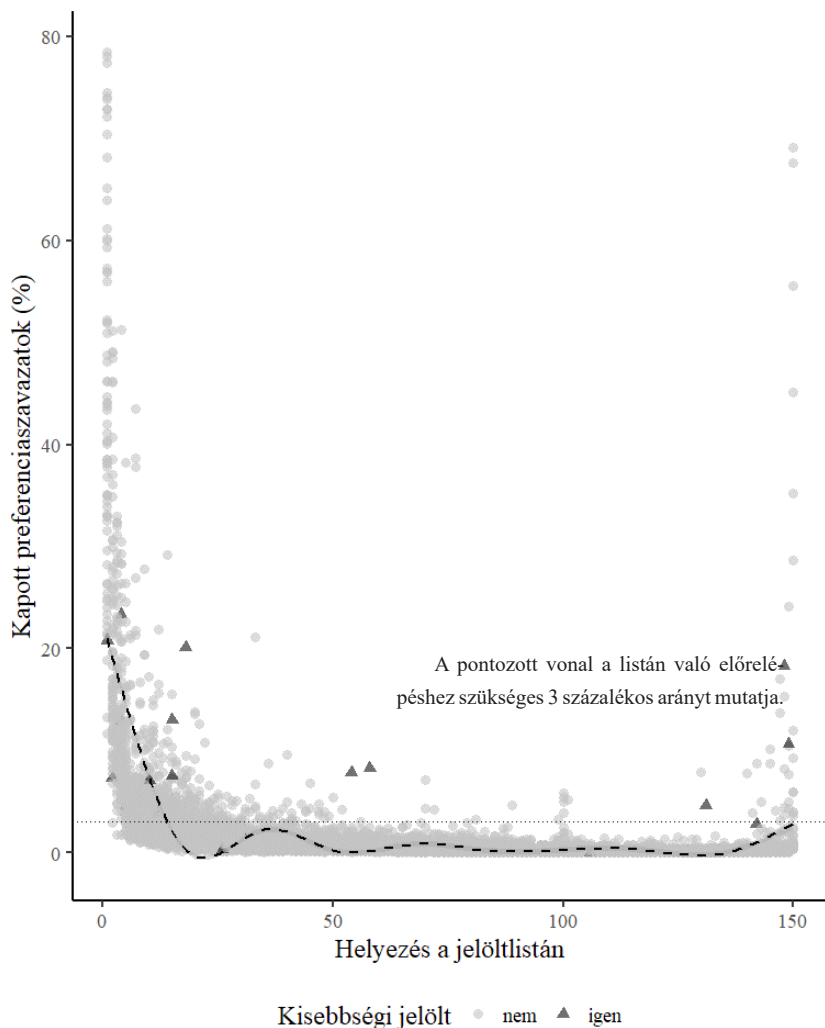
A kisebbségi képviselőjelöltek eredményei

A párt jelöltlistáján elfoglalt előkelő pozíció – és az OLANO köré szerveződő pártok és koalíciók esetében a lista utolsó helyei is ilyennek számítanak – jó kiindulási helyzetet jelenthet ahhoz, hogy valaki sok preferenciaszavazatot gyűjtsön, vagy ha ez nem is sikerül, hogy befutó helyen végezzen a preferenciaszavazatok érvényesítését követően. Ezzel szemben a gyengébb pozíciót csak ritkán sikerül érdemben javítani, mivel a szlovákiai választók, ha élnek is a preferenciaszavazatok lehetőségével, karikákat jellemzően azoknak az országosan ismert jelölteknek adják, akik eleve a lista elején szerepelnek. Ahogy az 1. ábra is mutatja, a listán való helyezés növekedésével a kapott preferenciaszavazatok várható aránya meredeken csökken (ld. szaggatott vonal). A kisebbségi képviselőkre szűrve láthatóvá válik, hogy közülük is csak elvétve találunk olyanokat, akik annyi preferenciaszavazatot gyűjtöttek, amennyi a listán való előrelépéshez szükséges, és ilyeneket leginkább a listák első helyein, illetve az OLANO esetében ugyancsak preferált utolsó helyek egyikén találunk. Ezek jellemzően választásról választásra ugyanazt a néhány képviselőt takarják, akik vezető pozíciót töltenek be pártjukban (Grendel Gábor, Cséfalvay Katalin, Irena Bihariová) vagy az adott választáson a pártjuk első helyeinek egyikén indul, de utóbbi esetben jellemzően a bejutásra esélytelen pártokról van szó (Gögh Ferenc, Both Szilárd, Viliam Rigo). A kisebbségi képviselőjelöltek számára leginkább elérhető középső helyek esetében csak kevés olyan esetet látunk, ahol a preferenciaszavazatok aránya meghaladja a 3 százalékot, ezekre a későbbiekben még kitérünk.

A kisebbségi jelöltek összességében illeszkednek ahhoz a trendhez, amely a listán elfoglalt pozíció és a várható szavazatarány között általánosan fennáll. Néhány esetben kismértékben jobban teljesítenek, mint a hozzájuk hasonló pozíciót elfoglalók, néha rosszabbul, de jellemzően közeli eredményt érnek el az ábrán szaggatott vonallal jelzett várható eredményhez. Ez alól is csak 2023-ban láthatunk kivételeket.

Ha az egyes választásokat külön nézzük, láthatóvá válik, hogy a 2023-as volt az első olyan választás, amikor a köztes helyeken indulók közül valakinek sikerült annyi szavazót mozgósítania, ami elégséges volt a listán való előrelépéshez. Ez az OLANO listáján indult roma képviselőjelölteknek sikerült. Ez nem független attól, hogy a 2023-as választásokon az OLANO listája különösen sok szavazatot kapott azokon a településeken, ahol magas a romák aránya.⁴⁹ Mellettük a PS listáján induló két roma jelöltnek sikerült jól mozgósítani, akiket ebben a viszonylag kedvezőbb indulási pozíció (10. és 12. hely) is segített. A 3 százalékos határ fölött végzett még Grendel Gábor és Jaroslav Spišiak, aki ugyan maga nem magyar nemzetiségű,

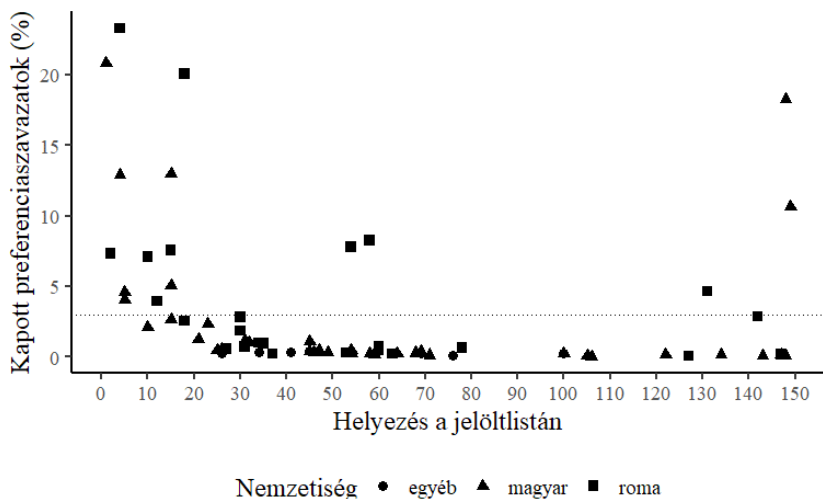
⁴⁹ Vančo, Martin – Kozinková, Katarína: Bez Rómov by OLANO nebolo v parlamente. Ako Matovič ziskal desaťtisíce rómskych hlasov? *SME*, 3. okt. 2023. <https://domov.sme.sk/c/23226885/romovia-olano-matovic-pollak-hlasy-volby-2023.html> (Letöltés ideje: 2025.június 12.)

1. ábra. A jelöltlistán elfoglalt hely és a kapott preferenciaszavazatok aránya közötti összefüggés (2016–2023)

de a PS Magyar Platformjának tagjaként a magyarokat valamilyen formában képviselni tudó és szándékozó jelöltként soroltuk ide.⁵⁰ A 3. ábrán az is látható, hogy

⁵⁰ Spišiak korábban az országos rendőrfőkapitányi tisztséget töltötte be, országosan ismert személy.

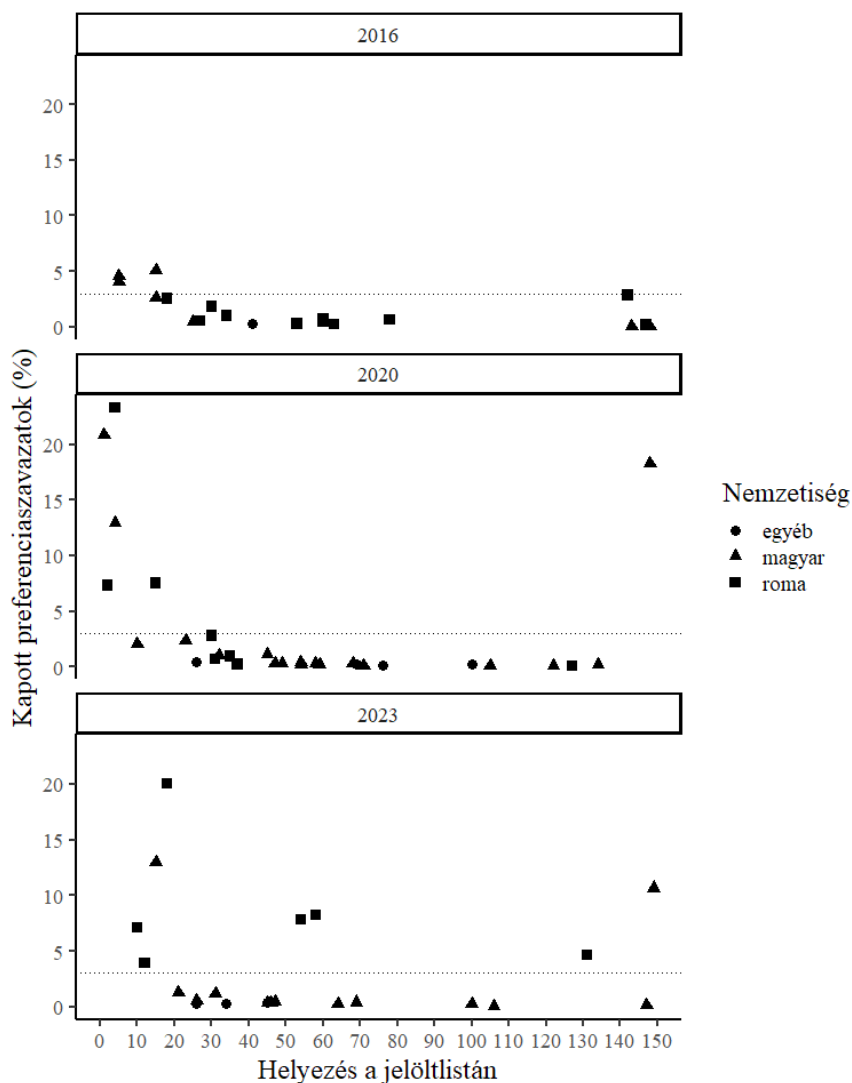

2. ábra. A kisebbségi képviselőjelöltek helye a jelöltlistán és az általuk kapott preferenciaszavazatok aránya (2016–2023)

korábban jelentősebb arányú karikát csak a listák élén szereplőknek sikerült gyűjteni, vagy – mint 2016-ban látható – még nekik sem. A 2016. évi választásokon még a lista elején induló jelöltek is alig szereztek az előrelépéshez szükséges 3 százaléknál több preferenciaszavazatot.

A pártok többsége esetében magas azoknak a szavazóknak az aránya, akik élnek a preferenciaszavazatok lehetőségével, és a preferenciaszavazatok leadók aránya csak legfeljebb gyengén függ össze a lakosság olyan demográfiai háttérváltozók szerinti összetételével, mint az életkor, nem vagy iskolai végzettség.⁵¹ Ahogy a fenti ábrák is mutatják, ezek a preferenciaszavazatok elsősorban a lista élén lévőknél koncentrálnak, akik jellemzően a pártok legismertebb jelöltjei, a preferenciaszavazatot leadók ezzel jellemzően megerősítik a pártok elnökségei által összeállított listákat. Ez történik akkor is, amikor az OLANO listája utolsó pozícióin induló vezető személyiségeit karikázzák. Ennek következtében, ha érvényesül is, hogy az adott pártra szavazó kisebbségiek a saját nemzeti kisebbségükhöz tartozó jelöltet preferálják, ezt legtöbbször semlegesítik az adott pártra voksolók többségének a listavezetőkre leadott szavazatai. Ezek a szavazatok akkor

⁵¹ A legutóbbi választások során a pártok többsége esetében a választók 80–90 százaléka élt a preferenciaszavazatok lehetőségével. A legtöbb szavazatot begyűjtő pártok közül épp a viszonylag sok kisebbségi jelöltet indító Progresszív Szlovákia esetében volt viszonylag alacsonyabb – kb. 74 százalék – azok aránya, akik leadtak preferenciaszavazatot. Pleviščák, Martin: Sex, age and education of citizens – factors affecting preferential voting? Territorial analysis of the 2023 parliamentary elections in Slovakia. *Geographia Cassoviensis*, XVIII. 2024/1. 78–93.

3. ábra. A kisebbségi képviselőjelöltek helye a jelöltlistán és az általuk kapott preferenciaszavazatok aránya választásonként (2016–2023)

A szaggatott vonal az összes (nem csak kisebbségi) képviselőre vonatkozó összefüggést mutatja a jelölt listán elfoglalt pozíciója és a kapott szavazatarány között az adott választásra vonatkozóan.

tudják felülírni az eredeti sorrendet, ha a párt összességében viszonylag kevés szavazatot szerez, és ilyen körülmények között sikerül a jelölteknek jól mozgósítani. Ilyen körülmények között a kisebbségi képviselők bejutási esélyei legtöbbször a párt elnökségének döntésétől, a párt által megszerzett mandátumok számától, és attól függenek, pártjuk esetleges kormányra kerülése esetén hány megválasztott parlamenti képviselő lesz a kormány tagja, akik helyett a lista soron következő tagjai ülhetnek a törvényhozásba.

Összegzés

A tanulmányban a kisebbségek parlamenti képviselőihez jutásának lehetőségeit igyekeztünk bemutatni Szlovákiában. Az ország választási rendszere nem biztosít kedvezményeket a nemzeti kisebbségek számára, hogy mandátumhoz jussanak. Ezen a helyzeten a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak elismerésével, és például a kisebbségi pártoknak a bejutási küszöb alól való mentesítésével, vagy pedig a kisebbségek képviselői számára fenntartott parlamenti mandátumokkal lehetne változtatni. Ennek hiányában a nemzeti kisebbségek, ha képviselőiket a törvényhozássba szeretnék juttatni, akárcsak a többség, három lehetőség közül választhatnak.

Az első lehetőség az önálló indulás és a bejutási küszöb elérése, amellyel a rendszerváltás óta lezajlott választások alkalmával a magyar és roma pártok próbálkoztak. Utóbbiak csak a roma lakosság becsült lélekszámához képest elenyésző szavazatot gyűjtöttek, előbbieken azonban több választáson is sikeresen mérették meg magukat, sőt, több alkalommal a kormánykoalíció részévé is váltak. Különösen sikeresnek tekinthető a választásokon elért eredmények szempontjából a „szlovákiai magyar egypártrendszer” időszaka 1998 és 2009 között. A Most-Híd politikusainak kiválását követően azonban előbb a Magyar Koalíció Pártja esett ki a szlovák parlamentből, majd a Smerrel való kormányra lépés, és a Kuciak-gyilkosság után a kormányban maradás következtében a Híd szavazóbázisa is végképp megfogyatkozott, így 2020-ban és 2023-ban egyik, korábban érdemi támogatottsággal bíró párt sem szerzett mandátumot.

A második lehetőség a pártkoalícióban, illetve választási párt résztvevőjeként való indulás, amelyre szintén számos kísérletet láthattunk, amelyek jellemzően sikertelenek voltak. 2023-ban nem szerzett mandátumot a Magyar Fórum köré szerveződött választási párt és a Modrí, Most-Híd formáció sem.

A harmadik lehetőség a többségi, vagy elsődlegesen más kisebbséghez kötődő párt listáján való indulás. A tanulmány által vizsgált három választás alkalmával erre is több példát találtunk. A többségi pártok közül kiemelkedtek az OĽANO által vezetett formációk, illetve a Progresszív Szlovákia. Ezek indították a legtöbb képviselőjelöltet, ráadásul többeket befutó helyen. Elsősorban ennek a két pártnak köszönhető, hogy a 2020–2023 közötti és a 2023 óta tartó ciklusokban volt

képvisellete a kisebbségeknek. Ugyanakkor az ilyen módon megvalósuló kisebbségi képviselet is rendkívül ingatag. Mint az adatokból látható volt, legtöbbször a kisebbségi jelölteknek nem sikerült annyi támogató szavazatot szerezni, ami elegendő lett volna ahhoz, hogy a listán elfoglalt eredeti helyükhöz képest előre lépjenek. A választások alkalmával jelentősebb szavazatot csak azok a kisebbségi származású jelöltek kapták, akik a saját pártjukban vezető pozíciót töltöttek be, és így eleve előkelő helyen szerepeltek a jelöltlistán. Mint az adatokból látható volt, ha élnek is a választók a preferenciaszavazatok lehetőségével, ezeket legtöbbször olyan jelölteknek adják, akik eleve a lista élén indultak. Ezért a lista középső helyein induló kisebbségi jelöltek több esetben csak úgy kerülhettek be a parlamentbe, hogy pártjuk jelentős számú mandátumot szerzett, és egy másik, többségi képviselő nem érvényesítette mandátumát, mert például miniszter vagy államtitkár lett a felálló kormányban. Mindezek alapján jelenleg a kisebbségi képviselet Szlovákiában meglehetősen bizonytalan, és elsősorban azon múlik, mennyire nagyvonalúak a többségi pártok a kisebbségi jelöltek irányába. A parlamentbe való bejutáson túl pedig kérdéses, milyen lehetőségeik és mozgásterük van az ilyen formán bejutott kisebbségi képviselőjelölteknek, és egyáltalán, hányan szándékoznak kisebbségpolitikai területen is tevékenykedni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bárcezi Laura és Czímer Gábor: A Híd kilépett a Szövetségből, de ez a pártelnök szerint nem igaz. *Új Szó*, 2023. május 16. <https://ujsozo.com/kozelet/a-hid-kilepett-a-szovetsegbol-de-ez-a-partelnok-szerint-nem-igaz> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)
- Čonka, Roman: Rómske strany do volieb nešli, Rómovia áno. *SME*, 19. feb. 2016, <https://domov.sme.sk/c/20100055/romske-strany-do-volieb-nesli-romovia-ano.html> (letöltés ideje: 2025. április 29.)
- Finta Márk: Komoly káoszt okozna a választási küszöb megemelése, de Fico bebetonozhatná vele saját hatalmát, *Napunk*, 2024. november 12. <https://napunk.dennikn.sk/hu/4300254/komoly-kaoszt-okozna-a-valasztasi-kuszob-megemelese-de-fico-bebetonozhatna-vele-sajat-hatalmat/> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)
- Harrach Gábor: A nagy menetelés a kispadig – A 2020-as szlovákiai választás magyar vonatkozásairól. *Kisebbségi Szemle*, 2020/2. 87–104.
- Harrach Gábor: Egy kudarc boncképe: A felvidéki magyar politika 2023-as bukásának választásstatisztikája (1). *Kisebbségi Szemle*, 2024/2. 7–30.
- Harrach Gábor: Egy kudarc boncképe: A felvidéki magyar politika 2023-as bukásának választásstatisztikája (2). *Kisebbségi Szemle*, 2024. 3.7–39.
- Ibos Emese: Hetvenöt nő és négy magyar a Progresszívek választási listáján. *Napunk*, 2023. június 27. (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky: Register politických strán a politických hnutí Slovenskej republiky, <https://rez.vs.minv.sk/PolitickeStrany/> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)
- Národná rada Slovenskej republiky: Abecedný zoznam poslancov. https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanci/zoznam_abc (Letöltés ideje: 2025. április 30.)
- Oborník, Peter: Slováci povedali Rómom jasné NIE! *SME Blog*, 12. mar 2016, <https://blog.sme.sk/peterobornik/politika/slovaci-povedali-romom-jasne-nie> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)
- Pleviščák, Martin: Sex, age and education of citizens – factors affecting preferential voting? Territorial analysis of the 2023 parliamentary elections in Slovakia. *Geographia Cassoviensis*, XVIII. 1/2024. 78–93.
- Rákóczi Krisztián: A szlovákiai politikai rendszer alakulásának áttekintése. In: Harrach Gábor – Rákóczi Krisztián: *Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez*. Budapest: L'Harmattan, 2017. 9–68.
- Rákóczi Krisztián: Parlamenti választások Szlovákiában: Képviselet nélkül maradtak a magyarok. *Kisebbségi Szemle*, 2020/2. 67–86.
- Ravasz Ábel: Szlovákiai magyarok mint választók, 2009–2013. *Magyar Kisebbség*, 2013/2. 41–68.
- Ravasz, Ábel – Kovács, Ľuboš – Markovič, Filip: *Atlas rómskych komunít 2019*. Bratislava: Veda, 2020.
- SME Volby: Volebné prieskumy strany Most-Híd od agentúry Focus. <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany/s/16/most-hid/focus> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)
- SME Volby: Preferencie strany Maďarská aliancia, <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany/s/6119/aliancia> (Letöltés ideje: 2025. április 30.)
- Sudor, Karol: Rómovia na kandidátkach: Uspeje aspoň gemerský Obama? *Denník N*, 29. februára 2016, <https://dennikn.sk/384444/romovia-kandidatkach-uspeje-aspon-gemersky-obama/> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)
- Šimíčková, Jana: Rómska, maďarská či ukrajinská. Poslanec a bývalý štátny tajomník sa hlási k trom národnostiam. *HNonline.sk*, 12.11.2022, <https://hnonline.sk/slovensko/96050953-romska-madarska-ci-ukrajinska-poslanec-a-byvaly-statny-tajomnik-sa-hlasi-k-trom-narodnostiam> (Letöltés ideje: 2025. április 29.)
- Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. <https://www.scitanie.sk/> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)
- Szalay Zoltán: Magyarok a szlovák pártok listáin. *Új Szó*, 2015. december 9., <https://ujsozso.com/kozelet/magyarok-a-szlovak-partok-listain> (Letöltés ideje: 2025. február 25.)

Szalay Zoltán: A PS tagjainak szűk többsége elfogadná a Hlast koalíciós partnernek, állítja Forró Tibor, a magyar platform elnöke. *Napunk*, 2023. június 04. (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

Szalay Zoltán: Vlček Erik: Mindent megteszek azért, hogy a kettős állampolgárságot lehetővé tegyünk. *Napunk*, 2023. 10. 03. (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

TASR: Rómske strany pôjdu do volieb spolu, pre Rómov chcú lepšiu budúcnosť. *Teraz.sk*, 22. augusta 2015., <https://www.teraz.sk/slovensko/romske-strany-volby-spolocne-ciele/151917-clanok.html> (Letöltés ideje: 2025. március 11.)

TASR: Itt vannak a PS-Spolu magyar platformjának jelöltjei. *Ma7*, 2019. november 8. <https://ma7.sk/kozelet/aktualis/lora-janicsarok-itt-vannak-a-ps-spolu-magyar-platformjanak-jeloltjei> (Letöltés ideje: 2025. április 30.)

TASR: Tankó neve két listán is szerepelt, az OLANO jelöltjeként indul. *Új Szó*, 2023. július 13. <https://ujso.com/kozelet/tanko-neve-ket-listan-is-szerepelt-az-olano-jeloltjekent-indul> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

TASR: A preferenciaszavazatok súlyának módosítását javasolja az SNS, *Új Szó*, 2025. március 10. <https://ujso.com/kozelet/a-preferenciaszavazatok-sulyanak-modositasi-javasolja-az-sns> (Letöltés ideje: 2025. március 11.)

Tokár Géza: A szlovákiai magyar politikai mozgástér változásai. *Kisebbségi Szemle*, 2017/4. 69–89.

Tokár Géza: A Hlas átalakítaná a választási rendszert. *Új Szó*, 2024. október 20. <https://ujso.com/kozelet/a-hlas-atalakitana-a-valasztasi-rendszert> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

Törvény a nemzeti kisebbségek jogállásáról. *Regio*, 2023/2. 158–190.

Zákon č. 180/2014 Z.z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2014/180/> (Letöltés ideje: 2025. február 24.)

FÜGGELÉK

A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma nyilvántartásában szereplő roma pártok listája

<i>Párt neve</i>	<i>Státusz</i>
FÓRUM (korábban: Maďarské fórum, Občianski demokrati Slovenska, Za regióny, Rómska koalícia, Demokratická strana) – választási párt roma résztvevővel	Működik
Hnutie angažovaných Rómov	Működik
SLOVENSKO (korábban: OĽANO A PRIATELIA: OBYČAJNÍ ĽUDIA (OĽANO), NEZÁVISLÍ KANDIDÁTI (NEKA), NOVA, SLOBODNÍ A ZODPOVEDNÍ, PAČIVALE ROMA, MAGYAR SZÍVEK – 2023-ban) – választási párt roma platformmal	Működik
Strana rómskej koalície	Működik
Demokratická aliancia Rómov v SR	Megszűnt (2006.05.29.)
Demokratické hnutie Rómov v Slovenskej republike	Megszűnt (2006.10.15.)
Hnutie olaských Rómov Slovenska	Megszűnt (2005.10.01.)
JEDNOTNÉ SLOVENSKO (korábban: Rómska inteligencia za spolunažívanie v Slovenskej republike 2001-ig; Strana rómskej koalície v Slovenskej republike 2006-ig)	Megszűnt (2018.12.17)
Liga rómskej jednoty	Megszűnt (1998.11.20.)
Maďarské demokratické hnutie Rómov v Slovenskej republike	Megszűnt (2006.10.16.)
Politické hnutie Rómov na Slovensku - ROMA	Megszűnt (2006.10.15.)
PRINCÍP (korábban: Strana Rómskej únie na Slovensku 2016-ig)	Megszűnt (2023.09.13.)
Rómska iniciatíva Slovenska	Megszűnt (2022.03.15.)
Rómska národnostná strana	Megszűnt (2006.10.15.)
Rómska občianska iniciatíva SR	Megszűnt (2006.10.15.)
Rómska občianska iniciatíva v Česko-Slovensku	Megszűnt (1993.02.15.)
Rómska občianska jednota Slovenskej republiky	Megszűnt (2006.11.13.)
Rómske kresťanské demokratické hnutie v Slovenskej republike	Megszűnt (2006.10.15.)
Rómsky kongres Slovenskej republiky	Megszűnt (2006.05.29.)
Strana demokratickej jednoty Rómov	Megszűnt (2006.10.15.)
Strana integrácie Rómov na Slovensku	Megszűnt (2006.10.15.)
Strana ochrany práv Rómov na Slovensku	Megszűnt (2006.10.15.)

<i>Párt neve</i>	<i>Státusz</i>
Strana Rómov Slovenska	Megszűnt (2006.10.15.)
Strana rómskych demokratov v Slovenskej republike	Megszűnt (2006.10.15.)
Strana sociálnej demokracie Rómov na Slovensku	Megszűnt (2006.10.15.)
Únia - Rómskej občianskej iniciatívy v SR	Megszűnt (2006.05.29.)

A kisebbségiként azonosított képviselőjelöltek adatai a 2016., 2020. és 2023. évi parlamenti választásokon

(4) – Hely a jelöltlistán; (5) – Kapott preferencia-szavazat; (6) – Kapott szavazat (%); (7) – Hely a preferencia-szavazatok érvényesítése után

<i>Név (1)</i>	<i>Nemzetiség (2)</i>	<i>Párt (3)</i>	<i>(4)</i>	<i>(5)</i>	<i>(6)</i>	<i>(7)*</i>	<i>Eredmény (8)</i>
2016							
Grendel Gábor	magyar	OLANO-NOVA	15	14 479	5,03	11	Bejutott
Ján Herák	roma	OLANO-NOVA	27	1 565	0,54	34	Nem jutott be
Milan Ján Pilip	ruszin	OLANO-NOVA	41	950	0,33	48	Nem jutott be
Adrián Balog	roma	OLANO-NOVA	53	889	0,31	59	Nem jutott be
Eduard Čonka	roma	OLANO-NOVA	60	2 117	0,74	66	Nem jutott be
id. Peter Pollák	roma	OLANO-NOVA	142	8 158	2,83	146	Nem jutott be
Cséfalvy Katalin	magyar	#Siet'	5	6 650	4,54	6	Bejutott
Konkoly József	magyar	#Siet'	15	3 817	2,61	15	Nem jutott be
Gőgh Ferenc	magyar	#Siet'	25	625	0,42	25	Nem jutott be
Ivan Hriczko	roma	#Siet'	78	930	0,63	78	Nem jutott be
Vavrek István	roma	Most-Híd	18	4 309	2,54	19	Helyettesként bejutott
Stanislav Vospálek	roma	Most-Híd	30	3 134	1,84	30	Nem jutott be
Viliam Rigo	roma	Most-Híd	63	370	0,22	63	Nem jutott be
Ivan Rác	roma	KDH	60	554	0,43	60	Párt nem jutott be
Horony István	magyar	KDH	143	77	0,06	143	Párt nem jutott be
Alexander Daško	roma	Smer-SD	147	1 363	0,18	147	Nem jutott be
Elzer János	magyar	Smer-SD	148	582	0,07	148	Nem jutott be
Silvia Hricková	roma	Sme Rodina	34	1 731	1,00	34	Nem jutott be
Both Szilárd	magyar	Šanca	5	262	4,02	7	Párt nem jutott be

* Hivatalosan csak azokra a pártokra vonatkozóan érhetők el a preferenciaszavazatok érvényesítése utáni helyezések, amelyek elérték a parlamentbe jutáshoz rájuk vonatkozó szavazatarányt. A többi pártra a helyezéseket pótoltuk.

Név (1)	Nemzetiség (2)	Párt (3)	(4)	(5)	(6)	(7)*	Eredmény (8)
2020							
Jaromír Šíbl	cseh	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	26	2 861	0,39	33	Bejutott
ifj. Peter Pollák	roma	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	30	20 329	2,81	37	Bejutott
Ján Herák	roma	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	31	5 092	0,71	38	Bejutott, később lemondott
Jarmila Vaňová	roma	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	35	6 828	0,94	42	Bejutott
Gyimesi György	magyar	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	49	2 370	0,32	56	Helyettesként bejutott
Cseh Péter	magyar	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	54	1 678	0,23	61	Helyettesként bejutott
Grendel Gábor	magyar	OLANO, NOVA, KÚ, Zmena zdola	148	131 866	18,28	2	Bejutott
Irena Bihariová	roma	PS-SPOLU	4	46 798	23,31	4	Párt nem jutott be
Martin Dubéci	magyar	PS-SPOLU	10	4 138	2,06	20	Párt nem jutott be
Forró Tibor	magyar	PS-SPOLU	32	2 024	1,01	35	Párt nem jutott be
Rácz Noémi	magyar	PS-SPOLU	45	2 235	1,11	46	Párt nem jutott be
Halász Norbert	magyar	PS-SPOLU	47	635	0,32	48	Párt nem jutott be
Illés Claudia	magyar	PS-SPOLU	54	850	0,42	55	Párt nem jutott be
Varga Zsuzsa	magyar	PS-SPOLU	58	516	0,26	59	Párt nem jutott be
Hajníková Angelika	magyar	PS-SPOLU	59	342	0,17	60	Párt nem jutott be
Kárpáty Ernő	magyar	PS-SPOLU	68	529	0,26	69	Párt nem jutott be
Kovács Jaroslav	magyar	PS-SPOLU	71	218	0,11	72	Párt nem jutott be
Natália Nash	német	PS-SPOLU	76	189	0,09	77	Párt nem jutott be
Both Szilárd	magyar	PS-SPOLU	105	161	0,08	106	Párt nem jutott be
Miške Tomáš	magyar	PS-SPOLU	122	257	0,13	123	Párt nem jutott be
Forgács Attila	magyar	PS-SPOLU	134	340	0,17	135	Párt nem jutott be

<i>Név (1)</i>	<i>Nemzetiség (2)</i>		<i>Párt (3)</i>	<i>(4)</i>	<i>(5)</i>	<i>(6)</i>	<i>(7)*</i>	<i>Eredmény (8)</i>
Filip Mónika	magyar	SaS		23	4 213	2,35	23	Nem jutott be
Milan Ján Pilip	ruszin	SaS		100	415	0,23	100	Nem jutott be
Boleslav Lešo	lengyel	Smer-SD		69	1 402	0,26	69	Nem jutott be
Alexander Daško	roma	Smer-SD		126	267	0,05	127	Nem jutott be
Zuzana Kumanová	roma	Za Ľudí		22	814	0,49	23	Nem jutott be
Cséfalvay Katalin	magyar	Dobá Voľba		4	11 372	12,89	5	Párt nem jutott be
Gögh Ferenc	magyar	STAROSTOVIA A NEZÁVISLÍ KANDIDÁTI		1	420	20,81	1	Párt nem jutott be
Viliam Rigo	roma	STAROSTOVIA A NEZÁVISLÍ KANDIDÁTI		2	148	7,33	3	Párt nem jutott be
Ivan Hriczko	roma	VLASTĚ		37	178	0,21	visz- szalé- pett	Párt nem jutott be
Vavrek István	roma	Most-Híd		15	4 464	7,54	6	Párt nem jutott be
2023								
ifj. Peter Pollák	roma	OLANO A PRIATELIA		18	53 005	20,06	3	Bejutott
Cseh Péter	magyar	OLANO A PRIATELIA		45	1 016	0,38	52	Nem jutott be
Matus István	magyar	OLANO A PRIATELIA		46	891	0,33	53	Nem jutott be
Tankó Vilmos	roma	OLANO A PRIATELIA		54	20 626	7,80	10	Bejutott
Lukáš Bužo	roma	OLANO A PRIATELIA		58	21 781	8,24	8	Bejutott
Anežka Škopová	roma	OLANO A PRIATELIA		131	12 233	4,63	12	Bejutott
Grendel Gábor	magyar	OLANO A PRIATELIA		149	28 181	10,66	6	Bejutott
Irena Bihariová	roma	PS		10	37 849	7,09	7	Bejutott
Ingrid Kosová	roma	PS		12	21 040	3,94	12	Bejutott

Név (1)	Nemzetiség (2)	Párt (3)	(4)	(5)	(6)	(7)*	Eredmény (8)
Jaroslav Spišiak	PS		15	69 354	13,00	4	Bejutott
Martin Dubéci	magyar	PS	21	6 647	1,24	22	Bejutott
Natália Nash	német	PS	34	1 569	0,29		Helyettesként bejutott
Forró Tibor	magyar	PS	47	2 599	0,48	47	Nem jutott be
Varga Zsuzsa	magyar	PS	64	1 280	0,24	64	Nem jutott be
Váradai Krisztián	magyar	PS	69	2 112	0,39	69	Nem jutott be
Lenka Jusko	PS		94	439	0,08	94	Nem jutott be
Zuzana Lučková Mihalčinová	PS		100	1 291	0,24	99	Nem jutott be
Peter Pollák	PS		147	977	0,18	146	Nem jutott be
Ravasz Ábel	magyar	SaS	31	2 106	1,12	33	Nem jutott be
Erik Vlček	Hlas-SD		26	2 238	0,51	26	Bejutott
Boleslav Lešo	lengyel	Smer-SD	45	2 663	0,39	45	Helyettesként bejutott
Jaromír Šíbl	cseh	Demokrati	26	248	0,29	28	Nem jutott be
Kovács Jaroslav	magyar	Demokrati	106	18	0,02	108	Nem jutott be

* Hivatalosan csak azokra a pártokra vonatkozóan érhetők el a preferenciaszavazatok érvényesítése utáni helyezések, amelyek elérték a parlamentbe jutáshoz rájuk vonatkozó szavazatarányt. A többi pártra a helyezéseket pótoltuk.

SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ – TORÓ TIBOR*

Az RMDSZ és a romániai magyarok a 2024. júniusi választásokon**

The DAHR at the 2024 elections to the European Parliament

ABSTRACT: In this article we analyze the results obtained by the largest party of the Hungarian minority of Romania (the Democratic Alliance of Hungarians in Romania – DAHR) at the 2024 elections to the European Parliament and to the county councils. We also perform a content analysis of some of the most important Facebook accounts belonging to DAHR and its prominent politicians for a one-year period preceding the elections. We argue that the quite remarkable success of DAHR (which came against the background of a negative demographic trend and electoral downturn at previous elections) was due primarily to the new campaign style, fashioned along the lines of the communication style of Hungary’s governing party, Fidesz, consisting of a very strong national identity campaign interwoven with the showcasing of images of the “enemy” – the “anti-Hungarian” Romanian radical right – and a pronounced Euroskeptical content.

KEYWORDS: Hungarians of Romania, RMDSZ/UDMR/DAHR, 2024 elections, Facebook, populist radical right

I. Bevezetés

Ebben a tanulmányban a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (a továbbiakban: RMDSZ) politikai kommunikációját és választási teljesítményét elemezzük a 2024-es európai parlamenti és helyhatósági választások kontextusában. Elemzésünkben először néhány fontosabb politikai folyamatot és fejleményt érintünk,

* Székely István Gergő politológus a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: istvanszekely@yahoo.com, ORCID: 0009-0000-9468-595X;

Toró Tibor politológus, a kolozsvári Sapientia EMTE Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék docense. E-mail: torotibor@sapientia.ro, ORCID: 0000-0003-4920-7777

** A tanulmány egy korábbi változata megjelent román nyelven: Székely István Gergő – Toró Tibor: UDMR și maghiarii din România la alegerile din iunie 2024. In: Radu Carp – Cristina Matiuța (szerk.) *Alegerile Europene din România 2024. Clivaje, coaliții, consecințe*. Iași: Institutul European, 2024. 69–101.

amely az elmúlt néhány évben Erdélyben és Magyarországon végbement, különös tekintettel az RMDSZ ideológiai átalakulására. Ezt követően a 2024 nyarán megrendezett választások közvetlen politikai kontextusával foglalkozunk, amelyet olyan események határoznak meg, mint az RMDSZ távozása a kormányból 2023-ban, illetve a választások összevonása a 2024-es szuper-választási évben. Ezután elemezzük az RMDSZ Facebook-kommunikációját a választási kampányidőszakban, és megvizsgáljuk az RMDSZ által elért eredményeket az európai parlamenti (EP) választáson, összehasonlítva azokat egyrészt az ezzel egyidőben rendezett megyei tanácsosi választás, másrészt a 2019-es európai parlamenti választás eredményeivel.

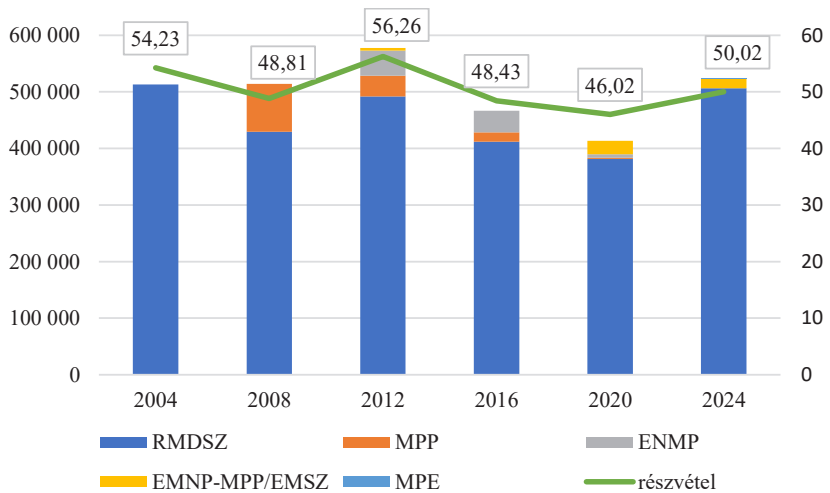
II. A 2024-es Európai Parlamenti választások kontextusa: a szuper-választási év

Miután az RMDSZ-ből 2003-ban kivált a Tőkés László által vezetett, hangsúlyosabban nemzeti-konzervatív szárny, az erdélyi magyar politizálást nagyjából egy évtizeden keresztül az ún. „magyar-magyar verseny” időszaka határozta meg. Ebben a periódusban a Magyar Polgári Párt (MPP), majd később az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) is releváns politikai szereplővé vált, nem utolsósorban azért is, mert a Fidesz és az RMDSZ közötti viszony feszült volt, ezért a Magyarországon 2010-ben kétharmaddal hatalomra jutó jobboldali pártszövetség az RMDSZ riválisainak támogatásával próbált meg nemzetpolitikai fordulatot elérni Erdélyben.¹

Ez a helyzet azonban 2014 után fokozatosan megváltozott. Egyrészt az RMDSZ – a 2011-ben megválasztott új elnök, Kelemen Hunor vezetésével – kibékült a Fideszsel, feladva a Markó Béla elnöksége alatt követett ún. „egyenlő közelség” doktrínáját a magyarországi politikai pártok irányában.² Másrészt, és nyilván nem függetlenül az előzőtől, a két kisebb magyar párt kezdte elveszíteni jelentőségét, és hamarosan „pacifikálta” őket az immár stratégiai szövetséggé összeforrott Fidesz–RMDSZ páros. Így a 2012-es parlamenti, illetve a 2014-es elnökválasztás óta az RMDSZ-nek nem kellett más magyar pártokkal megmérkőznie országos választásokon, és bár helyi szinten továbbra is megmaradt a verseny, ez gyakorlatilag a tömbmagyar területekre szorult vissza.

¹ Székely, István Gergő: *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia*. PhD Dissertation. Budapest: Central European University, 2014.

² Lásd: Kiss, Tamás – Toró, Tibor – Székely, István Gergő: Unequal Accommodation: An Institutional Analysis of Ethnic Claim Making and Bargaining. In: Kiss, Tamás – Székely, István Gergő – Toró, Tibor – Bárdi, Nándor – Horváth, István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Cham, CH: Palgrave Macmillan, 2018. 71–165.

1. ábra. A magyar szavazatok száma és megoszlása a helyhatósági választásokon, 2004–2024

Az RMDSZ-nek tehát helyi szinten is sikerült megszilárdítania pozícióit: a magyar szavazatok egyre nagyobb hányadát tudta megszerezni (lásd 1. ábra), illetve a helyi önkormányzatokban is visszaerősödött (ahogyan azt az 1. táblázatban közölt eredmények is tükrözik), ellenfelei pedig csak néhány „végvárban” őriztek meg számottevő támogatottságot, és egyfajta „biztonsági szelep” szerepet töltenek be azokon a magyar dominanciájú településeken, ahol az RMDSZ helyi szervezete valamilyen okból kifolyólag bakot lő, és emiatt sérülékennyé válik a helyi választásokon.

1. táblázat

Az RMDSZ és magyar riválisai által megszerzett mandátumok száma a helyhatósági választásokon

		2004	2008	2012*	2016	2020	2024
RMDSZ	Polgármesterek	186	184	203	195	199	200
	Helyi tanácsosok	2481	2196	2261	2284	2361	2526
MPP, EMNP, EMSZ,	Polgármesterek		11	9	15	10	5
MPE ¹ összesítve	Helyi tanácsosok		488	494	398	312	198

* Az RMDSZ polgármestereinek száma 2012-ben annak köszönhetően ugrott meg, hogy Románia áttért az egyfordulós polgármesterválasztásra

Megállapítható tehát, hogy az RMDSZ-nek nagyjából a 2016-os választási esztendőre sikerült túllépnie a magyar közösségen belüli riválisok megjelenése okozta válságon. Ennek ellenére az elmúlt néhány választási ciklus tendenciái nem tűntek kedvezőnek a magyar etnopolitikai mobilizáció szempontjából. A negatív demográfiai

folyamatok (elvándorlás, a magyar választóközönség elöregedése, térvészítés a szóróványban) mellett több más szempontot is ki kell emelni ezzel kapcsolatban. Az első az, hogy 2008 óta a magyar etnikumú választók mobilizációja rendszeresen elmaradt az országos átlagtól.³ Másodszor, miközben a román diaszpóra egyre inkább bekapcsolódott a romániai politikai folyamatokba, az RMDSZ-nek nem sikerült kapcsolatot létesítenie az elmúlt évtizedekben az országot elhagyó magyar etnikumúakkal, noha e több százazres kategória jelentős része Magyarországon él.⁴ Ezek következtében a 2020-as évekre kezdett úgy tűnni, hogy az RMDSZ sikerének kulcsa egyre inkább az alacsony országos választási részvétel. Sőt, a magas országos részvételre a magyar politikai elitek komoly fenyegetésként kezdtek tekinteni.

Ezen hosszabb távú tendenciák, valamint a 2024-es szuper-választási év sajátos politikai kontextusa miatt az esztendő során esedékes négy választás közül az RMDSZ számára a legnagyobb kihívást az európai parlamenti választás jelentette. Az európai parlamenti választások tétje általában alacsony, mivel a választók kevésbé érdeklődnek a távoli európai politikai színtér iránt. Ez egyrészt az ellenzéki, másrészt a kisebb pártoknak szokott kedvezni, mivel kihasználhatják az alacsony részvételi arányt és a kormánypártokkal szembeni elégedetlenséget. Ezek miatt Reif és Schmitt egy klasszikussá vált tanulmányban az európai választásokat *másodrendűnek* minősítette (*second order election*).⁵ Ennek a mintázatnak eleinte Románia is megfelelt, 2007-ben és 2009-ben 30% alatti részvételi arányt regisztráltak az EP választásokon, és ez volt az egyik kulcsfontosságú tényező, amely lehetővé tette, hogy a magyar politikai szereplők az etnikai részarányt látványosan meghaladó, közel 9%-os eredményt érjenek el ezeken a választásokon. (A másik kulcstényező az volt, hogy a kisebbségi választók az átlagosnál pozitívabban viszonyultak az EU-hoz, egyebek mellett a kisebbségek státusának rendezését is várva a csatlakozástól – mint utólag kiderült, igen naiv módon.)

2024 elején viszont már úgy tűnt, hogy az EP-választás sokkal kevesebb jóval kecsegtet az RMDSZ számára. Az EP-választásnak a választási ütemtervben való

³ Kiss, Tamás – Barna, Gergő – Székely, István Gergő: Factors Affecting Turnout among Ethnic Minority Voters: The Case of Hungarians in Transylvania. *Intersections – East European Journal of Society and Politics* 3(4), 2017. 87–119. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v3i4.392>

⁴ Mivel a Magyarországra áttelepült erdélyi magyarok mondhatni teljes mértékben integrálódtak új hazájukba, java részük politikailag is „maga mögött hagyta” szülőföldjét, és politikai aktivitása is teljes mértékben új hazájára tevődött át. Ezen túlmenően, számos áttelepült személy romániai személyazonossági okmányai lejártak, hiszen nem volt nyomós okuk megújítani azokat. Nem gondoljuk tehát, hogy akár elvárható lenne az, hogy az áttelepült erdélyi magyarok százazres vagy akár tízezres nagyságrendben vegyenek részt a romániai választásokon. Ettől függetlenül a Magyarországra költözött erdélyiek potenciális tartalékot jelenthetnek az RMDSZ számára, ha rendkívüli mértékű választási mobilizációra lenne szükség, és e potenciális választói csoport megszólítására az RMDSZ mindeddig kevés energiát fordított.

⁵ Reif, Karlheinz – Schmitt, Hermann: Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research* 8 (1), 1980. 3–44. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>

elhelyezkedése miatt (ez volt az első választás a sorban), valamint annak a ténynek a következtében, hogy a parlamenti vagy a helyi választásokkal ellentétben itt reális esély van a képviselőteljes elvesztésére (mivel nincs alternatív választási küszöb, mint a parlamenti választásokon), az RMDSZ számára a tét óriási volt. Egy 5% alatti eredmény, ami az országos szintű magas részvételi arányt tekintve nagyon is elképzelhetőnek tűnt, mély szervezeti válságba taszíthatta volna az RMDSZ-t, még Kelemen Hunor pártelnöki pozícióját is megingathatta volna, és a magyar választók körében potenciális politikai letargiát kiváltva, veszélybe sodorhatta volna a mozgósítást a későbbi választásokon, elsősorban a decemberben esedékes parlamenti megmérettetésén.

Az európai és a helyhatósági választások összevonása pedig arra utalt, hogy a román pártok intenzív mozgósításra készülnek. Romániában a helyhatósági választások egyáltalán nem számítanak *másodrendű* választásoknak, hanem sokkal inkább *barométer*-választásnak tekinthetők, melyeknek funkciója az, hogy a nagyjából fél évvel később sorra kerülő parlamenti vagy elnökválasztások előtt⁶ jelzik a választóközönségen belüli folyamatok irányát a politikusok és a választók számára egyaránt, és ezáltal lehetőséget nyújtanak a pártoknak stratégiájuk kalibrálására.⁷ Ráadásul, mivel a választókhöz ez a szint áll a legközelebb, és a helyi költségvetések nagyságrendje is jelentősen megnőtt az ország EU-s csatlakozása óta,⁸ a helyhatósági választásokon 2008 óta rendre magasabb részvétel született, mint a nagyjából fél évvel később szervezett parlamenti választásokon.

2024-ben az is várható volt, hogy a két nagy *mainstream* párt (a Szociáldemokraták /PSD/ és a Nemzeti Liberálisok /PNL/) kénytelenek lesznek intenzíven mozgósítani saját választóikat, hogy ellensúlyozzák a szélsőjobboldal, elsősorban a Románok Egységéért Szövetség (AUR) felemelkedését. A magasnak ígérkező részvétel tehát hozzáadódott az imént tárgyalt egyéb olyan tényezőkhöz, amelyek miatt úgy tűnt, hogy az RMDSZ számára kedvezőtlen, sőt veszélyes lehet a politikai kontextus.

A különböző típusú választások összevonása azonban az RMDSZ számára előnyöket is tartogathatott. Egyrészt az RMDSZ (a hasonló méretű román pártokkal

⁶ 1996 óta Romániában a helyhatósági választásokat júniusban rendezték, a parlamenti és elnökválasztásokat pedig novemberben-decemberben. Kivétel a 2020-as év, amikor a Covid-19 járvány miatt a helyhatósági választást szeptember végére halasztották – ez azonban nemhogy gyengítette a barométer-funkciót, hanem éppenséggel tovább erősítette azt.

⁷ Dragoman, Dragos – Zamfira, Andreea: 2016 Romanian Regional Elections Report. *Regional and Federal Studies* 28(3), 2018. 395–408. <https://doi.org/10.1080/13597566.2018.1450245>. Lásd még: Székely, István Gergő: The 2020 County Elections in Romania: More Nationalization, Less Regionalization. *Regional & Federal Studies* 33(4), 2022. 555–567. <https://doi.org/10.1080/13597566.2022.2152441>

⁸ 2004 és 2020 között a helyi és megyei önkormányzatok költségvetésének összege 0,93 milliárd euróról 2,62 milliárdra nőtt, ez 2004-es reálértéken is meghaladja a 2 milliárdot. (Székely, 2023.)

ellentétben) jelentős számú polgármesterrel rendelkezik, ami Romániában a mozgósítás szempontjából komoly előny (bár problémát jelenthetett volna, hogy sok, szinte kizárólag magyarok által lakott településen a helyhatósági választások téje nagyon alacsony, hiszen csak az RMDSZ állít polgármesterjelöltet és tanácsosi listát, vagy ha vannak is ellenfelek, azok gyengék (az „ellenzék” korábban tárgyalatérvesztése következtében). Másrészt az összevonas kettős kampánystratégia alkalmazását tette lehetővé: a polgármesterek hangsúlyozhatták a már megvalósult vagy legalábbis megkezdett helyi beruházásokat, míg az EP-választásokra egységes, egész Erdélyre kiterjedő kampánydiskurzussal lehetett fellépni. Így valamennyire kompenzálni lehetett azt a hátrányt, amelyet az okozott, hogy az RMDSZ 2023 nyarán kikerült a kormányból,⁹ ami miatt a kampányt nem lehetett a kormányzás eredményeire kifuttatni.

III. Az RMDSZ ideológiájának és stratégiájának változása az elmúlt évtizedben

A 2014 után kibontakozó Fidesz–RMDSZ közeledés nem csupán a magyar közönségen belüli riválisok meggyengülését vagy „pacifikálását” hozta, hanem a legnagyobb erdélyi magyar párt fokozatos jobbra tolódását is eredményezte. Azon túlmenően, hogy megemlíti programjának alapelvei között a „keresztény és humanista értékrendet”,¹⁰ az RMDSZ sokáig igyekezte elkerülni valamely politikai ideológia kizárólagos felvállalását, és formálisan ma is működik keretei között néhány platform, amelyek funkciója eredetileg az volt, hogy az ideológiai sokszínűséget jelenítsék meg. Az RMDSZ ezáltal azt kívánta közvetíteni, hogy világnézeti irányultságra való tekintet nélkül képviseli az erdélyi magyarokat és nyitott a román pártokkal való együttműködésre, azok ideológiai pozíciójától függetlenül (a szélsőségeket leszámítva). Utóbbi vonatkozásban az sem gyengítette az RMDSZ koalíciós potenciálját az ideológiailag máshova sorolható romániai pártok

⁹ Kelemen Hunor 2024 májusában egy lakossági fórumon úgy fogalmazott, hogy a koalíciós partnerek Orbán Viktor 2022-es tuskányosi kijelentéseit használták fel ürügyül az RMDSZ el-távolítására a kormányból, mivel az RMDSZ Iohannis államfő felszólítása ellenére sem határolódott el a magyar miniszterelnöktől („leltek a lépcsőn, nem akartunk elmenni”, illetve „az elnök kiadta az ukázt, hogy bennünket nyomjanak ki”). Kelemen kijelentései meghallgathatók itt: <https://www.youtube.com/watch?v=a7i7tpVKII> (2:17:10 – 2:22:05 között). Orbán Viktor Tuskányoson a migráció kapcsán „egy új, kevert összetételű európai jövő[ről]” és „egy új, kevert, muszlimizált Európá[ról]” beszélt. A beszéd szövege elolvasható itt: <https://2015–2022.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxviii-balvanyosi-nyari-szabadegetem-es-diaktorban/> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

¹⁰ Lásd az RMDSZ programját (2017). <https://rmdsz.ro/upload/dokumentumok/RMDSZProgram2017.pdf> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

irányában, hogy az Európai Néppárthoz való tartozása alapján egy jobboldali konzervatív pártnak tekinthető.

A Fidesszel való kibékülés után azonban az RMDSZ politikai diskurzusában egyre nagyobb teret kezdtek kapni a jobboldali konzervatív értékek. 2017-ben a *Koalíció a családért* nevű, egyházközelű és konzervatív szereplőkből álló csoportosulás népszavazást kezdeményezett arról, hogy a családot a román alkotmányban „egy férfi és egy nő közötti” kötelékként határozzák meg. Bár a koalícióban a román szélsőjobbhoz és az ortodox egyházhoz köthető szereplők is szép számmal jelen voltak, az RMDSZ képviselőinek és szenátorainak többsége megszavazta az alkotmánymódosító javaslatot a parlamentben.¹¹ Kelemen Hunor később arra buzdította az RMDSZ szavazóit, hogy vegyenek részt a népszavazáson, és szavazzanak „lelkiismeretük szerint”. Ez viszont valójában az újradefiniálási törekvés közvetett támogatását jelentette, hiszen a népszavazás sikere teljes mértékben azon múlott, hogy eléri-e az érvényességhez szükséges részvételi küszöböt (és nem az ellenző szavazatok arányán, hiszen az még a liberálisabb szavazóktól is nehezen volt várható, hogy nemmel szavazzanak). Kelemen szóbeli megnyilvánulása ellenére az RMDSZ végül a mobilizációba nem állt bele, amit az is bizonyít, hogy a részvételi arány Hargita és Kovászna megyében volt a legalacsonyabb (11,12%, illetve 8,5%).

Néhány évvel később az RMDSZ-t már kezdeményezőként látjuk viszont egy hasonlóképpen vitatott törvénytervezet kapcsán. A Fidesz politikájától inspirálva¹² az RMDSZ néhány képviselője 2022-ben a gyermekjogi törvény módosítását kezdeményezte, hogy „védekezzenek” a „hagyományos értékeket és a keresztény családot veszélyeztető ideológiák” ellen. A tervezet egyebek mellett arról rendelkezett, hogy a nemi hovatartozást már születéskor a gyermek identitásának elemei közé kell sorolni, és hogy a szülőknek joguk legyen kivonni gyermekeiket az iskolai szexuális nevelés órákról.¹³ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a törvénytervezet

¹¹ Cine sunt cei 22 de deputați care s-au opus redefinirii familiei. Digi24.ro, 2017 május 9. <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/cine-sunt-cei-22-de-deputati-care-s-au-opus-redefinirii-familiei-720598>; Roșca, Iulia: Inițiativa cetățenească de redefinire a familiei în Constituție a fost adoptată de Senat – doar senatorii USR au votat împotriva / Urmează referendumul din 7 octombrie. Hotnews.ro, 2018 szeptember 11. <https://hotnews.ro/initiativa-cetatenasca-de-redefinire-a-familiei-n-constitutie-a-fost-adoptata-de-senat-doar-senatorii-usr-au-votat-mpotri-va-urmeaza-referendumul-din-7-octombrie-360382> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

¹² A magyarországi LMBTQ-ellenes törvényhozás és diskurzus alakulásáról lásd Gera, 2023.

¹³ L131/2022 – Törvényjavaslat a gyermekek jogainak védelméről és előmozdításáról szóló 272/2004. sz. törvény módosítására és kiegészítésére. A törvényjavaslatot a Szenátus hallgatlagosan elfogadta, de a Képviselőházban nem jutott át a bizottsági szakaszon. Lásd: https://senat.ro/legis/lista.aspx?nr_cls=b32&an_cls=2022#ListaDocumente Lásd még: Cseke Péter: Hallgatlagosan elfogadta a szenátus a szexuális kisebbségeket megbélyegző tervezetet. *Transtelex.ro*, 2022. április 28. <https://transtelex.ro/kozelet/2022/04/28/hallgatlagosan-elfogadta-a-szenatus-a-szexualis-kisebbségeket-megbelyegzo-tervezetet> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

hét kezdeményezője közül kettő valójában a két kisebb magyar párt (az EMNP és az MPP) képviselője volt, akik az RMDSZ listáján jutottak be a parlamentbe, és egy ilyen törvény kezdeményezésének szándékát az EMNP már 2021 nyarán bejelentette.¹⁴ Ettől függetlenül az RMDSZ nem tudta vagy nem akarta megakadályozni a tervezet iktatását, sőt, néhány saját képviselője is a nevét adta ahhoz. Tény, hogy az RMDSZ vezetése a családra vonatkozó népszavazás idején még megosztott volt ebben és az ehhez kapcsolódó kérdésekben, több politikus is úgy nyilatkozott, hogy a referendum manipulatív, kirekesztő és káros. Azonban azt is megállapíthatjuk, hogy nagyjából ekkor (2018-ban) fordult elő utoljára, hogy vezető RMDSZ-es politikus a konzervatív állásponttól eltérő véleményt vállaljon fel a nyilvánosságban családjogi kérdésben.¹⁵ Az azóta eltelt időszakban pedig Kelemen Hunor többször is síkra szállt a hagyományos család mellett, legutóbb 2024 szeptemberében.¹⁶

A diszkurzív változásokban az erdélyi médiatér megváltozása is közrejátszott. A romániai magyarok által fogyasztott médiatermékek jelentős részét immár a Fidesz ellenőrzi (egyrészt a magyarországi állami média, másrészt az Erdélyi Média-tér Egyesület révén felépített erdélyi médiabirodalom), így a kisebbségi választók politikai napirendjét és attitűdjeit is egyre inkább a magyarországi kormánypárt diskurzusa alakítja.¹⁷ Ennek következtében az elmúlt időben egyre nyilvánvalóbbá váltak a romániai országos közvélemény és az erdélyi magyarok attitűdstruktúrája közötti eltérések, elsősorban azokban a témákban, amelyek Orbán Viktor kommunikációjában kiemelt jelentőséggel bírnak.

A románok és a magyarok közötti szemléletbeli eltérésnek az első jelei a migráció kérdésében mutatkoztak meg. A menekültekkel vagy bevándorlókkal kapcsolatos attitűdökre rákérdező közvélemény-kutatások azt tárták fel, hogy a magyar közösségben jóval nagyobb az idegengyűlölet, mint a románok körében, és a magyarok politikailag is mozgósíthatóak ebben a kérdésben.¹⁸

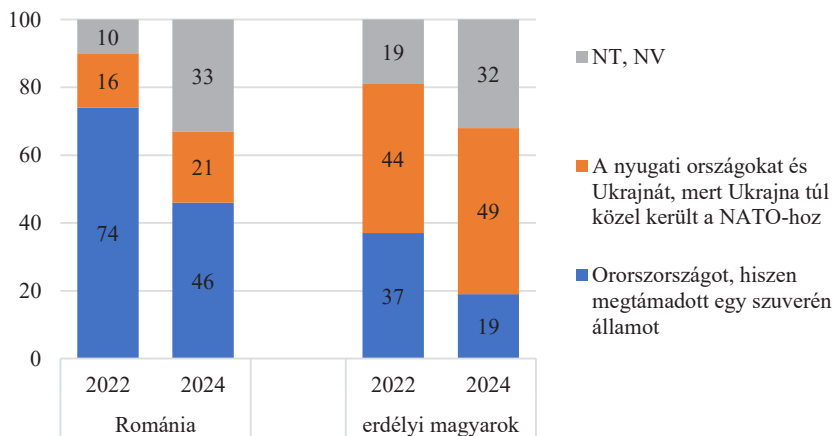
¹⁴ Romániába importálná az LMBTQ-törvényt az RMDSZ képviselője. *Szabad Európa*, 2021. július 26. <https://www.szabadeuropa.hu/a/romaniaba-importalna-az-lmbtq-torvenyt-az-rmdsz-kepviseloje/31374083.html> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

¹⁵ Porcsalmi Bálint akkori ügyvezető elnökről, illetve Horváth Anna volt kolozsvári alpolgármesterről van szó.

¹⁶ Zsizsmann Erika: Kelemen szerint Orbán bátor, van víziója, de a politikai modellje Romániában nem alkalmazható. *Transtelex.ro*, 2024. szeptember 14. <https://transtelex.ro/kozelet/2024/09/14/kelemen-orban-prima-tv-interju> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

¹⁷ Lásd: Kiss, Tamás: *Minority Political Agency and Orbán's Mono-pyramidal Rule: A Comparative Analysis of Effects of Hungarian Kin-state Policies in Romania and Ukraine after 2010*. New Europe College Yearbook - Ștefan Odobleja Program, 2021–2022, Bucharest, 2022.

¹⁸ Lásd a 2020-as gyergyóditrói incidenst, amikor a falu lakói lázongani kezdtek azt követően, hogy egy helyi pékség Sri Lanka-i munkásokat alkalmazott. Bár a konfliktus alapja valójában a helybéli munkásoknak a helyi vállalkozó általi kizsákmányolása képezte, a helyiek – más eszköz híján – idegengyűlölő kifejezésekkel fejezték ki sérelmeiket. Lásd Szabó Tünde: Az RMDSZ elvesztette a versenyt az erdélyi magyarok lelkéért. *Átlátszó Erdély*, 2024. május 22.

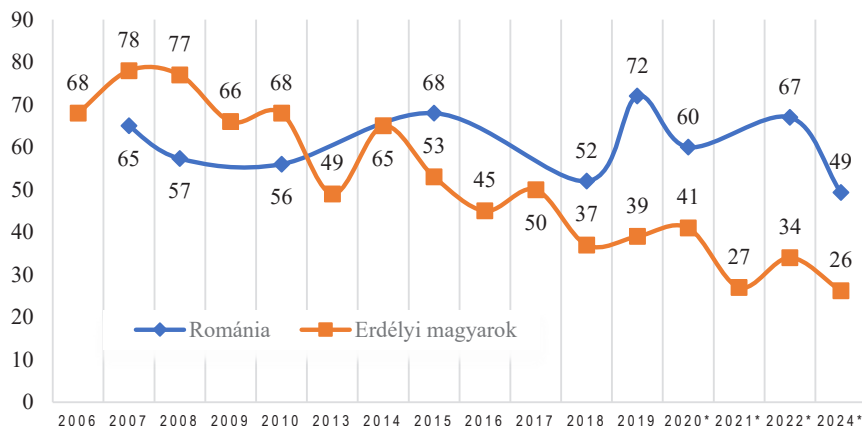

2. ábra. Ön szerint kit terhel a felelősség az ukrajnai háború kitöréséért?

Forrás: a Bálványos Intézet által végzett közvélemény-kutatások.

Egy második kérdéskör, amelyben az erdélyi magyarok jelentős mértékben mást gondolnak, mint a román közvélemény, az az ukrajnai háború. A Bálványos Intézet 2022-ben, közvetlenül az orosz inváziót követően végzett közvélemény-kutatása jelentős különbségeket mutatott ki a románok és a magyarok háborúról alkotott véleményét illetően. A magyarok – Orbán Viktor politikai diskurzusával összhangban – sokkal kritikusabban viszonyultak a nyugati országok Ukrajnának nyújtott támogatásához, mint a román *mainstream* pártok és a román közvélemény, amely nagyobb arányban választotta a nyugatbarát megközelítést. Bár az azóta eltelt két év alatt a román közvélemény is bizonytalanabbá vált ebben a kérdésben (2024-ben már csak a megkérdezettek 46%-a tartotta Oroszországot felelősnek a háborúért, szemben a kezdeti 74%-kal), a magyarok körében a nyugatbarát vélemények aránya 37%-ról mindössze 17%-ra csökkent (lásd a 2. ábrát). Más szóval, míg a román közvélemény megosztottabbá vált a háború kérdésében, a magyar közvélemény homogenizálódott, szinte teljes mértékben az Orbán-kormány nyugat- és ukránellenes diskurzusát tükrözve. Érdekes módon ezek a változások a romániai magyar közvéleményt meglehetősen hasonlóvá tették ahhoz a véleménystruktúrához, ami az AUR vagy az S.O.S. Románia választóit jellemzi, annak ellenére, hogy a magyar kollektív képzeletben e román szélsőséges pártok a magyar állásponttal szögesen ellentétes álláspontokon jelennek meg, sőt – amint azt az alábbiakban

<https://atlatszo.ro/politika/rmdsz-erdelyi-magyarok-fidesz-bevandorlas-romania-magyarellen-nesség/>. (Letöltés ideje: 2025. január 20.). Lásd továbbá: Kiss, Tamás – Escobedo, Luis: *Epistemic Injustice in Romania's Immigration Debate: The Weaponization of Collective Memory through Film Representation*. Manuscript. 2024.

3. ábra. Az Európai Unióba vetett bizalom 2006–2024

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a Bálványos Intézet közvélemény-kutatásai.

* Telefonos felmérések

részletebben is kifejtjük – az utóbbi időben a kisebbségi magyar politikusok ellenségképző diskurzusa is fokozott mértékben a pártokra koncentrált.¹⁹

A harmadik terület, ahol az attitűdök jelentősen eltérnek – és jelen írás témája szempontjából a legfontosabb – az éppen az Európai Unió. A magyar kisebbség a csatlakozást megelőző és közvetlenül követő időszakban még sokkal jobban bízott az EU-ban, mint a román lakosság. Másfél évtized elteltével azonban a helyzet megfordult, a magyar közösségben az EU iránti bizalom 2024-re 26 százalékra csökkent. Ehhez képest a románok bizalma stagnál, a kedvező attitűdök szűk többségben vannak (lásd a 3. ábrát).

Az EU-ba vetett magyar bizalom összeomlása egyrészt annak köszönhető, hogy a csatlakozáshoz fűzött reményekből igen kevés vált valóra, beleértve a kisebbségi jogok uniós szintű kodifikációját – utóbbit a Minority SafePack polgári kezdeményezés kudarca szemlélteti a legvilágosabban. Ebben azonban a magyar politikusokat is óriási felelősség terheli (a határ mindkét oldalán), hiszen évekig hiú reményeket tápláltak a kisebbségi magyar választókban, majd miután ezt a stratégiát már nem lehetett folytatni, euroszeptikus hangnemre váltottak, az EU-t hibáztatva a kudarcokért. Ez a retorika – amely először a Fidesz diskurzusának vált konstitutív elemévé, de újabban az RMDSZ is ezt a pályát látszik követni, bár visszafogottabb hangnemben – egy olyan Európai Unió képzetét propagálja, amelyet hidegen hagy

¹⁹ Lásd Víg Emese: Beérett a vetés: a román szélsőjobbnál is nyugatellenesebb és oroszpártibb az erdélyi magyarság. *Transtelex.ro*, 2024 május 24. <https://transtelex.ro/kozelet/2024/05/09/nyugatellenesség-oroszpártiság-erdelyi-magyarság-felmeres-aur> (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

az őshonos kisebbségek helyzete (szemben a bevándorlókéval és a szexuális kisebbségekkel). Másrészt Orbán Viktor és csapata évek óta „szabadságharcot” vív a brüsszeli „gonosz erők” ellen, amelyek folyamatosan „a magyar szuverenitás megsértésén” munkálkodnak, és „a magyar szellemiségtől idegen” politikákat erőltetnek. A politikai eliteknek ezen egyre hangsúlyosabban euroszeptikussá és radikálisabbá váló állásfoglalásai egyértelműen felgyorsították az attitűdök változásának folyamatát a választók körében.

Ezek az attitűdbeli különbségek egyre nagyobb kihívás elé állítják az RMDSZ-t. Először is, míg választói egyre inkább a magyarországi diskurzusokhoz igazodnak, és magának is alkalmazkodnia kell a „stratégiai partner” elvárásaihoz, az RMDSZ elsősorban a román politikai szférának a része, így nem engedheti meg magának, hogy olyan radikális üzeneteket közvetítsen, mint amik választói preferenciáiból következnenek, hiszen ez negatív hatással lehet koalíciós potenciáljára. Ha viszont emiatt visszafogja magát, azt kockáztatja, hogy elveszíti a magyar választók azon részének támogatását, akik – nem kis mértékben fideszes sugallatra – sokkal határozottabb álláspontot várnának el ezekben a kérdésekben. Másodszor, ezek a véleménykülönbségek román–magyar konfliktusokhoz vezethetnek, ahogyan azt a 2020-as gyergyóditrói eset is illusztrálta, amikor a román sajtó az egész magyar közösséget idegengyűlölőként és elmaradottként igyekezett beállítani, anélkül, hogy esélyt adott volna a helyi közösség tagjainak vagy az RMDSZ-nek, hogy ismertessék saját álláspontjukat.²⁰ Harmadszor, közép- vagy hosszú távon egy ilyen attitűdszubsztrátumot egyes román politikai szereplők fenyegetésként (akár nemzetbiztonsági fenyegetésként) értelmezhetnek, és így kiválthatják a romániai magyar problematika szekuritizációját, azaz biztonsági kérdésként történő újrakeretezését).

Elemzésünk szempontjából nyilván az a legfontosabb, hogy 2024 első felében úgy tűnt, hogy ezek az attitűdök – különösen az EU-val és intézményeivel szembeni negatív viszonyulás – akadályt jelenthetnek a hatékony választási mozgósítás szempontjából, hiszen egy olyan intézményre vonatkozott a választás, amelyben az erdélyi magyarok alig bíznak, és amelyről a magyar politikusok egyre vehemensebben azt kommunikálták, hogy haszontalan vagy tehetetlen kisebbségi szempontból, más kérdésekben pedig „ésszerűtlen” vagy „a magyarok érdekeivel ellentétes” álláspontokat képvisel.

²⁰ Kiss – Escobedo, 2024.

IV. A 2024. május-júniusi kampány és az RMDSZ kommunikációja a Facebook-on

Bár Orbán Viktor az európai parlamenti választási kampány során csak egy rövid látogatás erejéig utazott Erdélybe (Nagyszalontára), ennyi meghatározó fideszes politikus talán még soha nem jelent meg egy romániai kampányban. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes Kelemen Hunorral együtt vett részt a csíksomlyói búcsún, az erről készült felvételek széles nyilvánosságot kaptak. Kelemen Hunor *Nincs mese!* névre keresztelt lakosságifórum-körútjának meghívottjai között számos vezető kormánypárti magyarországi politikus szerepelt (például Orbán Balázs miniszterelnöki főtanácsadó, Deutsch Tamás és Hölvényi György európai parlamenti képviselők, Lázár János, Navracsics Tibor és Szíjjártó Péter miniszterek, vagy a később nemzetpolitikai államtitkárra avanszáló Nacsa Lőrinc; a többi vendég többnyire az RMDSZ regionális vezetői közül került ki). Az anyaországi vendégek nyilvánvalóan pontosan azokat a választási üzeneteket közvetítették, amelyeket a Fidesz a magyarországi kampányában használt: az ukrajnai háborúval kapcsolatos „békepárti” (a kritikusok szerint valójában oroszbarát) álláspontot, az EU kemény bírálátát, vagy az illegális migráció veszélyének hangsúlyozását, de LMBTQ-ellenes megnyilvánulások is előfordultak.

Az RMDSZ fő kommunikációs témái

Az alábbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy az RMDSZ Facebook-os kommunikációjában milyen témák és beszédmódok voltak jellemzőek a 2024. júniusi választásokat megelőző időszakban, és ezek közül melyek rezonáltak leginkább a választói elvárásokkal. Ehhez a különböző témájú bejegyzések, illetve az ezek által generált felhasználói interakciók (reakciók,²¹ kommentek, megosztások) súlyát fogjuk összehasonlítani. Ha egy adott témában az interakciók aránya meghaladja a bejegyzések arányát, akkor arra következtethetünk, hogy a kommunikáció tartalma fokozott érdeklődést váltott ki a követők körében, tehát a hatása számottevő. Fordított esetben a kommunikáció hatása szuboptimálisnak mondható.

Az elemzéshez használt adatokat a Meta CrowdTangle alkalmazása szolgáltatja, amely adatbázis formájában biztosított hozzáférést a nyilvános Facebook-oldalakra található bejegyzésekhez.²² Mivel tanulmányunk az európai parlamenti választásokra összpontosít, négy fő oldalra szorítkoztunk: az RMDSZ központi oldalára,²³ Kelemen Hunor hivatalos oldalára,²⁴ valamint a két fő jelölt, Vincze

²¹ Tetszik, imádom, vicces, hüha, szomorú, dühös, ölelés emotikonok.

²² Sajnos a Meta 2024. augusztus 14-én bezárta a szolgáltatást.

²³ <https://www.facebook.com/RMDSZ>

²⁴ <https://www.facebook.com/kelemenhunor.rmdsz>

Loránt²⁵ és Winkler Gyula hivatalos oldalára.²⁶ A választás előtti egy évben e négy oldalon összesen 2418 bejegyzés jelent meg, amelyek közül 535 generált 500-nál több interakciót. Mivel ez az 535 poszt a négy oldal által generált összes interakció 76 százalékát adta, a kvalitatív elemzésben csak ezeket a posztokat kódoltuk és dolgoztuk fel.

2. táblázat

*Az RMDSZ kommunikációjának központi témái.
500-nál több interakciót generáló bejegyzések*

	<i>Bejegyzések száma</i>	<i>%</i>	<i>Összes interakció</i>	<i>Az összes inter- akció %-ában</i>
Teljesítménydiskurzus	107	20,0	129 656	17,5
A magyar egység fontossága	112	20,9	118 414	16,0
FIDESZ támogatás (endorsement)	51	9,5	103 182	13,9
Hétköznapi nacionalizmus	43	8,0	85 398	11,5
Magyarellenesség és AUR	38	7,1	64 556	8,7
Kisebbségi jogok és közpolitikák	40	7,5	52 389	7,1
Euroszkepticizmus	30	5,6	47 373	6,4
Bel- és külpolitika	28	5,2	34 178	4,6
Általános választási mozgósító üzenetek	11	2,1	18 088	2,4
Konzervatív értékek és témák	18	3,4	16 514	2,2
Egyéb	57	10,7	70 233	9,5
<i>Összesen</i>	<i>535</i>		<i>739 981</i>	

Egy egyszerű tartalomelemzés révén tíz visszatérő témát azonosítottunk, ezek lefedik az oldalakon megjelenő politikai kommunikáció túlnyomó többségét (2. táblázat). A két leggyakoribb tematikus kategóriát *a magyar egység fontosságának*, illetve *teljesítménydiskurzusnak* neveztük el, ezek együttesen a bejegyzések több mint 40%-át tették ki, és az összes interakció több mint egyharmadát generálták. Az első diskurzustípus célja az, hogy újratermelje a többség és kisebbség közötti határokat, ami a választási kontextusban azt is jelenti – Donald Horowitz (1985) kifejezésével élve –, hogy a választásokat egyfajta etnikai népszámlálásként igyekszik újraértelmezni (például fontos, hogy mindannyian szavazzunk, vagy hogy a magyarok egységesen lépjenek fel a választásokon). A második igen gyakori típus, a *teljesítménydiskurzus* az RMDSZ által elért anyagi, illetve jogalkotási természetű eredményeket hangsúlyozza (például az iskolák felújítása, víz-gáz-csatornázás,

²⁵ <https://www.facebook.com/vincze.lorant.2019>

²⁶ <https://www.facebook.com/winkler.gyula>

vagy egy előnyös – de nem kisebbségi jogi természetű – törvénymódosítás). Az ide sorolt posztok többsége az RMDSZ által kormányzati pozícióból elért eredményeket mutat be, de egy jelentős kisebbsége a bejegyzéseknek a magyar kormány által finanszírozott programokról vagy beruházásokról szól. Hangsúlyozzuk, hogy ezeknek a bejegyzéseknek a hatása szuboptimálisnak tekinthető, mivel a generált interakciók aránya (az összes interakcióhoz viszonyítva) alacsonyabb, mint a bejegyzések aránya az összesből.

E két kiemelt témával szemben a következő három tartalmi típus valamivel ritkábban jelent meg, azonban közös vonásuk, hogy a közönségből kiváltott aktivitás súlya meghaladja a bejegyzések súlyát. E három téma a *Fidesz részéről érkező támogatás (vagy endorsement)* (a posztok 9,5%-a), a *hétköznapi nacionalizmus* (8%), valamint a *magyarellenességnek és az AUR által jelentett veszélynek a hangsúlyozása* (7,1%). Szintén magasabb a kiváltott interakciók aránya a posztokénál az *euroszkepticizmus* névre keresztelt téma esetében, amely összességében a hetedik leggyakoribb típus lett (bejegyzések 5,6%-a).

A *Fidesz endorsement* kategóriába azokat a posztokat soroltuk, amelyekben magyarországi kormánypárti politikusok jelentek meg, hangsúlyozva az erős brüsszeli magyar képviselő fontosságát, valamint a Fidesz–RMDSZ partnerséget. A *hétköznapi nacionalizmus* fogalmát Michael Billig amerikai szociológus vezette be²⁷ és arra vonatkozik, hogy a hétköznapi életben mindenhol megtalálható nemzeti szimbólumok és egyéb „magától értetődőnek” tűnő diskurzív elemek (például az időjárásjelentések térképe) tulajdonképpen észrevétlenül, implicit módon is a nemzetre vonatkozó üzenetet közvetítenek, és ezáltal hozzájárulnak a közösség lehatárolásához és az identitás újratermeléséhez. Elemzésünkben ez a típus olyan posztokra vonatkozik, amelyek elsősorban a magyar nemzeti jelképekre épülnek, vagy a magyar identitással kapcsolatos ünnepi beszédmódot használnak (ide soroltuk például a nemzeti ünnepek alkalmával közzétett bejegyzéseket).

Míg e két tartalomtípusra pozitív töltetű nyelvezet jellemző, addig a *magyarellenesség* és az *euroszkepticizmus* tartalmú bejegyzésekben negatív, gyakran ellenséges és veszélyes, a magyarok érdekei és jogai ellen dolgozó entitások jelennek meg, ami lehetőséget ad az RMDSZ-nek, hogy a magyarok védelmezőjeként mutakozzon be.²⁸ A *magyarellenesség* témában az első számú ellenség szerepét az AUR szélsőjobboldali párt töltötte be. Nem kívánjuk kétségbe vonni azt, hogy a román szélsőjobb

²⁷ A könyv eredeti címében „banális” nacionalizmus szerepel, azonban ez a kifejezés magyarul nem mentes a negatív konnotációktól, ezért inkább a „hétköznapi” jelzőt használjuk. Lásd: Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 1995.

²⁸ Talán a leglátványosabb az e típushoz tartozó tartalmak közül az a választási videó, amely népviseletbe öltözött magyar gyerekekről, valamint az úrvölgyi katonai temetőben történt eseményekről készült felvételek szembeállítására épült: <https://fb.watch/uBezOcrTc8/>. *Arany Horizontok* címmel egy hosszabb, „dokumentumfilmként” reklámozott anyagot is készített az RMDSZ az AUR felemelkedéséről, amely elérhető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=URsbW2uCl5A&t=5s>. (Letöltés ideje: 2025. január 20.)

megerősödése valóban a komolyan veendő romániai társadalmi-politikai folyamatok közé tartozik, és veszélyt jelenthet a kisebbségek szempontjából. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a *magyarellenesség* kérdéskörét az RMDSZ teljes mértékben instrumentalizálta az itt vizsgált kampányban, ráadásul mindez éppen egy olyan időszakban történt, amikor a magyarokra vonatkozó témák csak marginálisan jelentek meg az AUR politikai diskurzusában.²⁹ Az RMDSZ kommunikációjában megjelenő *euroszkepticizmus* a Fidesz EU-ellenes diskurzusára emlékeztetett, a kritika legfontosabb területe a zöldpolitika volt (elsősorban az a narratíva, hogy az EU környezetvédelmi politikája (az Európai zöld megállapodás) hátrányosan érinti a gazdákat), de megjelent a schengeni csatlakozás halogatása és a bevándorlás nem megfelelő kezelése is.

A többi tartalomtípus kapcsán érdemes azt is megemlíteni, hogy a *kisebbségi jogokra és közpolitikákra vonatkozó* kommunikáció csak a hatodik helyen végzett a gyakoriság szempontjából. Ez a típus hasonlít a *teljesítménydiskurushoz*, azonban a tartalom itt elsősorban az RMDSZ kisebbségi jogokkal kapcsolatos követeléseire és megvalósításaira vonatkozik (például anyanyelvhasználat a közigazgatásban). Hatásossága a gyakoriság szempontjából az első két helyre kerülő témákéhoz (vagyis a *teljesítménydiskurushoz* és a *magyar egységhez*) hasonló, ugyanis a generált interakciók aránya elmaradt a bejegyzések aránya mögött, tehát visszafogottabb szerepvállalást tudott csak kiváltani a közönségből.

Levonható tehát a következtetés, hogy összességében az ellenségképzésre épülő, illetve a Fidesszel való szövetséget kidomborító tartalomtípusok bizonyultak sikeresebbnek, míg a közpolitikai és fejlesztési tartalmú, vagyis a teljesítményt hangsúlyozó témák kisebb mértékben mozgatták meg a követőket. A *magyarellenesség*, *euroszkepticizmus* és *Fidesz-támogatás* típusú posztok aránya összesen 22 százalék körüli volt, az ezek által generált interakciók aránya viszont megközelítette a 30 százalékot. Azzal, hogy e témákat felkarolta, illetve hogy a Fidesz retorikájához idomult, az RMDSZ gyakorlatilag egy készen kapott sikeres receptet alkalmazott választási kampányában.

Az RMDSZ napirendjének időbeli változása

Következő lépésben az RMDSZ napirendjének alakulását longitudinálisan is elemeztük, a választásokat megelőző egy évre vonatkozóan. A 3. táblázatban láthatjuk, hogy 2023 július-augusztusában, azaz a kormányból való kilépés előtti időszakban a *teljesítménydiskurzus* és a *kisebbségi jogok* jelentették a kommunikáció központi témáit.³⁰ Az ezt követő néhány hónapot látszólag zavaros kommunikáció jellemzi, amelyben a *teljesítményt* és a *kisebbségi jogokat* hangsúlyozó diskurzus a magyar

²⁹ Ennek oka elsősorban az volt, hogy az EP választás előtti hónapokban George Simion pártja aktívan kereste a kapcsolatokat a Fidesz és Orbán Viktor irányába, abban reménykedve, hogy a választásokat követően a két párt ugyanabban az európai pártcsaládban foglalhat helyet.

³⁰ A *hétköznapi nacionalizmus* is ebben a hónapban éri el a legmagasabb intenzitását, de ezt az augusztus 20-i bejegyzések okozzák, egy olyan időszakban, amely egyébként „uborkaszennak”

kormánypárthoz való politikai igazodást tükröző üzenetekkel (*euroszepticismus* és a *Fidesz támogatása*) váltakozva van jelen. A választásokhoz közeledve azonban egyre inkább két téma válik dominánssá a kommunikációban: 2024 februárjára újra erőre kap a *teljesítménydiskurzus*, áprilisban pedig megjelenik a *magyarellességet* és a *veszélyt* hangsúlyozó kommunikáció. Májustól (a tulajdonképpeni kampány kezdetétől) e két téma veszít relevanciájából, de teljesen nem tűnik el. A *magyar összefogás* és a *Fidesz-támogatás* gyakorisága viszont növekszik ugyanabban a periódusban. Bár e két típus látszólag hasonlóknak tűnik, valójában két, egymástól némileg eltérő nemzetfogalommal operálnak: az *összefogás* a romániai magyar közösséget az RMDSZ égisze alatt kívánja meghatározni, míg a *Fidesz-támogatás* a magyar kormánypart által konstruált és tárgyiasított virtuális nemzetfogalmat és határon átvélő közösségi szolidaritást hangsúlyozza.

Az időbeli tendenciák alapján megállapíthatjuk, hogy a *magyarellenes veszélydiskurzust* az RMDSZ a választók érzékenyítésére használta a választási kampány előtt, implicit módon arra irányítva a figyelmet, hogy a közösség helyzete mennyire törekeny lenne az RMDSZ által biztosított politikai képviselet nélkül. Ezt követően viszont – a hivatalos kampányidőszakban – a hangsúlyt egy hagyományosabb identitásdiskurzusra helyezték át, aminek azonban sajátos színezetet a Fidesszel való közös (nemzeti) ügy hangsúlyozása biztosított. Szintén kiolvasható a trendelemzés eredményeiből az, hogy az *euroszepticismust* közvetítő posztok gyakorisága március környékén csökkenni kezd, valószínűleg azért, hogy ne kockáztassák a demobilizációt.

Abból kiindulva, hogy a *teljesítménydiskurzus* mennyire központi szerepet kapott 2023 nyarán, azt lehet feltételezni, az RMDSZ eredeti kampányterve jó eséllyel egy viszonylag depolitizált, a „modern és magyar Erdély” vízióját középontba állító kommunikációra épült volna. Ezt a tervet azonban keresztülhúzta a kormányból való távozás, és emiatt az RMDSZ kénytelen volt a tartalékmegoldáshoz nyúlni, ami egy hangsúlyos identitásdiskurzust és a Fidesszel való érdek- és értékkezősség hangsúlyozását jelentette.

Röviden arról is érdemes néhány szót ejteni, hogy a témák miként oszlanak meg a négy elemzett oldalon. Az tűnik szembe, hogy Vincze Loránt kommunikációjában a *kisebbségpolitika* és az *euroszepticismus* a leggyakoribb témák, míg Winkler Gyula kedvenc témája a *magyar egység*. Ezzel szemben a *magyarellenség* és a *kormány eredményei* szinte kizárólag a két centrumoldalon jelentek meg, az EP-képviselők csak igen kismértékben foglalkoztak ezekkel. A *Fidesz-támogatás* Kelemen Hunor oldalán jelent meg a leggyakrabban, de az oldalak közötti különbség e tartalomtípus esetében nem olyan jelentős.³¹

számít. Nem meglepő módon a többi hónap, amelyben a legnagyobb gyakorisággal fordul elő ez a téma, a március (március 15.) és az október (október 6. és 23.).

³¹ Könnyen lehet, hogy a témák eloszlása teljesen másképp alakult az „RMDSZ-univerzum” más oldalain (például, hogy a helyi választott képviselők inkább teljesítményközpontú diskurzust követtek). Ennek a hipotézisnek az elemzése azonban túlmutat jelen tanulmány keretein.

3. táblázat
*Az RMDSZ legfontosabb kommunikációs témáinak gyakorisága
(havi bontásban)*

jogok														
Teljesítmény- diskurzus	A magyar egy- ség fontossága			FIDESZ- támogatás		Hétköznapi nacionalizmus		Magyarellenes- ség és AUR		Kisebbségi politikák, nyelvi szkepticizmus		Euro- szkepticizmus		
% bejegy- zések	% inter- akciók	% bejegy- zések	% inter- akciók	% bejegy- zések	% inter- akciók	% bejegy- zések	% inter- akciók	% bejegy- zések	% inter- akciók	% bejegy- zések	% inter- akciók	% bejegy- zések	% inter- akciók	
Összesen	20,0	17,5	20,9	16,0	9,5	13,9	8,0	11,5	7,1	8,7	7,5	7,1	5,6	6,4
2023.06	21,1	13,9	5,3	3,2	-	-	5,3	11,2	-	-	-	-	-	-
2023.07	41,2	39,3	-	-	11,8	18,6	5,9	7,8	-	-	17,6	14,5	-	-
2023.08	46,2	43,5	-	-	-	-	23,1	38,8	-	-	-	7,7	3,0	-
2023.09	19,4	18,4	12,9	14,3	9,7	18,1	-	3,2	1,7	19,4	14,6	3,2	1,9	-
2023.10	22,9	17,1	6,3	6,6	10,4	5,5	20,8	19,9	8,3	12,2	4,2	6,3	2,1	16,1
2023.11	21,1	21,0	15,8	10,9	18,4	20,7	5,3	8,7	7,9	10,1	15,8	12,6	-	-
2023.12	27,6	28,6	6,9	4,2	6,9	7,7	-	-	6,9	5,9	13,8	10,0	-	-
2024.01	17,4	15,4	13,0	7,3	-	-	8,7	18,4	4,3	2,8	4,3	3,5	13,0	17,5
2024.02	37,9	40,2	6,9	5,6	-	-	6,9	11,7	6,9	8,0	13,8	16,5	17,2	10,7
2024.03	21,4	15,1	19,6	19,6	3,6	4,4	14,3	20,2	3,6	3,7	5,4	3,0	10,7	7,0
2024.04	22,2	29,6	16,7	10,0	9,3	15,9	5,6	3,0	16,7	20,1	9,3	5,3	7,4	7,9
2024.05	15,6	12,6	34,9	25,0	13,8	17,6	7,3	12,7	7,3	10,3	2,8	4,9	7,3	6,7
2024.06	1,4	1,2	47,8	28,7	14,5	31,1	4,3	5,5	8,7	9,4	4,3	9,1	1,4	2,0
Szürke háttérrel jelezteük, hogy egy adott hónapban mely témák emelkedtek ki. Vastagított betűkkel jelezteük, hogy egy téma mely hó- napokban volt leginkább hangsúlyos.														

V. Az RMDSZ eredményei a 2024. június 9-i választásokon

A kommunikáció elemzését követően azt fogjuk vizsgálni, hogy az RMDSZ miként szerepelt a 2024. júniusi választásokon. Elsősorban az európai parlamenti eredményekre összpontosítunk, de ezeket nem lehet értékelni anélkül, hogy ne hasonlítanánk össze őket a helyhatósági választások, pontosabban a megyei tanácsok megválasztásának eredményeivel.³² Mindenekelőtt azonban összehasonlítjuk az RMDSZ 2024-es és 2019-es európai parlamenti eredményeit.

Európai parlamenti választások 2019-ben és 2024-ben

Bár tanulmányunk elején úgy érveltünk, hogy az európai parlamenti választások tűntek a legnagyobb kihívásnak az RMDSZ számára a 2024-es szuper-választási évben, az eredmény végül abszolút figyelemre méltó lett. Ha a szavazatok számát nézzük, ez az RMDSZ valaha elért legjobb eredménye az EP-választásokon, több mint 100 ezer szavazattal meghaladva a 2019-es, és több mint 225 ezerrel a 2014-es eredményt. Valójában az RMDSZ húsz éve semmilyen típusú választáson sem ért el ehhez mérhető szavazatszámot – a 2004-es parlamenti választáson volt utoljára magasabb az RMDSZ-re voksoló polgárok száma. Azonban a 2024-es mobilizáció kiemelkedő mivoltát akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy teljesen más demográfiai helyzetben született ez az eredmény: a 2002-es népszámláláson még 1,43 millió személy vallotta magát magyarnak Romániában, 2021-ben már csak egymillió.³³

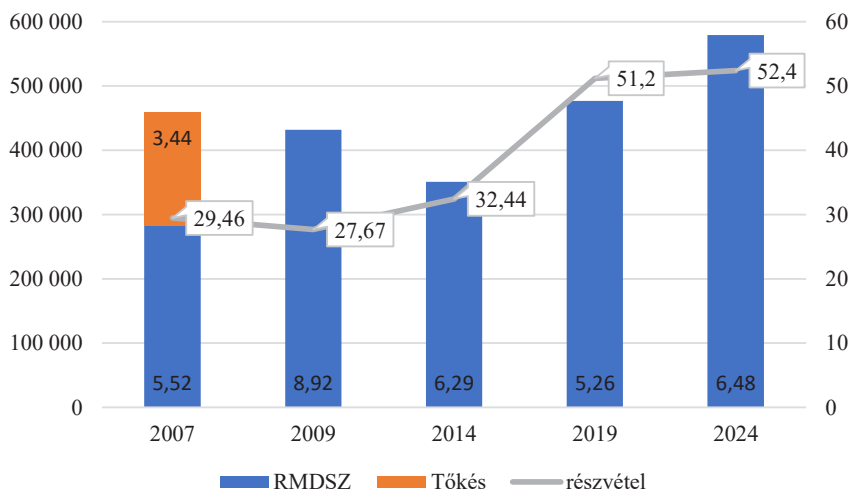
A százalékbán kifejezett eredmény (6,48%) is jónak mondható: meghaladja a 2021-es népszámláláskor magukat magyar nemzetiségűeknek vallók arányát (6%), és némileg a magyar anyanyelvűek arányát is (6,26%). Ugyanakkor, ha választástörténeti szempontból értékeljük, ez a szavazatarány már nem tűnik olyan különlegesnek, hiszen jelentősen elmarad a 2007-ben és 2009-ben elért eredménytől, amikor a magyar politikai szereplők közel 9%-os támogatottságnak örvendhettek, és három képviselőt küldtek az Európai Parlamentbe (lásd a 4. ábrát).³⁴

Nyilvánvaló, hogy az első két EP-választáson a magyar politikusok sikere az országos szinten nagyon alacsony részvételi aránynak is volt köszönhető. A 2014-es EP-választáson azonban az RMDSZ százalékos eredménye már „normalizálódott” (vagyis nagyjából megfelelt a magyar lakossági részaránynak), 2019-ben pedig

³² Romániában a helyhatósági választásokon négy tisztséget választanak meg közvetlenül: a polgármestereket, a helyi és megyei tanácsosokat, illetve a megyei tanácsok elnökét. E négy közül a megyei tanácsokra leadott voksok tekinthetők leginkább a „politikai” szavazatnak, mivel ezt befolyásolják a legkevésbé a helyi sajátosságok vagy a jelöltek személye.

³³ Bár a 2021-es eredményt jelentősen torzíja az ismeretlen etnikumúak nagy száma, a szakértői becslések szerint is legfeljebb 1,1 millió magyarról beszélhetünk.

³⁴ 2007-ben Tőkés László független jelöltként indult az RMDSZ ellen, 2009-ben a felek már kiegyeztek, és az RMDSZ jelöltlistájának első helyét Tőkés kapta meg.

4. ábra. A magyar politikai szereplők eredményei az európai parlamenti választásokon (2007–2024)

a magas országos részvétel mellett jelentősen a magyar részarány alá csúszott, alig meghaladva az 5%-os bejutási küszöböt. 2024-ben azonban megállapíthatjuk, hogy az RMDSZ mozgósítása rendkívül sikeres volt, hiszen olyan magas részvétel mellett ért el kiemelkedő eredményt, amelyet EP-választáson Romániában még sosem regisztráltak – ami nyilván szorosan összefüggött az önkormányzati választásokkal való összevonással.

A 4. táblázat az RMDSZ szavazatainak számát tartalmazza a legutóbbi két EP-választáson, illetve a kettő közötti százalékos különbséget, két háttérváltozó – a magyar lakosság aránya és a település típusa – szerinti bontásban.

Három olyan településtípus emelkedik ki, ahol az RMDSZ-nek 2019-hez képest a legtöbbet sikerült javítania az eredményein. Az első a nem megyeközpont (vagyis kisebb) municípiumok kategóriája, 20–40 közötti magyar részarányal – e kategóriában az RMDSZ 51%-os növekedést könyvelhetett el. Azonban valójában csak egy település tartozik ide, mégpedig a Maros megyei Szászrégen (amelyet RMDSZ-es polgármester vezet, annak ellenére, hogy a magyar részarány mindössze 23%). A második kategóriába jóval több település tartozik: olyan kisvárosokról van szó, ahol a magyarok aránya nem éri el a 20%-ot, sőt, sok esetben a 10%-ot sem (például Felsőbánya, Színerváralja vagy Mismogyorós Máramaros megyében, Gátalja, Nagyszentmiklós vagy Zsombolya Temes megyében, Vízakna vagy Erzsébetváros Szebenben, Bethlen Beszterce-Naszódban, Radnót vagy Nagysármás Maros megyében, Zsibó Szilágyban vagy Marosújvár Fehérben). Ebben

4. táblázat

Az RMDSZ eredményei a 2019-es és 2024-es európai parlamenti választásokon, a magyar lakosság aránya és a település típusa szerint

	Magyarok aránya (%)	EP-szavazatok		Különbség%
		2019	2024	
Megyei központok	0,01 – 5	12 635	16 755	32,6
	5 – 20	35 248	39 746	12,8
	20 – 40	27 629	35 052	26,9
	40 – 60	23 932	26 106	9,1
	60 – 80	14 923	18 341	22,9
	80+	12 448	12 577	1,0
más municípiumok	0,01 – 5	5 320	6 838	28,5
	5 – 20	12 816	15 193	18,5
	20 – 40	2 742	4 147	51,2
	40 – 60	9 848	12 966	31,7
	60 – 80	23 883	26 217	9,8
	0	939	1 124	19,7
kisvárosok	0,01 – 5	5 272	6 775	28,5
	5 – 20	5 133	7 378	43,7
	20 – 40	5 613	6 996	24,6
	40 – 60	2 296	2 857	24,4
	60 – 80	4 377	5 562	27,1
	80+	21 983	25 155	14,4
községek	0	13 650	16 703	22,4
	0,01 – 5	14 060	19 671	39,9
	5 – 20	15 553	22 202	42,8
	20 – 40	22 706	30 687	35,1
	40 – 60	26 470	36 293	37,1
	60 – 80	33 553	43 063	28,3
	80+	116 616	133 625	14,6
Bukarest	0,01 – 5	3 417	4 965	45,3
Diaszpóra		3 715	2 186	-41,2
Összesen		476 777	579 180	21,5

a kategóriában az RMDSZ közel 44%-os növekedést regisztrált 2019-hez képest. A harmadik településtípus olyan községeket foglal magába, ahol a magyar lakosság kisebbségben él (az 5 százalék alatti, illetve az 5 és 20 százalék közötti magyar lakossággal rendelkező települések között valójában minimális a különbség a növekményt illetően – 40, illetve 43 százalék –, ezért a két kategóriát együtt kezelhetjük). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az RMDSZ szinte minden rurális

kategóriában jelentősen javítani tudott, a magyar lakosság arányától függetlenül, kivéve azokat a falvakat, ahol a magyarok jelentős (80% fölötti) többséget alkotnak. Említést érdemel a bukaresti eredmény is, amely abszolút szavazatszámban ugyan nem jelentett sokat, a növekmény azonban 45% fölötti. Mindezekből alapvetően egy olyan összkép bontakozik ki, hogy az RMDSZ elsősorban az etnikailag vegyes vidékeken tudott javítani, illetve ott, ahol a magyarok egyértelműen kisebbségi, sőt, szórványhelyzetben élnek. Ezeken a vidékeken több volt a tartalék, míg a magas magyar részarányú helyszíneken korábban is viszonylag jól működött a mozgósítás.

Megfogalmazhatunk néhány alternatív hipotézist is az e változások mögötti mechanizmusokról. Mindhárom, fentebb kiemelt településkategória esetében (de különösen a második esetében) plauzibilisnek találjuk, hogy a magyar lakosság egy olyan szegmensének „visszatéréséről” lehet szó, amely már jó ideje nem szavazott (legalábbis rendszeresen) az RMDSZ-re (hanem jelentős arányban román pártokra szavaz). Kérdéses azonban, hogy e „visszatérés” mögött mennyire az RMDSZ iránti valódi vonzalom áll, milyen mértékben a román politikai osztály válsága, a román politikusok elleni tiltakozás, és milyen mértékben az újszerű kampány által kiváltott – elsősorban negatív – érzelmek.

A román *mainstream* pártok alacsonyabb vonzereje tetten érhető a románok választók jelentős részének esetében is, amint azt a szélsőjobb megerősödése is bizonyítja. Az egyik tényező, amely ezt a jelenséget táplálta, a PSD és a PNL nagykoalíciós kormányzása volt, amely gyakorlatilag kiiktatta a versenyt a két legnagyobb párt között. Nem kizárt, hogy az RMDSZ is hasznot tudott húzni ebből az általános kiábrándulásból.

De elképzelhető az is, hogy a román szélsőjobb erősödésének percepciója okozta a jobb mobilizációt, amit nyilván az RMDSZ kampányának hangneme is táplált. Más szóval, egy védekező reakciónak lehattünk tanúi a magyar választók részéről, amely éppen azokon a helyszíneken volt hangsúlyosabb, ahol a magyarok a leginkább aggódnak a szélsőséges párt tevékenysége miatt – vagyis az etnikailag vegyes zónákban, és ott, ahol kisebbségben vannak a magyarok.

Utóbbi hipotézissel részben összeegyeztethető, de attól mégis eltérő magyarázat lenne az, hogy általában a kisvárosok lakói a leginkább fogékonyak az olyan populista retorikára, mint ami az AUR-ra vagy a Fideszre jellemző, így az RMDSZ sikere e forgatókönyv szerint nem csak az AUR miatt érzékelt veszélynek köszönhető, hanem annak is, hogy az RMDSZ a Fidesz szinkronhangjának szerepét felvállalva maga is populista irányba mozdult el. Vagyis a románok körében az AUR, a magyarok körében az RMDSZ populista diskurzusa hatott mobilizálóan. A kisvárosiak populista retorika iránti affinitását valamelyest alátámasztja az AUR és az S.O.S. Románia szélsőséges pártok eredményének megoszlása is, amely valóban a kisvárosokban volt a legmagasabb (a két nevezett párt összesen 21,61 százalékot ért el a kisvárosokban, szemben az országos, diaszpóra nélkül számolt 19,76

százalékkal) – ugyanakkor a különbségek nem jelentősök más típusú településekhez képest.

Valószínűleg e mechanizmusok mindegyike közrejátszott bizonyos mértékben az RMDSZ sikerében, de a választók motivációinak jobb megértéséhez reprezentatív közvélemény-kutatásokra volna szükség, amelyek lehetővé tennék az egyéni szintű attitűdök elemzését. Sajnos ilyen adatokkal egyelőre nem rendelkezünk, így még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy az imént megfogalmazott összefüggések csupán hipotézisjellegűek.

Az európai parlamenti és a megyei tanácsosi eredmények összehasonlítása

A választások összevonása nagyon jó lehetőséget nyújtott az európai parlamenti és a helyhatósági választások (megyei tanácsok) eredményeinek összehasonlító elemzésére. Ennek a próbálkozásnak – a különbségek feltárásán túl – az is a haszna, hogy közelebb kerülünk általa ahhoz, hogy megbecsülhessük az RMDSZ potenciális mozgósítási képességének felső határát.

A különbség fontosabb forrásait az 5. táblázatban igyekeztünk kidomborítani. Elsőként azt kell kiemelni, hogy az RMDSZ az európai parlamenti választásokon mintegy 72,5 ezerrel több szavazatot szerzett, mint amennyi voksot a megyei tanácsosi listái gyűjtöttek (F sor). Ez a nettó különbség azonban két ellentétes előjelű komponensből áll össze: mintegy 86,2 ezer szavazatnyi „többletből”, amely olyan településekről származik, ahol az RMDSZ európai eredménye volt jobb, és mintegy 13,7 ezer szavazatnyi „deficitből”, azokon a településeken, ahol a megyei tanácsosi szavazatszám volt a magasabb. Ha az RMDSZ európai parlamenti eredményét az összes magyar politikai szereplő összesített megyei tanácsosi eredményével vetjük össze,³⁵ akkor a 67,8 ezer „többlet” és 14,5 ezer „deficit” nettó 53,3 ezres különbséget eredményez (G sor). Ezek alapján azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a 2024-es szintű, kiemelkedőnek tekinthető mobilizáció mellett az RMDSZ potenciális „tartáléka” nagyjából ekkora nagyságrendű lehet, vagyis 10–20 ezer szavazat.

Az alábbiakban az ehhez az összesített eredményhez viszonyított különbséget elemezzük tovább, hiszen az egyik fontos kérdésünk éppen az, hogy az RMDSZ közösségen belüli vetélytársainak választói milyen mértékben voltak hajlandók támogatni az RMDSZ európai listáját. A választások előtt az RMDSZ mindkét kisebb magyar párttal egyezségeket kötött, melynek értelmében az európai lista negyedik helyét az EMSZ-nek, az ötödiket pedig az MPE-nek ajánlotta fel (azonban nem befutó helyekről van szó, az RMDSZ realisan két mandátumban reménykedhetett).³⁶

³⁵ Az EMSZ és az MPE mellett ide sorolunk egy magyar nemzetiségű független jelöltet is, aki 786 szavazatot kapott Hargita megyében.

³⁶ A megállapodás azt is rögzítette, hogy a két kis párt támogatja az RMDSZ jelöltjeit Maros és Szatmár megyében, egyrészt a megyei tanácselnöki, másrészt a megyeszékhelyek polgármesteri tisztségekre.

Az európai parlamenti és a megyei tanácsosi eredmények közötti különbség forrásainak azonosításához első lépésként egy fontos különbségtételt kell tennünk: az eltérés egy része abból adódik, hogy számos választópolgár *nem tudott* a két szavazás valamelyikén szavazni, másik része pedig abból, hogy sokan *megosztották szavazatukat*, vagyis nem ugyanarra a politikai szereplőre szavaztak a két típusú választáson. Az első jelenség elsősorban *objektív, adminisztratív jellegű* megkötésekre vezethető vissza (az illetőnek vagy nincs szavazati joga az egyik választás vonatkozásában, vagy – ami sokkal gyakoribb –, nem tud élni jogával az egyik esetben). A *szavazatmegosztás* (ticket splitting) mögött egyaránt állhatnak *objektív* és *szubjektív* okok: előbbi arra vonatkozik, hogy a két választás valamelyikén nem indulnak a kedvenc párt jelöltjei, ezért a szavazó kénytelen második preferenciáját követni, utóbbi pedig arra, hogy a választópolgár önszántából dönt úgy, hogy másra szavaz a két választáson. Ez történhet haszonelvű megfontolásokból (például az elvesztegetett szavazat elkerülése) vagy expresszív okokból (különböző preferenciák a két választáson, például a szimpatikusabb jelöltek más-más párt színeiben indulnak).

Országos szinten a helyhatósági választásokon mintegy 172 ezerrel kevesebben szavaztak, mint az európai parlamenti választásokon.³⁷ Nagy többségük azért nem szavazhatott a helyhatóságin, mert a szavazás napján nem tartózkodott azon a településen, ahova lakcíme vagy tartózkodási engedélye szól. E különbség megyék szerinti megoszlása alapján, figyelembe véve a magyar lakosság arányát minden megyében, mintegy 9 ezerre becsülhetjük azoknak a számát, akik az EP-választáson az RMDSZ-t támogatták, viszont a megyei tanácsokra nem tudtak szavazni.

Ha a 14,5 ezer szavazatot kitevő európai parlamenti eredmény „deficit” oldalát aszerint bontjuk tovább, hogy az adott településeken lehetett-e szavazni a kisebb magyar pártok megyei tanácsosi listáira, akkor azt látjuk, hogy mindössze 954 szavazat származik olyan megyéből, ahol az RMDSZ-nek akadt magyar kihívója (5. táblázat H és I sora). Azt tehát biztonsággal megállapíthatjuk, hogy az RMDSZ magyar riválisainak támogatói közül mintegy 5% nem volt hajlandó támogatni az RMDSZ európai listáját. Bár az érem másik oldalát nem tudjuk megvilágítani ezeknek az adatoknak az alapján (vagyis nem tudjuk direkt módon azt megbecsülni, hogy hányan *szavaztak* az RMDSZ EP-listájára azok közül, akik a kis pártokat vagy függetleneket támogattak a megyei tanács esetében), ez az 5 százaléknyi biztos visszautasító meglehetősen alacsony arálynak tűnik, így arra következtethetünk, hogy a szavazattranszfer kielégítő módon működött a kis magyar pártoktól az RMDSZ irányába.

A *szavazatmegosztás* jelensége kapcsán érdemes megvizsgálni azt a hipotézist is, hogy a szórványmegyekben az RMDSZ-re leadott szavazatokra potenciálisan kárba vesző szavazatként tekint-e a magyar választók jelentős része, mert a demográfiai helyzet miatt nagyon kicsi az esélye a tanácsba jutásnak. Ha ez így lenne, akkor

³⁷ Az országos belüli eredményekről beszélünk, a diaszpóra nélkül.

a választók sokkal inkább hasznossági megfontolásokból szavaznának a helyhatósági választáson (és román pártokra voksolnának), viszont az európai parlamenti választásokon inkább expresszív módon viselkednének, és az RMDSZ-t támogatnák (az etnikai szavazás mögötti lehetséges mechanizmusokról lásd Kiss, 2019.). Az a hét, alacsony magyar lakosságú megye, ahol az RMDSZ nem jutott be (önállóan) a megyei tanácsokba 2020-ban, meglehetősen vegyes képet mutat. Mintegy 4700 „többslet” szavazatot találunk az európai parlamenti listára, ugyanakkor 7000 szavazatnyi „deficitet” is, olyan településekről, ahol a megyei listák teljesítettek jobban (P sor). Szebenben és Máramarosban az európai eredmény egyértelműen jobb a megyei tanácsosi eredményénél, azonban Brassóban, Temesben és Beszterce-Naszódban a megyei tanácsosi listák gyűjtöttek több szavazatot (ezek egy része valószínűleg más kisebbségektől érkezhett). Végül Fehérben és Hunyadban kiegyensúlyozottabb a helyzet, néhány száz szavazat különbséget találunk mindkét irányba, vagyis nem lehet megállapítani semmilyen mintázatot. Az adatok tehát nem támasztják alá egyöntetűen az „elvesztegetett magyar szavazat” hipotézisét.

A különbség lehetséges forrásai közül elemezni kell továbbá azokat a helyzeteket is, amikor a szavazatmegosztás annak köszönhető, hogy valamelyik választáson nem indultak a preferált párt jelöltjei. Konkrétan ez azokra a megyékre vonatkozik, ahol a két kisebb magyar párt indított megyei (és sok esetben helyi) jelölteket az RMDSZ ellenében, így a párt támogatói helyi szinten rájuk szavaztak, azonban az EP-választáson el kellett dönteniük, hogy átruházzák-e szavazatukat az RMDSZ-re.

A két kisebb magyar párt megyei képviselői listáira összesen 19 229 szavazat érkezett.³⁸ Ebből azonban 2 824 voksot olyan településeken adtak le, ahol az RMDSZ európai parlamenti eredménye elmaradt a magyar versenyzők összesített megyei tanácsosi eredményétől, így e szavazatok nem gyarapíthatták az RMDSZ-re „átszavazó” magyar ellenzékiek kategóriáját (D sor).³⁹ Így tehát legfeljebb 16 405 szavazat marad, amely a kisebb magyar pártok támogatóitól érkezhett volna az RMDSZ EP-listájára, ami a kis pártok támogatóinak 85,3%-át jelenti. Bár azt nem tudjuk bizonyítani, hogy az RMDSZ EP listája valóban kapott-e ennyi szavazatot

³⁸ A helyi tanácsokban a két kis párt eredménye magasabb volt, az EMSZ több mint 30 ezer, az MPE pedig hozzávetőlegesen 4800 szavazatot kapott. Mégsem kézenfekvő a helyi tanácsosi listákhoz hasonlítani az EP-választás eredményét. Egyrészt azért, mert a kis pártok helyi jelöltjeire sokkal kevesebb településen lehetett szavazni, mint megyei jelöltjeikre (utóbbiakra egy megye minden településén lehet, ha van megyei lista, előbbiekre csak ott, ahol állítottak helyi listát). Másrészt azért, mert a megyei tanácsosi szavazat áll legközelebb a „politikai” megfontolásokból leadott szavazathoz, hiszen a helyi tanácsok és polgármesterek esetében a személyes faktor sokkal fontosabb.

³⁹ Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy aggregált adatok esetében valószínűleg mindkét irányba mutatnak eltérések: vagyis e településeken is minden bizonnyal akadt olyan „ellenzéki” szavazó, aki az RMDSZ-re voksolt az EP választáson, azonban ennél többen voltak azok, akik a megyei lista esetén az RMDSZ-re szavaztak, az EP-n viszont vagy másra, vagy nem szavaztak.

*Az RMDSZ európai parlamenti és megyei tanácsosi eredményei közötti
különbség forrásai*

		<i>RMDSZ_ EP > HUN_MT</i>	<i>RMDSZ_ EP < HUN_MT</i>
A	RMDSZ EP-szavazatok	579 180	
B	RMDSZ megyei tanácsosi szavazatok	506 659	
C	Nem tudott részt venni a helyhatósági választásokon (lakcím szerinti településről való távollét)	9 000	
D	A magyar „ellenzék” (EMSZ, MPE és magyar függetlenek) megyei tanácsosi szavazatai	19 229	16 405
E	Összesített magyar megyei tanácsosi eredmény (B+D)	525 888	–2 824
F	nettó különbség RMDSZ EP - RMDSZ MT (A-B)	72 521	86 223
G	nettó különbség RMDSZ EP – kumulált magyar MT eredmény (A-E), <i>amiből...</i>	53 292	67 834
H	<i>...olyan településeken, ahol nem indultak magyar riválisok.</i>		–13 588
I	<i>...olyan a településeken, ahol indultak magyar riválisok („ellenzéki”) szavazók, akik nem támogatták az RMDSZ-t az EP választáson).</i>		–954
J	<i>RMDSZ EP szavazatok a diaszpórából (külföldről)</i>	2 186	2 186
K	<i>RMDSZ EP-szavazatok olyan megyékből, ahol az RMDSZ nem indított megyei tanácsosi listát, amiből...</i>	40 453	40 453
L	<i>...Erdélyen kívüli megyékből*</i>	36 405	38 787
M	<i>...Erdélyből, amiből...</i>	33 930	45 250
N	<i>... magyarok nélküli településekről</i>	–222	432
O	<i>... kevesebb, mint 5%-ban magyarok lakta településekről</i>	–1 476	4 628
P	<i>...szóránymegyékből (Fehér, Arad, Beszterce, Brassó, Máramaros, Szeben, Temes megyékből)</i>	–2 278	4 748

* kivéve 13 Bákó megyei települést, ahol jelentős magyar/csángómagyar lakosság él.

olyanoktól, akik a megyei listákon más magyar pártot vagy jelöltet támogattak, azt már korábban meg tudtuk biztosan állapítani, hogy a magyar riválisok támogatóinak csupán 5%-a nem támogatta bizonyítottan az RMDSZ EP listáját. Ennek

fényében pedig teljesen plauzibilisnek tűnik, hogy a kis magyar pártok támogatóinak mintegy 85%-a követte a pártvezetők ajánlását, és leszavazott az RMDSZ-re, vagyis a pártok közötti alku eredményesnek bizonyult.

A szavazatmegosztás második alelete olyan helyszínekre vonatkozik, ahol nem volt RMDSZ-es megyei tanácsosi lista. A diaszpórát is ehhez a kategóriához számolhatjuk, mivel a külföldön élők semmilyen megyei tanácsosi listára nem szavazhattak. Azonban a diaszpórából érkezett szavazatok a különbségnek csak nagyon kis részét magyarázzák, mivel az RMDSZ csak 2186 szavazatot kapott külföldről 2024-ben. Azt is meg kell jegyezni, hogy a külföld azon kevés helyszín közé tartozott 2024-ben, ahol az RMDSZ eredménye romlott 2019-hez képest, amikor a megszerzett szavazatok száma 3715 volt.

Az EP- és megyei tanácsosi eredmény közötti különbség legfontosabb forrása az a 24 megye (plusz a főváros), ahol az RMDSZ nem indított megyei tanácsosi listát.⁴⁰ Az ilyen helyekről származó európai parlamenti „szavazattöbblet” 40 453 voksot tett ki. Ebből 1 650 származott az Erdélyhez sorolható Krassó-Szörény megyéből, a fennmaradó 38 787 viszont Erdélyen kívülről jött (L sor).⁴¹ Ez a szám az európai eredmény teljes „többletének” (G sor) közel 60%-át jelenti. Ez azért is igen érdekes, mivel a fővárosban leadott 4 965 szavazat (egy részének) kivételével bátran állíthatjuk e voksokról, hogy nem magyar nemzetiségű vagy anyanyelvű emberektől származnak.

Nincs kielégítő magyarázatunk arra, hogy mi állhat e jelenség mögött. Elméletileg az is lehetséges, hogy egyszerűen egyfajta proteszt- vagy szimpátiaszavazatokról van szó, vagyis, hogy a román választók azért szavaznak az RMDSZ-re, mert kiábrándítónak tartják a kínálatot román oldalon. Ennek azonban ellentmond az, hogy az EP-választásokon általában változatosabb szokott lenni az *establishment* kívüli kínálat, a kis és új pártok, valamint a független jelöltek nagyobb eséllyel indulnak, mint a parlamenti választásokon, tehát a tiltakozni kívánó román választók viszonylag könnyen találhatnának román oldalon is valakit, akire szavazhatnának. Egy másik magyarázat az lehet, hogy ezek a szavazatok más kisebbségekhez tartozó személyektől származnak, hiszen a többi kisebbségi szervezet nem szokott indulni az EP-választáson, mivel az 5 százalékos küszöb elérése reménytelen számukra. Azonban nem mutatható ki olyan földrajzi mintázat a szavazatok megoszlásában, ami ezt a hipotézist támasztaná alá.

Sejtésünk szerint a jelenség sokkal inkább azzal állhat összefüggésben, hogy az RMDSZ-nek milyen mértékben sikerül urnabiztosokat delegálni a szavazókörökbe.

⁴⁰ Ez a kategória nem teljesen fedi Erdélyt, mivel az RMDSZ nem indított megyei tanácsosi listát Krassó-Szörényben, a Kárpátokon túli Gorj-ban és Bákóban viszont igen.

⁴¹ Az „Erdélyen kívüli” területbe nem számoltuk bele azt a 13 Bákó megyei települést, ahol jelentős magyar/csángó lakosság él (akkor soroltunk ide egy települést, amennyiben a magyar/csángó jelenlét kimutatható a 2021-es népszámlálási adatokból, vagy ha az RMDSZ 2024-ben indított helyi tanácsosjelölteket).

Ezek a személyek egyrészt vélhetően maguk is az RMDSZ-re szavaznak (ha már neki köszönhetően kapták meg ezt a fizetett munkát), sőt, lehet, hogy családtagjaik is, másrészt odafigyelhetnek, hogy a jegyzőkönyvben az RMDSZ neve mellé valóban bekerüljön az a néhány szavazat, amit megszerez az ilyen színromán vidékeken.

Sok ezernyi választókörebe urnabiztost delegálni azonban Erdélyen kívül nem egyszerűen teljesíthető feladat – így ahhoz, hogy a toborzás sikeres legyen, vélhetően szükség van a nagy román pártokkal kötött informális alkukra is. Az ilyen megállapodások pedig valószínűleg könnyebben megkötethetők egy EP választáson, mint a parlamentin, ahol a pártok számára sokkal magasabb a tét.

Emlékeztetnünk kell arra is, hogy az RMDSZ már a 2019-es európai parlamenti választáson is igen jelentős számú (28 ezret meghaladó) szavazatot szerzett a Kárpátokon túli megyékben. Ez többszörösét jelenti a Románia Erdélyen kívüli területein élő magyar nemzetiségű vagy anyanyelvű személyek számának.⁴² Hangsúlyoznunk kell, hogy 2019-ben ezekre a szavazatokra nagyjából mind szükség is volt ahhoz, hogy az RMDSZ elérje az 5%-os küszöböt, az erdélyi szavazatok ugyanis nem biztos, hogy elegendőek lettek volna ehhez. Ha figyelembe vesszük, hogy néhány ezer szavazatot minden választáson összegyűjt az RMDSZ a havasalföldi és moldvai megyékből, így nem feltétlenül indokolt a teljes 28 ezernyi voksot „rendkívüli többletként” kezelni, akkor nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy az RMDSZ kiesett volna az EP-ből, ha nem szavaznak rá korábban sosem látott mértékben az Erdélyen kívüli területeken. Azt viszont minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a lécs nagyon rezgett 2019-ben az RMDSZ számára.⁴³ Ezért úgy véljük, hogy az RMDSZ egy tudatos stratégiát dolgozhatott ki e szavazatok megszerzése érdekében, és nem egyszerűen arról van szó, hogy sikeres

⁴² A 2021-es népszámlálás eredményei szerint az Erdélyen kívüli megyékben élő magyarok száma a következőképpen fest: Bákó megyében 4561 magyar él, Bukarestben 2168 fő, és az összes többi Kárpátokon túli megyében 2271 fő. Az említett 28 ezer szavazatból közel 25 ezer ebből a „többi” megyéből származott (mivel a bákói magyarok nagy része a történelmi Székelyföldhöz tartozó, magyar többségű Gyimesbükk községben él, e megyét nem is számítottuk bele a 28 ezerbe).

⁴³ Azt az álláspontot, miszerint nem indokolt az összes Kárpátokon túli szavazatot levonni az RMDSZ eredményéből, és hogy az RMDSZ bejutása nem forgott veszélyben, Székely István, az RMDSZ ügyvezető alelnöke képviselte a leghatározottabban. Lásd Cseke Péter: Székely István: 2019-ben az RMDSZ a Kárpátokon túli szavazóbiztosok nélkül is átlépte volna a küszöböt. *Transtex*, 2024. június 20. <https://transtex.ro/kozelet/2024/06/20/szekely-istvan-2019-ben-az-rmdsz-a-karpatokon-tuli-szavazobiztosok-nelkul-is-atlepte-volna-a-kuszo-bot>. (Letöltés ideje: 2025. január 20.). Székelynek valószínűleg igaza van matematikailag. Ez azonban nem változtat érvelésünk lényegén: az Erdélyen kívüli szavazatok 2019-ben létfontosságú tartalmakat jelentettek az RMDSZ számára, megszerzésük pedig stratégiai tervezés eredménye lehetett, ami abból fakadt, hogy a pártvezetés tisztában volt vele, hogy a képviselőket veszélybe került.

programalapú kapcsolatokat tudott kiépíteni olyan szavazókkal, akiknek semmi közük sincs a magyar közösséghez vagy kultúrához.⁴⁴

Ezzel szemben 2024-ben az RMDSZ az Erdélyen kívüli szavazatok nélkül is simán átlépte volna a küszöböt. Ettől függetlenül, az öt évvel korábbi tapasztalatok és a tanulmány elején részletezett politikai kontextusra vonatkozó helyzetfelmérés következtében ennek a támogatási forrásnak a maximalizálása valószínűleg fontos helyet foglalt el az RMDSZ választási stratégiájában 2024-ben is, és ennek eredményeként az ilyen típusú szavazatok száma mintegy 20 százalékkal nőtt 2019-hez képest. A legnagyobb növekedést Dolj, Prahova, Gorj és Suceava megyékben tapasztalhattuk. Az Erdélyen kívüli 25 megyéből csak hétben maradt 1000 alatt az RMDSZ által megszerzett szavazatok száma 2024-ben (2019-ben 11-ben), és hat olyan megye volt, ahol kissé csökkent az RMDSZ-szavazatok száma az öt évvel korábbihoz képest (Buzău, Călărași, Dâmbovița, Iași, Neamț, Tulcea), kettőben pedig gyakorlatilag stagnált (Konstanca, Galați).

VI. Következtetések

Az RMDSZ kimagasló eredményt ért el a 2024. júniusi európai parlamenti és helyhatósági választásokon, az elmúlt két évtizedben nem látott számú szavazatot szerezve. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert olyan kontextusban történt, amely könnyen átfordulhatott volna akár egy válságba is (például ha a nagy román pártok egy olyan választási naptárt erőltetnek át, amely kedvezőtlenebb lett volna az RMDSZ számára, vagy ha a román közélet főbb szereplői ellenségesebben reagáltak volna az RMDSZ politikai diskurzusára vagy a Fidesszel szorosabbra fűzött viszonyára).

A siker tehát vitathatatlan. Az ára azonban az volt, hogy az RMDSZ a stratégia és a diskurzus terén is jelentősen elmozdult egy olyan irányba, amely véleményünk szerint jelentős kockázatokat hordozhat a jövőre nézve. Miután az RMDSZ és a Fidesz vezetése közötti viszony két évtizeden keresztül viszonylag hűvös volt, a 2010-es évek közepén bekövetkezett a kibékülés, a 2018-as magyarországi

⁴⁴ Bár az óromániai területeken élhetnek olyan „rejtőzködő” magyarok is, akik még a népszámláláskor sem vallják magukat magyarnak, nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy e szavazatok ilyen személyektől származnának, hiszen ha ez lenne a helyzet, akkor ez a jelenség nem csupán az EP választásokon lenne megfigyelhető. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a 2014-es elnökválasztáson is a megszokottnál több, majdnem 23 ezer Kárpátokon túli szavazatot szerzett az RMDSZ jelöltje, Kelemen Hunor. Nem tudjuk, hogy mi ennek a magyarázata, ahogyan annak sem, hogy a következő két államfőválasztáson miért nem sikerült ezt megismételni. Mindenesetre az államfőválasztás sokkal perszonalizáltabb, mint egy EP-választás, így plauzibilisebb, hogy ez esetben valódi szimpátiaszavazatokkal állhattunk szemben, azonban az is lehetséges, hogy ez volt az első alkalom, amikor az RMDSZ tesztelte, hogy hány Kárpátokon túli szavazatot tud potenciálisan szerezni a hipotézisünkben vázolt módszerrel.

választások óta pedig az RMDSZ a magyar kormánypártok elkötelezett szövetségese lett. Bár az RMDSZ vezetői gyakran állítják ennek ellenkezőjét, a megbékélés ideológiai és politikai diskurzusbeli „korrekciókkal” is járt, az RMDSZ egyre inkább elkezdett elcsúszni egyfajta jobboldali populizmus felé, követve a Fidesz pályáját. Igaz ugyan, hogy míg a Fidesz néha valódi szélsőjobboldali pártként viselkedik, az RMDSZ még nem jutott el eddig. A 2024 nyári választási kampányban azonban újdonságként jelentek meg bizonyos Fidesztől „kölcsonzótt” diszkurzív elemek, nevezetesen az, hogy a korábban is megszokott erős identitáspolitikai töltet még hangsúlyosabbá vált, és – ami korábban nem számított egyértelműnek – kiemelt szerepet kaptak a különféle ellenségek, vagyis olyan negatív (vagy annak feltüntetett) szereplők lettek a kampány középpontjába állítva, amelyektől az RMDSZ – a Fidesz segítségével – majd „megvédi” a közösséget. Ez pontosan az a recept, amelyet Orbán Viktor lassan másfél évtizede sikeresen követ, bár a konkrét ellenség időközben sokszor változott (bár szinte senki sem került le végérvényesen a listáról, csak esetleg némileg háttérbe szorult): a bevándorlók, az LBMTQ közösség, Soros György, az EU vezetői (pl. Jean-Claude Juncker vagy Ursula von der Leyen), és így tovább. Az RMDSZ 2024 nyarán a tökéletes madárijesztőt az AUR román szélsőjobboldali pártban találta meg, kommunikációja a magyar közösség áldozattá válásának narratívájára és a „magyarellenesség” elleni védekezésre volt kihegyezve. Bizonyos kampányanyagokban (különösen néhány videóban) azonban eléggé elmosódtak a határok az AUR szimpatizánsai és a hétköznapi románok között, és azt is fontos megjegyezni, hogy ebben a periódusban az AUR nem a magyarellenesség érzelmeket állította választási kampánya középpontjába (bár, ahogyan megjegyeztük, ebben közrejátszott az is, hogy ezidőtájt éppen Orbán Viktorral próbáltak barátkozni – sikertelenül). Ha az AUR mégis „rendesen” elővette volna a magyarellenességet, akkor véleményünk szerint az etnikumközi kapcsolatok jóval nagyobb nyomásnak lettek volna kitéve, és az RMDSZ retorikája ugyan hitelesebbé, de egyben sokkal kockázatosabbá is válhatott volna.

Bár egyértelműen nem bizonyítható, hogy az RMDSZ kiemelkedő eredménye közvetlenül és kizárólag az újfajta, Fidesz-recept szerint felépített kampánydiskurzusnak volt köszönhető, nehéz másképp értelmezni a 2024 nyarán lezajlott választásokat, mint hogy az identitáskampány soha nem látott fordulatszámra pörgetése és egyértelmű ellenségek felmutatásával történő felturbóztatása igen hatékony volt a magyar választóközönség mobilizálásában, sőt, arra is alkalmasnak bizonyult, hogy felrázza a közösség inaktívabb, vagy akár az RMDSZ-től eltávolodott szegmenseit is. Ebből kifolyólag várható volt, hogy a jövőben is fennáll majd a csábítás, hogy a kampányok hangvétele hasonló legyen.

VII. Epilógus

A tanulmányunkban tárgyalt választások óta eltelt időszak – finoman fogalmazva is rendhagyó – eseményei külön tanulmányt igényelnének, részletesen nem áll módunkban ezekkel foglalkozni. Nem zárhatjuk le azonban szövegünket anélkül, hogy reflektálnánk néhány fontosabb fejleményre, illetve az RMDSZ itt bemutatott kampánystratégiájának potenciális jövőbeli implikációira.

Kezdetben úgy tűnt, hogy a 2024. novemberi-decemberi szuper-választási hónapra⁴⁵ az RMDSZ egy teljesen más stratégiával készül. A kampány egyrészt „vagány”, „belevaló” államfőjelöltként igyekezett megjeleníteni Kelemen Hunort, aki motorral járta Erdélyt, másrészt egy erős neoliberais tendenciákat tükröző államelenes üzenetre épített (az állam élősködik az állampolgáron, miközben majd’ semmit sem nyújt cserébe). Bár utóbbit problémásnak tekintjük, mivel egy neoliberais gazdaság- és társadalompolitika egyre kevésbé van összhangban az erdélyi magyarok romló társadalmi rétegződési helyzetével,⁴⁶ a kampány felütése legalább abból a szempontból megnyugtatónak tűnt, hogy az RMDSZ nem fogja ismét előhúzni az európai parlamenti választáson alkalmazott, ellenségképekre építő technikákat.

Azonban bármilyen stratégiát felülírhatnak előre nem látott, „fekete hattyú” jellegű események. És pontosan ez következett be Romániában 2024. november 24-én, amikor az elnökválasztás első fordulóját hatalmas meglepetésre a szélsőjobboldali, vaskárdista szimpátiáit véka alá nem rejtő Călin Georgescu nyerte. Az RMDSZ azonnal hangnemet váltott, a választás másnapján már előkerültek a nyárról jól ismert kampányanyagok, azzal a különbséggel, hogy George Simion AUR- és Diana Șoșoacă S.O.S.-elnökök mellé felkerült a plakátokra Georgescu is. A Georgescu-sokk után alig egy héttel, a nyárral szinte tizedesnyi pontossággal megegyező – tehát magas – részvétel mellett megrendezett parlamenti választáson az RMDSZ ismét nagyon jól szerepelt, a Képviselőház esetében mintegy hatezer, a Szenátus vonatkozásában pedig szinte 12 ezer szavazattal tovább javította szavazatszámát a júniusban elérthez képest.

Az államfőválasztás első fordulóját az alkotmánybíróság külföldi befolyásolásra hivatkozva érvénytelenítette, Georgescut pedig eltiltották az indulástól a 2025 májusában megismételt választáson. A szélsőséges guru „szellemiségét” George

⁴⁵ Három egymást követő hétvégén is szavazás zajlott Romániában, az elnökválasztás első fordulójára november 28-án került sor, egy hétre rá rendezték meg a parlamenti választásokat, december elsején, az elnökválasztás második fordulójára pedig december 8-án lett volna esedékes – ám azt végül a Georgescu kampánya körüli vélelmezett törvénysértésekre hivatkozva lefűjték, az első fordulót pedig érvénytelenítették. A megismételt elnökválasztást 2025. május 4-ére, illetve 19-ére tűzték ki.

⁴⁶ Erről lásd Kiss Tamás: *A Changing System of Ethnic Stratification: The Social Positions of Transylvanian Hungarians*. In: Kiss Tamás – Székely, Istvan Gergő – Toró, Tibor – Bárdi, Nándor – Horváth, István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 419–458.

Simion AUR-elnök próbálta meg továbbvinni, aki fölényesen (41 százalékkal) meg is nyerte az első fordulót. Az RMDSZ az első fordulóban a PSD-vel és PNL-vel közösen Crin Antonescu volt PNL-elnököt támogatta, üzenetének lényege pedig az volt, hogy „kizárólag” ő győzheti le a második fordulóban a magyarellenenes Simiont. Antonescu azonban nem jutott be a második fordulóba, helyette Nicușor Dan független jelöltre, Bukarest főpolgármesterére hárult a szélsőjobb megállításának feladata. Az RMDSZ természetesen egyből beállt Dan mögé, és igyekezett feledtetni azt, hogy korábban „csakis” Antonescu-t tekintette esélyesnek. Dan végül hatalmasat fordított, és megnyerte a választást. Ezzel az ország elkerülte a legrosszabb forgatókönyvet, Kelemen Hunor pedig büszkén jelenthette be, hogy 630 ezer magyar szavazott Danra.⁴⁷ Ezt a számot egyébként plauzibilisnek tartjuk, és nagyon közel áll ahhoz, amit e tanulmányban is becsültünk az erdélyi magyar szavazóbázis jelenlegi maximális mozgósíthatósági határaként.

Kétségtelen tehát, hogy az RMDSZ kampánystratégiája a parlamenti választáson és a megismételt elnökválasztáson is ismét bevált. A Szövetség minimálisan még erősödött is a parlamentben, és ezáltal fontos szerepet vállalhatott abban, hogy a román politikai *establishment* pártjai kormányt tudjanak alakítani 2024 végén, Dan – magyar szavazatokkal is elért – győzelmének köszönhetően pedig az elnökválasztás után is EU-barát koalíció fogja kormányozni az országot, amelynek továbbra is tagja marad az RMDSZ.

Az eseményeket tehát akár úgy is lehetne értelmezni, hogy az RMDSZ-nek szerencséje volt, mivel készen állt egy alternatív kampánystratégia, amelyhez vissza lehetett nyúlni az előállt *vis maior* helyzetekben. És ebben a logikában akár úgy tűnhet, hogy a cél mintegy szentesíti az eszközt, vagyis a megkérdőjelezhető kampánystílus végső soron hozzájárult a pozitív végkifejlethez, vagyis a szélsőjobbos veszély – legalábbis pillanatnyi – kikerüléséhez.

Bár magunk is megkönnyebbültünk, hogy nem Călin Georgescu vagy George Simion lett Románia államfője, úgy gondoljuk, hogy ez az érvelés nem állja meg teljesen a helyét, mivel az RMDSZ 2024 nyári kampányában még egyértelműen instrumentálisan nyúlt a magyarellenesség toposzához. A valós veszély véleményünk szerint ekkor (még) egyáltalán nem volt annyira jelentős, sőt, Georgescu berobbanását sem látta előre abszolút senki (sem a politikusok, sem az elemzők közül), még néhány nappal az érvénytelenített első forduló előtt sem. Később a helyzet valóban nagyon veszélyessé vált, és ezek a fejlemények mintegy arra predesztinálták az RMDSZ-t, hogy ismét a jól bevált kampányreceptet alkalmazza. De a stratégia első – nyári – alkalmazását problematikusnak tartjuk, és fenntartásaink vannak azzal kapcsolatban is, hogy meddig lehet ezt a fajta stratégiát folytatni.

⁴⁷ Kelemen Hunor: az erdélyi magyarok büszkék lehetnek a közösségi összefogásra. *Krónika*, 2025. május 19. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/kelemen-hunor-az-erdelyi-magyarok-buszkek-lehetnek-a-kozossegi-osszefogásra> (Letöltés ideje: 2025 június 5.)

Egyrészt azért kérdés ez, mert a 2024-es kampányokban látott, ellenségkép-zésre épülő diskurzusok túlpörgetése negatívan befolyásolhatja a magyar politikai cselekvőképességet. Az EU elleni hangulatkeltésnek a rövidtávú szavazatszerzésen túl semmi hasznát nem látjuk, a magyarellenesség túlzott mantrázása pedig kontra-produktív lehet a román pártokkal való viszony szempontjából, és extrém esetben akár a „magyar kérdés” romániai szekuritizációját is maga után vonhatja. A szélsőjobb megerősödésével ugyanis nem zárható ki az sem, hogy a román pártok „toleranciaküszöbje” csökkenhet, és a magyar kártya kijátszásában vélhetik felfedezni annak kulcsát, hogy visszahódítsanak szavazókat a nacionalista szélsőjobbtól.

De van ennél aggasztóbb vetülete is a dolognak. Szövegünk első változatában ezt úgy fogalmaztuk meg, hogy meddig folytathatja az RMDSZ a Fidesz stílusához és elvárásaihoz való alkalmazkodást anélkül, hogy bizonyos témákban közös platformra kerüljön a román szélsőjobbal? Aztán a 2025-ös választás két fordulója közötti események erre a kérdésre megadták a választ, legalábbis rövid távra. Orbán Viktor ugyanis a két forduló között – sokak meglepetésére – George Simion mellett foglalt állást. Véleményünk szerint Orbán elsiette ezt a kiállást, mivel az adott helyzetben az RMDSZ ebben semmiképp sem lehetett partner, hanem épp ellenkezőleg, arra kényszerült, hogy szembemenjen a Fidesszel és ezáltal – legalábbis rövid távon – eltávolodjon attól a lehetőségtől, hogy fideszes készítményre sodródjon közelebb a román szélsőjobbhoz. Természetesen ahhoz, hogy az RMDSZ vezetői ne kényszerüljenek rá mégis felkészülni lelkileg a közeledésre, kellett az is, hogy Simion elveszítse a választást.

A Fidesz álláspontja azonban szilárdnak tűnik. Az RMDSZ-nek a kampány hevében is csupán egy olyan nyilatkozatot sikerült elérnie a magyar kormányfőtől, miszerint az RMDSZ álláspontját tekinti mérvadónak a választás kapcsán, azonban korábbi kijelentéseit Orbán se nem vonta vissza, se nem árnyalta. Sőt, a Fidesz az ellen sem tiltakozott, hogy Simion Orbán fotójával díszített, magyar nyelvű szórólapokkal árasztotta el Erdélyt.

Az RMDSZ-nek tehát az akut problémát sikerült kezelnie (Orbán üzenete ellenére az erdélyi magyarok elsőprő többsége Danra szavazott), azonban hosszabb távon a Fidesz fordulata nagyon komoly kihívás elé állítja. Bár tanulmányunk egyik fő gondolata az, hogy semmiképp sem lenne kíváncsi, ha az RMDSZ beleragadna a magyarellenos veszély hangoztatására felépített diskurzusba (ami azért lehet kecsesítő, mert garantáltan működik), Orbán megnyilvánulása hirtelen megváltoztatta a helyzetet. Az RMDSZ nem csak morális, hanem elektorális megfontolások miatt sem követheti a Fideszt azon az úton, amelyen utóbbi elindult a Simion melletti kiállással. Most már azért sem engedheti el egykönnyen a magyarellenesség toposzát, mert egyrészt az közben tényleg valóssá vált, másrészt pedig, ha mégis megpróbálná elengedni, akkor gyakorlatilag ugyanarra az útra lépne, amelyre a Fidesz próbálná (maga után) rántani.

Véleményünk szerint ahhoz, hogy ebből a csapdahelyzetből kiszabaduljon, az RMDSZ-nek mindenképp újra kell értékelnie a Fideszhez való viszonyát, és ennek részeként azt is, hogy milyen üzenetekre építi kampányait a jövőben (de természetesen a kérdés nem redukálható erre, sőt, ez valójában csak egy másodlagos aspektusa a tágabb politikai stratégiának). Az egyetlen tényező, amely jelenleg kedvez az RMDSZ-nek az, hogy normális körülmények között 2028-ig nem lesznek választások Romániában, így van körülbelül három éve egy új politikai és kommunikációs stratégia felépítésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 1995.
- Dragoman, Dragos – Zamfira, Andreea: 2016 Romanian Regional Elections Report. *Regional and Federal Studies* 28(3): 2018. 395–408. <https://doi.org/10.1080/13597566.2018.1450245>
- Gera, Marton: “Here, the Hungarian People Will Decide How to Raise Our Children”: Populist Rhetoric and Social Categorization in Viktor Orbán’s anti-LGBTQ Campaign in Hungary. *New Perspectives* 31(2): 2023. 104–129.
- Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA: University of California Press, 1985
- Kiss, Tamás: A Changing System of Ethnic Stratification: The Social Positions of Transylvanian Hungarians. In: Kiss, Tamás – Székely, István Gergő – Toró, Tibor – Bárdi, Nándor – Horváth, István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 419–458.
- Kiss Tamás: Beyond the Ethnic Vote. Shifting Determinants of the Electoral Behavior of Transylvanian Hungarians. *Problems of Post-Communism* 66 (2): 2019. 133–149.
- Kiss Tamás: Minority Political Agency and Orbán’s Mono-pyramidal Rule: A Comparative Analysis of Effects of Hungarian Kin-state Policies in Romania and Ukraine after 2010. , Bucharest: New Europe College Yearbook – Ștefan Odobleja Program, 2021–2022.
- Kiss Tamás – Escobedo, Luis: *Epistemic Injustice in Romania’s Immigration Debate: The Weaponization of Collective Memory through Film Representation*. Manuscript, 2024.
- Kiss, Tamás – Barna, Gergő – Székely, István Gergő: Factors Affecting Turnout among Ethnic Minority Voters: The Case of Hungarians in Transylvania. *Intersections - East European Journal of Society and Politics*, 3(4): 2017. 87–119. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v3i4.392>
- Kiss, Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: Unequal Accommodation: An Institutional Analysis of Ethnic Claim-Making and Bargaining. In: Kiss

- Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (szerk.), *Unequal Accommodation of Minority Rights. Magyarok Erdélyben*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 71–166.
- Reif, Karlheinz – Schmitt, Hermann: Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis Of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 8 (1), 1980. 3–44. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>
- Székely István Gergő: *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia*. PhD Dissertation. Budapest: Central European University, 2014.
- Székely István Gergő: The 2020 County Elections in Romania: More Nationalization, Less Regionalization. *Regional & Federal Studies*, 33(4): 2022. 555–567. <https://doi.org/10.1080/13597566.2022.2152441>

BERETKA KATINKA*

A nemzeti kisebbségi tanácsok szerepe a szerbiai parlamenti választásokon: áldás vagy átok a választási etnobiznisz elleni harcban?*

The role of national minority councils in the Serbian parliamentary elections: a blessing or a curse?

ABSTRACT: Since the amendment of the Election Law in 2020, the national minority councils – the bodies of cultural autonomy of nationalities in Serbia – have been able to give their opinions on the electoral lists of national minorities running in the general elections, at the request of the Republic Electoral Commission. The paper seeks to answer the question of whether this expansion of the authorizations of national self-governments contributed to the success of the fight against ethnobusiness in the Serbian parliamentary elections, in light of relevant legislation, court and administrative practice.

KEYWORDS: Serbia, parliamentary elections, national minority council, ethnic parties, ethnobusiness

1. A témaválasztásról

A szerbiai nemzetiségi önkormányzatok, a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai nem ismeretlenek sem a szakirodalomban, sem a közéletben. A már több évtizedes jelenlétük óta a szerbiai jogrendszerben több tanulmány is foglalkozott a nemzeti

* A szerző rendkívüli egyetemi tanár az Union Egyetem Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Karán (Újvidék, Szerbia). E-mail: beretka.katinka@gmail.com. ORCID: 0000-0003-3875-8055.

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselői nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselő?” c. projekt keretében készült.

kisebbségek ezen autonómiaszerveinek működésével, jogállásbeli dilemmáival, a hatályos szabályozás kritikájával.¹ Először az egykori Jugoszláv Szövetségi Köztársaság kisebbségvédelmi törvényében (2002), majd a szövetségi állam átalakulása, felbomlása után a szerbiai alkotmányos rendben jelentek meg (2006) a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak érvényesítése eszközeként az Alkotmányban *explicit verbis* rögzített négy területen. Ezek a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelvhasználat.² Miután végül a jogalkotó, alkotmányos felhatalmazása alapján, külön törvényben rendezte a nemzeti kisebbségi tanácsok megválasztására, tevékenységére, finanszírozására, az állami szervekkel és egyéb hatóságokkal, szervezetekkel való kapcsolatára vonatkozó feltételeket (2009), a nemzeti kisebbségi tanácsok fokozatosan beépültek a szerbiai hatalommegosztás rendszerébe, amelyeken keresztül a kisebbségek bizonyos részvételi jogait gyakorolhatják. Bár a törvény alkotmányossági felülvizsgálatának eredménye nem feltétlenül járult hozzá a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak kiterjesztéséhez, így a nemzeti kisebbségi tanácsok státuszának megszilárdításához,³ kétségtelenül megmutatta a személyi autonómia fejlődésének további irányát Szerbiában. Nevezetesen, és többek között, az Alkotmánybíróság kimondta, hogy az Alkotmány pontról pontra, *numerus clausus* felsorolja, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek mely területeken gyakorolhatják a kollektív jogait a megválasztott nemzeti tanácsukon keresztül. Mint már ez előzőekben erről szó volt, ezek a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelvhasználat. Csakis ezek a területek jelentősek valamennyi nemzeti kisebbség identitásának megőrzése szempontjából. Ha a jogalkotó a társadalmi élet más szegmenseiben is jogosítványokat ismerne el a számukra, azzal megsértené az Alkotmány által biztosított kereteket.⁴ Ennek megfelelően a nemzeti tanácsok elsősorban és kizárólag a kulturális autonómia testületeként működnek, pontosabban működhetnének. Ezért is vitatható a nemzeti kisebbségi tanácsok bevonása az általános választási folyamatokba; ugyanis a választási törvény módosításával a 2020. évi parlamenti választásoktól kezdve a nemzeti tanácsok véleményezhetik az egyes nemzetiségi (értsd kisebbségi,

¹ Lásd, Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In: Malloy, Tove H. – Osipov, Alexander – Vizi, Balázs (eds): *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015, 69–91; Beretka Katinka: Fluid Borders of National-Cultural Autonomy: The Legal Status of National Minority Councils in Serbia. *Nationalities Papers*, 2020/2, 273–288; Đurić, Vladimir: *Komentar Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina*. Beograd: Savet Evrope, 2023; Dobos Balázs: *A személyi elvű kisebbségi autonómiák Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram, 2020. 103–106.

² Ustav Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Alkotmánya]. *Sl. glasnik RS*, br. 98/20 i 115/2021, 75. szakasz.

³ Korhecz Tamás: Nemzetiségi autonómia az Alkotmánybíróság szorításában. *Jog-Állam-Politika*, 2014/3. 30.

⁴ IUz-882/2010. számú, 2014. január 16-án kelt AB határozat. *Sl. glasnik RS*, br. 20/2014.

etnikai) választási listákat, ezzel segítve a Köztársasági Választási Bizottság munkáját az etnobiznisz elleni harcban. Erre elsősorban azért volt szükség, mert nem az adott nemzetiséghez kötődő személyek hol nyíltan, hol burkoltan, már évek óta visszaélnék a nemzeti kisebbségeknek, illetve képviselőiknek garantált kedvezményekkel: nemzetiségi listákat indítottak nélkülözve mindenféle kisebbségpolitikai célkitűzést vagy éppen etnikai pártot jegyeztettek be kizárólag az alacsonyabb regisztrációs díj miatt.

Bár az etnobiznisz kifejezés nem terjedt el a szerbiai közbeszédben, a gyakorlatban mindinkább visszaköszön, rámutatva azokra az esetekre, amikor deklaráltan/vélhetően nem az adott kisebbséghez tartozók tűnnek fel egy bizonyos helyzetben kisebbségi színekben. A jelen tanulmány kontextusában ez a jelenség az általános választásokra vonatkozik, azaz, amikor a nemzeti kisebbségeknek biztosított előnyösebb politikai részvételi jogok megszerzése és gyakorlása a cél.⁵ A jelen tanulmány azonban nem mélyül el azokban a további esetekben, amikor maguk a nemzetiséghez tartozó személyek az önérdék, a megszerezhető pozíciók, források miatt kezdenek kisebbségi politizálásba, bár az etnobiznisz ezen értelmezése is megjelenik Szerbiában, különös tekintettel a kedvezményes bejutási küszöb bevezetése miatt/óta elszaporodott etnikai pártokra.

Az elkövetkezőkben a címben feltett kérdésre keressük a választ: azaz a nemzetiségi önkormányzatok hatáskörének kiterjesztése hozzájárult-e a jogbiztonság növeléséhez, az említett visszaélések ki-/visszaszorításához a szerbiai választásokon. Az egykori és hatályos jogszabályok, a vonatkozó bírósági és egyéb hatósági joggyakorlat, valamint a választási eredmények elemzésével megállapítást nyert, hogy még egy korántsem lezárt ügyről van szó, és további korrekciós mechanizmusok bevezetésére van szükség az etnobiznisz felszámolásához (vagy legalább mérsékléséhez) a szerbiai parlamenti választásokon.

2. Rövid összefoglaló a szerbiai választási rendszerről

Szerbiában a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselethez való jogát az Alkotmány garantálja. Ennek értelmében a Népképviselőházban biztosítani kell a nemzeti kisebbségek egyenrangúságát és képviseletét, a törvénnyel összhangban.⁶ Ezzel szemben nincsenek garantált helyek, szószólók, külön választási listák vagy választókerületek a nemzeti kisebbségek részére. A választásokon a nemzeti kisebbségek, pontosabban az érdekeiket képviselő etnikai pártok a szerb (nemzeti) többséggel együtt mérettetik meg magukat, viszont kedvezőbb feltételek mellett. A választójog egyenlő, a nagykorú, cselekvőképes, szerbiai állampolgárok

⁵ Hungarian Helsinki Committee: *Report on the Situation of Minorities in Hungary*. September 1999, https://minelres.lv/reports/hungary/hungary_NGO.htm (Letöltés ideje: 2025. május 12.)

⁶ A Szerb Köztársaság Alkotmánya, 100. szakasz 2. bekezdése.

ugyanazon rendszerben szavaznak, valamennyien ugyanazokra a listákra, függetlenül attól, hogy a választópolgár nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja-e magát vagy sem, függetlenül attól, hogy az adott választási listát többségi (nemzeti) vagy etnikai párt állította-e vagy sem.⁷

A magyarországi szabályozással ellentétben, amely a régióban egyedi módon a nemzetiségek parlamenti képviselét az országos nemzetiségi önkormányzatok aktivitására építi,⁸ Szerbiában a nemzetiségi parlamenti képviselő lényegét az etnikai pártok adják, amelyek a Párttörvény értelmében egy adott nemzeti kisebbség érdekeinek képviselésével, jogainak védelmével és előmozdításával foglalkoznak.⁹ A törvény külön kihangsúlyozza, hogy az etnikai párt tevékenysége csak egy etnikai csoport érdekképviselésére irányulhat; azaz az általános kisebbségvédelmi eszményeket (például az esélyegyenlőséget és az egyenlő bánásmódot) zászlójukra tűző pártok nem feleltethetők meg az etnikai pártok szerbiai koncepciójának. Az Államigazgatási és Helyi Önkormányzati Minisztérium azonban érdemben nem vizsgálja egy párt céljait, és legfeljebb csak formai jellegű hiányosságok miatt utasíthatja vissza a bejegyzést.

Ha egy pártot etnikai pártként jegyezték be, akkor azt követően számíthat a választási törvények által biztosított kedvezményekre a listaállítási, majd később a mandátumelosztás során. Ez azonban nem ennyire kiszámítható a gyakorlatban, tekintettel arra, hogy 2020 után a választási törvénybe további kontrollmechanizmusokat építettek be, kiszűrendő a kizárólag a törvény kijátszásának szándékával bejegyzett etnikai pártokat.

A pártlistás arányos választási rendszerben a többségi (tehát nem etnikai) politikai pártoknak és/vagy koalícióiknak legalább tízezer hitelesített támogatói aláírással együtt kell benyújtaniuk a választási listát. Ez vonatkozik a többségi és az etnikai pártok koalíciójára, azaz közös listájára is. Az etnikai pártoknak és koalícióiknak azonban elegendő ennek felét, azaz ötezer támogatói aláírást összegyűjteniük. A választópolgárok, nemzeti hovatartozásuktól függetlenül támogathatnak többségi vagy nemzetiségi listát. A törvény egyedüli feltétele, hogy egy választópolgár csak egy listát támogathat. Hogy egy választási lista nemzetiségi lista-e vagy sem, azt a Köztársasági Választási Bizottság dönti el a listaállító kérelmére, miután megállapította, hogy a nemzetiségi választási lista benyújtásának a fő célja „a nemzeti kisebbségek érdekeinek képviselése és érvényesítése, valamint a nemzeti kisebbséghez tartozók jogainak védelme és előmozdítása a nemzetközi jogi

⁷ Zakon o izboru narodnih poslanika [Törvény a népképviselők választásáról]. *Sl. glasnik RS*, br. 14/2022, 5. szakasz.

⁸ Halász Iván: Representation of National and Ethnic Minorities in the Hungarian Parliament. *Studia Iuridica Lublinensia* 2022/5. 82.

⁹ Zakon o političkim strankama [Párttörvény]. *Sl. glasnik RS*, br. 36/2009 i 61/2015 – odluka US, 3. szakasz.

normáknak megfelelően”.¹⁰ Tehát nem a listaállító etnikai párt céljait vizsgálja, hanem az adott listáét. Az etnikai párt céljainak ellenőrzése, elméletileg, a minisztérium feladata lenne még a párt bejegyzésekor, viszont, ahogyan fent olvashattuk, a törvény erre nem ad közvetlen felhatalmazást a minisztériumnak. A Párttörvény módosításának utolsó, 2019. évi tervezetében sem szerepel ennek a kérdésnek a rendezése. Továbbá, a törvény nem követeli meg azt sem, hogy a nemzetiségi listán szereplő jelöltek az adott nemzetiséghez tartozzanak, bár a Köztársasági Választási Bizottság gyakorlata ettől nem egy esetben eltért.

Csak a Köztársasági Választási Bizottság által kihirdetett listákra (etnikai előjeltől függetlenül) szavazhatnak a választópolgárok. A mandátumelosztásban azok a listák vesznek részt, amelyek a leadott szavazatok legalább 3%-át megszerezték. A nemzetiségi választási listákra is ez vonatkozik. Azonban a 3%-ot nem elérő nemzetiségi listák is szerezhetnek mandátumot. Ez esetben ugyanis az ún. osztós módszert alkalmazva valamennyi bejutási küszöböt nem elérő (etnikai párt és/vagy koalíciók által indított) nemzetiségi lista hányadosát további 35%-kal kell növelni.¹¹ Ennek célja a nemzetiségi listákra vonatkozó természetes küszöb korrekciója volt az általános 5%-os bejutási küszöb 3%-ra való módosítását követően.¹²

2022-ig az etnikai pártoknak is legalább tízezer támogatói aláírást kellett összegyűjteniük,¹³ ami voltaképpen kizárta az alacsonyabb létszámú nemzeti kisebbségeket a választási versenyből. A multietnikus választási koalíciók pedig nem feltétlenül sikeresek Szerbiában.¹⁴ A többpártrendszer bevezetésétől egészen napjainkig a magyar, a bosnyák és az albán közösségnek van állandó parlamenti képvisellete, a többi kisebbség képvisellete azonban változó¹⁵ – függetlenül az Alkotmány egyébként egyértelmű rendelkezésétől, hogy valamennyi nemzeti kisebbség parlamenti képviselétét biztosítani kell. Amellett, hogy a nemzetközi monitoring szervek

¹⁰ Törvény a népképviselők választásáról, 2022, 137. szakasz 1. bekezdése.

¹¹ Törvény a népképviselők választásáról, 2022, 140. szakasz.

¹² A törvénymódosítás előtt a természetes vagy más néven nem intézményesített bejutási küszöb az etnikai pártok esetében az össz leadott szavazat 0,4%-a volt, vagyis átlagosan 15–16 000 szavazat. Ennyi szavazatot kellett elérni ahhoz, hogy a nemzetiségi lista részt vehessen a mandátumelosztásban. A természetes küszöb korrigálásával azonban már kb. 11 000 szavazat islegendő lesz.

¹³ Zakon o izboru narodnih poslanika [Törvény a népképviselők választásáról]. *Sl. glasnik RS*, br. 35/2000, 57/2003 – odluka US, 72/2003 – dr. zakon, 75/2003 – ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005 – dr. zakon, 85/2005 – dr. zakon, 28/2011 – odluka US, 36/2011, 104/2009 – dr. zakon, 12/2020 i 68/2020, 43. szakasz 1. bekezdése.

¹⁴ Megvizsgálva a nemzetiségek közös listáinak választási eredményeit az elmúlt évtizedekben, megállapítható, hogy a túl sok pártot tömörítő multietnikus koalíciók rendszerint nem szereznek mandátumot vagy legfeljebb egy-kettőt. Ez utóbbi esetben azonban elvárható (lenne), hogy az az egy nemzetiségi képviselő képviselje a koalíció összes többi, mandátumot nem szerző tagjának kisebbségi érdekeit is.

¹⁵ Beretka Katinka: Etnikai pártok a szerbiai Népképviselőházban. *Parlamenti Szemle*, 2024/1. 80. és 82.

jelentéseikben folyamatosan a választási rendszer inkluzív jellegének a bővítésére, azaz a kisebb közösségek sikeresebb becsatornázására hívják fel a figyelmet, szintén kiemelik a visszaélések folyamatos jelenlétét a rendszerben.¹⁶ Emiatt (is) a választási törvények módosításakor újabb és újabb korrekciós funkciókat vezettek be, elsősorban a listaállítási folyamatába, legutóbb a nemzeti kisebbségi tanácsok bevonásával.

3. A nemzeti kisebbségi tanácsok és a parlamenti választások

A választási törvény rögzíti, hogy a Köztársasági Választási Bizottság *kérheti* a nemzeti kisebbségi tanács véleményét arról, hogy egy adott választási lista tekinthető-e nemzetiségi listának vagy sem.¹⁷ A megfogalmazás értelmében a Köztársasági Választási Bizottság szabadon mérlegeli, mely esetekben kéri ki a véleményt. Az általános közigazgatási hatósági eljárás szabályai szerint „ha előírják, hogy egy hatósági döntést más szerv véleményével együtt kell meghozni, akkor a döntést a vélemény megszerzéséig nem lehet meghozni.”¹⁸ A választási törvény azonban opcionális lehetőségként tekint a nemzeti tanács véleményére: ahogyan a Köztársasági Választási Bizottság kívánja. Egyébként éppen a Bizottság szelektív gyakorlata miatt merült fel a diszkrimináció kérdése.¹⁹ Továbbá, a választási törvény nem rendelkezik arról sem, hogy a vélemény tartalmát tekintve kötelező-e. A közigazgatási jogi szakirodalom szerint viszont a válasz minden bizonnyal negatív lenne, tekintettel arra, hogy nem jóváhagyásról vagy beleegyezéséről van szó.²⁰

A 2020. évi törvénymódosításkor intenzív vita folyt a nemzeti kisebbségi tanácsok hatáskörének fenti módon történő kiterjesztéséről. Amellett, hogy

¹⁶ Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: *Third Opinion on Serbia*. ACFC/OP/III(2013)006, Strasbourg, 23 June 2014, para. 176, 178. *Fourth Opinion on Serbia*. ACFC/OP/IV(2019)001, Strasbourg, 6 June 2019, para. 118.

¹⁷ Törvény a népképviselők választásáról, 2022, 137. szakasz 3. bekezdése.

¹⁸ Zakon o opštem upravnom postupku [Törvény az általános közigazgatási eljárásról]. *Sl. glasnik RS*, br. 18/2016, 95/2018 – autentično tumačenje i 2/2023 – odluka US, 138. szakasz 3. bekezdése.

¹⁹ Lásd az 5. fejezetben az Orosz Párt és az Elég! Európai út nevű bunyevác nemzetiségi lista esetét.

²⁰ Lásd, Korhecz Tamás – Beretka Katinka: *Upravno pravo. Uvodna pitanja – Organizacija uprave – Delatnost uprave – Kontrola uprave*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, 2021. 171; Popović, Slavoljub: O složenim ili kompleksnim (zbirnim) pravnim aktima. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu* 1970/9. 30; Rajko, Alen: *Zajednička odluka u upravnoj stvari (složeni upravni akti)*, 2020, <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/zajednicka-odluka-u-upravnoj-stvari-slozeni-upravni-akti-42975> (Letöltés ideje: 2025. május 12.); Milkov, Dragan – S. Radošević, Ratko: Garanti akti u upravnom postupku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2022/1. 1–21.

a nemzetiségi önkormányzatok bevonása kulturális testületi jellegükből kifolyólag nem aratott osztatlan sikert, a vita kezdetén még nem kristályosodott ki az sem, hogy a nemzeti tanácsok véleménnyel vagy valamiféle igazolással járulnak majd hozzá az eljáráshoz. Továbbá, a 2020. évi változatban még úgy szerepelt, hogy a nemzeti kisebbségi tanácsok magát a listaállító etnikai pártot, illetve az etnikai pártok koalícióját véleményezhetik. A felszólalók azon vitatkoztak, hogy a nemzeti tanácsok nem rendelkeznek olyan eszközzel, amellyel egy etnikai párt hitelességét megítélhetnék – legfeljebb szubjektív kritériumok alapján fogalmazhatnak meg konkrét véleményüket;²¹ és nem jogosultak állami tanúsítványok és semmilyen más bizonyítvány kiállítására sem.²² Kérdésként merült fel, hogyan fogják meghatározni, hogy a véleménykérő párt valóban kiáll-e a kisebbségi jogokért, különösen, ha közvetlenül a választások előtt bejegyzett, de a gyakorlatban és a mindennapi életben még nem működő pártról van szó;²³ illetve ki adja majd meg azoknak az etnikai pártoknak az igazolást, hogy valóban a nemzeti kisebbségüket képviselik, amelyeknek nincs nemzeti tanácsa.²⁴ A képviselők nagy része nem vitatta a nemzetiségi listák szűrésének szükségességét, a módszerben azonban nem volt feltétlen egyetértés.²⁵ A választási törvény fenti módosítására végül a 250 képviselőből 158 szavazott, ketten tartózkodtak, 89-en nem vettek részt az ülésen, egy képviselő pedig nem szavazott.²⁶

A 12. parlamentet 2020. június 21-én választották meg, a COVID-19 miatt kihirdetett szükségállapot megszüntetése után. Bár a választási kampányt és az egyéb előkészületeket számos kritika érte, elsősorban a koronavírus elleni védekezést jellemző lezárások és korlátozások miatt,²⁷ az etnikai pártok a többpártrendszer 1990-es bevezetése óta a legjobb eredményüket érték el, 19 mandátummal.²⁸

²¹ Mihajlović, Miletić képviselő (Szerb Szocialista Párt) parlamenti felszólalása, 2020. február 6., 01 06-2/33–20. számú gyorsírási jegyzetek.

²² Olena Papuga képviselőasszony (Vajdasági Szociáldemokrata Liga) parlamenti felszólalása, 2020. február 6., 01 06-2/33–20. számú gyorsírási jegyzetek.

²³ Nataša Mihailović Vacić képviselőasszony (Szerb Szociáldemokrata Párt) parlamenti felszólalása, 2020. február 6., 01 06-2/33–20. számú gyorsírási jegyzetek.

²⁴ Vjerica Radeta képviselőasszony (Szerb Radikális Párt) parlamenti felszólalása, 2020. február 6., 01 06-2/33–20. számú gyorsírási jegyzetek.

²⁵ Lásd Pásztor Bálint képviselő (Vajdasági Magyar Szövetség) és Olena Papuga képviselőasszony (Vajdasági Szociáldemokrata Liga) parlamenti felszólalásait, 2020. február 6., 01 06-2/33–20. számú gyorsírási jegyzetek.

²⁶ 2020. február 8-ai parlamenti szavazás eredményei. <https://otvoreniparlament.rs/glasan-je/4236> (Letöltés ideje: 2025. február 5.)

²⁷ Klačar, Bojan: Okruženje u kojem se odvija kampanja. In: Klačar, Bojan (ed.): *OKO izbora 21: parlamentarni izbori 21. juna 2020. godine*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2020. 10–12.

²⁸ Čolović, Ivo: Parlamentarni izbori u Srbiji 2020. godine kroz brojeve. In: Klačar, Bojan (ed.): *OKO izbora 21: parlamentarni izbori 21. juna 2020. godine*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2020. 117.

A választási törvényt közvetlenül a választások előtt módosították, és a bejutási küszöböt 5%-ról 3%-ra csökkentették. A kormány ezzel az intézkedéssel elsősorban a Népképviselőház reprezentativitását kívánta növelni.²⁹ Mivel azonban az ellenzék a méltánytalan és egyenlőtlen választási feltételek, illetve körülmények miatt tudatosan a bojkott mellett döntött, a parlamentbe végül csak a pszeudo-ellenzéki pártok jutottak be. Ezért az államfő az eredmények kihirdetése után bejelentette, hogy előrehozott parlamenti választásokat tartanak majd az elnökválasztással egy időben. Erre 2022. április 3-án került sor, amikor valamennyire átrendeződött a politikai színtér, bár a kormányzó többség ugyanaz maradt.

A 2022-es választás már egy teljesen új választási törvény alapján zajlott le, amelyben a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselőjét külön fejezet szabályozta. Ez a törvény egyébként ma is hatályos. Ennek értelmében a nemzeti kisebbségi tanács már nem magát az etnikai pártot véleményezi, hanem a nemzetiségi választási listát. Habár ez az elsősorban technikai jellegű módosítás érdemben nem változtatott a gyakorlaton, alkotmányossági szempontból fontos lépésről van szó. Ugyanis az etnikai pártok részt vesznek a nemzeti tanácsi választásokon is, és az új törvényig ugyanezek a nemzeti tanácsok adtak véleményt a Köztársasági Választási Bizottságnak arról, hogy a nemzetiségi listaállítók tényleg etnikai pártok-e. „Nyilvánvaló volt, hogy az egyes nemzeti kisebbségeken belüli polarizált, sőt miniatűr, de szétterjedezett kisebbségi politikai színtér körülményei között egy ilyen megoldás további feszültségeket okozhat.”³⁰

A törvényben 2022-től kezdve még komolyabb hangsúlyt kapott a nemzeti kisebbségeknek garantált kedvezményes feltételekkel való visszaélés visszaszorítása. A Köztársasági Választási Bizottság leellenőrzi, hogy 1) a listaállító szervezet etnikai pártként bejegyzett párt-e; 2) mi a listaállítás célja; 3) van a jelöltek között köztudottan más, többségi (szerb) párt tagja; illetve 4) utal-e bármilyen más körülmény a kedvezményes feltételek kijátszásának a szándékára. Ez utóbbi rendelkezésre hivatkozva pedig a Köztársasági Választási Bizottság bizonyos esetekben azt is megvizsgálta, hogy a jelöltek milyen arányban iratkoztak fel az adott nemzeti kisebbség külön választói névjegyzékére.³¹ További dilemma esetén a nemzeti kisebbség tanács véleményét is kérte, viszont azt nem mindig fogadta

²⁹ Perišić, Nikola – Kaličanin, Boris: Lokalni izbori u Republici Srbiji 2016. i 2020. godine – Političke posledice smanjenja izbornog praga. *Srpska politička misao*, 2023/1. 192.

³⁰ Đurić, 2020. 41.

³¹ A nemzeti kisebbségi tanácsok tagjait közvetlenül választják meg az adott nemzeti kisebbség külön választói névjegyzékébe önkéntesen feliratkozott felnőtt szerbiai állampolgárok. Közvetlen választásra akkor kerül sor, ha a nemzeti tanácsi választások kiírása előtt 24 órával az adott közösséghez tartozó személyek legalább 40%-a feliratkozott a névjegyzékbe (a legutolsó népszámlálási adatok alapján). Ellenkező esetben közvetett választást tartanak az ún. elektori közgyűlésen keresztül. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina [Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól]. *Sl. glasnik RS*, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US, 55/2014 i 47/2018, 29. szakasz.

meg. A bizottság ugyanis úgy véli, hogy a nemzeti tanács véleménye elsősorban kiegészítő adalékként szolgál a nemzetiségi választási lista értékelésekor, és nem kötelező jellegű.³²

A törvényről alkotott közös véleményben a Velencei Bizottság és az EBESZ kihangsúlyozta, hogy eltekintve a listaállító (szubjektív) nyilatkozatától és a nemzeti kisebbségi tanács esetleges, szintén szubjektív véleményétől, nem világos, hogyan kellene bizonyítani a listaállítónak, hogy az adott lista valóban nemzetiségi-e. A listán szereplő jelöltek milyen eszközökkel igazolhatják, hogy ők tényleg az adott nemzetiség érdekeit tartják majd szem előtt a parlamenti munka során? A kisebbségi politikáról való ilyen formai nyilatkozat ugyanis lehet csak *pro forma*. Továbbá, szintén nem egyértelmű, hogy a jelölteknek az adott nemzeti kisebbséghez kell-e tartozniuk, vagy nemzeti hovatartozástól függetlenül állíthatnak nemzetiségi választási listát.³³ Itt újra megjegyeznénk, hogy a törvény egyértelmű e tekintetben, sem az etnikai pártalapítás, sem pedig a nemzetiségi listaállítás esetében nem követeli meg az adott nemzetiséghez tartozást.

A vélemény értelmében sokkal pontosabb és világosabb kritériumokat kell rögzíteni magában a törvényben, például, hogy a jelöltek önéletrajzi adatait, nemzetiségi szervezetekben való tagságát, a nemzeti kisebbségi tanácsok által szervezett eseményeken való aktív részvételét, stb. lehetne figyelembe venni.³⁴ Ugyanis „ha a nemzeti kisebbségi tanácsi választásokra való regisztráció pontos és objektív mércéje a jelölt nemzetiségi hovatartozásának, akkor ez a kritérium beépíthető a törvénybe, és valamennyi, nemzetiségi státuszt kérő választási listára is vonatkozhatna.”³⁵

Amint majd olvashatjuk a továbbiakban, a Köztársasági Választási Bizottság megfogadta a Velencei Bizottság és az EBESZ ajánlását, és amikor szükségesnek tartotta, a nemzeti kisebbségi külön választói névjegyzéken keresztül ellenőrizte a jelöltek nemzetiségi hovatartozását – a Közigazgatási Bíróság értelmezésében: törvénytelenül.

³² A Köztársasági Választási Bizottság, 2 013-298/20. számú, 2020. június 16-án kelt határozata.

³³ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) – OSCE Office for Democratic Institutions And Human Rights (OSCE/ODIHR): *Serbia Joint Opinion on the Constitutional and Legal Framework Governing the Functioning of Democratic Institutions, Electoral Law and Electoral Administration*, Strasbourg. 20 December 2022, Opinion No. 1071/2021, OSCE/ODIHR Opinion-No. ELE-SRB/449/2022, para 137.

³⁴ Venice Commission – OSCE/ODIHR, 2022, para. 138.

³⁵ Venice Commission – OSCE/ODIHR, 2022, para. 139.

4. Politikai és demográfiai kontextus

Szerbia esetében alapvető kérdés, hogy mely népcsoportoknak van joguk a kedvezményes feltételekhez a parlamenti választások során, különös tekintettel arra, hogy nincs egy hivatalos lista a nemzeti kisebbségként elismert közösségekről. A Kisebbségvédelmi Törvény definíciója pedig a lehető legszélesebb értelmezést és ez alapján a leginkluzívabb meghatározást teszi lehetővé.³⁶ Ami bizonyos, hogy legalább 23 nemzeti kisebbség biztosan él az országban, ugyanis máig 23 nemzeti kisebbség választott országos nemzetiségi önkormányzatot (nemzeti tanácsot).³⁷ Más részről, „a nemzeti kisebbségi státuszhoz nem szükséges, hogy a nemzeti kisebbség tagjai megválasszák nemzeti tanácsukat, hiszen más módon is kifejezhetik identitásukat”.³⁸ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a legtöbb nemzetiség már jóval azelőtt saját párttal jelent meg a választási versenyben, mintsem nemzeti tanácsot választott/választhatott volna. Természetesen a pártalapítás ténye még nem jelenti automatikusan a választásokon, különösen nem az országos választásokon való megmérettetést.³⁹ Az etnikai pártok elsősorban helyi szinten aktívak.⁴⁰

Etnikai pártot legalább ezer felnőtt állampolgár alapíthat Szerbiában,⁴¹ nemzeti hovatartozástól függetlenül. Habár logikusnak tűnhet, hogy a kisebb nemzeti közösségek, amelyek száma az utolsó népszámláláson alig érte el az ezret (askáli, cseh, egyiptomi) vagy ezer alatt volt (görög, lengyel), a törvényi követelmény nem teljesítése miatt vannak eleve kizárva az etnikai pártalapításból, az Alkotmánybíróság értelmezése teljesen mást mutat. Nevezetesen, a Párttörvény alkotmányossági felülvizsgálata során a bíróság kiemelte, hogy a számszerűen alacsonyabb lélekszámú nemzeti kisebbségek számára nem jelent akadályt a pártalapításhoz szükséges alapítói létszám összegyűjtése, mert bárki (aki szavazati joggal rendelkezik) lehet

³⁶ A törvényi definíció értelmében Szerbiában nemzeti kisebbségnek minősül az ország állampolgárainak minden olyan csoportja, amely létszámát tekintve kellően reprezentatív – bár számszerű kisebbséget képez; az ország területével hosszú távú és erős kapcsolatban áll; olyan jellemzőkkel rendelkezik, mint a nyelv, a kultúra, a nemzeti vagy etnikai hovatartozás, a származás vagy a vallás, és amelyek megkülönböztetik a többségi lakosságtól; és amelynek tagjai törekednek közös identitásuk fenntartására – ideértve a kultúrát, a hagyományt, a nyelvet vagy a vallást. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina [Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről]. *Sl. list SRJ*, br. 11/2002, *Sl. list SCG*, br. 1/2003 – Ustavna povelja i *Sl. glasnik RS*, br. 72/2009, 97/2013 i 47/2018, 2. szakasz 1. bekezdés.

³⁷ A Szerbiai Zsidó Hitközségek Szövetségének végrehajtó bizottsága a törvény értelmében gyakorolja a nemzeti kisebbségi tanácsok hatásköreit. Szerbiában elsősorban vallási, és nem nemzeti kisebbségi kategóriáról van szó.

³⁸ A Szerb Közigazgatási Bíróság 18 Uz 31/22. számú, 2022. március 21-én kelt ítélete.

³⁹ Korhecz Tamás: Parliamentary Representation of National Minorities in Serbia and Hungary. *Pravni zapisi*, 2022/2. 542.

⁴⁰ Ördög Tibor: Szerbia pártrendszerének változása, 1990–2014. In: Berényi János (szerk.): *Tudástérkép*. Újvidék: VMAT, 2014. 183.

⁴¹ Párttörvény, 9. szakasz.

1. táblázat

A szerbiai nemzeti kisebbségekre vonatkozó adatok összesítése (összeállította a szerző)

Nemzeti kisebbség	Nemzetiségi választói névjegyzék		Népszámlálási adatok		Etnikai pártok ¹	Listaállítás országos választáson
	2018 ²	2022 ³	2011 ⁴	2022 ⁵		
Albán	36 456	36 238	5 809	61 687	7	+
Askáli	2 708	2 823	997	1 307	0	–
Bolgár	18 201	16 573	18 543	12 918	4	–
Bosnyák	106 326	113 502	145 278	153 801	15	+
Bunyevác	7 849	7 324	16 706	11 104	3	+
Cseh	1 483	1 491	1 824	1 317	0	–
Egyiptomi	3 893	3 727	1 834	1 484	0	–
Gorán	–	közvetett v.	7 767	7 700	1	+
Görög	2 458	2 744	725	690	2	csak koalícióban
Horvát	közvetett v.	közvetett v.	57 900	39 107	2	+
Lengyel	345	317	741	615	0	–
Macedón	közvetett v.	közvetett v.	22 755	14 767	3	csak koalícióban
Magyar	129 471	116 406	253 899	184 442	6	+
Montenegrói	közvetett v.	közvetett v.	38 527	20 238	2	+
Német	2 562	2 329	4 064	2 573	0	–
Orosz	közvetett v.	3 093	3 247	10 486	8	+
Roma	66 570	65 426	147 604	131 936	7	+
Román	20 391	20 784	29 332	23 044	2	csak koalícióban
Ruszin	7 934	7 247	14 246	11 483	2	csak koalícióban
Szlovák	29 509	27 525	52 750	41 730	8	+
Szlovén	2 128	2 527	4 033	2 829	0	–
Ukrán	2 677	2 435	4 903	3 969	0	–
Vlach	26 584	23 341	35 330	21 013	4	+

¹ Államigazgatási és Önkormányzati Minisztérium: Politikai pártok nyilvántartása. <https://upit.rps.gov.rs/Home/GetPDFReport> (Letöltés ideje: 2025. január 23.)

² Izveštaji o ukupnim rezultatima izbora za članove nacionalnog saveta nacionalnih manjina [Jelentések a nemzeti kisebbségi tanácsok választási eredményeiről]. Sl. glasnik RS, br. 85/2018.

³ Izveštaji o ukupnim rezultatima izbora za članove nacionalnog saveta nacionalnih manjina [Jelentések a nemzeti kisebbségi tanácsok választási eredményeiről]. Sl. glasnik RS, br. 126/2022.

⁴ Republički zavod za statistiku: Saopštenje za javnost od 29. 11. 2022. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G201218001.pdf> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

⁵ Republički zavod za statistiku: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine — Nacionalna pripadnost — Podaci po opštinama i gradovima. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2023.

bármely etnikai párt alapítója, nemzetiségre való tekintet nélkül.⁴² Ezzel a döntéssel pedig maga a bíróság zárta le azt az elméleti vitát, hogy Szerbiában a nemzetiségi érdekeket csak az adott nemzetiséghez tartozó személyek védhetik-e vagy sem. Voltaképpen ez az értelmezés tette lehetővé, hogy a 132 regisztrált politikai pártból 76-ot, azaz közel 58%-ot etnikai pártként vegyenek nyilvántartásba – miközben országos szinten a nemzeti kisebbségek részaránya jóval kevesebb. A 2022. évi népszámlálás eredményei szerint a lakosság 80,6%-a vallotta magát szerb nemzetiiségűnek, a maradék 20% pedig megoszlik a más etnikai csoportba tartozók, a nem nyilatkozók vagy a regionális kötődést megjelölők között.⁴³

A jelenleg hatályban lévő Párttörvény (2009) előtt az etnikai pártok alapításához ugyanannyi alapítóra volt szükség, mint a többségi (szerb) pártok esetében, mindösszesen százra.⁴⁴ Ebben az időben ugyanis még a törvény nem tett különbséget párt és párt között. Érdekes azonban, hogy az etnikai pártok száma mégis az alapítói szám megnövelése, azaz 2009 után emelkedett meg exponenciálisan.⁴⁵ Ennek elsőszámú oka pedig minden bizonnyal az etnikai pártok részére a parlamenti választásokon bevezetett kedvezményes listaállításban és mandátumszerzésben keresendő a 2007. évi parlamenti választásoktól kezdve.⁴⁶

A jövőre nézve még érdekességeket tartogathat a jugoszláv és a muzulmán közösség helyzete, ugyanis a 2022. évi népszámláláson több mint huszonhétzren a jugoszláv, több mint tizenháromezren pedig a muzulmán nemzeti hovatartozást jelölték meg. Ez utóbbi esetben külön kell kezelni az iszlám vallási hovatartozást, amelyet közel huszonnyolcezren választottak. Tehát szemmel láthatóan van egy etnikai és egy vallási dimenzió is, amely alapján a muzulmán közösség akár kérelmezhetné is saját etnikai párt bejegyzését vagy nemzeti tanácsa megválasztását. A jugoszláv közösség esetében azonban kérdéses, hogy az egykori jugoszláv testvériség-egység hagyományainak ápolása milyen mértékben feleltethető meg nemzeti kisebbségi kultúrának.⁴⁷

⁴² IUz-479/2014. számú, 2015. április 8-án kelt AB határozat. *Sl. glasnik RS*, br. 61/2015.

⁴³ Republički zavod za statistiku, 2023.

⁴⁴ Zakon o političkim organizacijama [Törvény a politikai szervezetekről]. *Sl. glasnik RS*, br. 37/90 i *Sl. glasnik RS*, br. 30/92 – dr. zakon, 53/93, 67/93, 48/94 i 101/2005 – dr. zakon, 5. szakasz 1. bekezdés.

⁴⁵ 2009-től kezdve etnikai pártot ezer szerbiai állampolgár alapíthat, többségi (szerb) pártot pedig tízezer fő.

⁴⁶ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika [Törvény a népképviselők választásáról szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről]. *Sl. glasnik RS*, br. 18/2004, 13. szakasz.

⁴⁷ Đurić, Vladimir: *Pravni aspekti prikupljanja, upotrebe i značaja statističkih podataka o nacionalnoj, jezičkoj i verskoj pripadnosti stanovništva*. Beograd: Republički zavod za statistiku – Institut za uporedno pravo, 2014.

5. Választási etnobiznisz Szerbiában

A nemzeti kisebbségi tanácsok véleményezési jogkörének bevezetését több múltbeli visszaélés indokolta. Az egyik volt a pszeudo-vlach párt esete. A Felkínált opciók közül az egyik sem (Nijedan od ponuđenih odgovora) nevű, eredetileg szerb (azaz nem etnikai) pártot a jelenleg is érvényes Párttörvény hatályba lépése után törölték a pártnyilvántartásból, mert a szervezet nem volt hajlandó az előírányozott, nem kevés összeget kifizetni az újregisztrációra. Ehelyett a vlach nemzeti kisebbség pártjaként vették nyilvántartásba, hogy a 2012. évi parlamenti választásokon kihasználhassa az etnikai pártok által indított listákra vonatkozó természetes bejutási küszöböt.⁴⁸ A 2012-ben mandátumot szerző pártelnök, Nikola Tulimirović ugyanis bevallotta szerb nemzetiségű, és a párt választási programjában sem szerepeltek a vlach közösségre vonatkozó tervek. Amikor a parlamentben a Pristinai Ideiglenes Intézményekkel folytatott politikai és technikai párbeszéd menetéről szóló jelentésről vitatkoztak, a jelentéstevő kormány nevében felszólaló Ivica Dačić külön ki is emelte, hogy itt lenne az ideje a képviselő aktívabb részvételének a szerbiai vlachok helyzetét illetően, tekintettel arra, hogy ez az európai integráció szempontjából is fontos kérdés:⁴⁹ „Önt, Tulimirović úr, mint vlachot választották meg, bár nem tudom, hogy vlach származású-e ... nem tudom, mit tett a vlachok érdekeiért, akiknek a parlamenti képviselője. Vagy adja vissza a mandátumát, mivel nemzetiségi listaként és etnikai pártként, a vlachok pártjaként bejelentkezve választották meg!”⁵⁰

A képviselő, kétség kívül, egyszer sem foglalkozott a vlachokat vagy akár más kisebbséget érintő kérdésekkel a parlamenti felszólalásaiban, viszont az is biztos, hogy nem vlachként választották meg, hanem mint a vlach közösség képviselőjét. A nemzetiségi választási listán szereplő jelöltek nemzetiségi–kisebbségi hovatarozása sem akkor, sem ma nem volt törvényi követelmény – bár az utóbbi időben a Köztársasági Választási Bizottság egyre inkább elkezdte ezt saját kezdeményezésére vizsgálni. A lényeg, hogy a jelölt olyan mértékben élvezze egy etnikai párt

⁴⁸ A Felkínált opciók közül az egyik sem párt archivált honlapja. <https://web.archive.org/web/20110116184339/http://nopo.org.rs/o-nama/> (Letöltés ideje: 2025. január. 23.)

⁴⁹ Ivica Dačić akkori kormányfő a román Szenátus egyöntetű határozatára utalt, amely értelmében Románia az EK és Szerbia közötti Stabilizációs és társulási megállapodás ratifikálását akkor támogatja, ha a szerb hatalom tiszteletben tartja a Timok folyó völgyében élő románok jogait. Itt érdemes megjegyezni, hogy Szerbia a román és a vlach közösségeket két különálló nemzeti kisebbséggként kezeli. A Timok folyó völgyében élő románok alatt elsősorban a vlach közösség értendő. Novaković, Igor – Đurđević, Nenad: *Srpsko-rumunski odnosi i status vlaške nacionalne manjine u Srbiji. Studija praktične politike*. Beograd: ISAC fond – Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, 2015. 36.

⁵⁰ Ivica Dačić akkori kormányfő felszólalása a parlamentben 2013. április 26-án, gyorsírással jegyzet, <https://otvoreniparlament.rs/transkript/7031?page=23#govor-1014348> (Letöltés ideje: 2025. május 12.)

támogatását, hogy az a saját (nemzetiségi) listáján indítsa. Etikai szempontból tehát nem is az volt a kérdéses, hogy nem vlachok alapították a pártot, vagy hogy a listán nem szerepeltek magukat vlachnak vallók, hanem hogy mindezt milyen szándékkal és céllal tették.⁵¹

A választási etnobiznisz másik, kevésbé hangos példája a pszeudo-magyar Republikánus Párt (Republikanska stranka), amely először és utoljára a 2016. évi parlamenti választásokon indult nemzetiségi listával, sikertelenül. A listavezető Nikola Sandulović szintén ismert közéleti figura, aki a merényletben elhunyt Zoran Đinđić egykori miniszterelnök testőrségének volt a tagja. A magyar etnikai pártként bejegyzett Republikánus Párt sosem foglalkozott magyar jellegű kérdésekkel, nincsenek magyarok a vezetőségében, politikai programjában gazdasági, szociális ügyekre, Szerbia és Koszovó viszonyára fókuszál.⁵² Habár az esélykiegyenlítési intézkedésekkel való visszaélés iskolapéldájának tekinthető, amely még deklarátívan sem áll ki a magyar vagy akármelyik másik nemzeti kisebbség helyzetének a javítása mellett,⁵³ mégis vannak, akik úgy vélik, ilyen esetben is „mindenkinek joga van saját döntése mentén etnikailag meghatározni magát, és ezt az etnikai hovatartozást megváltoztatni; ez egy emberi jog, amit senki sem vehet el.”⁵⁴

Szintén a 2016. évi előrehozott parlamenti választásokon indult, és egyben egy parlamenti mandátumot szerzett a szlovák Zöld Párt (Zelena stranka), amely nevéből is kifolyólag elsősorban környezetvédelemmel és a fenntartható gazdasággal foglalkozik. A fenti példákhoz hasonlóan ebben az esetben sem volt titok a pártalapítás, illetve listaállítás valódi szándéka. A pártelnök Goran Čabradi szavai szerint „ezt a pártot azzal a céllal jegyezték be, hogy hiteles politikát kínáljon a szerb politikai színtéren, és tudjuk, hogy ma sajnos valódi vagyoni szükség egy párt bejegyzéséhez.”⁵⁵ Továbbá, a képviselői mandátumot szerző Čabradi egyetlen felszólalásában sem foglalkozott a szlovák közösség helyzetével. Ezt képviselőtársai fel is rótták neki: „annyira szlovák etnikai pártról volt szó, hogy a szóban forgó úriember [Goran Čabradi – a szerz. megj.] meg sem jelent itt a Népképviselőházban,

⁵¹ Lončar, Jelena: Učešće političkih stranaka i koalicija nacionalnih manjina na izborima 2012. u Srbiji. In: Orlović, Slavica (ed.): *Izbori i formiranje Vlade u Srbiji 2012*. Beograd: Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, 2012. 129.

⁵² Spalović, Dejan: Republikanci „zaštitnici” Mađara. *Politika*, 22. februar 2015., <https://www.politika.rs/sr/clanak/319766/Republikanci-zastitnici-Madara> (Letöltés ideje: 2025. január 23.)

⁵³ A pártelnök úgy nyilatkozott, hogy célja egy olyan társadalom megteremtése, ahol mindenki egyenrangú, ami olvasatában a szerb állampolgárok nemzetiségi alapú negatív és egyben pozitív diszkriminációjának az eltörlését jelenti. Đurđević, Nenad (ed.): *Politička participacija nacionalnih manjina: Izbori 2016. Policy Paper*, 2/2016. Beograd: Forum za etničke odnose, 2016. 27.

⁵⁴ Spalović, 2015.

⁵⁵ Čerin, Sandra: Zelena stranka – otkud Slovaci u Užicu. *Sputnik Srbija*, 02. maj 2016. <https://sputnikportal.rs/20160502/Zelena-stranka-otkud-Slovaci-u-Uzicu-1105344060.html> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

amikor a szlovák parlament elnöke meglátogatott minket”⁵⁶; „ha valóban a szlovákok, a szlovák nemzeti kisebbség képviselője lenne, minden bizonnyal szívesen látná hazája parlamentjének elnökét.”⁵⁷

Közös a három fenti példában, hogy ezeket az áletnikai pártokat semleges név alatt jegyezték be, amely bár nem törvényellenes, mégis feltűnő. Hiszen ilyen módon nem feltétlenül az adott nemzeti kisebbségi szavazók számára kívánnak vonzók lenni, hanem általában a teljes szavazóbázisnak kínálnak fel hamis alternatívát.⁵⁸ A Párttörvény 2019. évi módosító javaslatának tervezetében éppen a félreértések tisztázása érdekében indítványozták, hogy az etnikai párt elnevezésében kötelezően szerepelnie kell(ene) annak a kisebbségnek a nevének, amely érdekeit az etnikai párt védeni/képviselni kívánja. A tervezet azonban a mai napig nem került parlamenti eljárásba.

Változások a 2020. évi parlamenti választásoktól kezdve

A 2020. évi parlamenti választásoktól kezdve alkalmazzák a Köztársasági Választási Bizottság kibővített kontrollmechanizmusait, amely azonban nem feltétlenül járt el következetesen valamennyi gyanús esetben.

Az Orosz Párt (Ruska Stranka) 2014 óta folyamatosan megméretteti magát a parlamenti választásokon, de csak 2023-ban szerzett mandátumot.⁵⁹ Érdekessége, hogy oroszbarát pártként definiálja magát, amelynek elsődleges célja az Oroszországgal való gazdasági és katonai szövetség fenntartása, a migránsok ellenőrzés nélküli beáramlásának megállítása, az azonos neműek házasságának megtiltása és a homoszexualitás reklámozásának megakadályozása. A Szerbiában élő orosz nemzeti kisebbség jogainak ápolása csak másodlagos jelentőségű.⁶⁰ A párt niši részlegének elnöke mégis úgy nyilatkozott, hogy a pártot a programja, valamint néhány orosz tagja teszi orosz etnikai párttá,⁶¹ függetlenül attól, hogy ő maga egyébként szerb nemzetiségűnek vallja magát. Hasonlóan, a 2023. évi, valjevói helyhatósági

⁵⁶ Aleksandar Martinović képviselő (Szerb Haladó Párt) parlamenti felszólalása, 2020. február 6., 01 06-2/33-20. számú gyorsírási jegyzetek.

⁵⁷ Marijan Rističević képviselő (Népi Parasztpárt) parlamenti felszólalása, 2019. november 26., 01 06-2/286-19. számú gyorsírási jegyzetek.

⁵⁸ Orlovic, Slobodan: Izborne nelogicnosti i manjinske stranke. *Politika*, 29. maj 2016., <https://www.politika.rs/sr/clanak/355977/Izborne-nelogicnosti-i-manjinske-stranke> (Letöltés ideje: 2025. január 23.)

⁵⁹ Habár 2022-ben előrehozott parlamenti választásokat tartottak Szerbiában, a környezetvédelmi tüntetések és az ellenzék hatására alig egy év múlva, 2023. december 17-én újabb választásokra került sor.

⁶⁰ Trklja, Milica: Ruska stranka ulazi u Skupštinu Srbije – šta će im biti prvi cilj. *Sputnik Srbija*, 19. decembar 2023. <https://lat.sputnikportal.rs/20231218/ruska-stranka-ulazi-u-skustinu-srbije--sta-ce-im-biti-prvi-cilj-1165244227.html> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

⁶¹ Georgievski, Jovana: Lokalni izbori 2024: Šta je Ruska stranka u Srbiji i koga predstavlja. *BBC News na srpskom*, 5. jun 2024., <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-69089769> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

választáson mandátumot szerző jelölt az Orosz Párt által állított Ökológia, Zöld Valjevo – életstílus elnevezésű listáról (Ekologija, zeleno Valjevo – stil života) bejelentette, hogy ő szerb, de sok orosz barátja van.⁶²

A 2020. évi választásokon az Orosz Nemzeti Tanács pozitív véleménye ellenére a Köztársasági Választási Bizottság elutasította az Orosz Párt kérelmét, hogy nemzetiségi listát állíthasson.⁶³ Bár az Orosz Párt keresetének a Közigazgatási Bíróság végül helyt adott,⁶⁴ időhiány miatt a párt nem igazán tudott kampányolni. A 2022. évi előrehozott választás alkalmával a Köztársasági Választási Bizottság, többek között, azért utasította el az Orosz Párt által indított nemzetiségi listát, mert a jelöltek legalább kétharmada nem iratkozott fel az orosz kisebbség külön választói névjegyzékébe. Igaz, a bizottság a döntés indokolásában elismerte, hogy maga a párt a Szerbiában élő orosz közösség hiteles képviselője, ám azt már vitatta, hogy az általa indított lista tényleg az orosz kisebbség hiteles listája lenne-e – hiszen a jelöltek legalább kétharmada magát nem tartja oroszoknak.⁶⁵ A Közigazgatási Bíróság nem foglalt állást ebben a kérdésben, hanem formai okokra hivatkozva utasította el a fellebbezést: még ha a listát nemzetiségi listaként is ismernék el, a párt akkor sem gyűjtötte össze a nemzetiségi listákra előírt minimális 5000 támogató aláírást.⁶⁶

A 2023. évi választásokon a Köztársasági Választási Bizottság már nem kérte (újra) az Orosz Nemzeti Tanács véleményét, mert a Közigazgatási Bizottság előző, 2020-as és 2022-es vonatkozó ítéleteiben már megállapította, hogy ez a választási lista nemzetiségi listának minősül az Orosz Nemzeti Tanács véleménye szerint.⁶⁷ Ez az indokolás azonban teljesen félreértelmezi a nemzeti tanácsok szerepét, amelyek nem az etnikai pártot, hanem a nemzetiségi listát véleményezik. Ez pedig választásonként változik, tekintettel arra, hogy maguk a jelöltek is változnak a listán. Ahogyan említettük, az Orosz Párt jelöltje végül 2023-ban parlamenti mandátumot szerzett – kedvezményes feltételek mellett.

Az Orosz Kisebbségi Szövetség (Ruski manjinski savez) elnevezésű közös nemzetiségi listát két orosz párt és egy görög polgári csoportosulás indította 2022-ben. Ebben az esetben a Köztársasági Választási Bizottság nem kérte ki sem az

⁶² Minić, Zlatko: Šta da radiš u Srbiji kad si Rus. *Peščanik*, 06. avgust 2024. <https://pescanik.net/sta-da-radis-u-srbiji-kad-si-rus/> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

⁶³ A Köztársasági Választási Bizottság 013-298/20. számú, 2020. június 10-ei határozata.

⁶⁴ Az ítéletben az olvasható, hogy a Köztársasági Választási Bizottság egyetlen tagja sem támogatta az Orosz Párt nemzetiségi listaállítását, a Közigazgatási Bíróság szerint azonban meg kellett volna azt is indokolni a bizottság döntésében, hogy milyen tényállás vagy egyéb állapot vezetett ehhez a kimenetelhez. A Szerb Közigazgatási Bíróság III-11 Už. 95/20. számú, 2020. június 14-én kelt ítélete.

⁶⁵ A Köztársasági Választási Bizottság 02 013-688/22. számú, 2022. március 18-án kelt határozata.

⁶⁶ A Szerb Közigazgatási Bíróság III-1 Už 29/22. számú, 2022. március 20-án kelt ítélete.

⁶⁷ CRTA (n.a.): *Izbori 2023. Završni izveštaj*. Beograd: CRTA, 2024. 30. https://crt.rs/wp-content/uploads/2024/02/CRTA_Završni-izborni-izvestaj-2023.pdf (Letöltés ideje: 2025. február 6.)

Orosz, sem a Görög Nemzeti Tanács véleményét; ehelyett megállapította, hogy a 32 jelölt közül csak hatan szerepelnek valamelyik kisebbségi választói névjegyzékben, ezért „a lista benyújtásának nem célja az orosz és görög nemzeti kisebbségek érdekeinek és jogainak képviselete.”⁶⁸ A Köztársasági Választási Bizottság értelmezése szerint ugyanis azoknak, akik a nemzetiségi érdekeket kívánják képviselni, olyan formális tevékenységbe is be kell kapcsolódniuk, amely éppen a nemzeti kisebbségek védelmére, illetve helyzetünk javítására irányul. Ez pedig a Szerb Köztársaságban formálisan a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsaiban, közvetve pedig a nemzeti kisebbségek külön választói névjegyzékébe való feliratkozás révén testesül meg.⁶⁹

A Közigazgatási Bíróság azonban nem fogadta el azt az érvelést, hogy egy lista nemzetiségi jellegét a jelöltek etnikai/nemzeti hovatartozása alapján határozzák meg, és amely teljesen elhanyagolja azt a tényt, hogy a listát regisztrált etnikai párt indította, amely alapszabályában és programjában is az adott nemzeti kisebbség érdekvédelmét és -érvényesítését tűzte zászlajára. A bíróság szerint ugyanis „a listát nem lehet a listaállítótól elválasztva szemlélni.”⁷⁰ Az Orosz Kisebbségi Szövetség végül nem szerzett mandátumot.

A harmadik eset az Elég! Európai út nevű (Dosta! Evropski put) bunyevác nemzetiségi lista esete 2023-ban, amelyet a Köztársasági Választási Bizottság egyrészt a Bunyevác Nemzeti Tanács negatív véleménye alapján utasított el, másrészt pedig azért, mert a listán köztudottan más (nem bunyevác) pártok tagjait is jelölték. Az Orosz Párt kihirdetett listáján is szerepeltek köztudottan többségi pártok tagjai, akár csak az Elég! Európai út nevű listán. A Köztársasági Választási Bizottság ezzel mégsem foglalkozott behatóbban. Továbbá az Orosz Nemzeti Tanácsot sem kérte, hogy véleményezze azt. Emiatt viszont felmerült a diszkrimináció lehetősége politikai hovatartozás alapján a bunyevác listával szemben. Tekintettel arra, hogy a bizottság elállt az eddigi ellenőrzési módszereitől, illetve a két listát teljesen más módon kezelte, jogosan merült fel, hogy az Elég! Európai út nevű listát esetleg egyenlőtlen helyzetbe hozta.⁷¹ Erre az EBESZ választási megfigyelői jelentése is rámutatott.⁷² A bizottság végül formai okokra hivatkozva utasította vissza a kifogást, majd végül a lista kihirdetését is.

Az Elég! Európai út nemzetiségi listát két régóta bejegyzett bunyevác etnikai párt: a Bácskai Bunyevácok Szövetsége (Savez bačkih Bunjevaca) és a Szerbiai

⁶⁸ Pajvančić, Marijana: Pregled postupanja Upravnog suda u rešavanju izbornih sporova: parlamentarni i predsednički izbori. In: Mandić, Sofija (ed.): *Izbori 2022. godine pred Upravnim sudom – pregled postupanja i odluka*. Beograd: Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS), 2022. 27.

⁶⁹ A Szerb Közigazgatási Bíróság 18 UŽ 31/22. számú, 2022. március 21-én kelt ítélete.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ CRTA, 2024, 31.

⁷² OEBS – ODIHR: *Republic of Serbia Early Parliamentary Elections 17 December 2023. ODIHR Election Observation Mission Final Report*. Warsaw, 28 February 2024. 22.

Bunyevác Párt (Bunjevačka stranka Srbije) koalíciója nyújtotta be. Érdekesség, hogy e két párt volt az is, amelyek a választások előtt nem egész két hónappal nyilvánosan megvádolták a Bunyevác Nemzeti Tanács elnökszönyvét a bunyevác közösség szándékos megosztásáért, miután a Bunyevác Nemzeti Tanács elektronikus ülésén kizárt nyolc bunyevác egyesületet – köztük a Bácskai Bunyevácok Szövetségének elnöke által vezetett Újvidéki Bunyevác Művelődési Központot – a nemzeti tanács támogatási rendszeréből.⁷³ Ugyanez a koalíció egyébként a fővárosi önkormányzati választásokon is indulni szándékozott nemzetiségi listával, viszont azt a Belgrádi Választási Bizottság elutasította. Amellett, hogy a bizottság a helyhatósági választásokról szóló törvény alapján kérte a Bunyevác Nemzeti Tanács véleményét – amely ezúttal is negatív volt –, a Köztársasági Választási Bizottság gyakorlatát követve leellenőrizte, hogy a jelöltek közül hányan iratkoztak fel a bunyevác külön választói névjegyzékre. A névjegyzéket gondozó Önkormányzati Minisztérium tájékoztatása szerint senki.⁷⁴ A listavezető Zoran Ilić szerint azonban csak eliminálni akarták őket a választási versenyből: „Az Elég! Európai út koalíció a bunyevác nemzeti kisebbség két bejegyzett pártjából áll, amelynek képviselőit évek óta jól ismeri a közvélemény. Megállapodtunk a közös értékekben és programokban, és integritásunkkal vállaltuk, hogy harcolunk a bunyevác nemzeti kisebbség jogaiért.”⁷⁵ Az utolsó népszámlálási adatok szerint egyébként a főváros közel 1,7 millió lakosából 119-en vallották magukat bunyevácnak.⁷⁶

6. Következtetések

A jogalkotó minden jószándéka ellenére a nemzeti tanácsok bevonása a választási etnobiznisz elleni harcba nem feltétlenül hozta meg a várt sikert, különösen figyelemmel arra a tényre, hogy a Köztársasági Választási Bizottság továbbra is szabadon mérlegeli, még a gyanús esetekben is, hogy mikor kéri ki a nemzeti tanács véleményét, illetve megfogadja-e azt. Így 2023-ban három nemzetiségi lista kihirdetésekor három különböző módon lépett fel. Ez pedig komolyan felvetette

⁷³ Magločistač: Savez bačkih Bunjevaca i Bunjevačka stranka Srbije optužuju Suzanu Kujundžić Ostojić za raskol u bunjevačkoj zajednici. *Magločistač*, 13. oktobar 2023. <https://www.maglocistac.rs/subotica/savez-backih-bunjevaca-i-bunjevacka-stranka-srbije-optuzuju-suzanu-kujundzic-ostojic-za-raskol-u-bunjevackoj-zajednici> (Letöltés ideje: 2025. február 5.)

⁷⁴ Komatina, Slađana: Izazovi izborne administracije – organi za sprovođenje izbora u ciklusima 2023–2024. In: Klačar, Bojan (ed.): *Oko izbora 24*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2024. 30.

⁷⁵ Direktno.rs: DOSTA! EVROPSKI PUT: Opravdano sumnjamo da je neko podmetnuo sporne potpise našoj listi. *Direktno.rs*, 29. novembar 2023. <https://direktno.rs/politika/500882/dosta-evropski-put-sporni-potpisi-podmetanje.html> (Letöltés ideje: 2025. február 5.)

⁷⁶ Republički zavod za statistiku, 2023.

a jogbiztonság és a törvény előtti egyenlőség elvének megsértését az általános választási folyamatokban.

Már a választási törvény 2020. évi módosításának parlamenti vitájában is számos kérdés merült fel a nemzeti tanácsok státuszából kifolyólag, amelyekre végül, megfelelő végrehajtási aktusok és egyéb szabályozás hiányában az egyes esetek egyedi döntéshozatala alakította a gyakorlatot. A választások azonban kétségtelenül nem egy olyan terep, ahol bárminemű kísérletezés kívánatos volna. A szabályozás hiányosságaira pedig a nemzetközi megfigyelők is felhívták a figyelmet.

Más részről, a nemzeti tanácsokról szóló törvény alkotmányossági felülvizsgálatát, illetve a módosításait követően erősen vitatható, hogy 1) Szerbiában egy nemzetiségi önkormányzat együttműködhet-e egyáltalán a Köztársasági Választási Bizottsággal a nemzeti tanácsi választásokon kívüli esetekben⁷⁷; 2) a nemzeti tanácsok megfogalmazhatják-e álláspontjukat, és ha igen, milyen plénum előtt a négy fő hatásköri területen kívül, például gazdasági, politikai, demográfiai, társadalmi kérdésekben, és hogy 3) a jogalkotó elismerhet-e a nemzetiségi önkormányzatok részére új hatásköröket a nemzeti kisebbségi tanácsokról szóló törvényben foglaltaktól függetlenül.

A nemzeti tanácsi törvény szerint a nemzeti kisebbségi tanácsok javaslatot, indítványt, véleményt nyújthatnak be a minisztériumoknak és külön szervezeteknek a nemzeti tanácsi törvénybe foglalt hatásköreik gyakorlásával kapcsolatban, illetve a négy fő területtel kapcsolatos döntéshozatalkor ugyanezen szervek kötelesek a nemzeti tanácsok véleményét kérni.⁷⁸ Egyértelmű, hogy a Köztársasági Választási Bizottsággal való bárminemű együttműködésnek az általános választások idején semmilyen alapja sincs a nemzeti tanácsokról szóló törvényben, tekintettel arra, hogy 1) a Köztársasági Választási Bizottság nem minisztérium vagy külön szervezet; 2) a nemzetiségi listák véleményezése nem tartozik a nemzetiségi autonómia négy fő területe alá; illetve 3) a nemzetiségi listák véleményezése nincs semmilyen kapcsolatban a nemzeti tanácsi törvénybe foglalt egyéb hatáskörök gyakorlásával. Viszont a jelenlegi alkotmánybíróági gyakorlat értelmében akár a választási törvény is teremthet új nemzeti tanácsi megbízatást,⁷⁹ különösen, mert a nemzeti tanácsokról szóló törvény nem zárja ki ennek lehetőségét; azonban ennek a konkrét megoldásnak az alkotmányosságát még nem vizsgálta a bíróság.

A nemzeti tanácsok állást foglalhatnak, kezdeményezéseket tehetnek vagy intézkedéseket foganatosíthatnak minden olyan kérdésben, amely közvetlenül összefügg a nemzeti kisebbségek helyzetével, identitásával és jogaival, így például

⁷⁷ A törvény értelmében a nemzeti tanácsi választások lebonyolítása a Köztársasági Választási Bizottság hatáskörébe tartozik.

⁷⁸ Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól, 2009 ... 2018. 25. szakasz.

⁷⁹ IUz-882/2010. számú, 2014. január 16-án kelt AB határozat, *Sl. glasnik RS*, br. 20/2014.

a politikai részvételi jogok tekintetében.⁸⁰ Ez azonban semmiképpen sem jelenthet autoritatív döntéshozatalt. Az egyik vélemény szerint, az állásfoglalás lehetősége azokban a társadalmi kérdésekben, amelyek a nemzeti tanácsok törvényben rögzített hatáskörain kívül esnek, az ezen testületek szerepének túlságosan széles felfogását eredményezheti.⁸¹ Miközben egy másik vélemény szerint nehezen vizsgálható a nemzeti tanácsokkal való bárminemű konzultáció hasznossága és célszerűsége a kisebbségeket érintő, akár a kulturális témán kívül eső ügyekben is, tekintettel arra, hogy a végső döntéshozót a konzultáció kimenetele semmiben sem korlátozza.⁸² A nemzeti tanácsok bevonásával az általános választásokba a jogalkotó a második álláspontot fogadta el, bár ismerve a nemzeti tanácsokról szóló törvény alkotmányossági felülvizsgálatának végkifejletét, kétséges, hogy ezt az Alkotmánybíróság is megfelelőnek találja.

Az identitás szabad megválasztásának modelljében voltaképpen bárki szabadon dönt az identitásáról – akár arról is, amelyhez addig semmilyen módon sem kötődött. Nincsenek kritériumok, amelyeknek meg kellene felelni, mint a származás, anyanyelv, a nemzetiségi hagyományok kötelező ápolása. A szerbiai kisebbségjogi szabályozás, illetve joggyakorlat nagymértékben erre a modellre támaszkodik. Másrésztől ez a hozzáállás veszélyesen bizonytalanná és túl tágá teszi azon szereplők körét, akik megfelelhetnek a kedvezményes bánásmódra vonatkozó feltételeknek.⁸³ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a jelenlegi szerbiai választási törvények a „politikacsinálók” etnikai hovatartozása helyett azok kisebbségi érdekérvényesítő tevékenységét, illetve céljait tartják egyedül relevánsnak; mindezt úgy, hogy a nemzetiségi érdek, mint olyan nem egy egyszerűen definiálható fogalom. Sőt, nem állnak rendelkezésre normatív kritériumok sem annak eldöntésére, mit is foglalhatna magába ez az érdek, különösen a politikailag polarizált közösségek esetében.

Ezért tekintettel a fentiekre, a választási etnobiznisz elleni harchoz más eszközöket kellene választani az eddigiektől: a formai feltételek teljesülése mellett érdemben is meg kellene vizsgálni az etnikai pártok programcéljait, kapacitásait, vezetőségi összetételét már a párt bejegyzésekor; a választási törvénybe kellene iktatni, hogy a nemzetiségi listán szereplő jelöltek bizonyos százalékának (elsősorban a lista elején, azaz bejutó helyeken) szerepelnie kell a kisebbségi külön választói névjegyzékben (ennek jelenleg nincs törvényi akadály), illetve a kampányelemekben is meg kell jelennie az adott nemzeti kisebbségnek; és a nemzeti tanácsoktól legfeljebb állásfoglalást (nem pedig véleményt) kérni a listán szereplő

⁸⁰ Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól, 2009 ... 2018, 10 szakasz 1. bekezdésének 14) pontja.

⁸¹ Đurić, 2022. 83–84.

⁸² Várady Tibor: Mišljenje o ustavnopravnim pitanjima koja se postavljaju povodom osporenih odredaba Zakona o nacionalnim savetima. *Pravni zapisi*, 2013/2. 429.

⁸³ Pap András László: *Identitás és reprezentáció, Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007. 17.

jelöltek (vagy egy adott százalékuk) nemzetiségi szempontból releváns társadalmi aktivitásáról, nyelvtudásáról stb. az előre rögzített esetekben (nem pedig a Köztársasági Választási Bizottság mérlegelése alapján). Bár figyelemmel arra, hogy már a nemzeti tanácsokról szóló törvény elfogadása óta időről-időre felmerülő probléma a nemzetiségi önkormányzatok „átpolitizálásának” kérdése, a legjobb volna a nemzeti kisebbségi tanácsokat teljesen kivonni az általános választásokból.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beretka Katinka: Etnikai pártok a szerbiai Népképviselőházban. *Parlamenti Szemle*, 2024/1. 63–89.
- Beretka Katinka: Fluid Borders of National-Cultural Autonomy: The Legal Status of National Minority Councils in Serbia. *Nationalities Papers*, 2020/2, 273–288.
- Čolović, Ivo: Parlamentarni izbori u Srbiji 2020. godine kroz br.eve. In: Klačar, Bojan (ed.): *OKO izbora 21: parlamentarni izbori 21. juna 2020. godine*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2020. 115–128.
- Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: *Third Opinion on Serbia*. ACFC/OP/III(2013)006, Strasbourg, 23 June 2014.
- Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: *Fourth Opinion on Serbia*. ACFC/OP/IV(2019)001, Strasbourg, 6 June 2019.
- CRTA (n.a.): *Izbori 2023. Završni izveštaj*. Beograd: CRTA, 2024. 30. https://crt.rs/wp-content/uploads/2024/02/CRTA_Završni-izborni-izvestaj-2023.pdf (Letöltés ideje: 2025. február 6.)
- Dobos Balázs: *A személyi elvű kisebbségi autonómiák Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram, 2020.
- Đurđević, Nenad (ed.): *Politička participacija nacionalnih manjina: Izbori 2016. Policy Paper*, 2/2016. Beograd: Forum za etničke odnose, 2016.
- Đurić, Vladimir: *Komentar Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina*. Savet Evrope. Beograd: Savet Evrope, 2023.
- Đurić, Vladimir: *Pravni aspekti prikupljanja, upotrebe i značaja statističkih podataka o nacionalnoj, jezičkoj i verskoj pripadnosti stanovništva*. Beograd: Republički zavod za statistiku – Institut za uporedno pravo, 2014.
- Đurić, Vladimir: *Pravni položaj političkih stranaka nacionalnih manjina u izborom procesu u Republici Srbiji*. In: Milenković, Dejan (ed.): *Dijalog o izborima 2020. Bilten br. 3/2020. Izborni sistem i izborna zakonodavstvo*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2020. 27–43.

- European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) – OSCE Office for Democratic Institutions And Human Rights (OSCE/ODIHR): *Serbia Joint Opinion on the Constitutional and Legal Framework Governing the Functioning of Democratic Institutions, Electoral Law and Electoral Administration*. Strasbourg, 20 December 2022, Opinion No. 1071/2021, OSCE/ODIHR Opinion-No. ELE-SRB/449/2022.
- Halász Iván: Representation of National and Ethnic Minorities in the Hungarian Parliament. *Studia Iuridica Lublinensia*, 2022/5. 67–84. DOI: 10.17951/sil.2022.31.5.67–84
- Hungarian Helsinki Committee: *Report on the Situation of Minorities in Hungary*. September 1999, https://minelres.lv/reports/hungary/hungary_NGO.htm (Letöltés ideje: 2025. május 12.)
- Klačar, Bojan: Okruženje u kojem se odvijala kampanja. In: Klačar, Bojan (ed.): *OKO izbora 21: parlamentarni izbori 21. juna 2020. godine*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2020. 10–12.
- Komatina, Slađana: Izazovi izborne administracije – organi za sprovođenje izbora u ciklusima 2023–2024. In: Klačar, Bojan (ed.): *Oko izbora 24*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2024. 20–36.
- Korhecz Tamás – Beretka Katinka: *Upravno pravo. Uvodna pitanja – Organizacija uprave – Delatnost uprave – Kontrola uprave*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, 2021.
- Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In: Malloy, Tove H. – Osipov, Alexander – Vizi, Balázs (eds): *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 69–91.
- Korhecz Tamás: Nemzetiségi autonómia az Alkotmánybíróság szorításában. *Jog-Állam-Politika*, 2014/3. 3–31.
- Korhecz Tamás: Parliamentary Representation of National Minorities in Serbia and Hungary. *Pravni zapisi*, 2022/2. 536–559. DOI: 10.5937/pravzap0-40672
- Lončar, Jelena: Učešće političkih stranaka i koalicija nacionalnih manjina na izborima 2012. u Srbiji. In: Orlović, Slaviša (ed.): *Izbori i formiranje Vlade u Srbiji 2012*. Beograd: Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, 2012. 121–133.
- Milkov, Dragan – S. Radošević, Ratko: Garanti akti u upravnom postupku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2022/1. 1–21.
- Novaković, Igor – Đurđević, Nenad: *Srpsko-rumunski odnosi i status vlaške nacionalne manjine u Srbiji. Studija praktične politike*. Beograd: ISAC fond – Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, 2015.
- OEBS – ODIHR: *Republic of Serbia Early Parliamentary Elections 17 December 2023. ODIHR Election Observation Mission Final Report*. Warsaw, 28 February 2024. 22.

- Ördögh Tibor: Szerbia pártrendszerének változása, 1990–2014. In: Berényi János (szerk.): *Tudástérkép*. Újvidék: VMAT, 2014. 178–193. DOI: 10.15476/elte.2014.042
- Pajvančić, Marijana: Pregled postupanja Upravnog suda u rešavanju izbornih sporova: parlamentarni i predsednički izbori. In: Mandić, Sofija (ed.): *Izbori 2022. godine pred Upravnim sudom – pregled postupanja i odluka*. Beograd: Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS), 2022. 15–62.
- Pap András László: *Identitás és reprezentáció, Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviselőig*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007.
- Popović, Slavoljub: O složenim ili kompleksnim (zbirnim) pravnim aktima. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, 1970/9. 25–38.
- Perišić, Nikola – Kaličanin, Boris: Lokalni izbori u Republici Srbiji 2016. i 2020. godine – Političke posledice smanjenja izbornog praga. *Srpska politička misao*, 2023/1. 189–2010.
- Rajko, Alen: *Zajednička odluka u upravnoj stvari (složeni upravni akti)*, 2020. <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/zajednicka-odluka-u-upravnoj-stvari-slozeni-upravni-akti-42975> (Letöltés ideje: 2025. május 12.)
- Republički zavod za statistiku: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine—Nacionalna pripadnost—Podaci po opštinama i gradovima*. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2023.
- Republički zavod za statistiku: *Saopštenje za javnost od 29. 11. 2022.* <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G201218001.pdf> (Letöltés ideje: 2025. február 04.)
- Várady Tibor: Mišljenje o ustavnopravnim pitanjima koja se postavljaju povodom osporenih odredaba Zakona o nacionalnim savetima. *Pravni zapisi*, 2013/2. 419–435.

ÚJSÁGCIKKEK

- Čerin, Sandra: Zelena stranka – otkud Slovaci u Užicu. *Sputnik Srbija*, 02. maj 2016. <https://sputnikportal.rs/20160502/Zelena-stranka-otkud-Slovaci-u-Uzicu-1105344060.html> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)
- Direktno.rs: DOSTA! EVROPSKI PUT: Opravdano sumnjamo da je neko podmetnuo sporne potpise našoj listi. *Direktno.rs*, 29. novembar 2023. <https://direktno.rs/politika/500882/dosta-evropski-put-sporni-potpisi-podmetanje.html> (Letöltés ideje: 2025. február 5.)
- Georgievski, Jovana: Lokalni izbori 2024: Šta je Ruska stranka u Srbiji i koga predstavlja. *BBC News na srpskom*, 5. jun 2024., <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-69089769> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

- Magločistač: Savez bačkih Bunjevaca i Bunjevačka stranka Srbije optužuju Suzanu Kujundžić Ostojić za raskol u bunjevačkoj zajednici. *Magločistač*, 13. oktobar 2023. <https://www.maglocistac.rs/subotica/savez-backih-bunjevaca-i-bunjevačka-stranka-srbije-optužuju-suzanu-kujundzic-ostojic-za-raskol-u-bunjevac-koj-zajednici> (Letöltés ideje: 2025. február 5.)
- Minić, Zlatko: Šta da radiš u Srbiji kad si Rus. *Peščanik*, 06. avgust 2024., <https://pescanik.net/sta-da-radis-u-srbiji-kad-si-rus/> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)
- Orlović, Slobodan: Izborne nelogičnosti i manjinske stranke. *Politika*, 29. maj 2016., <https://www.politika.rs/sr/clanak/355977/Izborne-nelogicnosti-i-manjinske-stranke> (Letöltés ideje: 2025. január 23.)
- Spalović, Dejan: Republikanci „zaštitnici” Mađara. *Politika*, 22. februar 2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/319766/Republikanci-zastitnici-Madara> (Letöltés ideje: 2025. január 23.)
- Trklja, Milica: Ruska stranka ulazi u Skupštinu Srbije – šta će im biti prvi cilj. *Sputnik Srbija*, 19. decembar 2023. <https://lat.sputnikportal.rs/20231218/ruska-stranka-ulazi-u-skupstinu-srbije--sta-ce-im-biti-prvi-cilj-1165244227.html> (Letöltés ideje: 2025. február 4.)

JOGSZABÁLYOK

- Ustav Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Alkotmánya]. *Sl. glasnik RS*, br. 98/20 i 115/2021.
- Zakon o izboru narodnih poslanika [Törvény a népképviselők választásáról]. *Sl. glasnik RS*, br. 14/2022.
- Zakon o izboru narodnih poslanika [Törvény a népképviselők választásáról]. *Sl. glasnik RS*, br. 35/2000, 57/2003 – odluka US, 72/2003 – dr. zakon, 75/2003 – ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005 – dr. zakon, 85/2005 – dr. zakon, 28/2011 – odluka US, 36/2011, 104/2009 – dr. zakon, 12/2020 i 68/2020.
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika [Törvény a népképviselők választásáról szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről]. *Sl. glasnik RS*, br. 18/2004.
- Zakon o lokalnim izborima [Törvény a helyhatósági választásokról]. *Sl. glasnik RS*, br. 14/2022 i 35/2024.
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina [Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól]. *Sl. glasnik RS*, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US, 55/2014 i 47/2018.
- Zakon o opštem upravnom postupku [Törvény az általános közigazgatási eljárásról]. *Sl. glasnik RS*, br. 18/2016, 95/2018 – autentično tumačenje i 2/2023 – odluka US.

Zakon o političkim organizacijama [Törvény a politikai szervezetekről], *Sl. glasnik SRS*, br. 37/90 i *Sl. glasnik RS*, br. 30/92 – dr. zakon, 53/93, 67/93, 48/94 i 101/2005 – dr. zakon.

Zakon o političkim strankama [Párttörvény]. *Sl. glasnik RS*, br. 36/2009 i 61/2015 – odluka US.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina [Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről], *Sl. list SRJ*, br. 11/2002, *Sl. list SCG*, br. 1/2003 – Ustavna povelja i *Sl. glasnik RS*, br. 72/2009, 97/2013 i 47/2018.

JOGGYAKORLAT

A Köztársasági Választási Bizottság 013-298/20. számú, 2020. június 10-ei határozata.

A Köztársasági Választási Bizottság 02 013-688/22. számú, 2022. március 18-án kelt határozata.

A Köztársasági Választási Bizottság, 2 013-298/20. számú, 2020. június 16-án kelt határozata.

A Szerb Közigazgatási Bíróság 18 Uz 31/22. számú, 2022. március 21-én kelt ítélete.

A Szerb Közigazgatási Bíróság III-1 Už 29/22. számú, 2022. március 20-án kelt ítélete.

A Szerb Közigazgatási Bíróság III-11 Už. 95/20. számú, 2020. június 14-én kelt ítélete.

IUz-353/2009. számú, 2012. július 10-én kelt AB határozat. *Sl. glasnik RS*, br. 67/2012.

IUz-479/2014. számú, 2015. április 8-án kelt AB határozat. *Sl. glasnik RS*, br. 61/2015.

IUz-882/2010. számú, 2014. január 16-án kelt AB határozat. *Sl. glasnik RS*, br. 20/2014.

EGYÉB

2020. február 8-ai parlamenti szavazás eredményei. <https://otvoreniparlament.rs/glasanje/4236> (Letöltés ideje: 2025. február 5.)

A Felkínált opciók közül az egyik sem párt archivált honlapja. <https://web.archive.org/web/20110116184339/http://nopo.org.rs/o-nama/> (Letöltés ideje: 2025. január. 23.)

Államigazgatási és Önkormányzati Minisztérium: Politikai pártok nyilvántartása.

<https://upit.rps.gov.rs/Home/GetPDFReport> (Letöltés ideje: 2025. január 23.)

Ivica Dačić egykori kormányfő felszólalása a parlamentben 2013. április 26-án, gyorsírásos jegyzetek, <https://otvoreniparlament.rs/transkript/7031?page=23#govor-1014348> (Letöltés ideje: 2025. május 12.)

Izveštaji o ukupnim rezultatima izbora za članove nacionalnog saveta nacionalnih manjina [Jelentések a nemzeti kisebbségi tanácsok választási eredményeiről]. *Sl. glasnik RS*, br. 85/2018.

Izveštaji o ukupnim rezultatima izbora za članove nacionalnog saveta nacionalnih manjina [Jelentések a nemzeti kisebbségi tanácsok választási eredményeiről]. *Sl. glasnik RS*, br. 126/2022.

Parlamenti felszólalások a szerb Népképviselőház 2. rendes ülészakájának 6. ülése 5. munkanapján, 2019. november 26., 01 06-2/286-19. számú gyorsírásos jegyzetek.

Parlamenti felszólalások a szerb Népképviselőház 22. rendkívüli ülészakájának 1. ülésnapján, 2020. február 6., 01 06-2/33-20. számú gyorsírásos jegyzetek.

EILER FERENC*

A nemzeti kisebbségek szövetségi és tartományi szintű politikai képviselete Németországban

The political representation of national minorities at federal and provincial levels in Germany

ABSTRACT: The study examines the question of how autochthonous minorities in Germany are able to represent their interests at the federal and provincial levels, with a particular focus on the issue of parliamentary representation.

KEYWORDS: Germany, national minorities, parliamentary representation, parliamentary elections, minority party, regional party, SSW

A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény kidolgozása során nem született pontos definíció a kisebbség fogalmáról, ezért a Német Szövetségi Köztársaság 1995-ben, az egyezmény ratifikációja során a védelemben részesítendő körét azok felsorolásával határozta meg. Ennek megfelelően a német kormányok négy autochton kisebbség létét ismerik el, s ezeket anyagilag is támogatják: a dánt, a frizt, a szorbot és a szintit/romát.¹ Emellett visszanyúlva Capotorti meghatározásához, a nemzeti kisebbségekre jellemző objektív és szubjektív kritériumokról, összefoglalta azt is, hogy milyen feltételeknek kell megfelelnie egy újonnan jelentkező közösségnek ahhoz, hogy az állam az etnikai/nemzeti kisebbségi csoportot őshonosnak ismerje el: 1. tagjai német állampolgárok; 2. a többségi népetől

* Eiler Ferenc történész, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: eiler.ferenc@tk.hun-ren.hu. ORCID: 0009-0003-5737-0571.

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselet nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet?” c. projekt keretében készült.

¹ Declaration contained in a letter from the Permanent Representative of Germany, dated 11 May 1995, handed to the Secretary General at the time of signature, on 11 May 1995 - Or. Ger./Engl. - and renewed in the instrument of ratification, deposited on 10 September 1997 - Or. Ger./Engl. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-List?module=declarations-by-treaty&numSte=157&codeNature=0> (Letöltés ideje: 2025. május 25.)

eltér nyelvük, kultúrájuk és történelmük, aminek köszönhetően saját identitással rendelkeznek; 3. törekednek annak megőrzésére; 4. hagyományosan (évszázadok óta) Németországban élnek; 5. saját településterületükön.² Jelenleg Németországban nem szabályozott törvényileg a nemzeti kisebbségként való elismerés eljárásrendje.³

Az öt kritériumnak a felsoroltak közül is csak a dán, a szorb és az északi fríz kisebbség felel meg maradéktalanul. A keleti frízek nagy többsége ugyan ragaszkodik saját kultúrájához, történelméhez, nyelvéhez (ez ma már az ún. Niederdeutsch/köznyelvben Plattdeutsch, nem az 1904-ben kihalt keleti-fríz), de magát a német néphez tartozónak vallja.⁴ A szintik/romák pedig igaz, hogy évszázadok óta Németországban élnek, de nincs külön tradicionális szállásterületük, az ország egész területén, szétszórva élnek.

A tanulmány azt a kérdést járja körül, hogy az őshonos kisebbségek miként tudják érdekeiket megjeleníteni és képviselni tartományi és szövetségi szinten, ezen belül pedig kiemelten foglalkozik a parlamenti képviselet kérdésével.

A németországi elismert nemzeti/etnikai kisebbségek

A jogilag elismert nemzeti kisebbségekhez tartozók létszáma nem határozható meg pontosan, mivel a II. világháború után a német politika úgy döntött, hogy a népszámlálásokon nem kérdeznak rá többé az etnikai vonatkozású információkra. Emiatt csak hozzávetőleges adatok állnak rendelkezésre, melyek jórészt a kisebbségi szervezetek becslésein alapulnak.

A dánok az északi Schleswig-Holstein tartományban élnek mintegy 50 ezren, és többségük nemcsak ért, hanem beszél is dánul. Az 1955-ös Bonn-Koppenhágai Nyilatkozatok elfogadása óta a népcsoport hivatalosan is elismert nemzeti kisebbség Németországban, amely – a kölcsönösséget tiszteletben tartva – anyaországi támogatásban is részesülhet.⁵ A többi elismert kisebbséghez hasonlóan mind

² *Möglichkeiten der Anerkennung nationaler Minderheiten in Deutschland*. WD – 3000 – 041/18, WD 3 – 3000 – 104/18. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags, Berlin: Deutscher Bundestag, 5. April 2018. 1–5. <https://www.bundestag.de/resource/blob/560926/0bea-ca9b05435723cd90da85c90cf05b/wd-3-104-18-pdf-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 22.)

³ *Möglichkeiten*, 2018. 7.

⁴ A Niederdeutsch (alnémet) regionális nyelvet használók nyolc észak-németországi tartományban élnek, ahol a nyelv fennmaradására és védelmére a tartományok erőfeszítéseket tesznek. Lásd a 25. lábjegyzetet.

⁵ *Erster Bericht der Bundesrepublik Deutschland gemäß Artikel 25 Absatz 1 des Rahmenübereinkommens des Europarates zum Schutz Nationaler Minderheiten*. Bundesregierung, Berlin: Bundesregierung, 1999. 37–38. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/heimat-integration/minderheiten/1-erster-staatenbereicht-rahmenuebereinkommen.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

a tartományi, mind a szövetségi kormány hozzájárul intézményei fenntartásához és működtetéséhez. A másik hárommal szemben azonban jelentős anyagi támogatást kap a dán kormánytól is. A közösség legfontosabb kulturális egyesülete a *Dél-Schleswigi Egyesület* (Südschleswigscher Verein), amely valójában egy 18 önálló egyesületet tömörítő, s összességében 16 ezer tagot számláló ernyőszervezet. A kisebbség tagolt intézményi hálózattal rendelkezik: a *Dél-Schleswigi Dán Iskolaegyesület* (Dänischer Schulverein für Südschleswig) fenntartásában például 55 óvoda, 40 általános iskola és egy gimnázium működik. Ezen kívül saját evangélikus egyháza van, valamint könyvtári hálózata, múzeuma, sportegyesülete, egy napilapja és egészségügyi központja idősök otthonával.⁶

A mintegy 60 ezer fríz Schleswig-Holsteinben és Alsó-Szászországban él. Előbbiben az északi, utóbbiban a keleti és saterfrízek. A keleti frízek már nem ismerik őseik anyanyelvét, annak egy változatát csupán a mintegy 2000 saterfríz beszéli. Az északi frízek közül nagyjából 10 ezren használják még anyanyelvüket. A németországi és hollandiai frízeket szervezetileg a *Fríz Tanács* (Interfriesischer Rat) fogja össze, melynek három szekciója van (nyugati [hollandiai], keleti és északi). Szabályos időközönként közös rendezvényeket tartanak, és a keleti és északi szekció részt vesz a szövetségi kormánnyal való kapcsolattartásban. Az északi frízeknek három fontos egyesületük van: az Északi-Fríz Egyesület (Nordfriesischer Verein) a nyelv és kultúra megőrzése mellett kiemelt figyelmet fordít a természetvédelmi kérdésekre, a *Fríz-Schleswigi Egyesület* (Friesisch-Schleswigscher Verein) működésének központjában a nyelv- és identitásörzés, valamint a dán kisebbséggel való szoros (politikai) együttműködés áll, az Északi-Fríz Színház Egyesület (Verein Et Nordfriisk Teoter) pedig fríz nyelvű színházi előadásokat szervez, hangjátékokat és filmeket készít. Nincs önálló fríz iskolai hálózat, a nyelvet választható tantárgyként tanulhatják a gyerekek az állami általános iskolákban vagy a dán iskolák némelyikében. Az Északi-Fríz Intézet (Nordfriisk Instituut), valamint a *Ferring Alapítvány* (Ferring Stiftung) a nyelv, a kultúra és a történelem kutatásával foglalkozik. De van a népcsoportnak egy saját rádióadója is, amely naponta két órát sugároz fríz nyelven. Az alsó-szászországi keleti frízek legjelentősebb, évszázadokra visszatekintő intézménye a *Keleti-Fríz Táj* (Ostfriesische Landschaft) nevű önkormányzati egyesület. A kultúra, oktatás terén fejt ki aktivitást, de kiemelt figyelmet fordít a regionális nyelv (Niederdeutsch/Plattdeutsch) megőrzésére is. A saterfrízek egyesülete a *Saterlandi Helytörténeti Társulat* (Heimatverein Saterland), amely a helyi szokások és a nyelv megőrzésére koncentrál. Hosszú évek

⁶ A dán kisebbségről összefoglalóan lásd Erster Bericht, 1999. 35–38; Éger György: Intézet a határon. *Regio*, 1997/3–4. 175–180; *Nationale Minderheiten in Deutschland, Minderheitensprachen und Regionalsprache Niederdeutsch*. Berlin: Bundesministerium des Innern und Heimat, 2024. 11–17. <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/heimat-integration/nationale-minderheiten/BMI24036-minderheiten-und-regionalsprachen-5-auflage.html>

erőfeszítéseként sikerült elérnie, hogy az óvodákban és az iskolákban ma már – igény esetén – lehetőség van anyanyelvű oktatásra is.⁷

A szorbok/vendek a frizekhez hasonlóan két tartományban élnek az ország keleti részén, 20 ezren Brandenburg tartományban (Niederlausitz), 40 ezren Szászországban (Oberlausitz). Kb. 35 ezren beszélik még a felső- vagy alsószorbot. Az NSZK és az NDK 1990-es Egyesülési Szerződésének jegyzőkönyve garantálja a korábban NDK-ban élő népcsoport jogait, egyesületeinek támogatását. Emellett az 1994-es brandenburgi Szorb/Vend-törvény és az 1999-es szászországi Szorb-törvény (és ezek későbbi módosításai) szabályozzák a közösségek jogait. A szorb óvodák mellett mindkét tartományban van lehetőség a kisebbség által lakott területeken a kétnyelvű oktatásban való részvételre, vagy arra, hogy a szorbot idegen nyelvként tanulják az iskolákban. Legfontosabb egyesületük a több mint száz éve alapított, jelenleg 7500 tagot számláló *Domowina*, amely ernyőszervezetként képviseli tagszervezeteinek érdekeit a politikum, a közigazgatás és a nyilvánosság felé. (Iskola- és sportegyesület, ifjúsági, vallási és kulturális egyesületek stb.) Ezen kívül a kisebbségnek múzeumai, színháza és társulatai, tudományos intézete, napi és hetilapja, saját kiadója, rádió- és TV-programja is van.⁸

A szintik és romák számát különböző becslések 60 és 500 ezer fő közé teszik. Az 1950-es években hozták létre első szervezeteiket, s főleg a tényleges polgári jogegyenlőségre, valamint arra törekedtek, hogy az állam hivatalosan ismerje el a roma holokauszt tényét. 1995 óta számítanak elismert nemzeti kisebbségnek. 1982 óta működik ernyőszervezetük, az országos hatókörű, magát érdekképviselői szervként meghatározó *Német Szintik és Romák Központi Tanácsa* (Zentralrat Deutscher Sinti und Roma). Ezen kívül két fontos országos egyesületük működik, a 2000-ben alapított *Németországi Szinti Szövetség* (Sinti Allianz Deutschland) és a 2021-ben alakult *Szintik és Romák Szövetségi Egyesülete* (Bundesvereinigung der Sinti und Roma). A kisebbség talán legfontosabb intézménye a *Német Szintik és Romák Dokumentációs és Kulturális Központja* (Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma) Heidelbergben.⁹

A bevettnek számító kisebbségek mellett vannak olyan etnikai/nemzetiségi csoportok is (lengyelek, jenisek), melyek szervezetei ugyan évek óta törekednek arra, hogy a német állam beemelje őket az elismert kisebbségek körébe, a szövetségi kormányok szerint azonban a fentebb ismertetett öt kritériumnak nem felelnek meg

⁷ Lásd Erster Bericht, 1999. 41–42; Nationale Minderheiten in Deutschland, 2024. 22–31.

⁸ Összefoglalóan lásd Erster Bericht, 1999. 38–41; Nationale Minderheiten in Deutschland, 2024. 41–49; Elle, Ludwig: Das Volk der Sorben in Deutschland. In: Bielefeldt, Heiner – Lüer, Jörg (Hgg.): *Rechte nationaler Minderheiten*. Bielefeld: transcript Verlag, 2004, 152–165; Lausitz. Die Sorben/Wenden – verbinden die Lausitz. Bad Muskau: Zukunftswerkstatt Lausitz, 2020. 1–28. https://www.domowina.de/fileadmin/Assets/Domowina/Mediathek/Publicationen/zwl_broschuere_sorben_wenden.pdf (Letöltés ideje: 2025. május 1.)

⁹ Lásd Erster Bericht, 1999. 42–44; Nationale Minderheiten in Deutschland, 2024. 33–39.

maradéktalanul, ezért nem is részesülnek állami elismerésben – s így anyagi támogatásban sem. Kétségtelen, hogy a Ruhr-vidéken a 19. században letelepült lengyel bányászok leszármazottai közül még sokan Németországban élnek, ők azonban a hivatalos álláspont szerint már régen asszimilálódtak, a magukat lengyelként meghatározók pedig 1945 után érkeztek Németország mai területére, így migránsnak számítanak. (Egykor Kelet-Poroszországban és Felső-Sziléziában sok lengyel élt, ezek a területek azonban a világháború után Lengyelországhoz kerültek.)¹⁰ 2019-ben a cigány népcsoportokhoz tartozó jenisek hasonló megkereséssel fordultak a kormányhoz. Kérésüket azzal az indokkal utasították el, hogy nem különböznek nyelvükben, kultúrájukban és történelmükben a többségi néptől.¹¹ Az Európa Tanács illetékes Tanácsadó Bizottsága (A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény) ugyan mindkét ügyben rugalmasságra intette a német kormányt az 5. Németországgal foglalkozó országjelentésében, az azonban nem változtatott elutasító álláspontján.¹²

Résztétel a tartományi/szövetségi intézmények és testületek munkájában

Az európai államok között nagy különbségek vannak abban a tekintetben, hogy a többségi társadalmak politikai berendezkedése milyen lehetőségeket biztosít az elismert kisebbségeknek arra, hogy azok beleszóljanak a nemzetiségi létükből fakadó speciális igényeikkel kapcsolatos döntéshozatali folyamatokba. Németország esetében a helyzetet bonyolítja, hogy szövetségi államról beszélünk, ahol a tartományok jelentős önállósággal rendelkeznek, s ez az autonómia (legalábbis a kérdés egyes vonatkozásainak – például a parlamenti választásnak – a tekintetében)

¹⁰ *Fünfter Bericht der Bundesrepublik Deutschland gemäß Artikel 25 Absatz 2 des Rahmenübereinkommens des Europarats zum Schutz nationaler Minderheiten.* Berlin: Bundesregierung, 2019. 128–129. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/heimat-integration/minderheiten/5-fuenfter-staatenbericht-rahmenuebereinkommen.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

¹¹ *Anerkennung der Jenischen als nationale Minderheit in Deutschland. Kleine Anfrage der Abgeordneten Petra Pau, Nicole Gohlke, Gökay Akbulut, Clara Bünger, Anke Domscheit-Berg, Dr. André Hahn, Susanne Hennig-Wellsow, Ina Latendorf, Cornelia Möhring, Sören Pellmann, Martina Renner, Dr. Petra Sitte, Kathrin Vogler und der Fraktion DIE LINKE.* Deutscher Bundestag 20. Wahlperiode. Drucksache 20/8307. Berlin: Deutscher Bundestag, 12.09.2023. 1–6. itt 2, 5. <https://dserver.bundestag.de/btd/20/083/2008307.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

¹² *Fünfte Stellungnahme zu Deutschland.* Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Straßburg: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2022. 10–12. <https://rm.coe.int/5th-op-germany-de-full-version/1680a6e5ca> (Letöltés ideje: 2025. április 10.)

a nemzetiségi ügyek kezelésére is kiterjed.¹³ Az országban alapvetően két útja van annak, hogy a kisebbségek ne csak tárgyai, hanem alanyai is lehessenek a nemzetiségpolitikának: az egyik a (szűken értelmezett) politikai participáció, a másik a részvétel olyan szövetségi és/vagy tartományi kormányzatok által létrehozott intézményekben illetve testületekben, melyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy a kisebbségi szervezetek bekapcsolódjanak az őket érintő döntések előkészítésébe, megvalósításába illetve a végrehajtás ellenőrzésébe.¹⁴

Tartományi szint

Tartományi szinten Schleswig-Holsteinben, Szászországban és Brandenburgban is működik a kormány mellett egy-egy megbízott (mögötte természetesen a szükséges hivatali apparátussal), aki az ott élő kisebbségek ügyeiben illetékes. Ez Schleswig-Holsteinben a miniszterelnök tanácsadója a dán, a fríz és a szinti/roma kisebbségek ügyeiben,¹⁵ Szászországban a Tudományügyi, Kulturális és Turisztikai Minisztériumba integrálva foglalkozik a szorbok kapcsán felmerülő kulturális kérdésekkel, hasonlóan Brandenburghoz, ahol a Tudományügyi és Kulturális Minisztérium államtitkára felel az államigazgatás legfelső szintjén a szorb kisebbségért.¹⁶ A napi ügyek vitele mellett a megbízottak képviselik a kormányt az évente kisebbségi ügyekben megrendezésre kerülő szövetség- és tartományközi konferenciákon, de elsőrendű feladatukként szoros kapcsolatot tartanak fenn a tartományi gyűlések mellett működő és kisebbségi érdekeket képviselő, az érintett közösségek szervezeteinek közreműködésével és/vagy bevonásával egy-egy törvényhozási ciklusra megalakított szervekkel is.

Ezek a fórumok hasonló feladatot töltenek be, de az eltérő törvényi szabályozásnak megfelelően különbözőképpen jönnek létre. Brandenburgban a szorb kisebbséghez tartozók maguk választják meg a *Szorbok/Vendek Ügyeiért Felelős Tanácsot* (Rat für Angelegenheiten der Sorben/Wenden), míg Szászországban a tartományi parlament dönt az illetékes tanács (Szorb Ügyek Tanácsa – Rat für

¹³ Mozgásterületet korlátozzák az európai szintű elfogadott jogszabályok, valamint a szövetségi és tartományi kormányok közötti együttműködésre kidolgozott gyakorlatok, s az ebből következő szervezeti adottságok.

¹⁴ A kérdésről lásd Schönbaum Attila: A kisebbségi pártok az európai pártrendszerben. In: Szarka László et al. (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2009. 45–49.

¹⁵ *Bericht der Landesregierung – Der Ministerpräsident. Minderheiten- und Volksgruppenpolitik in der 20. Legislaturperiode (2022 – 2027) – Minderheitenbericht 2024. Drucksache 20/2798.* Schleswig-Holsteinischer Landtag, Kiel: Schleswig-Holsteinischer Landtag, 17.12.2024. 6–7. <https://www.landtag.lth.de/infothek/wahl20/drucks/02700/drucksache-20-02798.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

¹⁶ Gesetz über die Ausgestaltung der Rechte der Sorben/Wenden im Land Brandenburg (Sorben/Wenden-Gesetz – SWG) 7. Juli 1994. § 5a. *Gesetz- und Verordnungsblatt für das Land Brandenburg*, 1994/21. 294. <https://bravors.brandenburg.de/gesetze/swg#6> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

sorbische Angelegenheiten) öt tagja felől a kisebbségi szervezetek által javasolt személyek közül.¹⁷ A *Schleswig-Holsteini Fríz Népcsoport Ügyeivel Foglalkozó Grémiumot* (Gremium für die Fragen der friesischen Volksgruppe im Lande Schleswig-Holstein) a tartományi gyűlés elnöke hívja össze és évente kétszer ülészik. Tagjai a tartományi gyűlés elnöke, a kisebbségi ügyekért felelős megbízott, az illetékes minisztérium képviselője, a tartományi gyűlés frakcióinak illetékes képviselői, a szövetségi parlament tartományi képviselői és a Fríz Tanács delegáltjai.¹⁸ Hasonló felépítéssel és jogkörrel működik a *Schleswig-Holsteini Német Szinti és Roma Kisebbség Ügyeivel Foglalkozó Grémium* (Gremium für Fragen der Minderheit der deutschen Sinti und Roma in Schleswig-Holstein), melyet 2013-ban hoztak létre a Landtag mellett.¹⁹ Mind a négy esetben biztosított a kisebbségek részvétele, de a szorb kisebbség ügyeivel foglalkozó grémiumok fejthetik csak ki aktivitásukat „napi szinten”. A szorb tanácsok részt vehetnek a tartományi gyűlések szakbizottságainak és plenáris üléseinek a kisebbséget (is) érintő alkalmain, valamint a kormányok szorbokkal foglalkozó döntéseinek előkészítő tanácskozásain, konzultációs és tanácsadó jogkörrel.

A schleswig-holsteini fríz és a brandenburgi és szászországi szorb intézményhálózat (egy részének) működését anyagilag a szövetségi és tartományi kormányok együtt, alapítványi formában biztosítják, amelyek irányításában és ellenőrzésében – a finanszírozók mellett – maguk a tartományok által tárgyalópartnernek elismert kisebbségi (érdekképviselőket ellátó) szervezetek is helyet kapnak. A 2020-ban szorb mintára létrehozott *Fríz Alapítványban* (Stiftung für das sorbische Volksgruppe im Lande Schleswig-Holstein) a 9 tagú kuratóriumból 4 helyet foglalnak el a népcsoportokhoz tartozó küldöttek.²⁰ A jelenlegi formájában 1998 óta működő *Szorb Alapítvány* (Stiftung für das sorbische Volk) hatóköre mindkét tartományra kiterjed. A 15 tagú kuratóriumba négy főt delegálnak a szászországi szorb szervezetek és intézmények, kettőt pedig a brandenburgiak.²¹

¹⁷ Uo. § 5.; Sächsisches Sorbengesetz vom 31. März 1999. *Sächsischer Gesetz und Verordnungsblatt*, 1999/7. 161. § 6. <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/3019-Saechsisches-Sorbengesetz#p6> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

¹⁸ Bericht der Landesregierung, 2024. 89; Schleswig-Holsteinischer Landtag, Gremium für die Fragen der friesischen Volksgruppe im Lande Schleswig-Holstein. <https://www.landtag.ltsh.de/parlament/friesengremium/> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

¹⁹ Schleswig-Holsteinischer Landtag, Gremium für Fragen der Minderheit der deutschen Sinti und Roma in Schleswig-Holstein. <https://www.landtag.ltsh.de/parlament/sinti-und-roma-gremium/> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

²⁰ 1815/2019. Gesetz über die Errichtung der „Stiftung für die Friesische Volksgruppe im Lande Schleswig-Holstein“ (Friesenstiftung) und zur Änderung des Gesetzes zur Ausführung des Ersten Staatsvertrages zum Glücksspielwesen in Deutschland. Kiel, 13. Januar 2020. *Gesetz- und Verordnungsblatt für Schleswig-Holstein*, 2020/1. 4–6. itt 5. <http://lissh.lvn.parlanet.de/shlt/lissh-dok/infoteh/gvb/2020/XQQGV201.pdf#page=4> (Letöltés ideje: 2025. április 11.)

²¹ Staatsvertrag zwischen dem Land Brandenburg und dem Freistaat Sachsen über die Errichtung der „Stiftung für das sorbische Volk“ 28. August 1998. *Gesetz- und Verordnungsblatt für das*

Szövetségi szint

A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ügyek alapvetően tartományi, illetve önkormányzati illetékességi körbe tartoznak. Mivel azonban a szövetségi kormány nemzetközi kötelezettséget vállalt az őshonos kisebbségek érdekeinek védelmére, s ezek intézményeit, projektjeit anyagilag is támogatja, szükség volt olyan berlini fórumok létrehozására, melyek segítségével az érintett szervezetek kapcsolatot tarthatnak fenn az aktuális kormánnyal és parlamenttel. Az autochton kisebbségeknek és az alnémetül beszélők csoportjának legfontosabb szövetségi szintű kapcsolata a német kormány belügyminisztériumához telepített, kivándorlási kérdésekért és nemzeti kisebbségekért felelős megbízottjának hivatala (Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten). A megbízott nemcsak információkkal látja el a hozzá forduló kisebbségi szervezeteket, de szükség esetén szakmai tanácsokat is ad az őt megkeresőknek. Emellett állandó résztvevője (és szervezője) azoknak az évente tartandó szövetség- és tartományközi rendezvényeknek, melyeken a szövetségi és tartományi kormányok, parlamentek küldöttei mellett a kisebbségek ernyőszervezetei is részt vesznek teljes jogú partnerként.²² (A Keretegyezményben és a Nyelvi Chartában vállalt kötelezettségek megvalósítását évente felülvizsgáló konferenciák [Implementierungskonferenzen], valamint az egyes kisebbségek ügyeit évente legalább egyszer áttekintő, a belügyminisztérium illetékességi körébe tartozó négy, az adott nemzetiségek ügyeivel foglalkozó ún. tanácsadó bizottság.)²³

A négy autochton kisebbség ernyőszervezetei (Domowina, Német Szintik és Romák Központi Tanácsa, Fríz Tanács, Dél-Schleswigi Egyesület) 2004-ben egy konzultációs fórumot hoztak létre. A *Kisebbségi Tanács* (Minderheitenrat) feladata nem csupán a kisebbségek közötti kapcsolattartás és az információcsere biztosítása, hanem a közös célok érdekében kifejtendő lobbitevékenység is. A Tanács a belügyminisztérium támogatásával fenntart Berlinben egy ötfős *Kisebbségi Titkárságot* (Minderheitensekretariat), amely egyfajta összekötő irodaként működik a kormány, a parlament, a közigazgatás, a különböző szervezetek, a sajtó és

Land Brandenburg, 1998/15. 220. <https://bravors.brandenburg.de/de/vertraege-237623> (Letöltés ideje: 2025. április 12.)

²² A megbízott munkájáról lásd *Tätigkeitsbericht der Beauftragten der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten. April 2022 – Mai 2025*. Bonn, 13. Mai 2025. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/heimat-integration/BMI25056-taetigkeitsbericht_ausb.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (Letöltés ideje: 2025. május 17.)

²³ Bund-Länder-Konferenzen zum Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten und zur Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen (Implementierungskonferenzen); Beratende Ausschüsse. Ezen kívül van egy szövetség-tartományközi bizottság az antiziganizmus ellen és a szinti és roma életéért (Bund-Länder-Kommission zur Bekämpfung von Antiziganismus und für das Leben von Sinti und Roma).

a Kisebbségi Tanács között. Eközben PR- és lobbitevékenységet folytat, figyelemmel kíséri a törvények végrehajtását, szakértői véleményeket készít.²⁴

2002-ben alapították meg a Niederdeutsch használatában érintett nyolc észak-németországi szövetségi tartománynak, valamint a *Plattdeuschot Beszélők Csoportjának* (Gruppe der Plattdietsch Sprechende, az egykori oroszországi német mennoniták leszármazottai, akik ezt a nyelvet beszélik) 2-2 küldöttjéből álló ún. *Alnémet Szövetségi Tanácsot* (Bundesrat für Niederdeutsch). A Tanács érdekeit napi szinten a négy főből álló, a szövetségi belügyminisztérium által is támogatott hamburgi *Alnémet Titkárság* (Niederdeutschsekretariat) képviseli.²⁵

A parlamenti érdekképviselő kérdésé

A kisebbségek tartományi és szövetségi szintű politikai képviselője megvalósulhat egy önálló etnikai alapú párt aktivitása révén, de úgy is, hogy országos (ideológiai alapú) pártok vállalják fel a kisebbségek érdekeinek képviselőtét.²⁶ Németországban mindkét útra volt s van ma is példa. Ahhoz, hogy kisebbségi pártok egyáltalán bejuthassanak a törvényhozásba, a közösségek tagjainak alacsony létszáma miatt mindenképpen kedvezményes eljárásokra van szükség. Míg szövetségi szinten lényegében már az ötvenes évek óta érvényben vannak azok a jogszabályok, melyek a kisebbségi pártokat pozitív diszkriminációban részesít(het)ik, tartományi szinten hasonló szabályozás csak Schleswig-Holsteinben és Brandenburgban fordul elő a dán (és a fríz) valamint a szorb kisebbség politikai szerveződéseinek támogatására.

A szövetségi és a két tartományi választási rendszer, illetve a kisebbségeknek nyújtott kedvezmények is hasonlítanak egymáshoz. Arról, hogy egy párt kisebbségi párt-e, a Szövetségi Választási Bizottság, illetve a tartományi Választási Bizottságok döntenek a választást megelőzően. Döntésüket nem segítik jogszabályokba foglalt, részletekben meghatározott kritériumok. Ha úgy döntenek, hogy a magát egy kisebbség képviselőteként meghatározó párt valóban elismerhető kisebbségi pártnak, akkor az elindulhat a választáson, és automatikusan érvényesek lesznek rá a nemzeti kisebbségek számára juttatott kedvezmények is.²⁷ Rögtön a folyamat ele-

²⁴ Minderheitensekretariat. <https://www.minderheitensekretariat.de/> (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

²⁵ Nationale Minderheiten in Deutschland, 2024. 56–57. A Titkárságról lásd <https://www.niederdeutschsekretariat.de/> (Letöltés ideje: 2025. május 30.)

²⁶ Schönbaum, 2009. 49.

²⁷ Farkas György Tamás: *Kisebbségek és a választójog*. Budapest: Gondolat, 2024. 279–280. A figyelembe veendő ismérvekről lásd *Kriterien für die Anerkennung nationaler Minderheiten*. WD 3 – 3000 – 067/09. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags, Berlin: Deutscher Bundestag, 2009. 6. <https://www.bundestag.de/resource/blob/418438/81e43b425-de854eda21f13759f9c3f5b/wd-3-067-09-pdf-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. május 1.)

jén mentesülnek például attól a többi pártnak és egyéni indulónak előírt kötelezettség alól, hogy az egyéni körzetekre, illetve a tartományi pártlistákra meghatározott számú választói ajánlást gyűjtsenek össze és mutassanak be.²⁸

A német szövetségi és tartományi választási szisztéma vegyes rendszer, amelyben minden állampolgárnak két szavazata van. Az „elsőszavazattal” (Erststimme) a lakóhely körzetében induló egyéni jelöltekre, míg a „másodszavazattal” (Zweitstimme) a tartományi pártlistákra lehet szavazni. A Bundestagba való bejutáshoz a pártoknak vagy három egyéni körzetet kell elnyerniük (a Landtagok esetében ez a szám egy), vagy az országos átlagot tekintve el kell érniük az 5%-os bejutási küszöböt. Ez alól a nemzeti kisebbségek pártjai mentességet élveznek. Ez a tény azonban nem jelenti azt, hogy ne számítsa a megmérettetés eredménye, hisz a rájuk leadott szavazatok számának el kell érnie az egy mandátumhoz szükséges „természetes küszöböt”. Feltehetően ennek a ténynek tudható be, hogy a kisebbségi pártok közül csak a *Dél-Schleswigi Választási Szövetség* (Südschleswigscher Wählerverband – SSW) méretteti meg magát önálló indulóként szövetségi és tartományi szinten. (A szorb pártok általában járási és helyi önkormányzati választásokon indulnak, más pártokkal szövetkezve.) Két körülmény is erősíti az SSW választási pozícióit. Először is a párt nemcsak a dánok, hanem a frízek érdekképviseleti szerveként, s egyfajta regionális pártként pozicionálja magát. Emellett megváltozott a kisebbségi párt választáson való részvételének szabályozása is: az 1996-ig érvényes közvetlen választás mellé bekerültek itt is a másodszavazatok, s a korábbi gyakorlattól eltérően 2000 óta már nemcsak a dánok nagy része által lakott Dél-Schleswigben, hanem az egész tartomány területén lehet szavazni a pártra.²⁹

Az SSW az 1945 utáni első parlamenti ciklus (1949–1953) kivételével egészen 2021-ig nem küldött képviselőt a Bundestagba. 1961-től távol is maradt az országos választásoktól, s csak a tartományi választásokon indult el (1996-ig ciklusonként egy képviselői helyet szerezve). A tízes évek második felében azonban megváltozott a párt stratégiája, s a tagság úgy döntött, hogy hosszú évtizedek után ismét elindul a szövetségi választásokon. A 2021-es megmérettetés eredményeként 55 300 szavazatot kapott, amivel sikerült egy személyt, Stefan Seidlert bejuttatnia a parlamentbe, 2025-ben pedig 76 126-ot, ami a három évvel korábbi eredmény

Brandenburgban a Választási Bizottság a Szorb Tanács bevonásával dönt arról, hogy a nemzeti kisebbség pártjának tekinthető-e a vizsgált párt. Farkas, 2024. 288–289.

²⁸ *Ausnahmeregelungen für Parteien nationaler Minderheiten bei der Wahl zum Deutschen Bundestag*. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags, Berlin: Deutscher Bundestag, 2009. 4. <https://www.bundestag.de/resource/blob/418436/986a2d652db0c32bc94b2fbfc0132db/wd-3-051-09-pdf-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

²⁹ Uo. 4–5. A szövetségi és tartományi szintű választójogi szabályozáshoz lásd Farkas György Tamás: A német választási rendszer kisebbségekre vonatkozó rendelkezései szövetségi és tartományi szinten. *Kre-Dit*, 2022/2. 1–16. <https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/farkas-gyorgy-tamas-a-nemet-valasztasi-rendszer-kisebbségekre-vonatkozó-rendekezesei-szo-vetsegi-es-tartomanyi-szinten/> (Letöltés ideje: 2025. április 8.)

megismétléséhez volt elegendő. A tartományi választásokon ugyanakkor 2017-ben 48 968, 2022-ben pedig 79 301 másodsavazat érkezett az SSW listájára, ezzel három, illetve négy képviselőt juttatva a Landtagba.³⁰ Utóbbi eredmény azért is különösen értékes, mert így a párt történelme során először alakíthatott saját frakciót.

Az 5%-os küszöb kérdése többször is heves indulatokat váltott ki hol a kisebbségek, hol az 5%-os küszöböt el nem érő országos pártok oldalán. A Frízek párt (Die Friesen) például, mely a keleti fríz lakosság képviselőtét tűzte ki célul maga elé, szerette volna 2007-ben elérni, hogy Alsó-Szászországban se vonatkozzék a kisebbségi pártokra (azaz rá) az 5%-os választási küszöb, hasonlóan Schleswig-Holsteinhez és Brandenburghoz. Miután kérését a Választási Bizottság elutasította, a 2008-as választást követően panaszt nyújtott be az eljárás ellen. A kormány és a parlament illetékes bizottságai azonban ezt elutasították, s hasonlóan döntött az Alsó-Szász Állami Bíróság (Alkotmánybíróság), majd pedig az Emberi Jogok Európai Bírósága is, arra hivatkozva, hogy minden tartomány maga dönt arról, hogy alkalmazza-e az 5%-os küszöböt a kisebbségi pártokra vagy sem. Nincs ugyanis olyan nemzetközi kötelezettség, amely a belső tartományi törvényhozás rendelkezéseit ebben a kérdésben felülírná.³¹

Az országos pártok oldaláról legkomolyabban Schleswig-Holsteinben fogalmaztak meg panaszt a rendszerrel kapcsolatban. A 2012-es választások után ugyanis az SSW belépett a kormánykoalícióba (SPD, Die Grünen, SSW), s ezzel először fordult elő, hogy egy 5%-os küszöb alól mentesített kisebbségi párt állásfoglalása döntött arról, hogy ki alakíthasson kormányt a tartományban. Az Északi Fiatal Unió (Junge Union im Norden) a tartományi alkotmánybírósághoz fordult, azt panaszolva, hogy az SSW visszaél azzal a kedvezménnyel, amelyet csupán és kizárólag azért kapott, hogy a kisebbség kulturális és oktatási érdekeit képviselje. A pártok esélyegyenlőségét pedig álláspontja szerint súlyosan sérti, hogy az SSW immár tartományi és nem kisebbségi fókuszú politikát folytat, mégis él a törvény adta kedvezménnyel. Az alkotmánybíróság a Junge Union panaszát alaptalannak ítélte, azzal az indoklással, hogy az 5%-os küszöb elengedése nem sérti valójában a pártok esélyegyenlőségét, s a tartomány alkotmánya is tartalmazza a választójog ilyen értelmű szabályozását. (Megjegyezve ugyanakkor, hogy a Választási Bizottság minden egyes választás előtt felülvizsgálni köteles, hogy a kisebbségi párt valóban az érintett nemzeti kisebbség pártjának tekinthető-e?)³²

³⁰ Geschichte des SSW. <https://www.ssw-sh.de/ueber-uns/geschichte> (Letöltés ideje: 2025. április 8.)

³¹ Ausnahmeregelungen, 2009. 5–6.

³² Urteil im dem Verfahren über die Wahlprüfungsbeschwerden. Schleswig-Holsteinisches Landesverfassungsgericht –LVerFG 9/12 – Schleswig, 13.09.2013. https://www.schleswig-holstein.de/DE/justiz/gerichte-und-justizbehoerden/LVG/Entscheidungen/Dokumente/Urteil_9_12.pdf?__blob=publicationFile&v=1 (Letöltés: 2025. május 2.); Edinger, Florian: Verfassungsmäßigkeit der Befreiung des Südschleswigschen Wählerverbans (SSW) von der

Az SSW mellett mind szövetségi, mind tartományi szinten bekerülnek a parlamentekbe pártszínekben olyan képviselők, akik maguk is valamelyik kisebbséghez tartoznak (vagy azzal szimpatizálnak), s ezért külön figyelmet szentelnek a témakörnek. Ők nem ritkán a frakciók feladatkiosztásának megfelelően illetékesek is lesznek a kisebbségi ügyekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekben, s részt vesznek a kormányok és parlamentek mellett működő informális fórumokon, tanácsadó bizottságokban, együtt a kisebbségi szervezetek delegáltjaival.

Szövetségi szinten a kisebbségi érdekek legfőbb szószólója 1991 és 2017 között Maria Michalk sorb képviselő volt a CDU színeiben. Az első két ciklusban tartományi listáról került be a Bundestagba, 2002 után pedig egyéni képviselőként.³³ Az elmúlt két periódusban ezt a feladatot az SSW képviselője, Stefan Seidler vette át. Emellett a frakcióknak is megvannak azok a tagjai, akik a kisebbségi ügyekben illetékesek. Közülük az Észak-Frieslandi Denise Loop (Bündnis 90 / Die Grünen) 2022-ben Seidlerrel közösen megalakította a Kisebbségek Parlamenti Körét. Ez ugyan nem része a parlamenti struktúrának, így informális szervezatként természetesen nem is rendelkezik egy frakció jogosítványaival, de a kisebbségek ügyét mégis láthatóvá tette a Bundestag kisebbségi ügyekben nem ritkán tájékoztatlannak számító, a kérdést gyakran idegenkedve kezelő képviselői előtt is, és sikerrel lépett fel a kisebbségi támogatásokat érintő 2022-es tervezett megszorítások ellen.³⁴

Tartományi szinten tehát Schleswig-Holsteinben a kisebbségek érdekeit az SSW jeleníti meg, amely pártként rendszeresen megméreti magát a választásokon, s állandó szereplője a tartomány politikai életének. Az északi kisebbségek szervezetei között a politikai fellépésnek erről a formájáról egyetértés uralkodik. A dánokkal és frízekkel ellentétben a sorbok megosztottak a kérdésben. Legrégbbi szervezetük, a Domowina vezetősége két okból is elutasítja a pártként való indulást: először is azért, hogy ne növeljék a megosztottságot a népcsoporton belül, másodsor pedig azért, mert a régóta bejáratott útban hisznek, a megválasztott képviselőknél való lobbizás hatékonyságában. (Annál is inkább, mert Szászország nem törölte el az 5%-os választási küszöböt.)

Fünf-Prozent-Klausel. Zum Urteil des Schleswig-Holsteinischen Landesverfassungsgerichts vom 13. September 2013. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 2014/2. 460–464.

³³ Maria Michalk will sich weiterhin für die sorbische Minderheit einsetzen. *Deutscher Bundestag, Online-Dienste*, 06.06.2017. <https://www.bundestag.de/webarchiv/textarchiv/2017/kw23-wege-michalk-509846> (Letöltés ideje: 2025. május 2.)

³⁴ Az AfD kivételével minden parlamenti pártból részt vettek képviselők a formációban. SSW-Mann Stefan Seidler gründet Minderheitengruppe im Bundestag. *Nord-schleswig*, 06.07.2022. 5. <https://www.nordschleswiger.dk/sites/default/files/media/file/35f9424d25f6c55c14e839f24c84e986.pdf> (Letöltés ideje: 2025. május 2.); *Gemeinsame Pressemitteilung von: Stefan Seidler (SSW) und Denise Loop (Bündnis 90 / Die Grünen) Erfolgsbilanz des Parlamentskreis Minderheiten im Bundestag*. Berlin, 25.06.2024. <https://stefan-seidler.info/2024/06/25/erfolgsbilanz-des-parlamentskreis-minderheiten-im-bundestag/> (Letöltés ideje: 2025. április 12.)

A szászországi tartományi parlamentben mindig voltak olyan képviselők, akik felvállalták szorb származásukat, s hajlandók is voltak tenni a kisebbség ügyeiért.³⁵ Legismertebbek közülük a tartományi parlamentbe listáról bekerült Heiko Kosel, aki 1999 és 2018 között a kisebbségi ügyekért felelt először a PDS, majd 2005 után a Die Linke frakcióban; az 1990-től 2024-ig a CDU színeiben folyamatosan direkt mandátumot szerző Marko Schiemann és Stanislaw Tillich (CDU), utóbbi 2008 és 2017 között Szászország miniszterelnöke is volt. A brandenburgi parlamentben is vannak képviselők, akik felvállalják szorb identitásukat, s akik komoly kapcsolatokat ápolnak a nemzetiségi civil szervezetekkel: Julian Brüning (CDU) 2019 óta tagja a tartományi gyűlésnek, Falk Peschel (Bündnis Sarah Wagenknecht) pedig 2024 óta, mindketten listáról bejutva.

Nem mindenki ért azonban egyet az érdekképviseletnek ezzel a formájával. A 2005-ben *Vend Néppárt*ként (Wendische Volkspartei) alakult, és 2010-ben Lausitzer Allianz-ra átkeresztelt formáció például el kívánja érni, hogy Szászországban is töröljék el a kisebbségi pártok számára az 5%-os küszöböt. Törekvéseit eddig nem koronázta siker, ezért nem is indultak el a tartományi parlamenti választásokon, csupán más pártokkal együtt az önkormányzatiakon – mérsékelt sikerrel.³⁶ Hasonló karriert futott be a 2019-ben alakult *Szorbok Pártja* (Partei der Sorben) is. A Domowinával elégedetlen szorb aktivisták/politikusok 2018-ban egy alulról kezdeményezett választás útján megalakították a Serbski Sejm elnevezésű „össz-szorb parlamentet”, melyet azonban sem a tartományi kormányok, sem pedig Berlin nem fogad el tárgyalópartnernek.³⁷

Az SSW tartományi és szövetségi parlamenti aktivitása³⁸

A Dél-Schleswigi Választási Szövetség az egyetlen olyan kisebbségi párt Németországban, amely (szövetségi, tartományi) parlamenti szinten képvisel nemzeti

³⁵ Fomferek, Sandra: Von Dänen lernen heißt siegen lernen. *Spiegel*, 19.04.2005. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sorbische-minderheit-von-daenen-lernen-heisst-siegen-lernen-a-350786.html> (Letöltés: 2025. április 6.)

³⁶ Lausitzer Allianz. <http://www.luziska-alianza.org/> (Letöltés ideje: 2025. április 12.)

³⁷ Többek közt vitatják azt is, hogy valóban kellő legitimitást biztosítanak az alacsony részvétel mellett zajló választások. Serbski Sejm. <https://serbski-sejm-2024.de/de/> (Letöltés: 2025. április 12.)

³⁸ A tanulmánynak nem tárgya a tartományi szint alatti képviselet vizsgálata, de a 2023-as járási és községi választásokon elért eredmények jól mutatják, hogy az SSW helyi szinten is aktív. A párt a járási és városi önkormányzatokban 41 helyet szerzett (a 894-ből), összesen pedig 63 településen mintegy 260-at. Ergebnisse der Kommunalwahlen 2023 in Schleswig-Holstein: Sitzverteilung der Kreiswahlen in den Kreisen und der Gemeindewahlen in den kreisfreien Städten. https://www.statistik-nord.de/fileadmin/Dokumente/Wahlen/Schleswig-Holstein/Kommunalwahlen/2023/Endg%C3%BCltige_Ergebnisse/e_Sitze_nach-Krei-

kisebbségeket. Az SSW a világháború után a dán (és a fríz) kisebbség érdekeinek megjelenítésére alakult, s ma már (részben) regionális pártként határozza meg magát. Ez tükröződik a 2022-es tartományi és a 2025-ös szövetségi választási programjának címében (*Azért, hogy az élet északon megfizethető maradjon* – Damit das Leben im Norden bezahlbar bleibt; *Szavazz Északra* – Deine Stimme für den Norden), az utóbbi bevezetőjének hívószlogenjeiben (*Aki az SSW-t választja, az Schleswig-Holsteint választja* – Wer SSW wählt, wählt Schleswig-Holstein; *Állítsuk pályára a tartományt: regionális válaszok korunk válságaira* – Das Land auf Kurs bringen: Regionale Antworten auf die Krisen unserer Zeit), valamint a legfontosabb programpontokban is.³⁹ Ezekből egy olyan párt képe rajzolódik ki, amely nem csupán – és talán ma már nem is elsősorban – a két kisebbség nyelvi, oktatási és kulturális igényeire fókuszál, hanem a gazdaságpolitikától a kultúr-, oktatás- és szociálpolitikáig, a környezetvédelemtől az emberi jogokig és ifjúságpolitikáig minden kérdésre igyekszik választ találni, s ezáltal (legalábbis tartományi szinten) magát a hagyományos pártok kihívójaként pozícionálni. A Stefan Seidler honlapján olvasható rövid bemutatkozás ugyanezt az attitűdöt tükrözi: azonos hangsúllyal jelenik meg benne a kisebbségek érdekképviseletének felvállalása és az északi tartomány érdekeinek képviselete.⁴⁰ Bár ezt, pontosabban ezzel kapcsolatban az 5%-os küszöb alóli mentességet más pártok számon kérték rajta, amíg a pártnak megvan a nemzetiségi tagsága (ez jelenleg kb. 3000 fő), és programjában hangsúlyos szerepet kap a kisebbségek képviselete, addig a Választási Bizottság kisebbségi pártnak sorolja be, s mint ilyennek, engedi a választáson való indulást. (Nem is beszélve arról, hogy az 1955-ös dán-német államközi egyezmény is garantálja a politikai képviselet megteremtésének lehetőségét.)

2012 és 2017 között az SSW szakított korábbi örök ellenzéki – pontosabban minden irányba távolságot tartó – alapállásával: a Landtagba bekerült dán Flemming Meyer, Jette Waldinger-Thiering, és a fríz Lars Harms háromfős képviselőcsoportja része lett az SPD és a Die Grünen által dominált baloldali koalíciónak. A párt elnökségi tagja Anke Spoorendonk pedig igazságügyminiszteri tárcát kapott, valamint miniszterelnökhelyettes lett. 2017-ben az SSW ellenzékkbe szorult, mivel a következő öt évre a CDU, a Die Grünen és az FDP alakíthatott kormányt. Az SSW-képviselők személye a 69 fős Landtagban nem változott. 2022-ben a párt továbbra is maradt ellenzéki, de a nyugdíjba vonuló Flemming Meyer helyét

sen-Kreisfreien-St%C3%A4dten_KMWSH-2023.pdf (Letöltés ideje: 2025. április 20.); Über den SSW. <https://www.ssw.de/die-partei/ueber-den-ssw> (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

³⁹ Wahlprogramm des SSW zur Landtagswahl am 8. 2022. Mai. <https://www.ssw.de/wahlen/landtagswahl-2022> (Letöltés ideje: 2025. április 20.); Wahlprogramm des SSW zur Bundestagswahl am 13. Februar 2025. Deine Stimme für den Norden. https://www.ssw.de/fileadmin/user_upload/daten/aktuelles/2025/BTW25/SSW-Wahlprogramm_BTW_2025.pdf (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

⁴⁰ Stefan Seidler, Mitglied des Deutschen Bundestages. Der Norden im Bundestag. <https://stefan-seidler.info/deutsch/> (Letöltés ideje: 2025. április 1.)

Christian Dirschauer vette át, s Jette Waldinger-Thiering és Lars Harms mellett Sybilla Nitsch is bekerült negyedikként a parlamentbe. Ezzel a párt frakciót alakíthatott, Waldinger-Thiering pedig parlamenti elnökhelyettes lett. Mivel 2025-ben a parlamenti ciklus közben Lars Harms visszavonult, helyét Michael Schunck vette át, a frakcióvezető pedig az új helyzetben Dirschauer lett.⁴¹

1. táblázat

Az SSW-képviselők bizottsági tagsága (2024–2025)

<i>Név</i>	<i>Bizottság</i>
Lars Harms ⁴²	Pénzügyi Bizottság – elnök; Belügyi és Jogi Bizottság – tag; A Hamburggal való Együttműködési Bizottság – tag.
Christian Dirschauer	Pénzügyi Bizottság – elnök; Szociális Bizottság – tag.
Jette Waldinger-Thiering	Oktatásügyi Bizottság – tag; Európai Bizottság – tag.
Sybilla Nitsch	Belügyi és Jogi Bizottság – tag; Gazdasági Bizottság – tag; A Hamburggal való Együttműködési Bizottság – tag.
Michael Schunck	Petíciós Bizottság – tag; Környezeti és Mezőgazdasági Bizottság – tag.

Forrás: Der SSW im Landtag. <https://www.ssw-sh.de/> (Letöltés ideje: 2025. május 12.)

A táblázatot a szerző állította össze.

Az SSW képviselőinek parlamenti beszédei a tartomány életének valamennyi aspektusával foglalkoznak, melyek közül csak az egyik a kisebbségi kérdés, illetve annak különböző vonatkozásai (nyelv, oktatás, kultúra).

A képviselők nemcsak a nyomtatott és elektromos sajtóban számolnak be munkájukról, hanem – az újonc Schunck kivételével – jelen vannak a szociális médiában is (főleg a facebookon; az instagramon Dirschauer és Nitsch aktív). Posztjaik német, illetve dán nyelvűek, de gyakran előfordul, hogy egyes események bemutatásakor mindkét nyelven publikálnak. Minimum hetente frissülő Facebook-posztjaik nagy része politikai aktivitásukkal függ össze, de megosztanak kifejezetten kisebbségi vonatkozású – egyesületi, intézményi – híreket is.

⁴¹ Geschichte des SSW. <https://www.ssw-sh.de/ueber-uns/geschichte> (Letöltés ideje: 2025. április 8.)

⁴² Lars Harms 2024. december végén visszavonult, s átadta helyét a választási lista 5. helyén szereplő Michael Schuncknak.

2. táblázat

Az SSW parlamenti beszédei (2022. június – 2025. március 28.)

Név	Összes parlamenti beszéd	Kisebbségek/Nyelvkérdés ⁴³
Lars Harms ⁴⁴	177	3
Christian Dirschauer	144	5
Jette Waldinger-Thiering	114	10
Sybilla Nitsch	109	2
Michael Schunck	8	–
Összesen	552 ⁴⁵	20

Forrás: Der SSW im Landtag. <https://www.ssw-sh.de/> (Letöltés ideje: 2025. május 14.)
A táblázatot a szerző állította össze.

Szövetségi szinten egyetlen személy, Stefan Seidler képviseli a pártot 2021 óta, immár a második ciklusban. Frakció nélküli képviselő, így – bár szavazati joggal természetesen rendelkezik – mozgástere korlátozott. A Bundestagban tarthat beszédet, igaz, mindössze 2-3 percben. Emellett módosító javaslatokat is benyújthat a törvényjavaslatokhoz. Kérdéseket intézhet a kormányhoz, amit annak meg kell válaszolnia. A frakciónélkülieket megilleti ugyan a bizottsági tagság, de az elosztásnál nem feltétlenül kerülnek oda, ahova eredetileg szeretnének, mert a felosztást a frakciók egyeztetik le egymás között. Seidler egy számára is fontos bizottságba került 2021 és 2025 között, a *Belügyi és Regionális Bizottságba* (Ausschuss für Inneres und Heimat). Itt felszólalhatott, de nem szavazhatott, így szerepe valójában a tanácsadásra szorítkozott.⁴⁶ Ezért második parlamenti ciklusának elején a CDU/CSU és az SPD eljárási szabályokkal kapcsolatos betérjesztéséhez módosító

⁴³ A párt nyilvántartása szerint kifejezetten és csak a kisebbségi és nyelvi kérdéssel foglalkozó beszédek száma. (Az oktatási és kulturális ügyekkel foglalkozó beszédek is tartalmazhatnak kisebbségekre vonatkozó megállapításokat.)

⁴⁴ Lars Harms 2024. december végén visszavonult, s átadta helyét Michael Schuncknak.

⁴⁵ Az SSW képviselői korábban is aktívak voltak. 2006-ban például a megválasztott két képviselő 199 beszédet tartott a Landtagban. Kompetenzanalyse: Minderheiten als Standortfaktor in der deutsch-dänischen Grenzregion. *Europäischen Akademie Bozen/Bolzano (EURAC), Bozen: Europäischen Akademie Bozen/Bolzano (EURAC), 2007. 15.* https://www.landtag.ltsh.de/export/sites/ltsh/parlament/minderheitenpolitik/kompetenzanalyse_dt.pdf (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

⁴⁶ *Rechte der parlamentarischen Minderheiten im Deutschen Bundestag. WD 3 - 3010 - 185/21.* Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags. Berlin: Deutscher Bundestag, 25. Januar 2022. 16. <https://www.bundestag.de/resource/blob/879512/e65f75f859123d23f764122-3a8d8b1ba/Minderheiten-Bundestag-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 28.); Knauf, Mira: Was dürfen und was nicht fraktionslose Abgeordnete. *mitmischen.de Dein Portal zum deutschen Bundestag.* 15.03.2024. <https://www.mitmischen.de/wissen/von-aeltestenrat-bis-zwischenfrage/fraktionslose-abgeordnete> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

javaslatot nyújtott be, melynek célja a nemzeti kisebbségi pártok (valójában az SSW és így a saját) mozgásterének növelése.⁴⁷

Seidler ugyan nem csatlakozott egyik frakcióhoz sem – bár állítólag többen is megkeresték –, de saját bevallása szerint a kisebbségi, és az északi régiót, valamint a skandináv kapcsolatokat érintő témákban rendszeresen egyeztetett a nagy pártok frakcióival (Die Linke, SPD, Die Grünen, CDU, FDP).⁴⁸ Parlamenti munkájában ezekre a témákra koncentrált, annál is inkább, mert frakció nélküli képviselőként nincs lehetősége arra, hogy minden egyes megtárgyalandó kérdéshez kialakítsa az álláspontját. 66 parlamenti felszólalása (2025. március 28-ig) is jól tükrözi, hogy a kisebbségek jogainak alaptörvénybe foglalása, a kisebbségi jogvédelem és a német-dán határ akadálytalan átjárhatóságának biztosítása mellett az északi tartományt hangsúlyosan érintő klímaváltozás kérdésére, a tengerpart védelmére, a közlekedési hálózat fejlesztésére és a gazdasági befektetések fontosságára hívta fel legtöbbször a figyelmet.⁴⁹

A képviselő (szűken értelmezett) parlamenti munkája mellett kapcsolatot tart fenn a nemzeti kisebbségek szervezeteinek érdekeit képviselő berlini *Kisebbségi Titkársággal*, valamint a négy kisebbség ügyeiben illetékes tartományi parlamentek, illetve kormányok mellett működő testületekkel is.⁵⁰ Munkáját egy berlini, valamint egy flensburgi regionális iroda is segíti, három, illetve két alkalmazottal: tudományos munkatársakkal és szociális médiával foglalkozó szakértőkkel.⁵¹ Seidler nagy hangsúlyt helyez a kommunikációra, s ez meg is látszik a nyomtatott sajtóban (és főleg a sajtóközleményeiben), valamint a szociális médiában való megjelenéseinek számában, illetve minőségében. Az országos kérdésekre vonatkozó, vagy a régiót illető Facebook-posztjai általában német, a személyesebb hangvételűek (például a nőnap), vagy a kifejezetten kisebbséget érintő közlések pedig német és dán nyelvűek.

Adódik persze a kérdés, hogy a Bundestagban az SSW mennyiben kisebbségi párt, és mennyiben regionális érdekeket képvisel? A két kategória kétségtávolan nehezen választható el egymástól, hisz a határok az elmúlt nyolc évtizedben elmosódtak, és az értelmezési keretek gyakran átfedik egymást. Kérdés persze az is, hogy egyáltalán meghúzható-e a határ az egyszerű pártérdek és a szorosán vett, valódi

⁴⁷ Änderungsantrag des Abgeordneten Stefan Seidler zu der Beratung des Antrags der Fraktionen der CDU/CSU und SPD. Deutscher Bundestag, Drucksache 21/3. Berlin: Deutscher Bundestag, 24.03.2025. <https://dserver.bundestag.de/btd/21/000/2100003.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

⁴⁸ Uhl, Vianne: Stefan Seidker (SSW) Minderheitenschutz ist keine Extrawurst. *mitmischen.de Dein Portal zum deutschen Bundestag*. 02.04.2024. <https://www.mitmischen.de/parlament/innenpolitik/minderheitenschutz-ist-keine-extrawurst> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

⁴⁹ Stefan Seidler, Mitglied des Deutschen Bundestages. Reden. <https://stefan-seidler.info/meine-reden/> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

⁵⁰ SSW-Mann Stefan Seidler, 2022. 5.

⁵¹ Stefan Seidler, Mitglied des Deutschen Bundestages. Team. <https://stefan-seidler.info/team/> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

kisebbségi érdekképviselő között? És hogy milyen hatása van az SSW képviselője szövetségi parlamenti munkájának a német nagypolitikára? Feltehetően szerény, hisz a számára legfontosabb kérdések általában helyben, tartományi szinten, vagy a szövetségi és tartományi kormányok egyeztetései során dőlnek el.⁵² A régiót illető fejlesztési kérdésekben pedig az országos pártok egyeztetései a meghatározók, melyekben Seidler – feltehetően – maximum megkérdezett szakértőként vehet részt. A nemzeti kisebbségi ügyekben azonban a szövetségi szintű jelenlét, a nyilvános megszólalás lehetősége mindenképpen fontos adottság – nemcsak krízishelyzetekben és nemcsak a dán és fríz kisebbségek érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

JOGSZABÁLYOK

Declaration contained in a letter from the Permanent Representative of Germany, dated 11 May 1995, handed to the Secretary General at the time of signature, on 11 May 1995 – Or. Ger./Engl. – and renewed in the instrument of ratification, deposited on 10 September 1997 – Or. Ger./Engl. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-List?module=declarations-by-treaty&numSte=157&codeNature=0> (Letöltés ideje: 2025. május 25.)

Gesetz über die Ausgestaltung der Rechte der Sorben/Wenden im Land Brandenburg (Sorben/Wenden-Gesetz – SWG) 7. Juli 1994. § 5a. *Gesetz- und Verordnungsblatt für das Land Brandenburg*, 1994/21. 294. <https://bravors.brandenburg.de/gesetze/swg#6> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

1815/2019. Gesetz über die Errichtung der „Stiftung für die Friesische Volksgruppe im lande Schleswig-Holstein“ (Friesenstiftung) und zur Änderung des Gesetzes zur Ausführung des Ersten Staatsvertrages zum Glücksspielwesen in Deutschland. Kiel, 13. Januar 2020. *Gesetz- und Verordnungsblatt für Schleswig-Holstein*, 2020/1. 4–6. <http://lissh.lvn.parlanet.de/shlt/lissh-dok/infothek/gvb/2020/XQQGVB201.pdf#page=4> (Letöltés ideje: 2025. április 11.)

Sächsisches Sorbengesetz vom 31. März 1999. *Sächsischer Gesetz und Verordnungsblatt*, 1999/7. 161. § 6. <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/3019-Saechsisches-Sorbengesetz#p6> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Staatsvertrag zwischen dem Land Brandenburg und dem Freistaat Sachsen über die Errichtung der „Stiftung für das sorbische Volk“ 28. August 1998. *Gesetz- und Verordnungsblatt für das Land Brandenburg*, 1998/15. 220. <https://bravors.brandenburg.de/de/vertraege-237623> (Letöltés ideje: 2025. április 12.)

⁵² Hencke, Gerrit: Was der SSW als Regierungspartei zuerst tun würde? *Der Nordschleswiger*, 13. 09. 2023. <https://www.nordschleswiger.dk/de/deutschland-politik-schleswig-holstein-hamburg-suedschleswig/was-ssw-als-regierungspartei-zuerst> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

JELENTÉSEK, BESZÁMOLÓK, BÍRÓSÁGI, PARLAMENTI NYOMTATVÁNYOK

Anerkennung der Jenischen als nationale Minderheit in Deutschland. Kleine Anfrage der Abgeordneten Petra Pau, Nicole Gohlke, Gökay Akbulut, Clara Bünger, Anke Domscheit-Berg, Dr. André Hahn, Susanne Hennig-Wellsow, Ina Latendorf, Cornelia Möhring, Sören Pellmann, Martina Renner, Dr. Petra Sitte, Kathrin Vogler und der Fraktion DIE LINKE. Deutscher Bundestag 20. Wahlperiode. Drucksache 20/8307. Berlin: Deutscher Bundestag, 12.09.2023. 1–6. <https://dserver.bundestag.de/btd/20/083/2008307.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Ausnahmeregelungen für Parteien nationaler Minderheiten bei der Wahl zum Deutschen Bundestag. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags, Berlin: Deutscher Bundestag, 2009. <https://www.bundestag.de/resource/blob/418436/986a2d652db0c32bc94b2fbbfc0132db/wd-3-051-09-pdf-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Änderungsantrag des Abgeordneten Stefan Seidler zu der Beratung des Antrags der Fraktionen der CDU/CSU und SPD. Deutscher Bundestag, Drucksache 21/3. Berlin: Deutscher Bundestag, 24.03.2025. <https://dserver.bundestag.de/btd/21/000/2100003.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Bericht der Landesregierung – Der Ministerpräsident. Minderheiten- und Volksgruppenpolitik in der 20. Legislaturperiode (2022 – 2027) – Minderheitenbericht 2024. Drucksache 20/2798. Schleswig-Holsteinischer Landtag, Kiel: Schleswig-Holsteinischer Landtag, 17.12.2024. <https://www.landtag.ltsh.de/infothek/wahl20/drucks/02700/drucksache-20-02798.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Erster Bericht der Bundesrepublik Deutschland gemäß Artikel 25 Absatz 1 des Rahmenübereinkommens des Europarates zum Schutz Nationaler Minderheiten. Bundesregierung, Berlin: Bundesregierung, 1999. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/heimat-integration/minderheiten/1-erster-staatenbericht-rahmenuebereinkommen.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Fünfte Stellungnahme zu Deutschland. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Straßburg: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2022. <https://rm.coe.int/5th-op-germany-de-full-version/1680a6e5ca> (Letöltés ideje: 2025. április 10.)

Fünfter Bericht der Bundesrepublik Deutschland gemäß Artikel 25 Absatz 2 des Rahmenübereinkommens des Europarats zum Schutz nationaler Minderheiten. Berlin: Bundesregierung, 2019. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/heimat-integration/minderheiten/5-fuenfter-staatenbericht-rahmenuebereinkommen.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Gemeinsame Pressemitteilung von: Stefan Seidler (SSW) und Denise Loop (Bündnis 90 / Die Grünen) Erfolgsbilanz des Parlamentskreis Minderheiten im Bundestag. Berlin, 25.06.2024. <https://stefan-seidler.info/2024/06/25/erfolgsbilanz-des-parlamentskreis-minderheiten-im-bundestag/> (Letöltés: 2025. április 12.)

Kompetenzanalyse: Minderheiten als Standortfaktor in der deutsch-dänischen Grenzregion. Europäischen Akademie Bozen/Bolzano (EURAC), Bozen: Europäischen Akademie Bozen/Bolzano (EURAC), 2007. https://www.landtag.ltsh.de/export/sites/ltsh/parlament/minderheitenpolitik/kompetenzanalyse_dt.pdf (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Kriterien für die Anerkennung nationaler Minderheiten. WD 3 – 3000 – 067/09. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags, Berlin: Deutscher Bundestag, 2009. <https://www.bundestag.de/resource/blob/418438/81e43b425-de854eda21f13759f9c3f5b/wd-3-067-09-pdf-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. május 1.)

Möglichkeiten der Anerkennung nationaler Minderheiten in Deutschland. WD – 3000 – 041/18, WD 3 – 3000 – 104/18. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags, Berlin: Deutscher Bundestag, 5. April 2018. <https://www.bundestag.de/resource/blob/560926/0beaca9b05435723cd90da85c90cf05b/wd-3-104-18-pdf-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 22.)

Rechte der parlamentarischen Minderheiten im Deutschen Bundestag. WD 3 – 3010 – 185/21. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestags. Berlin: Deutscher Bundestag, 25. Januar 2022. <https://www.bundestag.de/resource/blob/879512/e65f75f859123d23f7641223a8d8b1ba/Minderheiten-Bundestag-data.pdf> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Urteil in dem Verfahren über die Wahlprüfungsbeschwerden. Schleswig-Holsteinisches Landesverfassungsgericht –LVerfG 9/12 – Schleswig, 13.09.2013. https://www.schleswig-holstein.de/DE/justiz/gerichte-und-justizbehoerden/LVG/Entscheidungen/Dokumente/Urteil_9_12.pdf?__blob=publicationFile&v=1 (Letöltés: 2025. május 2.)

Tätigkeitsbericht der Beauftragten der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten. April 2022 – Mai 2025. Bonn, 13. Mai 2025. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/heimat-integration/BMI25056-taetigkeitsbericht_ausb.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (Letöltés ideje: 2025. május 17.)

KÖNYVEK, TANULMÁNYOK

Edinger, Florian: Verfassungsmäßigkeit der Befreiung des Südschleswigschen Wählerverbans (SSW) von der Fünf-Prozent-Klausel. Zum Urteil des Schleswig-Holsteinischen Landesverfassungsgerichts vom 13. September 2013. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 2014/2. 460–464.

Elle, Ludwig: Das Volk der Sorben in Deutschland. In: Bielefeldt, Heiner – Lüer, Jörg (Hgg.): *Rechte nationaler Minderheiten*. Bielefeld: transcript Verlag, 2004, 152–165.

Farkas György Tamás: *Kisebbségek és a választójog*. Budapest: Gondolat, 2024.

Farkas György Tamás: A német választási rendszer kisebbségekre vonatkozó rendelkezései szövetségi és tartományi szinten. *Kre-DIt*, 2022/2. sz. 1–16. <https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/farkas-gyorgy-tamas-a-nemet-valasztasi-rendszer-kisebbségekre-vonatkozó-rendelkezesei-szovetségi-es-tartományi-szinten/>

Schönbaum Attila: A kisebbségi pártok az európai pártrendszerekben. In: Szarka László et al. (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2009. 36–58.

NYOMTATVÁNYOK (VÁLASZTÁSI PROGRAMOK, ISMERETTERJESZTŐ KIADVÁNYOK)

Lausitz. Die Sorben/Wenden – verbinden die Lausitz. Bad Muskau: Zukunftswerkstatt Lausitz, 2020. 1–28. https://www.domowina.de/fileadmin/Assets/Domowina/Mediathek/Publikationen/zwl_broschuere_sorben_wenden.pdf (Letöltés ideje: 2025. május 1.)

Nationale Minderheiten in Deutschland, Minderheitensprachen und Regionalsprache Niederdeutsch. Berlin: Bundesministerium des Innern und Heimat, 2024. 11–17. <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/heimat-integration/nationale-minderheiten/BMI24036-minderheiten-und-regionalsprachen-5-auflage.html>

Wahlprogramm des SSW zur Landtagswahl am 8. 2022. Mai. <https://www.ssw.de/wahlen/landtagswahl-2022> (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

Wahlprogramm des SSW zur Bundestagswahl am 13. Februar 2025. Deine Stimme für den Norden. https://www.ssw.de/fileadmin/user_upload/daten/aktuelles/2025/BTW25/SSW-Wahlprogramm_BTW_2025.pdf (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

ÚJSÁGCIKKEK

Fomferek, Sandra: Von Dänen lernen heißt siegen lernen. *Spiegel*, 19.04.2005. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sorbische-minderheit-von-daenen-lernen-heisst-siegen-lernen-a-350786.html> (Letöltés: 2025. április 6.)

Hencke, Gerrit: Was der SSW als Regierungspartei zuerst tun würde? *Der Nord-schleswiger*, 13. 09. 2023. <https://www.nordschleswiger.dk/de/deutschland-politik-schleswig-holstein-hamburg-suedschleswig/was-ssw-als-regierungspartei-zuerst> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Knauf, Mira: Was dürfen und was nicht fraktionslose Abgeordnete. *mitmischen.de Dein Portal zum deutschen Bundestag*. 15.03.2024. <https://www.mitmischen.de>

de/wissen/von-aeltestenrat-bis-zwischenfrage/fraktionslose-abgeordnete (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Maria Michalk will sich weiterhin für die sorbische Minderheit einsetzen. *Deutscher Bundestag, Online-Dienste*, 06.06.2017. <https://www.bundestag.de/webarchiv/textarchiv/2017/kw23-wege-michalk-509846> (Letöltés ideje: 2025. május 2.)

SSW-Mann Stefan Seidler gründet Minderheitengruppe im Bundestag. *Nordschleswig*, 06.07.2022. 5. <https://www.nordschleswiger.dk/sites/default/files/media/file/35f9424d25f6c55c14e839f24c84e986.pdf> (Letöltés ideje: 2025. május 2.)

Uhl, Vianne: Stefan Seidker (SSW) Minderheitenschutz ist keine Extrawurst. *mitmischen.de Dein Portal zum deutschen Bundestag*. 02.04.2024. <https://www.mitmischen.de/parlament/innenpolitik/minderheitenschutz-ist-keine-extrawurst> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

HONLAPOK

Der SSW im Landtag. <https://www.ssw-sh.de/>

Ergebnisse der Kommunalwahlen 2023 in Schleswig-Holstein: Sitzverteilung der Kreiswahlen in den Kreisen und der Gemeindewahlen in den kreisfreien Städten. https://www.statistik-nord.de/fileadmin/Dokumente/Wahlen/Schleswig-Holstein/Kommunalwahlen/2023/Endg%C3%BCltige_Ergebnisse/e_Sitze_nach-Kreisen-Kreisfreien-St%C3%A4dten_KMWSH-2023.pdf (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

Geschichte des SSW. <https://www.ssw-sh.de/ueber-uns/geschichte> (Letöltés ideje: 2025. április 8.)

Lausitzer Allianz. <http://www.luziska-alianca.org/> (Letöltés ideje: 2025. április 12.)

Minderheitensekretariat. <https://www.minderheitensekretariat.de/> (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

Niederdeutschsekretariat. <https://www.niederdeutschsekretariat.de/> (Letöltés ideje: 2025. május 30.)

Schleswig-Holsteinischer Landtag, Gremium für Fragen der Minderheit der deutschen Sinti und Roma in Schleswig-Holstein. <https://www.landtag.ltsh.de/parlament/sinti-und-roma-gremium/> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Schleswig-Holsteinischer Landtag, Gremium für die Fragen der friesischen Volksgruppe im Lande Schleswig-Holstein. <https://www.landtag.ltsh.de/parlament/friesengremium/> (Letöltés ideje: 2025. április 18.)

Serbški Sejm. <https://serbski-sejm-2024.de/de/> (Letöltés: 2025. április 12.)

Stefan Seidler, Mitglied des Deutschen Bundestages. Der Norden im Bundestag. <https://stefan-seidler.info/deutsch/> (Letöltés: 2025. április 1.)

Stefan Seidler, Mitglied des Deutschen Bundestages. Reden. <https://stefan-seidler.info/meine-reden/> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Stefan Seidler, Mitglied des Deutschen Bundestages. Team. <https://stefan-seidler.info/team/> (Letöltés ideje: 2025. április 28.)

Über den SSW. <https://www.ssw.de/die-partei/ueber-den-ssw> (Letöltés ideje: 2025. április 20.)

A vármegye választott tisztviselőitől a bürokratákig

*Az erdélyi megyei tisztviselők professzionalizációjának/
deprofesszionalizációjának statisztikai elemzése,
1918–1925***

From County Elected Officials to Bureaucrats.
A Statistical Analysis Regarding Professionalization/
Deprofessionalization of County Public Servants in
Transylvania, 1918–1925

ABSTRACT: In this study, we compare the group of county officials of the historical Transylvania (former Grand Principality) in 1918 with the county officials of 1925, and based on sociological models of professionalization, we try to find an answer to the questions of to what extent the significant changes following World War I influenced the county officials, what consequences this change had on the professionalization of this category, and what effect factors such as ethnicity, professional qualifications or official experience had in this context.

KEYWORDS: professionalization, deprofessionalization, civil servants, elite change, public administration, Transylvania, 1918.

* Pál Judit, történész, a *Babeş–Bolyai* Tudományegyetem (Kolozsvár) Magyar Történeti Intézet egyetemi tanára. E-mail: pal.judit@ubbcluj.ro, ORCID: 0000-0002-2615-1187

Vlad Popovici, történész, a *Babeş–Bolyai* Tudományegyetem (Kolozsvár) docense. E-mail: vlad.popovici@ubbcluj.ro, ORCID: 0000-0002-0990-9021

** A tanulmány első változata franciául jelent meg: Une analyse statistique du personnel de l'administration publique départementale de Transylvanie pendant son intégration administrative au royaume de Roumanie (1918–1925). *Histoire et Mesure*, 2022/2. 99–124. Román nyelven kissé módosított változatát közzétűk: De la aleşii comitatului la birocraţi. O analiză statistică a nivelului profesionalizării/deprofesionalizării funcţionarilor publici judeţeni din Transilvania anilor 1918–1925. In: Radu, Sorin – Schmitt, Oliver Jens (ed.): *România interbelică. Modernizare politico-instituţională şi discurs naţional*. Iaşi: Polirom, 2023. 159–191.

A tanulmányban összehasonlítjuk a történelmi Erdély (egykori Nagyfejedelemség) 1918-as vármegyei tisztviselők csoportját az 1925-ös megyei tisztviselőkéivel, és a professzionalizáció szociológiai modelljeiből kiindulva arra próbálunk választ találni, hogy az I. világháborút követő jelentős változások milyen mértékben befolyásolták a megyei tisztviselői kart, ez a változás milyen következményekkel járt e kategória professzionalizációjára, valamint ebben az összefüggésben milyen hatást gyakoroltak olyan tényezők, mint az etnikai hovatartozás, a szakképesítés vagy a hivatali tapasztalat.

A professzionalizáció elméleti és normatív keretei

Max Weber jól ismert modelljében a modern bürokrácia számára elengedhetetlen a közigazgatási apparátus professzionalizációja, amelynek feltételei – többek között – a szakosodás, a hierarchia és a világos szabályok megléte, a kinevezés, valamint az egységes alapelvek szerinti előlépés (a döntő tényezők a képzettség, a képesség és az érdem).¹ Harold L. Wilensky amerikai szociológus ötlépcsős professzionalizációs modellt dolgozott ki, ezek szerint egy szakma/hivatás² professzionalizációja szempontjából a döntő lépések: a foglalkozás „főfoglalkozássá” válása; a szakirányú képzés; szakmai szervezetek, egyesületek megalakítása; a hatáskör törvény általi szabályozása; formális etikai kódex kidolgozása.³ Más modellek más szempontokat is bevonnak,⁴ többnyire a következők kombinációját: felsőfokú szaktanulmányok, szakmai etikai, illetve magatartási kódex, autonómia, piaci monopóliumra való törekvés, presztízs, vizsgarendszer, szakmai identitás, a hierarchikus előmenetel egységesített rendszere (*corporate ladder* – vállalati ranglétra).

Az elmúlt évtizedekben egyre intenzívebbé váltak a modern társadalmakbéli hivatásokról szóló viták; az amerikai szociológusok által kidolgozott klasszikus professzionalizációs modelleket⁵ továbbfejlesztették, és a különböző térségek sajátos feltételeihez, illetve a gazdasági, társadalmi és politikai változásokhoz

¹ Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Frankfurt am Main: Zweitausendeins, 2008. 164–166.

² A magyar terminológia bizonytalanságára és a téma magyarországi recepciójára lásd: Halmos Károly – Szívós Erika: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall*, 2010/42. 5–18.

³ Wilensky, H. L.: The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 1964/2. 137–158. Magyarul lásd: uő: Minden szakma hivatás? *Korall*, 2010/42. 19–53.

⁴ McClelland, Charles E.: Zur Professionalisierung der akademischen Berufe in Deutschland. In: Conze, Wolfgang – Kocka, Jürgen (ed.): *Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleich*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1985. 247.

⁵ Lásd: Parsons, Talcott: The Professions and Social Structure. *Social Forces*, 1939/4. 457–467.; uő: Professionals. In: Sills, David L. – Merton, Robert K. (ed.): *International Encyclopedia of Social Sciences*. Vol. 12. New York: Macmillan, 1968. 536–547.

igazították.⁶ Történeti perspektívában gyakran hangsúlyozták a professzionalizáció fontosságát a modernizációban, lineáris folyamatról azonban nem beszélhetünk.⁷ Míg a '60-as években Harald L. Wilensky azon tűnődött, vajon „mindenki professzionalizációjának” („professionalisation of everyone”) leszünk-e tanúi,⁸ és az elemzők hangsúlyozták a szakmai elit növekvő jelentőségét a modern világban,⁹ később egyre inkább elemezték is a problémákat. Eliot Freidson szociológus szerint például a professzionalizmust egyre inkább fenyegeti a bürokrácia és a fogyasztói logika,¹⁰ sőt, egy „deprofesszionalizációs” folyamatról is beszélnek.¹¹

A 19. században azonban, amikor lerakták annak a rendszernek az alapjait, amelyet utóbb Weber modellezett, más volt a helyzet: egész Európában általános fel lendülés zajlott a professzionalizáció terén, amely a közigazgatásra is kiterjedt, noha a szakirodalom elsősorban az úgynevezett szabad foglalkozásokra (orvosok, ügyvédek stb.) összpontosít.¹² Jelentős eltérés volt mind a különböző foglalkozási csoportok professzionalizációja, mind az egyes európai államokban lezajlott folyamatok között, de említést érdemel az a némileg paradox helyzet is, hogy bár a sikeresen professzionalizálódott szakmák a haladás zászlóvivőinek tekintették magukat, gyakorlóik továbbra is „céhes” kiváltságok és mentalitás, valamint a 19. század előtti korszakban gyökerező szakmai kultúrák védelmezői maradtak. A helyi és nemzeti elit tagjaiként gyakran versenyhelyzetbe kerültek annak ellenére, hogy oktatási és kulturális hátterük közös volt. A pártatlanság és a közjó hangsúlyozásán alapuló etika kialakítása fontos elemét képezte a professzionalizációs folyamatnak. Míg Nagy-Britanniában, Olaszországban vagy Svájcban az úgynevezett „úriemberi foglalkozások” („gentle-

⁶ A tágabb témaköréről lásd: Dent, Mike et al. (eds.): *The Routledge Companion to the Professions and Professionalism*. London: Routledge, 2016.

⁷ Siegrist, Hannes: The Professions in Nineteenth-Century Europe. In: Kaelble, Hartmut (ed.): *The European Way: European Societies during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2004. 68–88.

⁸ Wilensky, 1964. 158.

⁹ Például: Freidson, Eliot: *Professionalism: The Third Logic*. Chicago: University of Chicago Press, 2001; Perkin, Harald: *The Third Revolution: Professional Elites in the Modern World*. London: Routledge, 1996.

¹⁰ Lásd: Brint, Steven: *Eliot Freidson's Contribution to the Sociology of Professions. Work and Occupation*, 1993/3. 259–278.

¹¹ Ackroyd, S.: *Sociological and organizational theories of professions and professionalism*. In: Dent et al., 2016. 30.

¹² Lásd például: Nelson, William E.: *The Roots of American Bureaucracy, 1830–1900*. Cambridge (Massachusetts) – London (England): Harvard University Press, 1982; Siegrist, H.: *Bürgerliche Berufe. Die Professionen und das Bürgertum*. In: uő (ed.): *Bürgerliche Berufe. Zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. 11–50; Burrage, Michael: *Unternehmer, Beamte und freie Berufe. Schlüsselgruppen der bürgerlichen Mittelschichten in England, Frankreich und den Vereinigten Staaten*. Uo. 51–83; Perkin, Harold: *The Rise of Professional Society: England Since 1880*. London – New York: Routledge, 1989; Lutz, Raphael: *Recht und Ordnung: Herrschaft durch Verwaltung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch, 2000.

man professions”), mint például az ügyvédi hivatás mintaként szolgáltak a többi értelmiségi foglalkozás számára is, Franciaországban, Németországban és a Habsburg Monarchiában – amelyek bürokratikus hagyományokkal bíró államok voltak – ezt a szerepet nagyrészt a köztisztviselők töltötték be.¹³ Általában a kontinentális Európában az állam szerepe sokkal hangsúlyosabb volt, mint Nagy-Britanniában, és a 19. század közepéig egy „felülről” indított professzionalizáció figyelhető meg.¹⁴ Ez a megfigyelés érvényes a Délkelet- és Kelet-Európában létrejött új nemzetállamokra is, beleértve Romániát, még akkor is, ha ez utóbbi esetében a professzionalizáció folyamata lassúbb és kevésbé teljes volt, a politikum és a közigazgatási apparátus közötti erős kölcsönös függőség miatt.¹⁵

A társadalom és az állam közötti közvetítő szerepükből, valamint magas szintű képzettségükből adódóan előnyöket élvező köztisztviselők azon sikeres és magas presztízsű csoportok közé tartoztak, amelyek képesek voltak megvédeni érdekeiket, és korán kialakítani a szakmai identitást, egy esprit de corpst (testületi szellemet). Ennek a folyamatnak voltak már előzményei a korábbi évszázadokban, de az állami jogszabályozás általánosan 1800 után kezdett jelentősebbé válni. A képességek és a szakértelem mellett számos előírást is bevezettek a különféle közigazgatási tisztségek betöltéséhez szükséges végzettségre vonatkozóan, olyan körülmények között, amelyekben a felsőfokú oktatás – sőt, akár a középfokú is – még javarészt az elitek kiváltsága volt.¹⁶

Bár a 19. században egyrészt a modernizációs folyamat és a közigazgatás növekvő komplexitása, másrészt az európai fejlemények megkövetelték a köztisztviselők szakképzési folyamatának szabályozását és egységesítését, Magyarországon a változások – legalábbis vármegyei szinten – több évtizedes késéssel következtek be, részben azért, mert a középszintű közigazgatás, azaz a vármegyék széles körű autonómiája fékezte ezt a folyamatot. Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás végleges szétválasztása 1869-ben¹⁷ eltérést eredményezett a két szakterü-

¹³ M. Buragge szerint a francia forradalom nyomán a köztisztviselők valóságos „diadala” köszöntött be. Vö. Burrage, 1988. 64–65.

¹⁴ Hannes, 1988. 22. Lásd még: Hannes, 2004. 69–77. „A bürokratikus államok elsősorban »közszolgálati foglalkozásokká« alakították a szakmákat.” Uo. 76.

¹⁵ Marton, Silvia: Becoming Political Professionals. Members of Parliament in Romania. In: Pál Judit – Popovici, Vlad (eds.): *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2014. 267–280.

¹⁶ Lásd erre vonatkozóan Pierre Bourdieu gondolatait is az oktatás szerepéről – az általa keletkező kulturális tőkééről – az elit kialakulásában. Bourdieu elméleteinek összefoglalását és példákat a gyakorlati következményekről lásd: Brown, Phillip – Power, Sally – Tholen, Gerbrand – Allouch, Annabelle: Credentials, talent and cultural capital: a comparative study of educational elites in England and France. *British Journal of Sociology of Education*, 2016/2. 191–211., különösen 191–193., 198–199.

¹⁷ 1869. évi IV. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. 1. §. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86900004.TV&targetdate=&printTitle=1869.+évi+IV.+törvénycikk&referer=1000ev> (Letöltés ideje: 2024. november 12.)

let személyzetének képzettsége között. Míg az igazságszolgáltatásban dolgozók számára kötelezővé tették a jogi tanulmányokat, addig az egyébként a vármegyei közgyűlések által választott megyei közigazgatási tisztviselők számára egy ideig még a felső szintet illetően sem létezett ilyen előírás. Az 1870. évi XLII. törvény hasonló követelményt csupán a tiszti főügyészi (ügyvédi vizsga), a főjegyzői és az árvaszéki elnöki (jogi tanulmányok és vizsga, kivéve, ha az adott személynek már volt tapasztalata ebben a beosztásban) tisztségekre írt elő.¹⁸

Döntő lépést tettek ez irányba az 1883. évi I. törvény elfogadásával, amely minimális követelményként előírta, hogy több közigazgatási funkcióban – a központi és helyi állami intézmények mellett – a vármegyei tisztviselőknek (alispánok, jegyzők és szolgabírók, egészen le a szolgabírósegédekig) legalább négy év jogi és államvizsgával lezárt államtudományi tanulmányokat kell elvégezniük, vagy doktori fokozatot kell szerezniük állam- vagy jogtudományokból, illetve ügyvédi oklevéllel szükséges rendelkezniük. A tiszti ügyészek, valamint a törvényhatósági árvaszéki elnökök és ülnökök esetében minimális követelmény volt a jogtudományi államvizsga. Különös módon a főispánokra nem létezett formális képesítési követelmény.

Azok számára, akik már hivatalban voltak, a törvény mentességet biztosított, elfogadva az egyetemen kívüli jogi tanfolyamokat vagy a befejezetlen tanulmányokat is. A törvény értelmében olyan gyakornokok is kinevezhetők voltak tisztviselői beosztásba vagy segédszolgabíróknak, akik ugyan befejezték tanulmányaikat, de még nem tettek államvizsgát, azzal a feltétellel, hogy egy éven belül tanulmányaikat lezárják, ellenkező esetben elvesztik a hivatalt.¹⁹ A gyakorlatban viszont számos kivételt tettek még egy évtizeddel a törvény elfogadása után is. A pénzügyi és számviteli tisztviselők számára kötelező volt az érettségi vagy a felsőkereskedelmi iskola elvégzése, valamint egy állami számviteli tanfolyam. A segédszemélyzet esetében a minimális követelmény legalább négy gimnáziumi osztály vagy a polgári iskola elvégzése volt, ami (az elemi iskolával együtt) legalább nyolc osztályt jelentett. A törvény előírta egy gyakorlati közigazgatási vizsga bevezetését is, de ezt végül csak a községi és körjegyzőkre vonatkozóan alkalmazták; az 1900. évi

¹⁸ A törvény előírta: „a főjegyzőre és árvaszéki elnökre nézve annak igazolása, hogy valamely jogi tanintézetben a tanfolyamot elvégezte, vagy a megfelelő elméleti vizsgát letette, avagy már hasonló közhivatalt viselt. A tiszti ügyészre nézve az ügyvédi oklevél. Az orvosra és állatorvosra nézve a magyar államban érvényes oklevél, és két évi gyakorlat. A mérnökre nézve a szakma önálló üzésének jogosultsága s két évi önálló gyakorlat.” 1870. évi XLII. törvény-cikk a köztörvényhatóságok rendezéséről, 67. §. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny/?docid=87000042.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28> (Letöltés ideje: 2024. november 12.)

¹⁹ 1883. évi I. törvénycikk a köztisztviselők minősítéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny/?docid=88300001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (Letöltés ideje: 2024. november 12.)

XX. törvény²⁰ számukra növelte a követelményeket is, előírva a gimnázium elvégzése után egy év gyakorlatot és a gyakorlati tanfolyam sikeres elvégzését.

A rendszert a kortársak elsősorban a szakirányú közigazgatási képzés hiánya miatt bírálták. Jóllehet a kor közigazgatási szakemberei közül sokan szorgalmazták a szakirányú képzés bevezetését és a jogi tanulmányoktól való egyértelműbb elválasztását, mások – különösen a jogászok – azzal érveltek, hogy ez a szétválasztás nem előnyös, és támogatták azt az elképzelést, miszerint a közigazgatásban dolgozók is rendelkezzenek legalább jogi államvizsgával, amely viszont egészüljön ki közigazgatási gyakorlati tanfolyamokkal. A magyar jogászok országos kongresszusa 1911-ben ebben a szellemben fogadott el egy határozatot, a köztisztviselők képzési rendszerének szervezésében az osztrák és a porosz modellre hivatkozva.²¹ A rendszer azonban az I. világháború végéig változatlan maradt, részben a megyei közigazgatási reform nagyra törőbb, ugyanakkor nehezebben megvalósítható tervei miatt. Már a 19. század végén felerősödtek a „közigazgatás államosításáról” vagy legalábbis a megyei választások eltörléséről és a köztisztviselők kinevezési rendszerének bevezetéséről szóló viták. Tisza István kormánya még egy erre vonatkozó törvényjavaslatot is kidolgozott, de a háború kitörése miatt a kérdés lekerült a napirendről.²²

Amint látható, Magyarországon a vármegyei tisztviselők professzionalizációja lassú és nehézkes folyamat volt, s az I. világháború végéig nem zárult le.²³ Bár több mint három évtizeden keresztül tárgyaltak róla, és voltak a végleges rendezésre irányuló kísérletek, nem vezettek sem a megyei tisztviselők kinevezésének – legalábbis a fontosabb tisztségek esetében –, sem szolgálati pragmatika bevezetéséhez. A kor politikusai számára egyértelmű volt – ahogyan az 1904. évi X. törvény indoklásában is szerepel –, hogy a köztisztviselői állás nem maradhatott „mellékállás”, hanem az érintettek megélhetését fedező főfoglalkozássá kellett válnia. Ennek biztosítása az állam elsődleges érdeke is volt, ennek ellenére különböző okokból mégis a régi helyzet állandósult.²⁴

²⁰ 1900. évi XX. törvénycikk a községi közigazgatási tanfolyamokról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90000020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D35> (Letöltés ideje: 2024. november 12.)

²¹ Lásd: *Az 1911-ik évi országos jogászgyűlés irományai I. Vélemények*. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1911. Rövid összefoglaló: Dárdai Sándor: *Az országos jogászgyűlés tárgyalásai. Közjogi és közigazgatási szakosztály. Jogtudományi Közlöny*, 1911/43. 366–367.

²² Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976. 275–298.

²³ Hasonlóan problémás volt a politikusok professzionalizációja, vö: Cieger András: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall*, 42. 20010. 131–150. Cieger amellett érvel, hogy a 20. századi szociológia formális feltételei nem alkalmazhatók minden szempontból a 19. századi valóságra, és a formális feltételek hiánya ellenére nem volt olyan nagy különbség a nyugat-európai országokhoz képest.

²⁴ Szabó Miklós: *Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. Századok*, 1974/1. 43–44.

A vármegyei tisztviselők a 20. század elején váltak aktívabbá, amikor egy kongresszust követően országos egyesületbe szerveződtek (1903). Mindazonáltal fontos formális követelmények hiányoztak: Wilensky modellje szerint a profeszszionalizáció utolsó két szakasza.²⁵ Bár a köztisztviselőknek szolgálati esküt kellett tenniük, és a korabeli sajtó tárgyalta a magatartási normákat, az elkövetett vétségek pedig fokozatosan törvényi szabályozás alá estek, külön etikai kódexet nem dolgoztak ki. A két világháború közötti időszakban néhány formai feltétel teljesült, de a pozíciók autonómiája csökkent, és valószínűleg a presztízsük is. További kutatások tisztázhatják majd, hogyan változott a szakmai etika vagy a hivatás megítélése ebben az időszakban.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően, az I. világháború után az új államok eltérő módon viszonyultak az örökölt bürokratikus apparátushoz, és az egyes utódállamokban a közigazgatási tisztviselők testületében bekövetkezett változások is különböztek. Ami Erdélyt,²⁶ pontosabban az 1918 után Magyarországtól Romániához került területet illeti, a kérdéssel a román történetírásban többen foglalkoztak, ennek ellenére még nem született kimerítő tanulmány a kérdéskörben, és tudomásunk szerint tartományi léptékű kvantitatív elemzés sem.²⁷ A jelenlegi tör-

²⁵ Wilensky az amerikai valóságot szem előtt tartva dolgozta ki modelljét. A professzionalizáció országoként és szakmákként eltérő utat járt be, mégis úgy éreztük, hogy némi módosítással itt is használható viszonyítási alapként. A modelltől és a „félprofesszionális” csoportok tanulmányozásának fontosságáról lásd: Vári András: Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall*, 42. 2010. 152–154.

²⁶ E tanulmányban a szűk értelemben vett Erdélyre fogunk hivatkozni, amely kizárólag a Magyarországgal közjogilag egyesített egykori nagyfejedelemség területét jelenti, viszont a Bánág és a Partium területeit már nem, amelyek integrálása az „Erdély” terminológiába 1918 után kezdődött.

²⁷ Válogatott szakirodalom: Sachelarie, Ovid – Georgescu, Valentin Al.: Unirea din 1918 și problema unificării legislației. *Studii. Revistă de Istorie*, 1968/6. 1185–1198; Iancu, Gheorghe: *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*. Cluj-Napoca: Dacia, 1985; Galea, Aurel: *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1920)*, Târgu Mureș: Tipomur, 1996; Uő: *Procese verbale ale Consiliului Dirigent ale Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*. Târgu Mureș: Editura Dimitrie Cantemir, 1999; Agrigoroaiei, Ion: Măsurile de unificare legislativă și administrativă în România Întregită. *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, seria Istorie, 44–45/1998–1999. 59–76; Radu, Sorin: Unificarea administrativă a României Mari în gândirea politică a lui Iuliu Maniu. *Annales Universitatis Apulensis. Historica*, 2–3, 1998–1999. 15–27; Leuștean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Iași: Polirom, 2003. 126–138; Turliuc, Cătălin: Construcția națională românească și identitățile regionale. Modernizare și omogenizare în secolul al XX-lea. In: Agrigoroaiei, Ion (coord.) – Buriană, Ovidiu – Iacob, Gheorghe – Turliuc, Cătălin: *România interbelică în paradigmă europeană*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005. 65–106; Guțan, Manuel: *Istoria administrației publice locale în statul român modern*. București: All Beck, 2005. 237–247; Calcan, Gheorghe: The Administrative Unification of the Completed Romania. The

ténétírói kép mélyreható változást mutat mind a közigazgatási elit, mind általában a köztisztviselők körében, amely folyamat a magyar tisztviselők románokkal való felváltását, valamint a személyzet beáramlását feltételezte a Román Királyságból (Órománia, Regát)

Az I. világháború után és a közigazgatás irányításának átvételét követően a román állam képviselőjében eljáró Kormányzótanács a Magyarországhoz tartozott területek közigazgatásának megszervezését és működését az 1919. január 24-i I–IV. számú rendeletekkel²⁸ szabályozta, amelyek nagy vonalakban a dualista kor szak jogszabályainak folytonosságát írták elő. Összességében a Kormányzótanács által hozott törvények és végrehajtási utasításai 1918 decembere és 1919 júliusa között e vonatkozásban azt a célt szolgálták, hogy a közszolgálatokat olyan módon vegyék ellenőrzésük alá, hogy az biztosítsa a lakosság számára a zavartalan működés folyamatosságát, valamint az állam biztonságát egy olyan periódusban, amikor a köztisztviselők nagy része nem volt román, s lojalitásukban az új hatalom nem bízott. Emellett szükségesnek tartották a jövőt illetően előrevetíteni a közigazgatásnak a Romániában működő modell szerint történő egységesítését. Ennek eredményeként olyan intézkedéscsomag született, amely a régi rendszert részben – legalábbis elméletben – demokratizálta (például a virilizmus intézményének eltörlésével),²⁹ ugyanakkor viszont túlzott központosítást vezetett be, amely a döntéseket a prefektusok kezében összpontosította, és szinte korlátlan hatalmat biztosított számukra, beleértve a kinevezéseket és az elbocsátásokat is. Ily módon a korábban választott vármegyei tisztviselők fölött (akik immár megyei tisztviselők lettek,

Stages of the Administrative Integration of Transylvania, 1918–1925. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 2010/6. 16–29; Sora, Andrei Florin: *Servir l'état roumain. Le corps préfectoral, 1866–1940*. București: Editura Universității din București, 2011. 82–91; Calcan, Gh.: *Unificarea administrativă a României întregite (1918–1925). Integrarea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei în structurile administrației românești*. Cluj-Napoca: Mega, 2016.

²⁸ Decret Nr. 1 despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuințarea limbilor [1. sz. rendelet a közszolgálatok ideiglenes működéséről, a törvények alkalmazásáról, a köztisztviselőkről és a nyelvhasználatról]. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*. Sibiu, reprint. 1919/6, ian. 14/27. 25–26; Decret Nr. 2 despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice administrative [2. sz. rendelet a közigazgatási hivatalok ideiglenes működéséről]. Uo. 26; Decret Nr. 3 referitor la investirea cu drept municipal a orașului cu consiliu Sibiu [3. sz. rendelet Nagyszeben tanácsa által irányított város municípiumi joggal való felruházásáról]. Uo. 26–27; Decret Nr. 4 pentru stabilirea unor denumiri românești la administrație și justiție [4. sz. rendelet egyes román elnevezések megállapításáról a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban]. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*. Sibiu, reprint, 1919/7–12, febr. 1., 6., 8., 12., 19., 22, 9–10.

²⁹ A dualizmus korában a megyei, városi és községi bizottságok fele választott tagokból, másik fele pedig a legnagyobb egyenes állami adót fizetőkől (az úgynevezett virilisekből) állt.

mivel a vármegyét megyékké nevezték át) ekkortól teljesen a központi hatalom rendelkezett.

1919 novemberében lépett hatályba az „Állami tisztviselők fizetéséről, kinevezéséről, besorolásáról, előléptetéséről és nyugdíjazásáról szóló normativa”, amely a megyei közigazgatás működésének általános feltételeit szabályozta. Noha abból indultak ki, hogy a régi közigazgatás minden pozíciója anyagilag fenntarthatatlan, a valóság az volt, hogy az elkövetkező években a tisztviselők száma lassan, de folyamatosan növekedett, különösen az alsóbb szinteken. A normativa megtartotta az 1893. évi IV. törvény szerinti tizenegy szolgálati osztályba való besorolást.³⁰ Az alacsonyabb beosztású köztisztviselőket (XI–VIII. osztály) és a kisegítő személyzetet az illetékes osztályok vezetői nevezték ki, míg a közép- és felsőszintű tisztviselőket a Kormányzótanács (gyakorlatilag a prefektusok).

A szakképzés tekintetében a rendelet kimondta:

„a közigazgatás bármilyen hanyatlásának elkerülése érdekében elvben fenntartanak az 1883. évi I. törvényekben meghatározott rendelkezések a köztisztviselők képzéséről. Az egyes szolgálati ágakra előírt képesítési követelményektől a szervezés kezdeti szakaszában megengedhetők eltérések; a szükséges képzéssel rendelkezők természetesen előnyt élveznek.”³¹

Egyértelművé tették viszont, hogy az állapot átmeneti, amíg „az államigazgatás megszervezésének kezdeti szakaszán túl nem jutunk”, és hogy a Kormányzótanács által szervezett rövid tanfolyamok nem pótolják a formális szakképzést. A 33. § értelmében iskolai végzettség szerint négy kategóriába sorolták a köztisztviselőket: a) azok, akik legfeljebb négy gimnáziumi osztályt végeztek; b) azok, akik öt-nyolc gimnáziumi osztályt kijártak, de nincs érettségi vizsgájuk; c) azok, akik érettségivel rendelkeznek és beiratkoztak egyetemre vagy akiknek van közigazgatási végzettségük (beleértve a közjegyzői oklevelet is); d) azok, akik egyetemet végeztek. Mindegyik kategóriához besorolási fokozatot, valamint meghatározott fizetési és előmeneteli szinteket rendeltek.

A normativa 18. §-a megállapította a nemek közötti egyenlőséget, míg a 19. § kimondta az egyenlő bérezés elvét az állami (beleértve a megyei) és a városi, valamint községi tisztviselők között, azonos fizetési osztályok esetében.³²

A normativa előírta, hogy a régi tisztviselők megtarthatják korábbi beosztásukat azzal a feltétellel, hogy esküt tesznek a román államra. Abban a fizetési osztályban

³⁰ Normativ pentru salarizarea, numirea, încadrarea, înaintarea și pensionarea funcționarilor de stat [Az állami köztisztviselők fizetéséről, kinevezéséről, besorolásáról, előmeneteléről és nyugdíjazásáról szóló normativa]. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*. Cluj, 1919/69–70, noi. 25. 1–8.

³¹ Uo. 8. §.

³² Uo. 18–19. §.

maradtak, amelyben átvették őket, vagy kivételes esetekben egy osztállyal feljebb léphettek. A régi közigazgatás lemondott vagy az esküt le nem tett és emiatt elbocsátott tisztviselői, ha vissza akartak volna térni a közigazgatási rendszerbe, nem kérvényezhették visszahelyezésüket a korábbi beosztásba, és szaktudásuk elismerésére személyenkénti vizsgálatot követően kerülhetett sor. A tisztviselőket nem lehetett számukra kedvezőtlen áthelyezésnek vagy változtatásnak alávetni, kivéve lefokozás esetén, ami fegyelmi vizsgálat nyomán következhetett be.³³

A közigazgatási rendszeren kívülről érkező pályázók esetében a kinevezés írásbeli kérelem és a következő adatokat tartalmazó dosszié alapján történt: születési idő és hely (az alsó korhatár 18 év volt), egészségi állapot, iskolai végzettség, katonai szolgálat, családi állapot és nyelvismeret. Az összeférhetetlenségi eseteket az 1896-os Szolgálati Szabályzat tartalmazta,³⁴ és a hierarchikus szolgálati viszonyok és rokoni kapcsolatok átfedését tiltották gyermekek, szülők, testvérek és sógorok esetében. Jóllehet a 39. § előírta, hogy vezető szolgálati beosztásba³⁵ kizárólag tapasztalt tisztviselőket lehet kinevezni a szolgálati idő és a hivatali magatartás figyelembevételével, amint azt az alább ismertetett adatok igazolják, ez a rendelkezés számos esetben létszámhiány miatt nem volt gyakorlatba ültethető.

A Kormányzótanács működésének megszűnése után több olyan jogszabály született, amelyek előírásai a köztisztviselőkre vonatkoztak, és különösen a döntéshozatali eljárások központosítására irányultak.³⁶ Ugyanakkor több strukturális módosításra is sor került, például az árvaházak a Belügyminisztérium Általános Egészségügyi és Közgondozási Főfelügyelőségének³⁷ lettek alárendelve, illetve a megyei számvitelt az alprefektusi hivatalok vették át.³⁸ Az 1919. novemberi

³³ Uo. 21–22., 47–48. §.

³⁴ *A magyar királyi pénzügyminisztérium ügykövére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye*. Budapest: Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1896. Bár a szabályzat eredetileg a Pénzügyminisztérium és alárendelt szervei számára készült, azt valamennyi minisztérium és az egész közigazgatási apparátus használta. Az 1919-es normatíva is hivatkozott az 1897. évi XX. törvénycikkre az államháztartási számvitelről és az adóhivatalok utasításairól, II. kötet, amely többek között a közpénzekkel való gazdálkodást szabályozta.

³⁵ Uo. 11., 31., 39. §.

³⁶ Például: *Lucrările privitoare la numiri, înaintări, încadrări, amenzi, etc. ale personalului din Ardeal dependinte de ministerul de interne vor fi efectuate numai de acest minister în urma rapoartelor autorităților în drept* [A Belügyminisztérium alá tartozó erdélyi személyzet kinevezésével, előlépésével, besorolásával, bírságolásával stb. kapcsolatos munkákat kizárólag ez a minisztérium fogja végezni, az illetékes hatóságok jelentései alapján]. *Buletinul Oficial al Ministerului de Interne*, 1922/2. 400.

³⁷ *Ordin circular (privind activitatea și personalul sedriilor orfanale)* [Körrendelet (az árvaházak tevékenységéről és személyzetéről)]. *Gazeta Oficială a Comisiunei Regionale de Unificare din Cluj*. 1921/41, sept. 8. 1.

³⁸ *Ordin circular (privind înființarea posturilor de contabili la oficiile subprefectului din fiecare județ)* [Körrendelet könyvelői állások létrehozásáról az egyes megyék alprefektusi hivatalainál]. *Gazeta Oficială a Comisiunei Regionale de Unificare din Cluj*. 1921/65, mart. 10. 2.

normatíva rendelkezései nagyrészt 1923-ig hatályban maradtak, amikor is elfogadták a Köztisztviselők Statútumát szabályozó törvényt, amely jóval szigorúbb, koherensebb és egységesebb módon szabályozta a közigazgatási tisztviselők felvételének és előlépésének feltételeit.³⁹

A gyakorlatban viszont az 1923-ban kezdeményezett változások közül – beleértve a köztisztviselők professzionalizációját is – keveset hajtottak végre 1925 előtt, amely évben a kutatási minta alapját képező iratanyag készült (ahogy ezt tartalma és a benne szereplő adatok tipológiája is mutatja). A közigazgatás egységesítéséről szóló törvény (1925/95.) további változásokat vezetett be a közigazgatás minden szintjén, szabályozva az egyes kulcsfontosságú tisztségek (prefektus, alprefektus, szolgabírók, községi jegyzők) betöltéséhez szükséges feltételeket, és megerősítve a rendszer központosítását azáltal, hogy ezeket a prefektusi intézmény közvetlen hierarchikus alárendeltségébe és függőségébe helyezte.⁴⁰ Ez a jogszabály azonban már alaposabb kutatások tárgyát képezte,⁴¹ és mivel tanulmányunk a hatályba lépése előtti helyzetet elemzi, ezekre a szempontokra nem térünk ki részletesen.

Célkitűzések, források, módszerek

Jelen tanulmány fő célja, hogy kvantitatív módszerekkel elemezze az erdélyi megyei tisztviselők professzionalizációjának, illetve deprofesszionalizációjának kérdését. Ennek érdekében az 1925-ben hivatalban levő tisztviselőket elemezzük a szakképzettség és szolgálati tapasztalat szempontjából, és ezt hasonlítjuk össze az 1918-as helyzettel. A magyar közigazgatás utolsó éve és a román átmeneti közigazgatás utolsó éve közötti összehasonlítás a folytonosság, illetve a diszkontinuitás kérdéseire is rávilágít, jóllehet a háború alatt bekövetkezett változások miatt (a tisztviselőválasztások többszöri elhalasztása, sorozások, előlépések stb.) 1918 némileg eltér az 1914-ig tartó béke és stabilitás éveitől, de a folytonosság vizsgálata miatt célszerű volt az utolsó évet választani. A háború során a megyei tisztikarokban amúgy is nagyobb változások következtek be, a tisztviselők egy részét behívták vagy önként jelentkeztek a hadseregbe, helyettesítésük komoly problémát

³⁹ Lásd még: Sas, Florina – Sora, A. F. (ed.): *Lungul drum către primul Statut al Funcționarilor Publicarilor Publici din România. Deziderate, (ante)proiecte, legislație, opinii și dezbateri (1918–1923)*, Cluj-Napoca: Mega, 2019, mind a bevezető tanulmányt (Sora, A. F.: *Studiu introductiv. Funcția publică și funcționarii publici în România în primii ani după Marele Război (1918–1923)*, 11–52.), mind a benne publikált forrásokat.

⁴⁰ Az 1925/95. sz. törvény (1925. június 13-i 1972. sz. rendelet). *Monitorul Oficial*, 1925/128, iun. 14. 6886–6890.

⁴¹ Válogatott szakirodalom: Sachelarie – Georgescu, 1968. 1194–1196; Agrigoroaiei, 1998–1999. 59–76; Radu, 1998–1999. 15–27; Guțan, 2005. 251–263; Calcan, 2010. 25–27; Calcan, 2016. 154–166.

okozott a vármegyei közigazgatásban – ahogy ezt a Belügyminisztériumba beérkezett panaszok is mutatják.

Az elmúlt években Egry Gábor és mások is a közszolgálat részleges folytonossága mellett érveltek.⁴² Azonban sem a tisztviselőkről nem készült átfogó statisztikai feldolgozás, sem a folyamat hatásairól, sem az etnikai hovatartozás és az új köztisztviselők szakképzettsége kapcsolatáról nem jelent meg eddig részletes elemzés. Tanulmányunkban statisztikai módszerek és kapcsolódó elemzések alkalmazásával módszeresen megvizsgáljuk azt a hosszú ideig kényesnek számító kérdést, hogy az etnikai/nemzetiségi hovatartozás milyen szerepet játszott a megyei tisztviselői testület átalakulásában. A történetírásban különösen a közigazgatási apparátus csúcán 1918 után bekövetkezett románosodást/románosítást emelték ki, ami elsősorban annak a következménye, hogy a magyar tisztviselők megtagadták a román állam iránti hűségeskü letételét, és sokan közülük – önként vagy kényszer hatására – Magyarországra távoztak. Az alsóbb szinteken a tisztviselők többségét megtartották, mivel egyrészt nem volt elegendő képzett román szakember, másrészt az alacsony fizetés kevésbé volt csábító a képzettebb románok számára, akik könnyen találhattak alkalmazást a különböző közigazgatási vagy más hivatalokban.⁴³

Az 1925-ös állapotot illetően azokat a történelmi Erdély szinte minden megyéjéről fennmaradt, a megyei és járási közigazgatásról készült kimutatásokat használtuk, amelyeket a közigazgatási egyesítésről szóló törvény küszöbön álló hatálybalépése alkalmával állítottak össze.⁴⁴ Ezek az igen részletes nyilvántartások tartalmazzák a tisztviselők adatait: név, beosztás, hivatali idő, hivatali osztály és fokozat, etnikai hovatartozás, iskolázottság, pályafutás és a közigazgatásban eltöltött idő („régiség”) 1918 előtt és után – erre vonatkozóan nem töltötték ki egyforma precizitással a táblázatot minden megyében –, a letett tisztviselői képességvizsga, fizetés és lakáshelyzet.

Az etnikai/nemzetiségi hovatartozást az iratokban egy erre szolgáló rovat alapján soroltuk be. A nyelvi különbségeken túlmutató részletezés (például román,

⁴² Egry Gábor: Posztbirodalmi átmenetek? In: Ábrahám Barna – Egry Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. kötet: Románia*. Budapest: Napvilág, 2019. 33–43.; Uő: *Unholy Alliance? Language Exams, Loyalty, and Identification in Interwar Romania*. *Slavic Review*, 2017/4. 959–982.

⁴³ Leuştean, 2003. 126–130.

⁴⁴ A tanulmányhoz az alábbi forrásokból származó adatokat használtuk fel: Arhivele Naționale Istorică Centrale, Fondul Ministerului de Interne (Román Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, Belügyminisztérium), 331. leltári szám, 90., 98., 100., 106., 124., 126., 143., 152., 162., 163., 169., 173., 191., 193., 195., 199., 209., 211., 345., 221., 226., 472. sz. dosszié. Köszönet kollégáinknak: dr. Florin Andrei Sora egyetemi docensnek, dr. Ovidiu Iudean kutatónak, dr. Gál Edinának és dr. Horváth Csabának az adatok összegyűjtésében és rendszerezésében nyújtott segítségért. Két megye (Torda-Aranyos és Alsó-Fehér) esetében a források nem maradtak fenn, Hunyad megye esetében pedig csak részlegesen. Jelen tanulmány valamennyi statisztikai számítása az illető adatsorokon alapul.

szász, német, magyar, székely, zsidó, cseh, lengyel stb.) arra enged következtetni, hogy ez nem csupán az irat kitöltőjének formális hozzárendelése volt, hanem egy-szersmind az etnonímák az identitás érzékelését (és talán önbesorolását) tükrözik, méghozzá elég nagy pontossággal ahhoz, hogy statisztikailag felhasználhatóak legyenek. A zsidók és a székelyek magyaroktól való elkülönítésének tendenciája a korszakban ismert gyakorlat volt, de politikai célzata ellenére nem befolyásolja az adatok statisztikai feldolgozhatóságát. Az etnikai besorolás érvényességét alátámasztó további érv, hogy a legtöbb tisztviselő tudott e statisztikák összeállításáról, sőt elvileg a kért adatok típusairól is, mivel azok szerepeltek a Belügyminisztérium által kiküldött körlevelekben, s néha még a *Belügyminisztérium Hivatalos Közlönyében* is megjelentek, ami csökkentette az adatok szándékos megváltoztatásának lehetőségét. Persze ezekből az adatokból nem lehet kiszűrni az olyan egyedi eseteket, mint például a rejtőzködő identitás, az újrafelfedezett identitás vagy az impériumváltás hatására bekövetkezett szándékos identitásváltás.

Az 1918 előtti vármegyei tisztviselők pályafutásának rekonstruálása céljából *Magyarország tiszti cím- és névtárát*⁴⁵ használtuk, amely tartalmazza a tisztviselők nevét és beosztását, lehetővé téve pályafutásuk meglehetősen pontos nyomon követését. Az iskolázottságra vonatkozó törvényes előírásokat ebben az időszakban az esetek túlnyomó többségében már betartották, a ritka kivételek többnyire az alacsonyabb szinteken fordultak elő.

A professzionalizáció összehasonlító elemzése során az alábbi adatokat használtuk: iskolázottság, a közigazgatásban eltöltött idő, az adott tisztségben eltöltött idő, a pályafutás alakulása 1918 előtt és után és az etnikai hovatartozás. A kezdeti mintát 527 olyan személyből alkottuk meg, akik a forrás alapján a megyei közigazgatásban voltak alkalmazva 1925-ben a történelmi Erdély 13 megyéjében (Alsó-Fehér és Torda-Aranyos megyékre nézve hiányoznak a listák). Az 527 személyt 15 szolgálati osztályba sorolták (11 tisztviselői és 4 segédosztály). Mi az elemzés során a mintában szereplő személyeket öt szintre soroltuk be a betöltött pozíció alapján.

Az első szint a közigazgatási elitet jelenti a szó szoros értelmében: ide tartoznak az alispánok, a megyei főjegyzők, a megyei tiszti főügyészek és a főszolgabírók. A főszolgabírókat is ebbe a kategóriába soroltuk, tekintettel a közigazgatásban betöltött fontos szerepükre – tulajdonképpen a megyei közigazgatás „arca” voltak a lakossággal való érintkezésben.⁴⁶ A mintából kihagytuk a főispánokat/prefektusokat,

⁴⁵ *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXVII. évfolyam. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt. 1918. A vármegyei tisztviselői karrierrek rekonstrukciójához a korábbi évfolyamokat/köteteket is használtuk.

⁴⁶ Pál Judit – Popovici, Vlad: The Transformation of the Mid-Level Civil Servants' Corps in Transylvania in the Aftermath of the First World War: The High Sheriffs between 1918 and 1925. In: Becker, Peter et al. (ed.): *Hofratsdämmerung? Verwaltung und ihr Personal in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie 1918 bis 1920*. Wien: Böhlau, 2020. 155–178.

mert 1918 előtt és után is alapvető különbség volt köztük és a megyei tisztviselők között: a főispánokat 1918 előtt a belügyminiszter javaslatára a király nevezte ki, nem tartoztak a megyei tisztviselők közé, és ahogy fentebb is említettük, képzési előírást sem az 1883. évi I. törvény, sem a *Köztisztviselők Statútuma* nem szabott meg számukra. Az első szinten helyezkednek el tehát a széles döntési jogkörrel és társadalmi presztízzsel rendelkező tisztviselők.

A második szinten azok a tisztviselők állnak, akik a közigazgatási elit utánpótlását képezték: a (vár)megyei jegyzők, a számviteli osztály igazgatója és a szolgabírók. Többségük a helyi elithez tartozott, akiknek kapcsolati hálója túlterjedt lakóhelyük szűk keretein. A harmadik szinten találjuk a speciális szakképzettségű szaktisztviselőket, mint például a levéltárosokat és a számvivőket (könyvelőket). A negyedik szintet a megyei közigazgatási személyzet további tagjai alkotják, akiket a jogszabályok a szolgálati osztályrendszerbe soroltak: irodafőnökök, segédhivatali főnökök, gyakornokok, írnokok. Általában ezen a szinten találjuk a pályájuk elején álló felsőfokú végzettséggel rendelkezőket vagy egyetemistákat is, akik a harmadik szint tagjaihoz képest gyorsabban tudtak előlépni. Végül az ötödik szintre azok kerültek, akiket a jogszabályok értelmében segédszemélyzetnek minősítettek, és akikre külön osztályrendszer vonatkozott: napidíjasok, gépíró(nő)k, soffőrök stb. Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy bár a hatályos jogszabályok alapján húzták meg, a negyedik és ötödik szint közötti határvonal a gyakorlatban nem mindig egyértelmű, amint az a statisztikai elemzésekből is kitűnik.

A köztisztviselők általános helyzete 1925-ben

A 13 erdélyi megyében 1925-ben felsorolt 527 köztisztviselő közül, akikről fennmaradtak adatok, 157 (kb. 30%) az egykori magyar vármegyei közigazgatásból származott, de közülük csak 12 (2,3%) tekinthető az egykori közigazgatási elit tagjának (1. szint). Többségük 1918 előtt főszolgabíró volt, akik az új rendszerben a központi megyei közigazgatásba kerültek át és ott léptek elő. Etnikai szempontból ez a szűk elit öt magyarból, négy románból és három németből állt. A korábbi megyei közigazgatás második és harmadik szintjéről 56 fő (24 + 32, 10,6%) került a megyei közigazgatásba, közülük 23 magyar, 18 német, 11 román, három zsidó és egy lengyel. A többi 89 (44 + 45, 56,7%) egykori megyei tisztviselő az alsóbb szintekről (4. és 5. szint) érkezett. Néhányan közülük látványos pályát futottak be, mint például Anton Gheorghe, aki a háború előtt bírósági gyakornok volt, majd az új rendszerben a Szolnok-Doboka megyei csákgörbői járás (ma Gârbău, Szilágy megye) főszolgabírója lett. Hét másik egykori gyakornokot szolgabírói állásban találunk, egy pedig megyei jegyző lett. A korábbi vármegyei közigazgatásból származó tisztviselők részletes kimutatását az 1. táblázat tartalmazza.

A többi öt elkülönülő kategóriát alkotnak a községi és körjegyzők, akiknek volt bizonyos mértékű közigazgatási tapasztalatuk, számuk 70 fő (13,3%) (1. táblázat, 7. sorszám). Bár kissé erőltetetten, de a megyei közigazgatás 3–4. szintjén állókkal

rokoníthatók. Ez a szakmai csoport valósította meg 1919 után az egyik leginkább szembetűnő karrierugrást, ugyanis 57-en közülük (80%) eljutottak a megyei közigazgatás 1. és 2. szintjére, így tulajdonképpen elhagyva a falusi környezetet a közigazgatási elit tagjaivá váltak. Hasonló ugrás 1918 előtt – a rendkívüli eseteket leszámítva – elképzelhetetlen volt. Az újonnan előlépett jegyzők mindössze egy-negyede rendelkezett folyamatban lévő vagy befejezett egyetemi tanulmányokkal, a többieknek rövid tanfolyamokat követően megszerzett jegyzői oklevele volt. Mindez dokumentálja és statisztikailag is alátámasztja L. Leuştean magyarázatát az új román közigazgatás első éveiben fellépett községi jegyző-„ínségre”,⁴⁷ amihez az a körülmény vezetett, hogy a pozíciókat 1918 előtt betöltők jelentős része látványos karrierugrást hajtott végre az új állami berendezkedésben.

1. táblázat

*Az erdélyi megyei tisztviselők etnikai megoszlása 1925-ben
(az 1919 előtt betöltött tisztségek szerint)*

Sor-szám	1918-as szint	Román	Magyar	Német	Más	Összesen (%)
1	<i>Vármegye 1</i>	4	5	3	0	12 (2,3%)
2	<i>Vármegye 2</i>	5	5	14	0	24 (4,6%)
3	<i>Vármegye 3</i>	6	18	4	4	32 (6%)
4	<i>Vármegye 4</i>	8	21	15	0	44 (8,3%)
5	<i>Vármegye 5</i>	15	20	9	1	45 (8,5%)
6	Összesen a korábbi vármegyei közigazgatásból (1+2+3+4+5)	38	69	45	5	157 (29,8%)
7	<i>Községi és körjegyzők</i>	58	8	1	3	70 (13,3%)
8	Összes közigazgatási tapasztalattal rendelkező (6+7)	96	77	46	8	227 (43%)
9	<i>Külsősök/Közigazgatási tapasztalattal nem rendelkezők</i>	211	66	19	4	300 (57%)
10	Összesen (8+9)	307	143	65	12	527 (100%)

A jegyzők helyzete több szempontból is érdekes: a tisztviselők olyan kategóriáját alkották, amely az I. világháború előtt hatékonyan szervezkedett és védte érdekeit, ennek egyik bizonyítéka a községi és körjegyzők felkészítésére szolgáló különleges közigazgatási tanfolyamok megszervezése.⁴⁸ A jegyzői tisztség magas presztízst biztosított a községek szintjén, és általában véve tisztes megélhetést is, ezért vonzó lehetőséget jelentett azoknak a középfokú végzettségű fiatal roma-

⁴⁷ Leuştean, 2003. 128–129.

⁴⁸ Földi István egy vármegyére vonatkoztatva mutatja be az intézmény működését: A községi és körjegyzők társadalma és mozgalmái Nógrád vármegyében 1873–1950. In: *Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból*. 32. kötet. Salgótarján: Nógrád megyei Levéltár, 2002. 20–66.

noknak, akik a vármegyei választási rendszerben hátrányos helyzetben lévén nem kerülhettek be a vármegyei tisztviselők körébe. Ugyanakkor a jegyzőké volt a háború végén a leginkább fenyegetett és sebezhető kategória. 1918 őszén az erdélyi községi és körjegyzők jelentős része menekülni kényszerült vagy atrocitás áldozata lett, mivel – jogosan vagy jogtalanul – háborús segélyek elsikkasztásával, korrupcióval, hatalommal való visszaéléssel és hasonló vádakkal illették őket, a lakosság szemében bűnbakká váltak a háború okozta minden szenvedésért, és ellenük összpontosult a hatóságokkal szembeni elégedetlenség.⁴⁹

Összességében az 1925-ös erdélyi megyei közigazgatásban dolgozóknak csupán 43%-a rendelkezett valamilyen közigazgatási tapasztalattal 1918 előtt (1. táblázat, 1–8. sor), közülük is csupán egy szűk kisebbségnek volt döntéshozói tapasztalata (1. táblázat, 1. sor). A fennmaradó 300 köztisztviselő (57%) (1. táblázat, 9. sor) a háború előtt és alatt vagy a magánszférában dolgozott, vagy túl fiatalok voltak, és csak most léptek be a közigazgatásba. Ezeknek több mint egyharmada (115 fő) 1925-ben 1. és 2. szintű pozíciókat töltött be – többségük főszolgabíró vagy szolgabíró –, ők egyetemi, teológiai és pedagógiai intézetekben szerzett vagy valamilyen szaktanfolyami végzettséggel rendelkeztek. Ugyanebbe a kategóriába tartozik néhány könyvelő is, akik középiskolai és szakirányú tanulmányokat végeztek. A 4. és 5. szinten az újonnan alkalmazottak többsége kijárta az általános iskolát és esetleg a középiskola első két évfolyamát. A háború alatt és közvetlenül utána néhányan a férfiak közül alacsonyabb rendfokozatú tisztként szolgáltak. Ezeken a szinteken a közigazgatási tapasztalat nélküli alkalmazottak egyharmada nő volt (155-ből 54), és korábbi szolgálat nem jelenik meg az iratokban. A forrásanyagban szereplő 78 nő közül mindössze 18 (23%) dolgozott az 1918 előtti közigazgatásban, javarészt mint napidíjas alkalmazott, akik az általános iskolát már kijárták, és esetleg középiskolai tanulmányokat is folytattak. Az 1918 utáni időszakban hárman alacsonyabb beosztásba kerültek annál, mint amilyet korábban betöltöttek.

A fenti adatok a testület egészére vonatkoznak. Ha kizárólag az 1925-ben „közigazgatási elitként” meghatározható 1. szint tagjait nézzük (114 fő), közülük 28-an az egykori vármegyei közigazgatásból, 32-en a korábbi községi és körjegyzők közül, míg 54-en a magánszférából kerültek ki. A közigazgatás legfelsőbb szintjén a közigazgatási tapasztalattal bíró személyzet aránya valamivel jobb volt, mint összességében, ugyanakkor a magánszférából érkezett tisztviselők és a volt jegyzők itt is a személyzet 75%-át adták. Az iskolázottságot tekintve 75%-uknak volt

⁴⁹ Egy Gábor: Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919. *Múltunk*, 2010/3. 95; Groza, Mihai-Octavian: *Județul Alba în toamna și iarna anului 1918. Memoria revoluției și a violenței revoluționare*. In: Dumbrăvescu, Nicolae (ed.): *Tinerii istorici și cercetările lor*. III. köt. Cluj-Napoca: Argonaut, 2016. 131–140. Lásd még: Pál Judit: The System of Government Commissioners during the First World War and the Organization of the Government High Commissioners Office in Transylvania. *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, *Historia*, 2018/2. 62–98, különösen 83.

egyetemi oklevele, míg a többiek más felsőoktatási intézményben vagy különleges tanfolyamokon szereztek képesítést. A forrás egyetlen esetben említ csupán érettségizett tisztviselőt: Iacob Cornea főszolgabírót Négyfaluban.

2. táblázat

A megyei tisztviselők etnikai megoszlása Erdélyben 1925-ben

<i>Szint 1925-ben</i>	<i>Román</i>	<i>Magyar</i>	<i>Német</i>	<i>Más</i>	<i>Összesen (%)</i>
Megye 1	95 (18%)	6 (1,1%)	13 (2,5%)	0	114 (21,6%)
Megye 2	76 (14,4%)	23 (4,4%)	13 (2,5%)	2 (0,4%)	114 (21,6%)
Megye 3	30 (5,7%)	39 (7,4%)	11 (2,1%)	6 (1,1%)	86 (16,3%)
Megye 4	67 (12,7%)	44 (8,3%)	13 (2,5%)	4 (0,8%)	128 (24,3%)
Megye 5	39 (7,4%)	31 (5,9%)	15 (2,8%)	0	85 (16,1%)
<i>Összesen</i>	<i>307 (58,3%)</i>	<i>143 (27,1%)</i>	<i>65 (12,3%)</i>	<i>12 (2,3%)</i>	<i>527</i>

A közigazgatásban és a munkakörben szerzett tapasztalatok tekintetében a magánszférából érkező köztisztviselők 57%-a jelentősen hozzájárult e mutatók átlagértékének csökkenéséhez (4a-b. táblázat), mivel ők tették ki a felsőbb szintek (1–2., „közigazgatási elit”) tisztviselőinek felét, valamint az alsóbb szintek tisztviselőinek körülbelül kétharmadát (3. táblázat).

3. táblázat

*Az erdélyi megyei tisztviselők megoszlása 1925-ben
az 1919 előtt betöltött tisztség vagy foglalkozás alapján*

<i>Szint 1925-ben</i>	<i>Közigazgatási tisztviselők 1919 előtt</i>	<i>Községi- és kör- jegyzők 1919 előtt</i>	<i>1919 előtt közigazgatási ta- pasztalat nélkül</i>	<i>Összesen (%)</i>
Megye 1	28 (5,3%)	32 (6,1%)	54 (10,2%)	114 (21,6%)
Megye 2	28 (5,3%)	25 (4,7%)	61 (11,6%)	114 (21,6%)
Megye 3	46 (8,7%)	10 (1,9%)	30 (5,7%)	86 (16,3%)
Megye 4	40 (7,6%)	2 (0,4%)	86 (16,3%)	128 (24,3%)
Megye 5	15 (2,8%)	1(0,2%)	69 (13,1%)	85 (16,1%)
<i>Összesen</i>	<i>157 (29,8%)</i>	<i>70 (13,3%)</i>	<i>300 (56,9%)</i>	<i>527</i>

Ezek a tartományi szintű általános adatok azt jelzik, hogy 1918 és 1925 között széles körű visszaesés tapasztalható a professzionalizációs folyamat mutatóiban mind a közigazgatási elit szakmai képzettsége terén (az egyetemi végzettségük aránya megközelítőleg 100%-ról körülbelül 70%-ra csökkent), mind pedig – és ez a hangsúlyosabb – a döntéshozatali szintek (1. és 2. szint) közigazgatási tapasztalata szempontjából. A végzettségbeli különbség jelentős, de nem meghatározó, figyelembe véve, hogy a fennmaradó 30% a legtöbb esetben valamilyen felsőfokú vagy szakirányú végzettséggel rendelkezett, az alsóbb szinteken pedig azok közül, akiknek nem

volt egyetemi diplomájuk, néhányan 10–15 éves közigazgatási tapasztalattal bírtak. E tekintetben jóval problémásabb a magánszférából érkezett tisztviselők magas aránya a közigazgatás élén (csaknem a felük), amely statisztikailag a közszolgálatban eltöltött átlagos időt és a vezetői tapasztalatot jelentősen csökkenti. Gyakorlatilag minden egyes, szolgálati régiséggel és tapasztalattal rendelkező magas rangú megyei tisztviselőre három 1918 után frissen felvett tisztviselő jutott, és ez a helyzet minden alacsonyabb szinten láncreakcióként ismétlődött. Igaz, a három újonc közül egy általában egykori községi vagy körjegyző, a magánszférából érkezettek közül pedig nem kevesen voltak korábban ügyvédek, akik szakmai gyakorlatuk során folyamatos kapcsolatban álltak a bürokráciával, ami azonban elégtelen ellensúlyát képezte az érdemi közigazgatási tapasztalat hiányának.

4a. táblázat

Az 1919 előtt is tisztséget betöltött erdélyi megyei tisztviselők átlagos közigazgatási tapasztalata 1925-ben

<i>Közigazgatási szint 1918-ban</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>Jegyzők</i>
Közigazgatási tapasztalat 1925-ben (években)	22,0	22,3	22,4	21,9	17,6	18,1
Tapasztalat a jelenlegi vagy magasabb beosztásban 1925-ben (években)	14,0	10,6	13,4	12,6	10,5	4,7

4b. táblázat

Az összes erdélyi megyei tisztviselő átlagos közigazgatási tapasztalata 1925-ben

<i>Közigazgatási szint 1925-ben</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Közigazgatási tapasztalat 1925-ben (években)	15,0	12,5	14,5	9,9	7,5
Tapasztalat a jelenlegi vagy magasabb beosztásban 1925-ben (években)	5,8	5,9	7,1	7,0	7,1

Végül, de nem utolsósorban elemzésünk kérdéseket vet fel a korabeli diskurzusban és a történetírásban jelentkező egyik, nevezetesen a Román Ókirályságból beáramló tisztviselők nagy számára vonatkozó közhelyet illetően. Az adatbázisunkban levő 527 tisztviselő között mindössze két ilyen személyt azonosítottunk. Ha valóban jelentős létszámú személyzet érkezett a Regátból, az biztosan nem érintette a megyei közigazgatást 1925-ig.

A közigazgatási pályán való előmenetelt befolyásoló tényezők 1919–1925 között

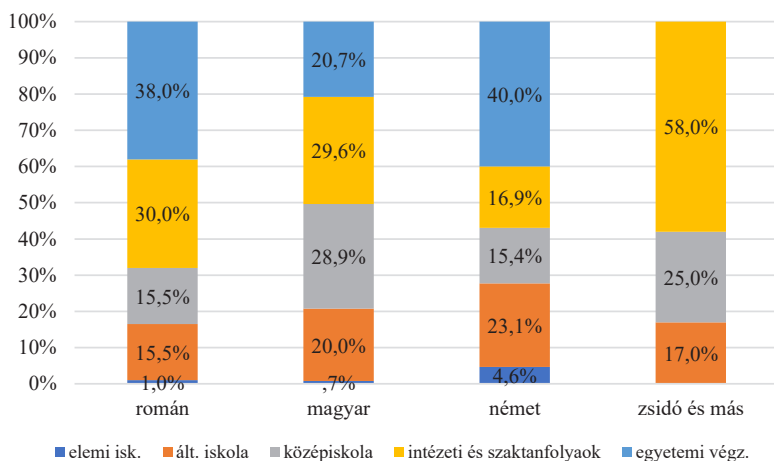
Ezek az összefoglaló megállapítások számos újabb kérdést vetnek fel; megválaszolásuk céljából a fentiekben vizsgált mutatók közötti kapcsolatok statisztikai elemzéséhez folyamodtunk, és mivel a közigazgatási személyzet a magánszférából érkező új tisztviselők beáramlásával és ezzel párhuzamosan a tisztviselői kar etnikai átalakulásával változott a leglátványosabban, az elemzés során az etnikai változó szerepére, valamint az iskolázottság, a szolgálati idő és a közigazgatási beosztás szintje közötti kapcsolatokra összpontosítottunk. A korszak forrásaiból összeállított adatbázis technikai jellemzői miatt többnyire varianciaanalízist (ANOVA) alkalmaztunk, és ahol az adatkészlet lehetővé tette, a szolgálati idő/tapasztalat, a beosztás szintje és az iskolázottsági szint közötti kapcsolatok esetében az ordinális (sorrendi) változók közötti korrelációkat (Spearman-féle rho) használtuk.⁵⁰

Az etnikai hovatartozás és az iskolázottsági szint közötti kapcsolatot vizsgálva a statisztikai elemzés azt mutatta, hogy 1925-ben a legmagasabb szintű végzettséggel (amin formális képzettséget értünk) rendelkező csoport a románoké volt, őket követték a németek, majd a magyarok és a zsidók. A románok és a németek körében a leggyakoribb végzettségi szint az egyetemi tanulmányok, míg a magyarok és a zsidók esetében (ez utóbbi csoport elemzése a kis mintaszám miatt problémás)⁵¹ a rögtön következő szint: a középiskola utáni szakképzés és más felsőbb

⁵⁰ Az elemzéseket Székely István Gergő politológus végezte, akinek a tanulmány szerzői köszönetüket fejezik ki mind a szakértésekért, mind az építő jellegű megjegyzésekért és az általa javasolt kiegészítésekért. Munkája jelentős mértékben hozzájárult a történeti következtetések statisztikai megalapozásához.

⁵¹ A különböző szinteken dolgozó köztisztviselőkről statisztikákat alkalmanként már 1918 előtt is készítettek, de a dualista Magyarországon hivatalosan csak az izraelita valláshoz tartozó állampolgárokat tekintették zsidónak, ennek következtében a zsidók statisztikai azonosítása kizárólag felekezeti hovatartozás alapján történhetett (lásd: Vármegyei tisztviselők. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. 16. köt. Budapest: Athenaeum, 1906. 140–143.). Ezzel szemben az 1920-as évek Romániájában az etnikai származást ugyanolyan fontosnak tekintették, mint a felekezeti hovatartozást, osztályozási kategóriává vált, és az állam érdekelt volt a „kisebbségi tisztviselők” nyilvántartásában. Lásd: Sora, Andrei Florin: *Être fonctionnaire «minoritaire» en Roumanie. Idéologie de la nation et pratiques d'État (1918–1940)*. In: Marton, Silvia – Oroveanu, Anca – Țurcanu, Florin (eds.): *L'État en France et en Roumanie aux XIXe et XXe siècles*. Bucarest: New Europe College, 2011. 167–195. Azonban mind 1918 előtt, mind pedig azt követően a zsidó megyei tisztviselők száma rendkívül alacsony volt. Máramaros vármegye tisztikarának vizsgálata mutatja, hogy zsidó származású orvosok nagyobb számban voltak jelen, de a tényleges közigazgatásban nagyon kevesen voltak (a dualizmus kori tisztikar 3,7%-át képezték), egyetlen főszolgabíróról találunk közöttük, akit országgyűlési képviselőnek is megválasztottak. Szabó Zsolt: *Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1822 és 1918 között*. PhD disszertáció, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 2025. 253.

fokú oktatási intézményben végzett tanulmányok.⁵² Ezen általános különbségek ellenére csak a románok és a magyarok iskolázottsági szintje közötti különbség mutat statisztikai jelentőséget ($p < 0,01$).

1. ábra. A megyei tisztviselők nemzetisége és iskolai végzettsége közötti kapcsolat 1925-ben

A különbség magyarázata az 1918 után érkező, felsőfokú végzettséggel rendelkező román tisztviselők beáramlásában rejlik, akik túlnyomórészt a magánszférából érkeztek, ezt pedig tovább erősítette az egyetemet végzett magyar egykori tisztviselők – különösen az 1. és 2. szinteken állók – részéről a szolgálat folytatásának megtagadása és/vagy a román hatóságok bizalmatlansága velük szemben, aminek következtében ezeket a tisztviselőket addig alacsonyabb közigazgatási beosztásban dolgozó (3–5. szint) vagy a magánszférából érkező románokkal és kis részben megbízhatónak tartott magyarokkal helyettesítették. Az alsóbb szintekről előlépett magyarok száma jóval alacsonyabb volt a románokénál, őket leginkább a székelyföldi megyékben léptették elő, ami pedig a magánszférából érkezett magyar tisztviselőket illeti, köreikben a felsőfokú végzettséggel bírók aránya (35%) jelentősen alacsonyabb volt, mint a hasonló helyzetben lévő románoké (>70%). Az állásukban megmaradt és az újonnan belépő magyarok túlnyomó többsége az alacsonyabb közigazgatási szinteket (3–5. szint) foglalta el, és értelemszerűen

⁵² Ide soroltuk a nem egyetemi szintű értelmiségképzés intézményeit, mint a jogakadémiákat, papi szemináriumokat vagy a tanítóképzőket, a szakképzéshez pedig például a jegyzői és könyvelői tanfolyamokat.

alacsonyabb képzettséggel is rendelkezett (lásd az 1. táblázatot). Tulajdonképpen az, hogy az 1919–1920-as időszak zavaros körülményei között számos magyar tisztviselő megtagadta az új állam iránti eskütételt, ami a pozíciók egy jelentős részének megüresedését okozta, összekapcsolódva a magyar elit nagy részének bojkottjával, kettős hatást eredményezett a megyei közigazgatásban. Elsősorban egyszerűsítette az új hatóságok számára jelentős számú román etnikumú tisztviselőnek a közigazgatásba való integrálását, akik közül sokan a magánszférából érkeztek, de felsőfokú (túlnyomórészt jogi) végzettséggel rendelkeztek. Másodszorban megnyitotta a szakmai utat az alacsonyabb szinteken levő románok és egyes alacsonyabban képzett magyarok számára, akik – nyilván anyagi okokból is – hajlandóak voltak a román állam szolgálatába állni. E hatások mellett a politikai-közigazgatási elit gyors kicserélődése tömeges áttelepülési hullámot is elindított. Egy, a főszolgabíróknak szentelt tanulmányunk szerint az 1918-ban hivatalban lévők több mint egyharmada biztosan elhagyta Erdélyt, és Magyarországon telepedett le, bár az arány valószínűleg ennél is magasabb volt. E kulcspozíció betöltői közül mindössze hárman maradtak a román közigazgatásban 1918 után.⁵³

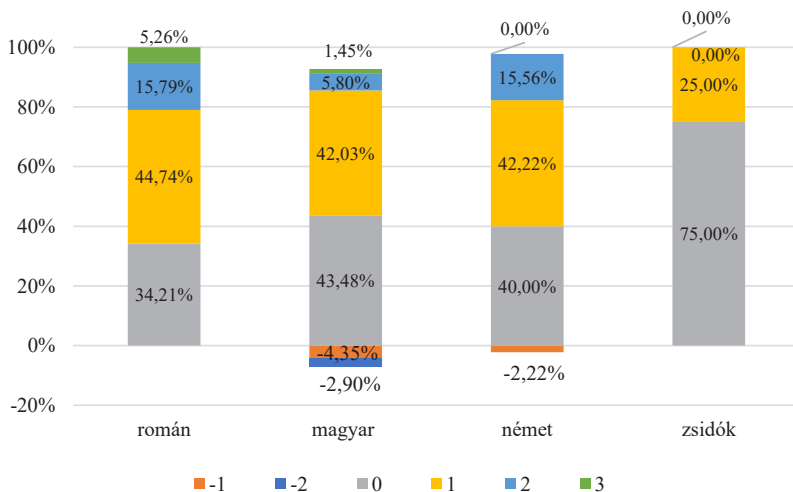
Eltekintve a románok és a magyarok közötti jelentős különbségtől (átlagban a legmagasabb, illetve a legalacsonyabb pozíciókat töltötték be a közigazgatási ranglétrán), a kisszámú németek és zsidók viszonylag homogén csoportot alkotnak, a 3–4. szinteken foglalnak el pozíciókat, különösen a megyei számviteli szektorban. A csúcson a legtöbb pozícióban románok voltak, őket nagy lemaradással németek és magyarok követték. A fent említett történelmi előzmények mellett ez a szász vezetők és az új hatóságok között született kompromisszumból következett, amely a szász lakosságú megyékben biztosította a német tisztviselők hivatalban maradását és folytonosságát.⁵⁴ Mindenesetre a szászok helyzete, akik már 1918 előtt is kisebbségi helyzetben voltak, nagyon különbözött a magyarokétól.⁵⁵ A románok az 1. szinten túlnyomó többségben voltak, és súlyuk az alsóbb szintek felé haladva csökkent, míg a magyarok súlya a felső szinten igen alacsony, a 3. szinten tetőzik, majd ismét láthatóan csökken. Tömeges jelenlétük a középső szinteken azzal magyarázható, hogy egyrészt a beosztásban megmaradó magyarok közül sokan olyan szakmai tudást és gyakorlatot igénylő, de nem döntéshozatali pozíciókat töltöttek be, mint például a könyvelés, másrészt pedig az új állami berendezkedésben a fordítottja következett be az 1918 előtti helyzetnek, amikor még a románok számára ütközött nehézségekbe a magasabb pozíciók elérése. A román köztisztviselők kiemelkedő jelenléte a 4. szinten a közvetlenül felette lévőhöz képest a pályájuk elején gyakornoki vagy írnoki

⁵³ Pál – Popovici, 2020. 169.

⁵⁴ Longaver, Timea – Popovici, Vlad: Considerații privind corpul funcționarilor administrativi județeni din zonele cu populație săsească în perioada 1919–1925. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 2018. 15. 159–172.

⁵⁵ Az összefüggésekhez lásd: Ciobanu, Vasile: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944*. Sibiu: Hora, 2001.

állásba felvett joghallgatók nagy számának tudható be, így valószínűleg az 1925-ös forrás alapján ezen a szinten a leendő közigazgatási elit „keltetőjét” azonosíthatjuk be, a román egyetemeken képzett román köztisztviselők első nemzedékét.

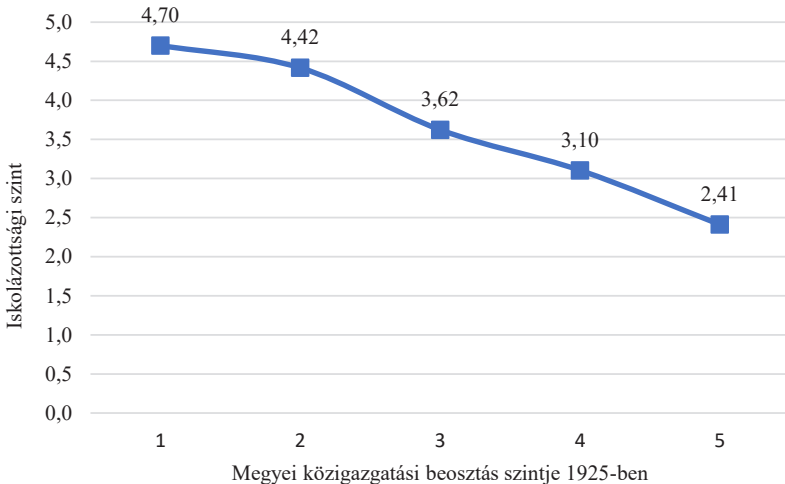
2. ábra. A közigazgatási pozíció változása etnikai hovatartozás szerint (1925 vs 1918)⁵⁶

Az 1925-ös célcsoportok statisztikai összehasonlítása az 1918 előttiékel nehézségeket okozott, mivel figyelembe kellett venni mind a községi és körjegyzők alkotta különleges kategóriákat, mind a magánszférából érkezők magas számát. Ami az etnikai mutatókat illeti, a legnagyobb stabilitást a németek csoportja mutatta: az 1925-ben hivatalban lévők közül kevesen jöttek a magánszférából, valamint a városi vagy a járási közigazgatásból. Függetlenül attól, hogy milyen szinten álltak korábban, többségük a megyei közigazgatásban szerzett tapasztalatot. A románok és magyarok között gyakorlatilag helycsere történt abban az értelemben, hogy az 1918 előtti közigazgatásban a román etnikai csoportra jellemző sajátosságok (alacsony létszám és minimális jelenlét a felsőbb szinteken) 1918 után viszonylag nagy mértékben a magyar tisztviselők csoportjára váltak jellemzővé. A két etnikai csoport közötti különbség egyik fontos eleme, hogy 1918 előtt a községi és járási közigazgatásban dolgozó románok aránya érzékelhetően magasabb volt, mint a magyaroké (2. ábra)

Az elemzések kimutatták, hogy 1919 és 1925 között a legnagyobb karrierugrás éppen az alsó szintekről érkező tisztviselőkre jellemző (1918-ban az 5. szinten

⁵⁶ A 2. ábra etnikai hovatartozásra bontva érzékelteti a karrierívet, ahol a –2 és 3 közötti mutatók a felfelé vagy lefelé megtett szintek számát jelzik (az 1918-as és az 1925-ös szint közötti különbség). Amikor a karrierlétrán visszalépés történt, azt negatív értékek jelzik.

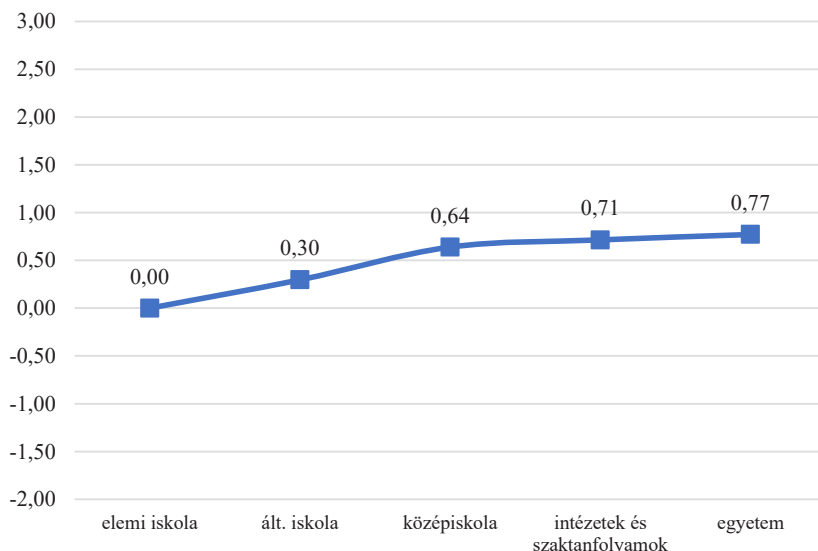
lévők átlagosan egy szintet léptek elő), valamint az egykori jegyzőkre. Ez részben azzal magyarázható, hogy a ranglétra felsőbb szintjein lévők számára már nem állt rendelkezésre jelentős előlépési lehetőség. Ami kizárólag a megyei közigazgatásból származó tisztviselőket illeti, nagyon kevés kivételtől eltekintve nem tapasztalható visszaesés a pozíciókban, ez pedig arra utal, hogy ahol csak lehetett, az 1919–1920-as zavaros átmeneti időszak ellenére is igyekeztek megtartani a korábbi tisztviselőket, és a hierarchia felsőbb szintjein elhelyezkedő magyar tisztviselők túlnyomó többsége addigra már elhagyta a közigazgatást. Pusztán statisztikai szempontból a legnagyobb előlépést a románok érték el (átlagosan 0,92 szint), őket követték a németek (0,71) és a magyarok (0,48), viszont csak a románok és a magyarok közötti különbség bizonyult statisztikailag jelentősnek ($p < 0,01$), ami tulajdonképpen tovább erősíti az előző megállapításokat (lásd az etnikai helycserét).

3. ábra. Az iskolázottsági szint és a közigazgatási beosztás szintje közötti összefüggés az erdélyi megyei tisztviselők körében 1925-ben

Az iskolázás és a közigazgatási beosztás közötti kapcsolatot három változó figyelembevételével elemeztük: az iskolázottsági szint, a közigazgatásban szerzett összes és a 1925-ös szinten létező tapasztalat. Míg az iskolázottsági szint és a közigazgatási beosztás szintje között szoros összefüggés figyelhető meg (0,618, $p < 0,01$), addig az utóbbi és a közigazgatásban szerzett teljes tapasztalat között a kapcsolat gyenge, de statisztikailag kimutatható (0,227, $p < 0,01$). Ez azt jelenti, hogy a közigazgatásban szerzett korábbi tapasztalat csak korlátozott mértékben befolyásolta a karrierlétrán való előlépést – valószínűleg a magánszférából érkező és a jegyzők közül kinevezett magas rangú tisztviselők nagy száma miatt. Sőt, tisztán statisztikai szempontból az

1919 előtti 1. szinten lévők esetében is megfigyelhető egy enyhe lefelé irányuló mobilitás (az általuk 1925-ben elfoglalt átlagos szint 1,08).

4. ábra. A közigazgatási pozícióban mutatkozó különbségek (1925–1918) az iskolázottság és a képzés különbségeinek eredményeként

Jóllehet az iskolázottsági szint szoros kapcsolatban áll a közigazgatásban betöltött pozícióval, annak hatása kevésbé hangsúlyos a mobilitási esélyek – vagyis a 1925-ben és 1918 előtt elfoglalt pozíció közötti különbség – tekintetében (korreláció: 0,231, $p < 0,01$). Sajnos az adatok hiányossága miatt ezt a szempontot csak az 1918 előtt is a megyei közigazgatásban dolgozó tisztviselők közül álló almintán (155 fő) tudjuk vizsgálni. Ha a különböző iskolázottsági szinttel rendelkező csoportok átlagos mobilitását az egyéni szinten megfigyelt minimumhoz (–2 szint visszalépés) és maximumhoz (+3 szint előlépés) viszonyítjuk, ahogyan a 4. ábrán látszik, a különbségek nem számottevőek, és az ANOVA teszt eredménye nem jelentős statisztikailag ($F=1,84$, $p=0,124$). Mégis, a post hoc elemzések feltárják, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők (különösen a csak elemi iskolai végzettségűek, mivel számuk túl alacsony a releváns statisztikai elemzéshez) jelentősen különböznek ($p < 0,05$) a két magasabb iskolai végzettségű csoporttól (szakirányú tanulmányok vagy egyetem), utóbbiak esetében nagyobb a mobilitás.

5. táblázat

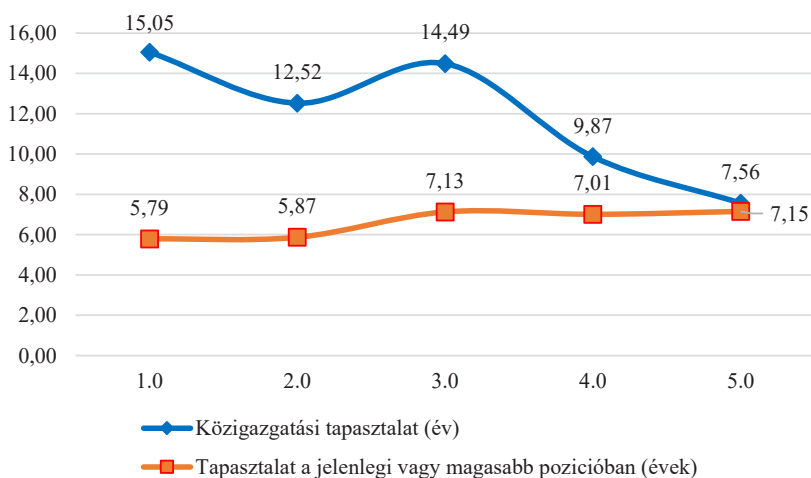
*A közigazgatási szint alakulása az 1919 előtt is szolgálatot teljesítő
köztisztviselők iskolázottsági szintje függvényében (a jegyzők kivételével)*

Tanulmányi szint	Közigazgatási szintkülönbség 1918–1925						Összesen
	–2	–1	0	1	2	3	
Elemi iskola	0	0	2	0	0	0	2
Általános iskola	2	3	10	9	3	0	27
Középiskola	0	1	13	21	0	1	36
Különleges intézetek és tanfolyamok	0	0	16	22	4	0	42
Egyetemi végzettség	0	1	22	14	9	2	48
Összesen	2	5	63	66	16	3	155

A csak általános iskolát (így neveztük az elemi és a négy polgárit vagy négy alsó gimnáziumi osztályt) végzett tisztviselők közül kevesen kerültek alacsonyabb beosztásba (5 fő = 3%), de ezek a helyzetek is szemléletesek. Mind az öt esetben kisebbségi tisztviselőkről van szó (négy magyar és egy német), és ötből három esetben nőkről, akik korábban a közigazgatás más ágazataiban (számvitel, posta) vagy más szinteken (szolgabírói hivatal) dolgoztak, és akik 1918 után immár csak mint gépírók tudtak elhelyezkedni a megyei közigazgatásban. Egy-egy visszalépés rögzíthető a középiskolai végzettségük körében (egykori levéltáros, aki befejezetlen középiskolai tanulmányokkal 1925-ben írnoki pozícióban volt), valamint az egyetemi végzettségük között is (egykori főszolgabíró, aki visszatért a pályája elején betöltött megyei jegyzői pozícióba). A középiskolai, középiskola utáni szakképesítésű és egyetemi végzettségű tisztviselők között az előlépők aránya magas, 52% és 62% között mozog (lásd az 5. táblázatot). Százalékosan a legtöbb előlépés a középiskola utáni szakképesítést szerettek körében történt, azonban az egyetemet végzettek között kétszer nagyobb volt az egy szintnél többet előlépők aránya.

A közigazgatásban szerzett tapasztalat, ahol arról adat áll rendelkezésre, mérsekelt erősségű összefüggést mutat az adott (1919 előtti) vagy magasabb szintű pozícióban (1919–1925 között) szerzett tapasztalattal (0,292, $p < 0,01$) (5. ábra). Az aktuális vagy magasabb pozícióban szerzett tapasztalat tekintetében a különbségek sokkal kisebbek, mint az általános hivatali időt illetően. Máskülönben egy erősebb összefüggés azt jelezte volna, hogy az előlépési lehetőségek rendkívül korlátozottak voltak, míg egy alacsonyabb vagy hiányzó összefüggés azt jelentené, hogy a tapasztalat egyáltalán nem számított az előlépés szempontjából. Más szóval, azok a tisztviselők, akik a közigazgatásban maradtak, és 1925-ben is azonosíthatóak, „karrierhivatalnokoknak” tekinthetők, és szolgálatukat 1925 után valószínűsíthetően jó eséllyel nyugdíjazásukig folytatták – a jogszabályi kereteket

is figyelembe véve ez az eshetőség szinte bizonyos, van példa arra, hogy néhány 1918 előtti köztisztviselő még 1938-ban is hivatalban volt, még hozzá vezető beosztásban.⁵⁷ Az elemzés egyik korlátozó tényezője, hogy szükségszerűen csak azon tisztviselők mintájára épül, akik 1925-ig a megyei közigazgatásban maradtak, mivel nem állnak rendelkezésre adatok a teljes tartományra azokról, akik időközben vagy elhagyták a megyei közigazgatást, vagy Magyarországra települtek, vagy elhaláloztak, vagy a magánszférába, vagy akár a romániai bürokrácia más ágazataiba igazoltak át.

5. ábra. Az erdélyi megyei köztisztviselők közigazgatási tapasztalata és a vizsgált állásban szerzett tapasztalata 1925-ben⁵⁸

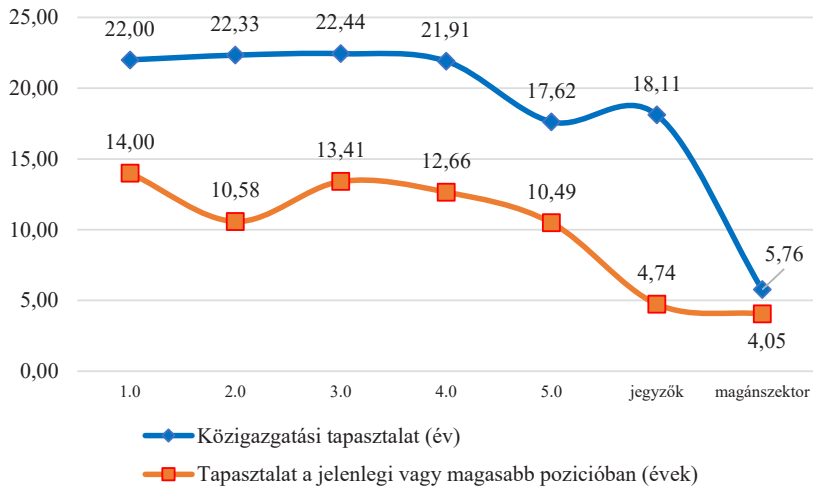
Figyelembe véve a korábbi elemzéseket és a kor ismert eseteit, mint például Ioan Corbuét,⁵⁹ feltételezhetjük, hogy a középszintű tisztviselők jelentős része (valószínűleg túlnyomórészt románok) 1919 után más közigazgatási ágazatokba helyezkedett át, ahol előnyösebb pozíciókat és magasabb fizetést érthettek el. Ez a kérdés azonban továbbra is nyitott, és tisztázására további átfogóbb, a megyei mellett a kor más fontos közigazgatási ágazataira (igazságszolgáltatás, szakigazgatás)

⁵⁷ Pál – Popovici, 2020. 171.

⁵⁸ Módszertani megjegyzés: a közigazgatási tapasztalatot 1925-ben mérték, és a statisztikai számítások során kizárólag ezeket az adatokat használtuk fel, még akkor is, ha az 1918-ban betöltött közigazgatási pozícióval hasonlítottuk össze (6. ábra). Az 5. ábrán a referenciaként használt közigazgatási szintek azok, amelyeket az illetők 1925-ben betöltöttek.

⁵⁹ Tanco, Teodor: Visul și viața lui Ioan Corbu. In: uő: *Virtus Romana Rediviva*. 4. Bistrița: Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bistrița-Năsăud, 1981. 264–267.

is kiterjedő kutatások szükségesek. A magánszférából érkező tisztviselőket nem számítva, akik értelemszerűen tapasztalat híján voltak, az 5. és 6. grafikonok összehasonlítása rámutat, hogy 1918-ban az egykori jegyzők átlagos tapasztalata (szolgálati éveken számolva) megegyezett az 5. szinten dolgozó tisztviselőkével (kb. 18 év), eltérően a megyei közigazgatás más szintjein dolgozó tisztviselőkéétől, ami 1918-ban mintegy 22 év volt. A hivatali pályán azonban egész másképpen haladtak előre; erre az alábbiakban még visszatérünk.

6. ábra. Közigazgatási tapasztalat és a vizsgált pozícióban szerzett tapasztalat az erdélyi megyei tisztviselők körében 1925-ben (az 1918-ban betöltött tisztség szerint)⁶⁰

A szolgálati tapasztalat visszaesése a 2. szinten betudható a jelentős számú, 1918 után újonnan kinevezett szolgabírónak, ugyanakkor jelezheti azt is, hogy ez a szint magasabb mobilitási lehetőségeket kínált. Lényegében a 2. szinten húzódik az a viszonylag nehezen meghúzzható határvonal, ahol a bürokráciában foglalkoztatott „tömeg” felső szintje és a „közigazgatási elit” összefonódnak.

A fenti adatok azt mutatják, hogy mind az etnikai hovatartozás, mind az iskolázottság befolyásolja a közigazgatásban elfoglalt pozíciót, de van összefüggés az iskolázottság és az etnikum között is. A közigazgatási tapasztalat, valamint az 1919 előtt betöltött pozíció szintje egyaránt befolyásolta a karrierutakat, ami felveti

⁶⁰ Lásd az 5. ábra magyarázatát (a közigazgatási tapasztalatot 1925-ben években mérik), azaz a különbséggel, hogy a 6. ábrán a közigazgatási referenciaszintek az 1918-ban betöltött szintek.

a látszólag költői kérdést: a pályán való előlépés szempontjából melyik független változó volt ezek közül fontosabb 1918 után?

6. táblázat

Többváltozós regressziók az 1925-ös pozíció szintjét befolyásoló tényezőkkel és az 1918 és 1925 közötti változással

	<i>Helyzet 1925-ben</i>	<i>Mobilitás 1925–1918</i>
Iskolai végzettség (1–5)	0,722***	0,586***
<i>Etnicitás</i>		
Román	0,618***	
Német	0,120	0,163
Zsidó	0,153	–0,171
Magyar (referencia kat.)		
Adminisztratív tapasztalat (év)	0,021***	0,000
<i>1918 előtti pozíció szintje</i>		
1	1,116***	–2,491***
2		–1,680***
3	0,408*	–1,326***
4	0,176	–0,659***
5 (referencia kat.)		
Községi és körjegyzők	0,913***	–
Magánszféra	0,260*	–
<i>5 (referenciakategória)</i>		
N	527	154
Adj. R ²	0,617	0,526
% variancia	61,7%	52,6%
A közölt adatok nem standardizált regressziós együtthatók (B)		
*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1		

A kérdés megválaszolására elvégeztünk egy többváltozós elemzést is (OLS lineáris regresszió⁶¹), amelyben a magyarázó változók az etnikai hovatartozás, az iskolázottság, a közigazgatásban eltöltött évek száma és az 1919 előtt betöltött pozíció szintje voltak. Az etnikai hovatartozás esetében a referenciakategóriát a magyar tisztviselők csoportja képviselte, hozzájuk viszonyítva elemeztük a többi

⁶¹ Mivel a függő változók (a közigazgatásban való foglalkoztatás szintje és a mobilitási szint) sorrendi jellegűek, a sorrendi logisztikus regressziókat is kipróbáltunk. Ezek hasonló eredményeket mutattak. A szövegben a lineáris modellek eredményeit mutatjuk be, mivel azok könnyebben értelmezhetők.

etnikai csoportot, míg az 1919 előtti pozíciók esetében a megyei közigazgatás legalsó szintjét (5) használtuk viszonyítási alapnak.

Az első elemzett függő változó – az 1925-ben betöltött pozíciószint – tekintetében a modellek statisztikailag jelentős hatást mutattak ki minden vizsgált változónál, eltérő nagyságban. Az oktatás hatása különösen erős: a magasabb iskolázottsági szint átlagosan körülbelül 0,7 szinttel magasabb pozíciót jelentett a vármegyei közigazgatási hierarchiában. Az etnikai hovatartozás szintén rendkívül fontos tényező és hasonló hatású, azonban statisztikailag jelentős különbség kizárólag a románok javára mutatkozott (azaz a németek és zsidók karrierlehetőségei nem tértek el lényegesen a magyarokétól). Ezek az eredmények érvényesek akkor is, ha a teljes mintát vizsgáljuk, és akkor is, ha csak az 1918 előtt is a közigazgatásban dolgozókat és az 1918 és 1925 közötti pozícióváltást használjuk függő változónak. Fontos különbség mutatkozik a két modell között a szolgálati idő hatását illetően, amely változó csak az egész mintára vonatkozóan az 1925-ös pozíciót elemző modellben tűnik relevánsnak. Még ez a hatás is gyengébb⁶² (jóllehet statisztikailag jelentős), mint az oktatásé, az etnikai hovatartozásé, vagy a modellekben az utolsó releváns tényezőé, a kiinduló közigazgatási szinté, amelyet a tisztviselők 1918 előtt elfoglaltak. Abban a modellben, amelyben az 1925-ös pozíció a függő változó, az 1918 előtti magasabb pozíció jelentősen növeli az esélyét annak, hogy valaki 1925-ben is magas pozíciót tölt be: az esélynövekedés legmagasabb az 1. szinten állók esetében, majd a 2. szinten állók következnek. Jóllehet az együttható jelentős a 3. szint esetében is (miközben a megyei közigazgatás alsó két szintjéről érkezők esélyei nem mutatnak eltérést), sokkal érdekesebb az a tény, hogy a jegyzők esélyei a 2. szinten lévőkéhez hasonlóak, míg a magánszférából érkezők a 4. és 5. szintekhez sorolódnak. Ha a függő változó a pozícióváltás 1918 és 1925 között (egy ilyen elemzés csak a megyei közigazgatásból érkező tisztviselők almintáján lehetséges), a változó hatása továbbra is jelentős, de amit mutat, kevésbé releváns. Az együtthatók negatívak, és annál kisebbek, minél magasabb a kiindulási szint. Ez egyszerűen azt jelzi, hogy a magasabb kezdő pozícióról az előlépés esélye kisebb, és legnagyobb esélye az előlépésre az 1918 előtti 5. szinten lévőknek van. Mindkét modell magyarázóereje jó, a két függő változó varianciáját előbbi esetben 61,7%-ban, második esetben pedig 52,6%-ban magyarázzák meg a bevont független változók.

⁶² Ha a többi független változó értéke állandó maradna, plusz egy év szolgálati idő elegendő lenne a 0,021–0,03 szintű változásához, azaz átlagosan 33–47 év kellene egy szintlépéshez (a statisztikai modelltől függően: a 33 év értéke egy – a tanulmányban nem részletezett – modelltől függően, amelyben nincs benne az 1918 előtti funkció szintjére vonatkozó változó, a 47 év pedig a tanulmányban közölt teljes modelltől, amely tartalmazza ezt a magyarázó változót is).

Következtetések

1919–1925 között az erdélyi megyei köztisztviselő-testületekben három tényező számított a magasabb közigazgatási beosztás elérésénél: az iskolázottság (szak-képzettség), az etnikai hovatartozás és az 1918-ban elfoglalt indulási pozíció. Úgy tűnik, statisztikai szempontból az előlépésre a legnagyobb hatást az iskolázottság szintje gyakorolta, azonban a román etnikumhoz tartozás (különösen a magyarhoz képest) szinte ugyanolyan hatást fejtett ki. A tisztviselők körülbelül egyharmadánál, akik az egykori vármegyei közigazgatásból származtak, az 1919-es indulási szint egyaránt kulcsfontosságú szerepet játszott a karrierben. Ha ehhez hozzávesszük az egykori jegyzők helyzetét, akik – mint láttuk – közigazgatási tapasztalatukhoz képest lényegesen nagyobb mértékben léptek elő, és általánosságban gyorsabban, mint a hasonló vagy magasabb szintű tanulmányokkal rendelkező magánszférából érkezők, arra a következtetésre juthatunk, hogy a rendszerben maradók és az újonnan belépők esetében 1919 után az iskolázottsági szint és az etnikai hovatartozás megközelítőleg azonos mértékben járult hozzá a karrierlehetőségek kiaknázásához, azonban az 1918-as szakmai kiindulási pozíció – és a megfelelő társadalmi kapcsolatháló – szintén fontos szerepet játszott. A közigazgatásban szerzett tapasztalat is számított, azonban hatása csekélyebbnek bizonyult a másik három változóhoz képest.

Az impériumváltást követő jelentős személyi változásokat több tényező befolyásolta. A fenti eredmények közül két szempontot emelünk ki, amelyek segítenek árnyaltabban látni a hivatalnoktestület az I. világháború utáni professzionalizálódását és/vagy deprofesszionalizációját. Egyfelől az etnikai hovatartozás nagy szerepe következtében mind a tisztségekbe kerülésnél, mind az előlépésnél torzultak a professzionalizáció elvei és logikája. Ez nem írja felül, viszont gyengíti a szakmai képzettség előírásának hatását, lehetőséget adva annak megkerülésére. A közigazgatási személyzet „románosodása/románosítása” olyan valóság, amely kezdetben részben a magyar tisztviselők jelentős számú lemondásának vagy emigrációjának, illetve félreállításának következménye volt, de amely folytatódott és intenzívebbé vált 1920 után. A folyamat elsősorban a vezetői és döntéshozói pozíciókat érintette, és kevésbé a tisztviselő-testület tömegét, különösen azokon az ügyosztályokon, ahol az etnikai többséget a magyarok vagy a németek alkották (akik különben a közigazgatási székelyként szolgáló városokban általában a népesség többségét képezte). Ez a folyamat még 1925-ig tovább zajlott, és bár nem helyettesítette a szakmai képzettséget, de lehetőséget adott bizonyos mértékű kivételezésekre az alól. Olyan folyamat kezdetéről van szó, amely a helyi közigazgatásban egészen a II. világháborúig a román tisztviselők számának érezhető növekedéséhez vezetett.⁶³

⁶³ Sora, 2011. 174–193.

Ugyanakkor egy ambivalens hatás is azonosítható az 1918-ban betöltött közigazgatási pozícióból származó előnyök tekintetében. Ez bizonyos mértékig pozitív tényező, mert lehetővé tette a rendszerben maradást és az előlépést azok számára, akik közigazgatási tapasztalattal rendelkeztek. Azonban az előlépések gyakran nem fokozatosan, a szakmai tapasztalatot figyelembe véve történtek (amely statisztikailag a professzionalizációt befolyásoló tényezők közül a legkevésbé fontosnak mutatkozott), és nem feleltek meg a iskolázottsági szintnek sem, ami arra enged következtetni, hogy az 1919 előtti közigazgatási apparátushoz való tartozás, még ha alacsonyabb szintű is (lásd a községi és körjegyzők helyzetét), helyzeti előnyt jelentett, és lehetővé tette a háború után az illetők széles körű társadalmi kapcsolatainak (amelyek bizonyára ugyancsak a hivatal révén jöttek létre) felhasználását a pályán való előrelépés érdekében. Ez a helyzet a professzionalizáció logikájában zavart idéz elő.

A fenti statisztikai következtetések jelentősége elsősorban abban áll, hogy árnyalják az erdélyi megyei közigazgatás 1919 és 1925 közötti átalakulásáról mind a román, mind a magyar történetírásban kialakult képet. Egyfelől megerősítést nyer az etnikai tényező fontossága (az általános románosodás/románosítás, a német anyanyelvű tisztviselők megtartása a szász területeken, a magyar tisztviselők megtartása alacsony és középszinten a Székelyföldön), valamint ennek közvetlen hatása a professzionalizáció szintjére azáltal, hogy csökkentette a szakképzettségi előírás szerepét az állások betöltésénél és az előlépésnél. Másfelől viszont a történetírásban jelentkező, némileg leegyszerűsítő nézetnek – miszerint intenzív románosítás csak a csúcson ment végbe, míg az alsóbb szinteken a régi tisztviselők megmaradtak – a megyei közigazgatásra vonatkozóan ellentmondanak a források és a statisztikai eredmények, hiszen a tisztviselők túlnyomó többsége az egykori megyei közigazgatáson kívülről érkezett.

Nyilvánvalóan szükség lesz a jövőben szélesebb körű, a bürokrácia több ágazatát lefedő kvantitatív elemzésekre, amelyek ezekre a kérdésekre alaposabban dokumentált választ adnak. A továbbiakban a történészeknek nagyobb hangsúlyt kell fektetniük a közigazgatási apparátus működése sokkal összetettebb társadalmi vonatkozásainak vizsgálatára. Ezek, különösen az egyéni kapcsolatok és a helyi elitesz csoportokhoz való tartozás tették lehetővé a szakmai és társadalmi előbbre jutást bizonyos tisztviselői kategóriák számára, amelyek a háború előtti körülmények között soha, vagy csak nagyon ritkán léphettek volna túl a munkavégzési helyszínt biztosító község szűk határain. A kvalitatív kutatások elmélyítéséig erre erős érvként szolgálhat az egykori jegyzők és a magánszférából érkező tisztviselők között fennálló statisztikai mobilitási különbség. Ebből a nézőpontból a professzionalizáció logikájától való eltérések nem csupán a nemzetállam-építő központi politikák

következményeinek tűnnek, hanem a helyi érdekcsoportok által kötött kompromisszumok eredményének is.⁶⁴

Ha ezt a regionális elemzést tágabb perspektívába helyezzük, kijelenthetjük, hogy a két világháború közötti időszakban folytatódtak a 19. századi tendenciák, legalábbis ami a nemzetállam és az etnikai szempontok szerepét illeti a tisztviselői kar alakításában, bár a kijelentést árnyalni kell. A nemzetállamok kialakulásával már a 19. században korlátozták a foglalkozási mobilitást, és az egyes szakmákhoz való hozzáférést olykor állampolgársághoz vagy nemzetiséghez kötötték. Ez a „nemzetiesítés” folytatódott, sőt radikalizálódott az I. világháború után több európai országban,⁶⁵ köztük Romániában is, azonban elemzésünk azt mutatja meg, hogy – legalábbis Erdélyben – fontos szerepe ellenére az etnikai kritérium nem vált kizárólagossá, sőt, statisztikai értelemben még csak elsődleges tényezővé sem. Általános tendenciának tűnik a professzionalizáció, annak ellenére, hogy egyértelműen a népességileg többséget alkotó és politikailag domináns etnikai csoportból származó hivatásos bürokraták alkalmazását és kiképzését részesítették előnyben. E tekintetben Erdély esete jól példázza azt, ahogyan a központi hatalomnak az állami szervek és intézmények „etnicizálására” irányuló törekvését mérsékelte az azok professzionalizációjára való törekvés, amelyet a kor követelményei és az állam igényei szabtak meg.

⁶⁴ Egyedül mikrotörténeti esettanulmányok tudnák megvilágítani a társadalmi kapcsolathálók szerepét a tisztviselői testület összetételének átalakításában és (etnikai hovatartozástól függetlenül) a helyi struktúrák ellenállását a központi hatalom nyomásával szemben. Lásd: Egry Gábor: *Fallen between Two Stools? Imperial Legacies, State-Society Relationships and the Limits of Building a Nation-State in Romania after the First World War. Südost-Forschungen*, 79 (2020). 4–31.

⁶⁵ Siegrist, 2004. 81–82.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fondul Ministerului de Interne (Román Nemzeti Történeti Központi Levéltár, Bukarest, Belügyminisztérium), 331. leltári szám, 90., 98., 100., 106., 124., 126., 143., 152., 162., 163., 169., 173., 191., 193., 195., 199., 209., 211., 345., 221., 226., 472. sz. dosszié

KIADOTT FORRÁSOK

Az 1911-ik évi országos jogászgűlés irományai, I. Vélemények. Budapest: Magyar Jogászegylet, 1911.

A magyar királyi pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye. Budapest: Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1896.

Buletinul Oficial al Ministerului de Interne, 1922/2.

Decret Nr. 1 despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuințarea limbilor. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria.* Sibiu, reprint. 1919/6, 01. 14/27. 25–26.

Decret Nr. 2 despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria.* Sibiu, reprint. 1919/6, 01. 14/27. 26.

Decret Nr. 3 referitor la investirea cu drept municipal a orașului cu consiliu Sibiu. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria.* Sibiu, reprint. 1919/6, 01. 14/27. 26–27.

Decret Nr. 4 pentru stabilirea unor denumiri românești la administrație și *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria.* Nagyszeben, reprint, 1919/7–12, 02. 1., 6., 8., 12., 19., 22. 9–10.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XXXVII. évf. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt. 1918.

Monitorul Oficial, 1925/128, 06. 14. 6886–6890.

Normativ pentru salarizarea, numirea, încadrarea, înaintarea și pensionarea funcționarilor de stat. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria.* Cluj, 1919/69–70, 11. 25. 1–8.

Ordin circular (privind activitatea și personalul sedriilor orfanale). *Gazeta Oficială a Comisiunei Regionale de Unificare din Cluj.* 1921/41, 09. 8. 1.

Ordin circular (privind înființarea posturilor de contabili la oficiile subprefectului din fiecare județ). *Gazeta Oficială a Comisiunei Regionale de Unificare din Cluj.* 1921/65, 03. 10. 2.

Vármegyei tiszttviselők. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. 16. köt. Budapest: Athenaeum, 1906. 140–143.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ackroyd, S. [Stephen]: *Sociological and organizational theories of professions and professionalism*. In: Dent, Mike et al. (eds.): *The Routledge Companion to the Professions and Professionalism*. London: Routledge, 2016.
- Agrigoroaiei, Ion: Măsurile de unificare legislativă și administrativă în România Întregită. *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, seria Istorie, 44–45/1998–1999. 59–76.
- Brint, Steven: Eliot Freidson's Contribution to the Sociology of Professions. *Work and Occupation*, 1993/3. 259–278.
- Brown, Phillip – Power, Sally – Tholen, Gerbrand – Allouch, Annabelle: Credentials, talent and cultural capital: a comparative study of educational elites in England and France. *British Journal of Sociology of Education*, 2016/2. 191–211.
- Burrage, Michael: Unternehmer, Beamte und freie Berufe. Schlüsselgruppen der bürgerlichen Mittelschichten in England, Frankreich und den Vereinigten Staaten. In: Siegrist, Hannes: *Bürgerliche Berufe. Zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. 51–83.
- Calcan, Gh.: *Unificarea administrativă a României întregite (1918–1925). Integrarea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei în structurile administrației românești*. Cluj-Napoca: Mega, 2016.
- Calcan, Gheorghe: The Administrative Unification of the Completed Romania. The Stages of the Administrative Integration of Transylvania, 1918–1925. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 2010/6. 16–29.
- Cieger András: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall*, 42. 2010. 131–150.
- Ciobanu, Vasile: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944*. Sibiu: Hora, 2001.
- Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- Dárdai Sándor: Az országos jogászgyűlés tárgyalásai. Közjogi és közigazgatási szakosztály. *Jogtudományi Közlöny*, 1911/43. 366–367.
- Dent, Mike et al. (eds.): *The Routledge Companion to the Professions and Professionalism*. London: Routledge, 2016.
- Egry Gábor: Fallen between Two Stools? Imperial Legacies, State-Society Relationships and the Limits of Building a Nation-State in Romania after the First World War. *Südost-Forschungen*, 79 (2020). 4–31.

- Egry Gábor: Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919. *Múltunk*, 2010/3. 92–108.
- Egry Gábor: Posztbirodalmi átmenetek? In: Ábrahám Barna – Egry Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. kötet: Románia*. Budapest: Napvilág, 2019. 33–43.
- Egry Gábor: Unholy Alliance? Language Exams, Loyalty, and Identification in Interwar Romania. *Slavic Review*, 2017/4. 959–982.
- Földi István: *A községi és körjegyzők társadalma és mozgalmai Nógrád vármegyében 1873–1950. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. 32.)*. Salgótarján: Nógrád megyei Levéltár, 2002.
- Freidson, Eliot: *Professionalism: The Third Logic*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Galea, Aurel: *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1920)*, Târgu Mureș: Tipomur, 1996.
- Galea, Aurel: *Procesele verbale ale Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*. Târgu Mureș: Editura Dimitrie Cantemir, 1999.
- Groza, Mihai-Octavian: *Județul Alba în toamna și iarna anului 1918. Memoria revoluției și a violenței revoluționare*. In: Dumbrăvescu, Nicolae (ed.): *Tinerii istorici și cercetările lor*. III. Cluj-Napoca: Argonaut, 2016. 131–140.
- Guțan, Manuel: *Istoria administrației publice locale în statul român modern*. București: All Beck, 2005.
- Iancu, Gheorghe: *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*. Cluj-Napoca: Dacia, 1985.
- Halmos Károly – Szívós Erika: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivátások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall* 42. 2010. 5–18.
- Leuștean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Iași: Polirom, 2003.
- Longaver, Timea – Popovici, Vlad: Considerații privind corpul funcționarilor administrativi județeni din zonele cu populație săsească în perioada 1919–1925. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 2018/15. 159–172.
- Lutz, Raphael: *Recht und Ordnung: Herrschaft durch Verwaltung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch, 2000.
- Marton, Silvia: Becoming Political Professionals. Members of Parliament in Romania. In: Pál Judit – Popovici, Vlad (eds.): *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2014. 267–280.
- McClelland, Charles E.: Zur Professionalisierung der akademischen Berufe in Deutschland. In: Conze, Wolfgang – Kocka, Jürgen (ed.): *Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleich*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1985.

- Nelson, William E.: *The Roots of American Bureaucracy, 1830–1900*. Cambridge (Massachusetts) – London (England): Harvard University Press, 1982.
- Pál Judit – Popovici, Vlad: The Transformation of the Mid-Level Civil Servants' Corps in Transylvania in the Aftermath of the First World War: The High Sheriffs between 1918 and 1925. In: Becker, Peter et al. (ed.): *Hofratsdämmerung? Verwaltung und ihr Personal in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie 1918 bis 1920*. Wien: Böhlau, 2020. 155–178.
- Pál Judit: The System of Government Commissioners during the First World War and the Organization of the Government High Commissioners Office in Transylvania. *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai”, Historia*, 2018/2. 62–98.
- Parsons, Talcott: Professionals. In: Sills, David L. – Merton, Robert K. (eds.): *International Encyclopaedia of Social Sciences*. Vol. 12. New York: Macmillan, 1968. 536–547.
- Parsons, Talcott: The Professions and Social Structure. *Social Forces*, 1939/4. 457–467.
- Perkin, Harald: *The Third Revolution: Professional Elites in the Modern World*. London: Routledge, 1996.
- Perkin, Harold: *The Rise of Professional Society: England Since 1880*. London – New York: Routledge, 1989.
- Radu, Sorin: Unificarea administrativă a României Mari în gândirea politică a lui Iuliu Maniu. *Annales Universitatis Apulensis. Historica*, 2–3, 1998–1999. 15–27.
- Sachelarie, Ovid – Georgescu, Valentin Al.: Unirea din 1918 şi problema unificării legislaţiei. *Studii. Revistă de Istorie*, 1968/6. 1185–1198.
- Sas, Florina – Sora, Andrei Florin (ed.): *Lungul drum către primul Statut al Funcţionarilor Publicarilor Publici din România. Deziderate, (ante)proiecte, legislaţie, opinii şi dezbateri (1918–1923)*, Cluj-Napoca: Mega, 2019.
- Siegrist, Hannes: Bürgerliche Berufe. Die Professionen und das Bürgertum. In: uő (ed.): *Bürgerliche Berufe. Zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. 11–50.
- Siegrist, Hannes: The Professions in Nineteenth-Century Europe. In: Kaelble, Hartmut (ed.): *The European Way: European Societies during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2004. 68–88.
- Sora, Andrei Florin: Être fonctionnaire „minoritaire” en Roumanie. Idéologie de la nation et pratiques d'État (1918–1940). In: Marton, Silvia – Oroveanu, Anca – Ţurcanu, Florin (eds.): *L'État en France et en Roumanie aux XIXe et XXe siècles*. Bucarest: New Europe College, 2011. 167–195.
- Sora, Andrei Florin: *Servir l'état roumain. Le corps préfectoral, 1866–1940*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2011.
- Sora, Andrei Florin: *Studiu introductiv. Funcţia publică şi funcţionarii publici în România în primii ani după Marele Război (1918–1923)*. 11–52.

- Szabó Miklós: *Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. Századok*, 1974/1. 43–44.
- Szabó Zsolt: *Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1822 és 1918 között*. PhD disszertáció, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 2025.
- Tanco, Teodor: *Visul și viața lui Ioan Corbu*. In: uő: *Virtus Romana Rediviva*. 4. Bistrița: Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bistrița–Năsăud, 1981. 264–267.
- Turliuc, Cătălin: *Construcția națională românească și identitățile regionale. Modernizare și omogenizare în secolul al XX-lea*. In: Agrigoroaiei, Ion et al. (coord.): *România interbelică în paradigmă europeană*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005. 65–106.
- Vári András: *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában*. *Korall*, 42. 2010. 152–154.
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Frankfurt am Main: Zweitausendeins, 2008.
- Wilensky, H. L.: *The professionalization of everyone? American Journal of Sociology*, 1964/2. 137–158.
- Wilensky, Harold L.: *Minden szakma hivatás? Korall*, 42. 2010. 19–53.

A sokszínűség fenyegetett rendje. Hibrid identitások Isztriában 1870–1910

Daniela Simon: *Die bedrohte Ordnung der Vielfalt. Kulturelle Hybridität in Istrien, 1870–1914*. Bielefeld: transcript Verlag, 2024. 392 oldal

„Utálom ezt a katolikus országot a maga százféle népével, ezer nyelvével, működésképtelen parlamentjével, amely legfeljebb egy hétre ül össze, amelynek uralkodóháza a legkorruptabb Európában” – ezzel a nem túl barátságos mondattal jellemezte James Joyce a Habsburg Monarchiát, amikor 1904-ben angoltanárként az isztriai Pulába érkezett. A birodalom haditengerészeti fellegrvárát máshol „tengeri Szibériának” nevezte, s itt persze nem a klímára, hanem a társadalmi tartalomra utalt (317.). Joyce-éhoz hasonló lesújtó kritikát más kortárs szerzőknél is bőven olvashatunk. Ehhez képest különösen feltűnő, hogy a mai politikai, társadalmi diskurzusokban a Habsburg Birodalom bizonyos fokig mintaállamként szerepel, de legalábbis egy olyan multietnikus térként, amely az azóta eltelt száz év nemzetállami fejlődése után segíthet újraértelmezni a köztes, vagy ahogyan a könyv központi fogalma nevezi, a hibrid identitások (szó szerinti fordításban: „kulturális hibriditás”) világát.

Simon könyve Isztria 1870 és 1914 közötti történetét tárgyalja. A hagyományos történetírás fogalmai szerint ez a „nemzeti ébredés” fél évszázada, a leendő nemzetállamokat megalapozó szellemi és politikai harcok időszaka. A 20. századi történetírás jellemzően az olasz, horvát és szlovén (részben a magyar) államfejlődés szemüvegén keresztül tekint vissza erre az évszázadra. Eredményeit nagyban befolyásolta, hogy a kutatások közvetlen területi igényeket is megfogalmaztak, de legalábbis érvként voltak felhasználhatók a politika számára (39.). A nemzeti narratívák mellett, illetve leginkább utána, az 1980-as években kezdtek csak felfedezni a terület kevert identitását, a szláv–olasz (latin) nyelvű népesség lokális, a nagy

* A szerző építészetszociológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola tudományos rektorhelyettese, Vác. E-mail: tamaska.mate@avkf.hu, ORCID: 0000-0003-1347-9391

nemzeti narratívától eltérő kultúráját. Az 1990-es évektől aztán egyre inkább előtérbe kerül a multietnikus perspektíva, anélkül azonban, hogy a hibrid identitás kérdéskörének problémáját mélyebben elemezték volna.

A szerző a könyve elején a hibrid identitás elméleti kereteit fekteti le. A fogalom viszonylag új keletű. A magyar szakirodalomban többek között a határon túli területek magyarlakta vidékeinek kutatásában kerül elő, magyarul a köztes vagy a vegyes identitás fogalmának feleltethető meg. A magyar kifejezések a hibrid identitás alapproblémáját ragadják meg: ha ugyanis „köztes” vagy „vegyes” identitásról beszélünk, akkor feltételezzük, hogy léteznek „tisztá” nemzeti identitások is, amelyekhez képest definiáló a hibrid lét, így például a vegyes nyelvhasználat. Csakhogy történetileg inkább az a helyzet, hogy a hibrid identitás az elsőbbség, tehát a 20. század előtt inkább a többnyelvűség volt a természetes. Isztriában mindenképpen. Ez a többnyelvűség azonban nem azt jelenti, hogy a beszélő minden nyelvet anyanyelvi szinten birtokolt volna. Sokkal inkább a nyelvhasználat maga volt hibrid állapot, szituációktól függően az emberek más-más nyelvi regisztereket használtak. Isztriában például a zömmel olaszul beszélő városok elitje „természetes” módon használta a franciát és a németet is, hiszen regionális kapcsolatai ezt követelték meg tőle. Sokszor azonban nem ismerték a szomszéd falu szláv lakosságának a nyelvét, mivel velük, mint társadalmilag távoli népességgel, nem kommunikáltak. Ugyanez a hibrid nyelvhasználat jellemezte, csak éppen más kontextusban az isztriai szlávok „olaszosodott” rétegeit. A 19. század társadalmi mobilizációja során a falvak lakosságának egy része maga is urbanizálódott, foglalkozást váltott, igen sokan kereskedők, kézművesek lettek. Mivel ezek a foglalkozások Isztriában jellemzően az olaszt használták közvetítő nyelvként, az ide belépő szlávok is ezt alkalmazták az üzleti és a társadalmi érintkezésben (125.). A hibriditás lényege azonban, hogy ezek a kívülálló számára „nyelvváltásként” megnyilvánuló kommunikációs szituációk a beszélő számára nem jelentenek törést, csupán egy másik „nyelvi regiszter” használatát. A hibrid identitás kapcsán a nyelv kiemelése részről annyiban önkényes, hogy elvileg más kulturális kódok is lehetnek hibridek (gondoljunk csak a lokális építészeti gyakorlatokra). Másrészről mégsem egészen az, hiszen a könyv nagy része a nyelvhasználat körül kialakult vitákat mutatja be.

Simon könyvének alapgondolata, hogy az 1870 utáni fél évszázad voltaképpen a hibrid identitás körüli viták történeteként is értelmezhető. Ezek a viták persze nem pusztán verbális jellegűek, hanem társadalmi szervezeteken keresztül megnyilvánuló folyamatok: újságok kiadása, múzeumok alapítása, kiállítások szervezése, politikai pártok működtetése, iskolák fenntartása stb.

Simon másik alaptézise a Habsburg Birodalom legitimációs válságához kötődik. Eszerint az 1848-as forradalmak után a bécsi uralkodóház, illetve az általa támogatott tudományos elit igyekezett olyan identitásmintát kínálni, amely tudatosan épített az etnikai sokszínűsége. A forradalmak megmutatták, hogy a korábbi uralkodóház iránti lojalitás mellett, illetve vele szemben egyre erőteljesebb a nemzeti

elkötelezettség. A nemzeti mozgalmak által kikezdett tradicionális uralkodói legitimitás helyett Bécs egy olyan modellt kínált, ahol egyrészt hangsúlyozottan megélhetővé váltak a helyi identitások (ideértve a helyi politikát is), másrészt ezek nem veszélyeztetették az állam integritását. Másként fogalmazva Bécs a nemzeti mozgalmakat úgy igyekezett a lokális térben megszervezni, hogy azok ne váljanak szeparatista mozgalommá. Másik irányból, tehát a nemzetiségi mozgalmak felől nézve, a birodalom egyfajta garanciát kínált arra, hogy a szélsőséges, másokat kizáró és asszimiláló nacionalizmusok ne tudjanak túlságosan megerősödni. Simon értelmezésében a kései Habsburg Birodalom identitásképe maga is egy „hibrid” modell volt. Más kérdés, hogy a szerző által részletesen tárgyalt nemzetiségi mozgalmak többsége mindezt nem fogadta el, egészen pontosan az I. világháború felé közeledve egyre kevésbé fogadta el azt. A birodalmi identitás meggyengülését Simon könyve végén a nagy geopolitikai átalakulásokkal magyarázza, nevezetesen azzal, hogy a törökök balkáni visszaszorulásával az itt élő népek korábbi veszélyérzete, mely őket a katonailag erős Bécshez kötötte, feloldódott, miközben a helyi nemzetiségek, immár a korábban egymás ellen szerveződő szlávok és olaszok is, az erősödő német (értsd birodalmi) kulturális befolyás ellen kezdtek fellépni (309.).

Az eddig leírtakból is látszik, hogy a könyv nem hagyományos Isztria-történet. Isztria évezredekén át a Földközi-tenger vidékének háttérvidéke. Természetföldrajzi tényezők, úgy, mint az a tény, hogy Dalmáciával ellentétben nem közvetlenül a vízparton emelkedtek a hegyek, valamint a tenger viszonylag csekély halállománya, oda vezettek, hogy erős függőség alakult ki a tengerparti városok és az őket élelmiszerral ellátó falvak között (54.). Ez a sajátos mediterrán világ a Velencei Köztársaság 1797-es megszűntetésével lett a Habsburg és vele a közép-európai történelem része. A következő bő száz évben a városok, mindenekelőtt Trieszt, kisebb mértékben Pula a Monarchia leggyorsabban növekvő és fejlődő gócpontjai közé tartoztak. Ezzel szemben a szláv nyelveket beszélő háttérvidék lakossága kénytelenül nagy szegénységben élt. Simon egy ugyancsak divatos látásmódot érvényesít, mikor ezt a helyzetet a posztkolonizációs diskurzusba illeszti, és az Isztria iránt megnyilvánuló, elsősorban etnológiai jellegű érdeklődést a fejlett centrum és a fejleszteni kívánt „gyarmat” (de legalábbis periféria) közötti kapcsolat rendszerébe helyezi. A néprajzi érdeklődést tehát (részben legalábbis) nem a tudományos kíváncsiság, hanem az államérdek felől definiálja. Ennek részeként született meg Karl von Czörning etnikai atlasza (1857) is, amely egyben a soknemzetiségű birodalom képzetének első, igen nagy visszhangot kiváltó munkája (79.). Noha célja szerint Czörning az etnikai sokszínűséget és vele a lokális versus birodalmi identitás egységét kívánta ábrázolni, térképe a délszláv „hibrid” nemzeteszme dokumentuma is egyben. Azzal ugyanis, hogy a térképen a szláv dialektusokat összevontan ábrázolta, lényegében felvázolta azokat a leendő államnemzeti határokat, amelyek kialakítására majd a 20. században kerül sor (77.).

A könyv a következőkben évtizedenként tárgyalja az 1870 utáni fél évszázadot. A második fejezet hármasképp alcíme – Új birodalmi rend, kulturális egyenlőtlenségek és nemzeti mozgósítás (Neue imperiale Ordnung, kulturelle Hierarchisierung und nationale Mobilisierung) – lényegében a három lehetséges identitáskonceptiót jelzi, egyben kijelöli a következő évtizedek szereplőinek a körét is. Az első a Bécs által kínált lokális politikai autonómia, amely bár helyi ügyekben kompetens, lényegében a birodalmi érdekek szerint cselekszik. Isztria sajátosságát az adja, hogy ezt a lokális hatalmi lehetőséget egyszerre két csoport is meg kívánja ragadni: a városok zömmel olaszos identitású polgársága és a vidéki népességet, a lakosság abszolút többségét képviselő szláv értelmiség (értsd ezalatt a délszláv, pánszláv, szlovén, horvát, illír mozgalmakat). A kínálkozó politikai teret eleinte a városokhoz kötődő, jellemzően liberális politikai nézeteket valló, olaszos elittek tudták kihasználni. Az új birodalmi rend ilyen módon voltaképpen az olasz elem megerősödését jelentette. Erre reagálva szerveződnek meg a szláv kulturális és politikai mozgalmak. Az Isztriai-félszigeten elsősorban a katolikus klérus volt az, amely e nemzeti mozgalmat kezdeményezte és irányította. A következő fejezetekben újra és újra felmerül a katolikus egyház szerepe, amely az 1880-as évektől egyre hevesebb kritikákat kap, leginkább az olasz vezető értelmiség részéről, mondván, az egyház nemzetiségi propagandát folytat. A vita a századfordulón a liturgikus nyelv körül csúcsosodik ki. A hagyományos latint „olasz” befolyásként értelmező papság végül sikereket ért el, és Isztria templomaiban általánossá válik az ószláv liturgia (251.). Ahogyan az első évtizedben a szláv értelmiségiek, úgy az időszak második felében egyre inkább az olasz elittek érezték veszélyeztetve pozícióikat. A két értelmiségi csoportosulás közötti konfliktusok színterei változatosak: folyóiratok, egyesületek, politikai pártok, szövetkezetek. A sor korántsem véletlen. A „nemzeti ébredés” így módon a verbális célok megfogalmazásától halad a szervezeti, majd a gazdasági önállóság felé, közben pedig igyekszik szélesíteni társadalmi bázisát is. Ezen a ponton kerülnek célkeresztbe azok a „hibrid identitások”, amelyekről a recenzió elején már szó volt. A Habsburg Birodalom utolsó évtizedeiben a nemzeti mozgalmak vezetői rendre ezt a csoportot kívánják megszólítani, egészen pontosan választásra kényszeríteni. A „feladat” annál is inkább nehéz, hiszen számos folyamat, így az urbanizáció, a megnövekedett mobilitás, a hadsereg, a házi cselédség intézményesülése, a piacozás, tehát a mindennapi élet maga ebben az időben fokozottan kedveztek a több nyelvi és kulturális közegben mozogni képes embereknek.

Simon az 1900 és az 1910-es népszámlálásokon mutatja be, hogy ebben a hibrid világban az olyan „objektív” kategóriák, mint az anyanyelv, milyen élénk vitákat generáltak. Önmagában a nyelvi kategóriák is nehézséget okoztak a hatóságoknak, mivel nem kevesen az illírt vagy az isztriaiakat adták meg anyanyelvként. A rendkívül élesen kritizált, több helyütt megismételt adatfelvételek végül az olasz elem jelentős erősödését hozták ki eredményül. 1910-ben Isztriában 170 000 horvát, 150 000

olasz, 55 000 szlovén és 12 000 német anyanyelvű személyt írtak össze (322.). Simon kötetében egyébiránt a nemzetiségek változó számait nehéz követni. Nem véletlenül, hiszen gondolatrendszerének az alapja éppen az, hogy a népszámlálások, és általában a népességbecslések lényegében a hibrid identitások elleni küzdelem eszközei voltak.

Simon remek érzékkel mutatja be az Isztriai-félsziget tudományos és politikai elitjeinek egymás elleni küzdelmét, középpontba állítva a hibrid identitást, amely a nemzeti narratívák versenyének veszteseként a történelemtudományból is kihullt, illetve sokáig csupán az asszimilációs folyamat részeként volt értelmezhető. A magyar olvasó számára a kötet nem könnyű olvasmány, elsősorban rendkívüli adatgazdagsága, mikrotörténeti részletessége okán. Másrészt az elméleti koncepció mellett éppen ez a részletessége egyben hiánypótló is, hiszen olyan átfogó képet ad Isztria helyi politikai életéről, amely miatt joggal nevezhető alapk munkának. Valószínűleg nem sok magyar kutató fogja ezt a munkát folytatni, és feltenni olyan kérdéseket, vajon a hibrid nyelvhasználat miként valósult meg a mindennapokban, hogyan beszéltek az emberek a piacokon, miként jelent meg az identitás a nem verbális kommunikációs csatornában, például az öltözködésben vagy az építészetben. Ugyanakkor Isztria mint összehasonlítási alap minden bizonnyal hasznos lehet akár a Magyar Tenger mellék értelmezésekor, akár más, többnemzetiségű régiókkal való párhuzamba állítva.

SZABÓ ZSOLT*

Városvezetők, városvezetés és városműködés Kolozsváron a dualizmus idejében

Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2024. 483 oldal

Másodéves történészhallgatóként 2017-ben hallottam először a Ferenczi Szilárd által tartott újkor-szemináriumon Deák Pál kolozsvári rendőrfőkapitányról és a körülötte 1901-ben kirobbant zendülésről. Klió titkaiba nagyon felszínesen lévén csak beavatva, naiv kíváncsisággal csodálkoztam rá, hogy az általam mozgékonynak, de mégis nyugodtnak megismert város polgárai egykor dühükben betörték a városháza ablakait. Később saját kutatásaim révén jöttem rá, hogy az eset egyáltalán nem kirívó, és jellemző a dualizmuskori Magyarország politikai kultúrájára. Az incidensek mögött politikai, szociális és nemzetiségi feszültségek húzódnak meg, melyek sajátos dinamizmussal ruházzák fel a korszakot, vonzerőt gyakorolva az időszakokkal foglalkozó kutatókra.

Ez a dinamizmus vezérfonalként vonul végig a *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918* című vaskos kötetben, mely az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában jelent meg 2024-ben. Szerzője Ferenczi Szilárd, a BBTE Történelem és Filozófia Karának alumnusa, jelenlegi társult oktatója, az *Erdélyi Krónika* szerkesztője és az Erdélyi Digitális Tudománytár tartalomfejlesztője. Könyvében nemcsak Deák Pál történetét ismerhetjük meg részletesebben, de megtudhatjuk, hogyan épült ki, fejlődött és szakszerűsödött és milyen problémákkal küzdött Kolozsvár város közigazgatása. A „várospolitikai” fogalma alatt a szerző bemutatja a város fejlődését meghatározó formális döntéshozatali mechanizmusokat (városi tanács, törvényhatósági bizottság működése), a mögöttük rejlő politikai feszültségeket, valamint a fejlődés irányáról szóló vitákat. A könyv nemcsak a döntéshozatali folyamatokat ismerteti, hanem társadalomtörténeti összefüggésben vizsgálja azokat.

* A szerző történész, a Szatmár Megyei Múzeum munkatársa. Email: szabo_zsolti2003@yahoo.com, ORCID: 0009-0008-7846-5744.

Részletes képet ad a döntéshozók közös jellemzőiről, társadalmi háttéréről, és az érdekesebb esetekben életrajzokról is.

A könyv hat nagy fejezetből áll. Az első a módszertant, a forrásadottságokat és a historiográfiai kérdéseket taglalja. Borítólapja kirakószerű részekből összeállva ábrázolja a Fő tér déli sarkán mai napig meglévő régi városházát, képletesen sugallva a várospolitikai megismerésének módszerét. A kép „élesítéséhez” szükséges elemeket ugyanis a társadalom-, intézmény-, jog-, politikatörténet és elitkutatás változó nagyságú tömbjei szolgáltatják. Az erdélyi várostörténeti munkák szükségessége miatt a szerző útmutatóul a magyarországi várostörténeti kutatások módszertanához igazodott. Az erdélyi és magyarországi kutatások fejlődésében tapasztalható szintkülönbségek okára is kitér. Erdélyben 1989 előtt nem lehetett politika- vagy várostörténeti kutatást folytatni, ezért a szakemberek kényszerből a forráskiadás felé fordultak. Ezzel szemben a rendszerváltás előtti Magyarországon számos városokra és községekre vonatkozó, szakszerű helytörténeti munka született. Alapkutatások hiányában Ferenczi a városról írt művészettörténeti, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti és életrajzi munkákra is támaszkodott. A források gerincét Kolozsvár törvényhatósági bizottsági közgyűlési jegyzőkönyvei és a helyi, illetve országos sajtó képezik. Ez már önmagában hatalmas anyag, de a teljes forrásbázisnak csak töredéke. A teljes anyag egy része rendezetlen és eleve hiányos, a másik pedig ellenkezőleg, nagy volumene miatt egy kutatócsoportot igényelne, hogy teljesen átfésülhető legyen.

A második fejezet kontextusba helyezi az olvasót Kolozsvár dualizmus kori fejlődésének általános gazdasági, társadalmi, politikai és jogi vetületeivel kapcsolatban. A korszak legelején a város belterületét a középkori és kora újkori hagyományokban gyökerező 11 tized alkotta. Ezek a tizedek saját tisztviselőket választottak, így önálló önkormányzattal rendelkeztek. Az 1870-es köztörvényhatósági törvény bevezetése után azonban tisztviselőik már csupán a városi közigazgatás közvetítőiként működtek az általuk lefedett városrészekben. Végül 1888-ban a rendszert megszüntették és a várost öt kerületre osztották. A dualizmusban betelepített vagy továbbfejlesztett állami intézmények és a Ferenc József Tudományegyetem által a város adminisztratív, tudományos és kulturális szempontból regionális központnak tekinthető. Ez tükröződik a város társadalmi összetételében is az értelmiségi és hivatalnokréteg markáns jelenlétével. Központi jellege és a vasutak kiépülése miatt lakossága a dualizmus idején, leginkább a bevándorlás által, több mint kétszeresére növekedett. Kisebb román jelenlétet leszámítva a népesség döntő hányada magyar volt. Az állami dohánygyár, a MÁV javítóműhelye, valamint a szesz- és gyufagyárak kivételével Kolozsvár nagyipara Temesvárhoz, Aradhoz vagy Nagyváradhoz képest alulfejlett maradt. A fejlődést elsősorban a tőkehiány akadályozta. A helyi gépgyárak termelése a mezőgazdasági idény alakulásától függött, gyenge idény esetén pedig a legfontosabb felvevőpiacok – például a szeszgyárak és a műmalmok – fizetőképessége is korlátozott volt. A gazdasági élet legjellemzőbb szereplői így

továbbra is a kisiparosok és a kereskedők maradtak. Kérdés, hogy egy tudatosabb, városi szintű ipartámogató politika mennyiben segíthette volna az iparosodást, illetve hogy ez a kérdés a korszak helyi sajtójában egyáltalán tematizálódott-e. A kötet későbbi fejezetei sem térnek vissza e problematikára.

A harmadik fejezet a városvezetés legfontosabb intézményeit mutatja be. Kolozsvár nagyfokú autonómiával bíró törvényhatósági jogú város volt, élére a közigazgatást felügyelő főispánt állítottak. Ő nevezte ki a hivatalnokok egy részét (a legfontosabb ezek közül a rendőrfőkapitány) és elnöklete alatt ült össze a város törvényhatósági bizottsága. A törvényhatósági bizottság a közgyűléseken keresztül működtette a város közigazgatását. A közgyűlés a város belső működését meghatározó szabályrendeleteket alkotott, tisztviselőket választott, megállapította a város költségvetését, felügyelte és rendelkezett a város fennhatósága alá tartozó épületekről, intézményekről egyletekről és társulatokról. A törvényhatósági bizottság fele választott tagokból, fele pedig a legnagyobb egyenes állami adót fizető virilisekből került ki. A választott és a virilis tagok szelekciójában egyaránt szerepet játszott a szakmai tekintély és a vagyon. Az értelmiségiek túltreprezentáltsága körükben magyarországi szinten is kirívó, de érthető, hiszen Kolozsvár egyetemi központ volt. Az értelmiségiek adóját pedig kettes szorzóval számolták. Ők választották a városi tisztviselők többségét, köztük a legfontosabbat, a polgármestert.

A törvényhatósági bizottság közgyűlése elé kerülő ügyek menetrendjét a városi tanács szabta meg. Ez négy választott tanácsosból és a főtisztviselőkből állt. A szakvéleményt igénylő ügyekben a város szakbizottságokra támaszkodott. Ezeknek városi képviselők és egyes tisztviselők voltak a tagjai. A fejezet, országos kitekintőktől nem mentesen, aprólékosan elemzi a felsorolt intézmények és tisztviselők jogkörét és annak változását, a szakapparátus bővítésének problémakörét, és precíz képet rajzol a formális döntéshozatali mechanizmusok működéséről.

A negyedik fejezet társadalomtörténeti elemzésre és elitkutatásra kiélezve választja ki a törvényhatósági bizottság és a tisztviselők közül a legbefolyásosabb személyeket, a multipozicionális elitet. A módszertani átláthatóság érdekében a szerző dicséretes módon bemutatja az elit fogalmának magyarországi recepció-történetét és a saját fogalomhasználatára legnagyobb befolyást gyakorló munkákat. Kritériumrendszere szerint azon személyek kerülhettek a multipozicionális elit kategóriájába, akikben benne volt a városirányítás szándéka és megragadásának a lehetősége. Ez tükröződött mandátumaik hosszúságában és a tényleges tevékenységükben. Emellett pedig más kulturális, gazdasági, társadalmi vagy politikai intézményben is szerepet vállaltak.

A kör így 139 emberre szűkölt. Ezek intézményi háttérüket, illetve vagyoni és kapcsolati tőkéjüket használva kerültek a városvezetésbe, elérve a társadalmi presztízs helyileg elérhető legmagasabb fokát. A bekerülésben és bennmaradásban a pártpolitikai hovatartozásnak csak a 20. század első évtizedétől volt jelentősége. A csoportról kialakított kép árnyalt, itt csak sarkítva említjük a legfontosabb

jellemzőket: leginkább nem kolozsváriak és többnyire római katolikusok. Foglalkozásukat tekintve jellemző az ügyvédek dominanciája. Őket követik a kereskedők és az egyetemi tanárok, a sor végén pedig a bankárokat és a nagyipar meghatározó személyiségeit találjuk. A gazdasági összefonódás mértéke meghatározó, az elit többsége ott van a városi közművek, a helyi hírlapok nyomdáinak, illetve a bankok és hitelintézetek igazgatósági tanácsaiban.

Az ötödik és a hatodik fejezet struktúrája nagyon hasonló. A rendőrfőkapitányi és polgármesteri hivatalok történetét a kora újkorig visszavezető gyökerekkel ismerjük meg. A késő dualista közélet legfontosabb történéseit pedig a két hivatalhoz kötődő személyek élettörténetén keresztül tárja elénk a szerző. A rendőrfőkapitány a város egyik legfontosabb hivatalnoka. Eleinte választották, majd a főispán nevezte ki élethossziglan, azzal a feltétellel, hogy mandátumát hatévente megerősíti a város közgyűlése. A hivatalra jellemző a fokozatos professzionalizáció, melyet Ferenczi az 1888-as és 1901-es törvényhatósági szabályrendeletek bemutatásával érzékeltet. A legutolsó már szigorú etikai szabályzatot is tartalmazott. Erre szükség volt, mert a lakosság és a rendőrség közötti viszony korántsem volt felhőtlen, annak ellenére, hogy Csiszár Sámuel (1867–1874) és Minorich Károly (1874–1881) kapitánysága alatt még kifejezetten békés volt.

A város választójoggal nem rendelkező többsége ellenzéki érzelmű volt, a rendőrség pedig a kormánypárt képviselője. Minorich még azzal szerezte meg a polgármesteri széket, hogy Bartha Miklós függetlenségi párti újságírónak megmentette az életét, miután két osztrák tiszt összekaszabolta. Az őt követő, mindig „magyar ruhában” járó Deák Pál (1881–1901) húszéves mandátuma alatt mélységesen kormánypárti elkötelezettségű volt. Ekkor vált híressé a kolozsvári rendőrség brutalitása, ugyanis Deák minden ellenzéki, nemzetiségi és szocialista mozgalmat vas kézzel elfojtott. 1901-ben két rendőre megölt egy honvéd őrmestert. A harag ellene már akkora volt, hogy a felbőszült nép az ő és az alkaptánya házát is kifosztotta. Emiatt adták ki az előbb említett szabályrendeletet. A botrányba belebukott, nem sokkal lemondása után pedig kiderült, hogy mulasztásai miatt 70 ezer korona hiányzik a város kasszájából. Következményei rá nézve nem lettek, mert a tisztikar összezárt mellette, a dualizmus végéig békésen töltötte be a város egyik árszékéi ülnöki hivatalát. Utóda, Hadadi Endre (1902–1918), bár nem volt annyira vaskalapos, a kor politikai feszültségei miatt többször is összetűzésbe került a lakossággal. Rögtön hivatalba lépésekor lovasrendőrei megkardlapozták a Mátyás szobor felavatásán „kuruckodó” polgárokat. 1905–1906-ban, a nemzeti ellenállás idején pedig állandóak voltak a verekedések a város lakosai és a rendőrség között. Pár év múlva a hóstátban járórőző rendőrt gyilkolták meg egy revolverrel.

A korai dualista időszak (1867–1884) Kolozsvárát instabilitás jellemezte: járvány, tűzvész és árvíz tizedelte a város lakosságát. Ez a városvezetésben is tükröződött, nyolc polgármester váltotta egymást ebben a rövid időintervallumban. A városi ügyvezetést is a spontán problémamegoldás jellemezte. Az átmenet a szakszerű

szolgáltatásnyújtás felé Haller Károly rövid, hároméves (1884–1886) polgármesterségével kezdődött. Egy részét a városfejlesztési programoknak lezárta, másokat pedig elindított. A szabadelvű városatyák nem voltak megelégedve vele, mert túlságosan konszenzuálisan vezette a várost, így a Sáros megyei származású Albach Géza (1886–1898) vette át a helyét. Albach alatt nevezték át a város kora újkori tér- és utcaneveit, eltávolították a Szent Mihály-templom körül lévő épületeket, és elköltöztették a Karolina-oszlopot a mai Múzeum (Piața Muzeului) térre. Nem teljes magabiztossággal, de ekkor – mint sok más korabeli városban – indult meg Kolozsvár közművesítése. A Szamos szennyezettsége, a városszerte halmozódó szemét és az 1893-as kolerajárvány miatt a városi vízvezeték- és csatornarendszer kiépítése elodázhatalanná vált. Az első vízvezetékrendszeren osztozott az egyetem és a város. A vállalkozásra az állam (67 000 forint) és a város (63 000 forint) adott pénzt, és 1888 végére készült el.

Albach helyét két és fél mandátumra Szvacsina Géza (1898–1913) vette át. Fia-tal ügyvédjelöltként állt a város szolgálatába, húsz év közigazgatási tapasztalattal rendelkezett, amikor polgármesternek választották. Már polgármestersége előtt saját gyűjtőakciójával sikerült elég pénzt szereznie a Süketnéma Intézet felépítésére. Idejében rohamosan folytatódik a város közművesítése, de a város adósságai is jelentősen megnőnek. Közben a városi közgyűlés egyre inkább átpolitizálódott. Az országos pártpolitikai törésvonalak addig is jelen voltak, de nem elsődlegesen. A Szabadelvű Pártnak az 1905-ös választási veresége olyan eseménysort idézett elő, melynek következtében a város regionális ellenzéki gócponttá vált, ahova Ap-ponyi Albert is ellátogatott. Később pedig a városok reformmozgalmában tűntek ki Kolozsvár városatyái. Korábban is képviseltette magát az ellenzék a törvényhatósági bizottságban, de a szabadelvű párt határozott többsége érvényesült. Szvacsina igyekezett távol tartani a pártpolitikai szempontokat a döntéshozataltól. Az országos események azonban mozgósították az ellenzéket, és a bizottság összetétele is átalakult: a választott tagok közé egyre több függetlenségi érzelmű kisiparos, kereskedő és nagygazda került, míg a kormánypárti értelmiségiek és hivatalnokok fokozatosan visszaszorultak a virilis listákra. Mindezek következtében a helyi ellenzéki csoportosulások összekovácsolódtak, és 1913-ra átvették a hagyományosan szabadelvű/munkapárti vezetéstől a stafétát. A folyamatot Haller Károly unokaöccsének, Haller Gusztávnak (1913–1919) a polgármesterré választása tetőzte be. Felvethető, hogy a pártpolitika tudatosabb előretörése a 20. század elején mennyire volt sajátosan kolozsvári jelenség; egy összehasonlító várostörténeti nézőpont árnyalhatta volna a jelenség értelmezését.

A világháború kitörése után Haller alárendelte magát Bethlen Ödön és Apáthy István kormánybiztosoknak. Haller konfliktuskerülő természetén túl a szerző nem részletezi, hogy pontosan milyen formában és miért szorult háttérbe a polgármester szerepe. E ponton tematikai váltás következik: a könyv utolsó alfejezete már nem várospolitikai kérdésekkel foglalkozik, hanem Kolozsvár I. világháborús

eseménytörténetét tárgyalja. Ennek ellenére ez a rész a kötet egyik legizgalmasabb és legolvasmányosabb fejezete. Megismerjük a háború városi lélektanát, az 1914-es lelkesedéstől egészen a háború végére kialakult letargiáig. Az olvasó soron követheti, hogyan vezették be, majd enyhítették a cenzúrát, hogyan szerveződött meg a hadiápolás, a szegények segélyezőbizottsága, milyen élelmezési gondokkal küzdött a város, mivel nehezítette ezt meg a bukovinai orosz és az erdélyi román betörés során érkező menekültáradat, hol és hogyan építették ki az első népi konyhákat, illetve hogy hányan vonultak be katonának a városi tisztviselők, a rendőrök és az egyetemi tanárok és hallgatók soraiból. Nyomon lehet követni a női munkakerőnek az iparban, a különböző hivatalokban és a kávéházakban növekvő számát és az ebből fakadó bérezési egyenlőtlenségeket. A frontról folyamatosan hazaérkező legénység miatt a városban jelentősen megnőtt a kártyázók száma, olyannyira, hogy a város vigalmi adót vezetett be a kártyajátéokra. A háborúnak egy váratlan pozitív hatása volt. Az amerikai, angol és francia filmek betiltása miatt Janovics Jenő munkássága révén fellendült az erdélyi filmipar is.

Nem lehet említés nélkül hagyni a kötetben szereplő számos képet, illusztrációt és grafikont. Az olykor tömény információmennyiségnek a megértésében ezek nagyon hasznosak. Képekből összesen 54 van, ezeken általában a város főméltóságai szerepelnek családtagjaikkal, esetleg pillanatképek a városról, fontosabb gyűlésekről, szoboravatásokról. A statisztikai és jogi elemzések szárazságát pedig az újság-, ritkábban a memoáridézetek oldják. A kötet függelékei tartalmazzák a város tisztviselőinek névsorát az 1890–1918 közötti időszakból, 1873-tól kezdődően a virilistákat póttagokkal együtt, a választott képviselők ciklusonként kerületekre lebontott névsorát (1867-től kezdődően) és egy táblázatot a multipozicionális elitről. A könyvet egy román meg egy angol rezümé zárja le.

Alap kutatások híján a szerzőnek csak magyarországi kapaszkodópontjai voltak, mikor munkájához hozzáfogott. Eredményeivel a hasonló vállalkozásba kezdő erdélyi városkutatóknak ezzel megkönnyítette dolgát. A kötet szilárd módszertani alapja, strukturált, logikus menete, a történetírásban jól megalapozott, kritikus és körültekintő fogalom- és forráshasználata alapmunkává teszi azok számára, akik az erdélyi várostörténet után érdeklődnek. Összehasonlítási pont a városi tisztviselők archontológiájával és prozopográfiájával foglalkozóknak, de jó kezdetként szolgál más kutatási irányzatok számára is. Önmagában az I. világháború kapcsán érintett problémakörben számos kutatási irányzat – nőtörténeti, korrupciós- és menekültügyi – mutatkozik. Áttekintő jellege miatt azonban sok szál maradt elvarratlanul vagy szorul kiegészítésre. Különösen a város politikatörténetét és a vezetés informális döntéshozatali mechanizmusát érdemes lenne jobban megvilágítani az egodokumentumok tükrében.

Ezzel Ferenczi is tisztában van. Zárómondataiban ennek irányt is szab, fontosnak tartván, hogy egy nagyobb kutatócsoport vizsgálja át a teljes korszak igazgatástörténetét, jobban megvilágítva a városfejlesztés témakörét, de a döntéshozatalban

részt vevő románok szerepének a megállapítását is – kiegészítésképp én főleg a városvezetésben szereplő zsidók helyét is részletesebb kidolgozásra ajánlanám. Végző megállapítása szerint a romániai magyar történetírásnak nagyobb figyelmet kellene fordítania a dualizmuskori társadalomtörténeti kutatásokra. Ezzel csak egyet tudok érteni, és remélem, hogy ez a munka serkentőleg fog hatni a kutatói kedvre.

DÉVAVÁRI ZOLTÁN*

„Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon”

A. Sajti Enikő: *Kisebbségben – Délvidéken. Várady Imre (1867–1959)*. Pécs: Kronosz Könyvkiadó, 2024. 301 oldal

Vélhetőleg a történészszakma egyik legnagyobb kihívása egy biográfia megírása. Elsősorban azért, mert többéves, sok esetben akár évtizedes kutatás szükséges ahhoz, hogy egy adott személy életrajzával, történelmi teljesítményével összefüggő releváns iratokat az ilyen munkára vállalkozó összegyűjtse, rendszerezze. Kihívást jelent az is, hogy miután az erre a feladatra vállalkozó kitartó munkával elvégezte ezt a hatalmas foglalatosságot, számba vegye, hogy az így összegyűjtött források egyáltalán milyen jellegűek, mire elégségesek, azok segítségével mennyire lehet mélységében rekonstruálni egy emberi élet döntő mozzanatait, megismerni azokból a főszereplő gondolkodását, lelkivilágát, feltárni kapcsolati hálóját, megérteni belőlük a cselekvései mögött álló döntések logikáját, tevékenységének mozgatórugóit.

Jelezzük azt is: a történeti biográfia a legkomplexebb történetírói műfaj, mert a személyre koncentrálni ugyan, de a főhőst az adott kor struktúrái közé kell elhelyeznie. Éppen ezért az életrajzírás elengedhetetlen feltétele az adott szereplő korának átlátása, megértése, kortársainak a megismerése is. Hatványozottan érvényesek ezek a kritériumok az olyan személyek esetében, akik életüket nem a történelem fő-, hanem éppenséggel annak egyik zsákutcájában éltek le.

A. Sajti Enikő, aki évtizedek óta kutatja a délvidéki magyarság 20. századi hányatott múltját, mostani kötetével arra a feladatra vállalkozott, hogy elsősorban a periférikus lét következtében történelmi érdeklődésünk fősodrába soha be nem került, ugyanakkor az adott régió – mai hivatalos nevén: Vajdaság Autonóm Tartomány – politikai és kulturális életében kulcsszerepet játszó egyik főszereplő, Várady Imre életét és közéleti pályafutását illessze be a magyar nemzeti történelem kánonjába. A szerzőnek tehát számára nem ismeretlen terepen kellett mozognia, mivel 1987-ben jelentette meg az alapkutatásokra épülő *Délvidék 1941–1944 – A magyar kormányok délszláv politikája* című monográfiáját, amely a kérdéskört

* A szerző történész, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársa. E-mail: zoltan.devarari@veritas.gov.hu, ORCID: 0000-0003-0821-8373

tekintve a mai napig a téma legrelevánsabb munkájának számít. 2004-ben látott napvilágot az *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918 – 1947* címet viselő kötete, amelyben elsőként és eddig egyetlenként tárgyalta a délvidéki magyarság 1918 és 1947 közötti történetét és az e korszakot jellemző három impériumváltást, míg 2016-ban a most bemutatandó monográfia közvetlen előzményeként *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés – Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai* címmel publikálta mostani főhősének iratválogatását. Ebből is látszik, hogy a kérdéskör vizsgálata tekintetében a négy évtized tapasztalattal rendelkező szerző mostani munkája eddigi kutatási irányának a folytatása.

A biográfia a pécsi Kronosz Kiadó *Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok* sorozatában látott napvilágot, amelyben a 20. századi magyar történelem több kiemelkedően fontos személyének az élete került már bemutatásra. Kerepeszki Róbert Darányi Kálmán életútját járta körül, Ujváry Gábor Klebelsberg Kuno életrajzát tárta fel, Püski Levente pedig Károlyi Gyulát mutatta be. Tóth Imre révén Kánya Kálmán, Závodszy Géának köszönhetően Pethő Sándor életrajzát ismerhettük meg, míg Fábián Máté Borbély-Maczkó Emil főispán életét rekonstruálta. Ebből a kiragadott felsorolásból is érzékelhető, hogy A. Sajti Enikő most megjelent kötete szervesen illeszkedik bele az idestova több, mint egy évtizede (2014 óta) futó, szakmai körökben méltán elismertségre szert tett sorozatba.

A matuzsálemi kort megélt Várady Imre 1867-ben, a kiegyezés évében Ausztria–Magyarországon született a bánáti Katalinfalván (*Kathereinfeld, Ravni Topalovac*), s 1959-ben, 92 éves korában – akkori hivatalos nevén – a Jugoszláv Szövetségi Népköztársasághoz tartozó Nagybecskerekben (*Großbetschkerek, Zrenjanin*) hunyt el. A dualizmus időszakában képviselő volt a magyar országgyűlésben, szemtanúja a Monarchia széthullásának, 1918 és 1941 között pedig a délszláv királyságba szakadt kisebbségi magyarság egyik szellemi és politikai vezetője. Túlélt két világháborút, megtapasztalta a Bánát német megszállását, annak minden következményét, majd a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépülését, hogy idős korára ő is elszenvedje a korszakra jellemző koncepciók per általi meghurcoltatást.

Egy rendkívüli életút, amelynek a feltárásához és a bemutatásához a történész szakavatottsága, kitartása mellett iratok sokasága, s bizony némi szerencse is kellett. Ez utóbbi abban áll, hogy Várady Imre mindvégig aktív közéleti pályájáról hallatlanul gazdag, mennyiségileg is terjedelmes és kompakt iratgyűjtemény maradt hátra. Az, hogy ez a nagy, a délvidéki magyarság 20. századi történelme szempontjából egyenesen felbecsülhetetlen értékű hagyaték – egy három generációs ügyvédi iroda teljes iratanyagában – egyáltalán fennmaradt, s „túlélte” a titói, majd a miloševići diktatúra évtizedeit, a Várady-családnak és elsősorban az unokának, Várady Tibor akadémikusnak, nemzetközi hírű jogászprofesszornak köszönhető. Várady a hagyaték felhasználásával az elmúlt években maga is több, elsősorban a jogtörténettel összefüggő művet publikált. Bár ezek a munkák eltérnek az A. Sajti

nevével fémjelzett vizsgálódások fókuszától, ugyanakkor az akkori történések tér- és időbeli, közhangulati, illetve a politikatörténeti relevanciák tekintetében egymás kiegészítéseként is olvashatóak. Ez a megállapítás fordítottn is érvényes.

A. Sajti Enikő most megjelent kötetének már a címe – *Kisebbségben – Délvidéken* – egyértelművé teszi, hogy a szerző művében Várady Imre életútjának bemutatása mellett egyben arra tesz kísérletet, hogy a délvidéki kérdéskör komplexitásában járattan olvasót is eligazítsa. Így az életrajz bemutatásával párhuzamosan festi meg a bácskai és a bánáti magyar közösség tragikus fordulatokban gazdag 20. századi történetét, érteti meg annak a kornak az egészét, amelyben a monográfia főszereplője élt. A szerző módszertanilag tehát az ún. human (historical) agency, vagyis a történelmi cselekvőség bemutatását választotta. Egy ilyen koncepció valódi kihívás, s számos csapdahelyzetet rejt magában, mivel az arra vállalkozónak a munkáját olyan strukturális keretek közé kell építenie, amelyben megtartja az egészséges egyensúlyt, s összhangot teremt a főhős életmenete és az őt körülvevő világ párhuzamos eseményei között. Emellett ráadásul arra is ügyelni kell, hogy a személyes történet és a kortörténet viszonyainak a paralel kibontása között a szerző a saját érzelmeit; esetleges szimpátiáját vagy antipátiáját és képzeletvilágát háttérbe szorítva mérlegelje azt a korántsem könnyű kérdést, hogy a korabeli struktúrák hogyan is befolyásolták a főhős döntéseit, illetve tetteit. Ebből a szempontból vélhetőleg a legnagyobb kihívást a *Kisebbségpolitikus* című fejezet megírása jelentette, nem csak annak a terjedelme miatt, hanem elsősorban azért, mert bő két évtized rendkívül összetett és dinamikus eseménytörténetét kellett úgy feldolgozni, hogy az alapvető elvárásként felállított keretrendszerek ne sérüljenek. A szerző mindezt a – tegyük hozzá: az igen olvasmányos stílusban megírt – párhuzamos tárgyalás technikájával oldotta meg: az eseménytörténet kibontásával együtt mutatja be Várady azokra adott reakcióit. A rekonstrukciót ugyanakkor több helyen nehezítette, hogy a főhős a sokszor egyenesen a saját életére is veszélyt jelentő különböző témákról – például a magyar kormány képviselőivel zajlott tárgyalásairól, vagy a magyarság helyzetével összefüggő, a királyi diktatúra első éveiben folytatott megbeszélésekről – érthető okokból nem írt feljegyzéseket. A szerző ezeknél az önhibáján kívüli legyőzhetetlen akadályoknál, eszköztelensége révén nem tehetett mást, mint hogy ezekre az anomáliákra felhívja olvasói figyelmét. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az összkép tekintetében mindez technikai részletkérdés csupán, s a könyvet forgató ennek ellenére átfogóan értheti meg egy-egy időszak döntő mozzanatait, majd ezek alapján – az ezen bevezetőben is megfogalmazott főbb elvárások mentén – láthatja át Várady Imre cselekedeteit, ismerheti meg egyéni jellemét, tevékenységének mozgatórugóit, kapcsolati hálóját.

A szerző a Várady-hagyaték, illetve a saját levéltári kutatásai mellett az életrajz megírásához felhasználta az elmúlt bő egy évtizedben napvilágot látott tudományos eredményeket, aminek köszönhetően számos új, eddig ismeretlen adalékkal is bővíti a Délvidék múltja iránt érdeklődők tudását. Külön érdemes rámutatni

például az 1918-as összeomlás helyi viszonyainak a bemutatására, vagy a Bánát 1941 és 1946 közötti történelmét bemutató részekre. Ez utóbbi annál inkább érdemel különösen nagy figyelmet, mivel a Bácskával ellentétben erről a területről, illetve az ottani magyar kisebbség helyzetéről, életéről Molnár Csongor: „A bánati kenyérmezők dalolnak, beszélnek, mesélnek” – Nemzetépítési és közösség-szervezési diszkurzusok a Torontálban 1941 – 1944 című, a *Regio*, 2024. 2. számában megjelent munkáját leszámítva a mai napig nem készült tanulmány, sem monografikus jelleggel megírt munka.

Az eredetileg Erdélyből származó Várady család több tagja már a 18. században a mindenkori helyi elit közé tartozott, így voltak köztük neves világi és egyházi személyek; a legnevesebb Várady Árpád Lipót (Leopoldinus, 1865–1923) kalocsai érsek volt, aki 1916. december 30-án a Mátyás-templomban koronázta meg IV. Károly király feleségét, Zita királynét.

Várady Imre édesapja második házasságából született a kiegyezés évében, 1867-ben a Torontál vármegyéhez tartozó Katalinfalván. Abban a megyében, amely – összefüggésben az oszmán-török hódoltságot követő telepítésekkel – az akkori Magyarország etnikailag egyik legtarkább területének számított, mivel négy jelentős nemzeti, nyelvi csoport lakta. A katolikus németek és a görögkeleti szerbek adták a megye lakosságának a 30-30 százalékat, míg a több felekezet (katolikus, református, izraelita) között megoszló magyarok és a görögkeleti románok alkották annak 15-15 százalékat.

A katolikus magyar családba született Várady Imre gyermekkorát tehát egy nyelvileg és felekezetiileg is heterogén közegben élte meg, ahol a szocializációjára nagy hatással volt 1848 szellemisége, a függetlenségi eszme is, mivel apja, Várady József 1848/49-ben a 34. honvédszászlóalj őrmestereként vett részt a szabadságharcban. A család 1871-ben Nagybecskerekre költözött, így gimnáziumi tanulmányait itt végezte el. A sokat olvasó fiatal Várady gondolkodásmódját, értékrend-szerét, sőt, egész életének az életvitelét alapjaiban határozta meg a kor népszerű diáklapja, a Dolinay Gyula által szerkesztett *Hasznos Mulattató*, amelyből olyan értékeket tett a magáévá, mint az emberi egyenlőség és a jótékonykodás gondolatai, a polgári puritanizmus erényei vagy a műveltség előtérbe helyezése.

Az ifjú Várady végül a jog mellett kötelezte el magát, így egyetemi éveit Budapesten töltötte. 1890 decemberében avatták jogi doktorrá, s Nagybecskerekre visszatérve nyitotta meg ügyvédi irodáját.

A liberális, asszimilációs, filozemita emancipációs nézeteket valló Várady 1905-ben, harmincnyolc évesen az ellenzék színeiben a muzslyai körzetből került be az országgyűlésbe. Miután a „darabontkormány” ellen nemzeti ellenállás bontakozott ki, s a Szabadelvű Párt feloszlott, Várady sem tudott érdemi képviselői munkát végezni. Visszatért Becskerekre, ahol komoly szerepet vállalt a Függetlenségi

és 48-as Párt helyi megszervezésében. 1906-ban ügyvédtársával, Kardos Samuval újra képviselővé választották. 1909-ben nagy beszédet mondott az országgyűlésben, amelyben az erős paraszti kisbirtokok létrehozását sürgette. Bár 1910-ben újra indult a választásokon, azonban ekkor már nem választották meg.

Az I. világháború alatt a mozgósított, de a harctérre végül ki nem küldött Várady ügyvédként több, diszkriminációt, üldöztetést szenvedett helyi szerbet védett a hatóságokkal szemben. Az 1918-as összeomlás időszakában a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács elnökeként legfontosabb feladatának a rend fenntartását, a nemzetőrség megszervezését és a közellátás biztosítását tartotta. Több kísérletet tett a helyi Szerb Nemzeti Tanáccsal való együttműködésre. Bár erre végül nem került sor, ugyanakkor sikerült a két – a magyar és a szerb – nemzetőrség közötti összetűzéseket elkerülni, s a városban sem került sor érdemi kilengésekre. Várady a szerb nemzeti gárda garázdálkodásai miatt a Magyar Nemzeti Tanács nevében több alkalommal is tiltakozott a város szerb katonai parancsnokánál. 1918. december 10-én a becskerekai Magyar Nemzeti Tanács pedig olyan határozatot hozott, hogy a város lakossága nem ismeri el a szerb főispán kinevezését.

Az impériumváltás zűrzavaros időszakában, 1919-ben és 1920-ban Várady felügyelte a becskerekai Köztisztviselőket Segítő Bizottság által az állásukból felüggesztett magyaroknak gyűjtött adományok nyilvántartását és elosztását. 1920 júniusában pedig küldöttséget vezetett Svetozar Pribičević oktatási miniszterhez, hogy tiltakozzon a nagybecskerekai gimnázium bezárása ellen. 1921 júliusában Váradynak köszönhetően indult újra Nagybecskereken az eredetileg még 1885-ben alapított Torontálvármegyei (Bánáti) Magyar Közművelődési Egyesület (TMKE), amely ezzel az első jugoszláviai magyar kulturális egyesület lett.

Miután hosszas útkeresés és vívódás után 1922. szeptember 17-én Zenta főterén zászlót bontott az Országos Magyar Párt, Váradyt választották meg a párt társelnökévé.

Az 1923-as és az 1925-ös választások a magyarellenességgel erőteljesen kiélezett politikai légkörben nem hoztak sikereket a Magyar Pártnak, sőt, 1924-ben azt egy időre be is tiltották, több vezető tisztviselőjét letartóztatták. Az első érdemi eredményeket az 1927-es tartományi választások hozták meg, amikor is a Magyar Párt végül a kormányzó Radikális Párt listáján jutott képviselőhez. Ekkor lett tartományi képviselő Várady is. Az ugyanazon szeptemberében megtartott országos választásokon végül a Magyar Párt is mandátumot szerzett. Igaz, a várakozásokat jócskán alulmúlva csak Várady és a szabadkai Strelitzky Dénes (1888–1953) jutott be a jugoszláv parlamentbe, hogy 1928 tavaszán az egyik megüresedett radikális képviselő helyére a Magyar Párt színeiben politizáló Nagy Ödönnel három fővel legyen ott jelen. Érdemi munkát azonban nem tudtak már kifejezni. A szerb–horvát csatározásokkal összefüggésben egy montenegrói szerb képviselő a parlamentben lelőtte a horvát ellenzék vezetőjét, Stjepan Radićot, majd 1929. január 6-án Sándor király diktatúrát vezetett be, s betiltotta a pártok működését.

A belpolitikai élet konszolidációjával párhuzamosan, 1932 végén, mint a továbbra is működő becskerek Magyar Közművelődési Egyesület elnöke tett javaslatot a délszláv államba szakadt magyarság egységes kulturális programjának a kidolgozására. Tervei között szerepelt a magyar sajtó rendbetétele, sőt egy folyóirat indítása is. A Várady kezdeményezésére végül 1933. január 7-én Nagybecskereken megtartott megbeszélésen a jelenlévők elfogadták, hogy a magyar kulturális központ székhelye Becskerek legyen, a kulturális ernyőszervezet pedig a Magyar Közművelődési Egyesület, amelyet igazgatótanács irányított.

1934-ben a Marseille-i királygyilkosságot követően azonban ismét felerősödtek a magyarellen hangok. Megint tömegesen utasították ki a magyarokat, zömükben azokat, akik időközben felvették a magyar állampolgárságot, de nem költöztek át a trianoni területre. Várady ügyvédként, akárcsak bő másfél-két évtizeddel korábban, úgy most is az üldözöttek segítségére sietett. Csupán a nemzetiség változott: akkor a szerbeket, most meg a magyarokat védte az állami túlkapaszkodásokkal szemben.

Nagyjából a harmincas évek közepén követelt helyet magának a nap alatt az a már az új államban szocializálódott generáció, amely frontális támadást intézett a volt magyar párti, középutas, polgári centrista politika ellen. Ekkor lépett színre a Nagy Iván (1904–1972) nevével fémjelzett, Zágráb felé orientálódó, markánsan jobboldali irányzat, valamint a Mayer Ottmár (1911–1941) vezetése alatt álló, a szocializmus felé tájékozódó baloldali formáció. Belgrád már a harmincas évek első felében futtatni kezdte Szántó Gábort (1882–1957), akire azt a feladatot szabta, hogy a magyarokat beterelje az egységes jugoszlavizmus és a kormánypárt/állampárt zászlaja alá. Ezzel párhuzamosan az oszd meg és uralkodj, illetve a furkósbtopolitika jegyében a központi hatalom hol engedélyezte, hol éppen betiltotta a magyar kulturális egyesületeket.

Bár már a húszas években – akárcsak Erdélyben (lásd: Bárdi Nándor releváns munkáit), úgy a Délvidéken is – a kisebbségi érdekérvényesítés elsőszámú eszközára az ún. kijárássos-, valamint a paktumpolitika volt, mindez a következő évtizedben hatványozottan felértékelődött, lévén, hogy a diktatúra enyhülése ellenére sem engedélyezték a Magyar Párt újbóli megalakulását. Szerb oldalról Várady régi barátja, Nikola Bešlić (1891–1955) mezőgazdasági, majd közlekedésügyi miniszter volt az elsőszámú közvetítő.

Belgrád 1938-ban végül ejtette nem csak a magyar kormány, hanem a délvidéki magyar tömegek előtt is persona non grata-nak számító Szántót. Miután 1939-ben megkötötték az ún. szerb–horvát kiegyezést, s Zágráb valós hatalommal bíró erőközponttá vált, az addig nagyjából kiegyenlített magyar–magyar párharcból eltolódás állt be Nagy Iván és mozgalma javára. Nagy, kihasználva zágrábi kapcsolatrendszerét, sikeresen járta ki, hogy engedélyezzék a Horvátországi Magyar Kultúrszövetség működését. Belgrád – felve egyben Zágráb befolyásának a magyarság körében történő erőteljes térnyerésétől – inkább hajlott a volt magyar politikusokkal, elsősorban a Váradyval való egyezkedésre, mintsem a Naggyal való

kiegyezésre. A volt magyarpárti, centrista politikusok esélyeit javította az is, hogy a magyar kormányra erőteljes befolyást gyakorló Bethlen István volt miniszterelnök a középutas politikát folytató Várady Imre – Strelitzky Dénes – Deák Leó hármas mellett köteleződött el. Ilyen előzmények után, a magyar kormánynak is gesztust téve, 1939. január 16-án a király Váradyt szenátorrá nevezte ki. Kezdeményezésére ekkor hozták létre az ún. Népirodát, amely elsősorban a hétköznapi magyar emberek ügyes-bajos dolgait volt hivatott intézni. 1939 márciusában pedig a szenátus vitájában a magyar sérelmeket sorolta fel. 1940 első felében a magyar oktatás helyzetének javítása és az egységes magyar kultúrszövetség engedélyezése érdekében Várady – Deák Leóval közösen – két alkalommal tárgyalt Dragiša Cvetković miniszterelnökkel.

Várady és Deák ebben az időben több kísérletet tett arra is, hogy kompromisszumra jusson Nagy Ivánnal, ám ezek a tárgyalások mindent összevetve eredménytelenül záródtak, mivel Nagy maga mögött tudva az új idők új szelét, lényegében Váradynak és Deáknak a közéletből való távozását követelte. Az 1939-ben elemi erővel kiújult belmagyar hatalmi harcokból így aztán Nagy Iván került ki győztesen. Baloldali riválisait 1939 augusztusában kizárták a legfontosabb magyar kulturális intézményből, a szabadkai Népközből (Magyar Olvasókörből), majd az 1940 novemberében Újvidéken megalakult Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség vezetésében is többséget szerzett. Abban Várady és Deák csupán választmányi tagságot kapott. 1941. március 24-én a megbékélés jegyében állították fel a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ún. politikai ötös tanácsát, amely a jugoszláviai magyar népcsoport politikai ügyeit volt hivatott intézni. Ebben a testületben 3:2 arányban Nagy Iván és a hozzá lojális Pummer Sándor (? – 1947) és Bissinger Ernő (?–1945) adta a többséget Várady Imrével és Deák Leóval szemben.

Az 1941. áprilisi fordulatot követően a Bácska visszatért a magyar állam fennhatósága alá. Várady reményei a Bánát visszacsatolása tekintetében azonban nem igazolódtak be, mivel április 14-én Becskerekre a Wehrmacht és az SS egységei vonultak be, s a Bánátot végül a megszállt Szerbiához csatolták. Várady így egy újabb kisebbségi létbe került, ráadásul egy olyan ideológiai, politikai közegbe, amely egész addigi világával, értékrendjével állt szemben. Ahogyan a biográfia szerzője írja: *„élete ettől kezdve arról szólt, hogyan lehet megőrizni régi értékeit, korábbi magatartásformái szigeteit a német nemzetiszocializmus által vezérelt világban.”*

Várady 1941-ben nem csak idős kora miatt, hanem értékrendje miatt is háttérbe szorult; az új bánati hatalom már új magyar vezetőkkel kívánt dolgozni. A nagy múltú Nagybecskereki Magyar Művelődési Egyesületet előbb betiltották, majd miután Váradyt leváltották elnöki pozíciójából, újból engedélyezték a működését, amit ezután beolvasztottak a DMKSZ bánati fiókjába. Mint élete addigi sorsfordító időszakában, az ekkor már idős politikus újra az üldözöttek megsegítése mellett állt ki. Eljárt a Bácskában nemzethűségi szempontból megbízatlannak minősített régi szerb ismerősei érdekében, a Bánátban magyar zsidókat próbált megmenteni

a biztos halált jelentő deportálástól. 1943-ban, amikor már egyértelmű volt a háború menetében bekövetkező fordulat, az ekkor már 76. életévét betöltő Várady mellőzöttsége hirtelen véget ért. A magyar kormánynak ugyanis a nyugati szövetségesek irányába tett külpolitikai lépéseihez, a béketapogatózásokhoz szerb politikai kapcsolatai miatt lett szüksége rá. A britek ugyanis feltételül szabták az újvidéki rasszia felelőseinek bíróság elé állítását és az áldozatok családtagjainak a kártalanítását. A Kállay-kormány ezért 1943. július 30-án arra kérte fel, hogy Bešličen keresztül továbbítsa a magyar kormány szerbekkel kapcsolatos megváltozott álláspontját egyrészt Szerbia, másrészt a Londonban székelő jugoszláv emigráns kormány felé.

1944. október másodikán a szovjet és a partizáncsapatok bevonultak Becskekre. Az új hatalom képviselői azzal az utasítással szólították fel, hogy vegyen részt a frissen megalakított Népfelszabadító Bizottság tevékenységében, hogy amennyiben ennek nem tesz eleget, akkor azt úgy értékelik, hogy ki akarja magát vonni a népi állam felépítésének a munkájából. Pár nappal később, október 10-én, amikor hírt vette, hogy 150 németet lőttek agyon a közeli erdőben, a naplójába ezt írta fel: *„ma megszűnt a szabadság szeplőtlen fogantatása.”* Nem egészen egy hónap múlva, november 5-én pedig már ezt írta: *„városunkban, de megye szerte is dúl az anarchia. Halálos ítéletek, kivégzések, most már napirenden. A fogolytáborok mind tömve szerencsétlenekkel.”* Várady pedig ekkor újra azt tette, mint amit eddig mindig az ilyen helyzetben: az üldözött németek és magyarok védelmére kelt.

Leghűségesebb és legmegbízhatóbb volt harcostársát, Deák Leót 1945 novemberében lényegében egy koncepció perben halálra ítélték és kivégezték. Pár hónappal később az idős Váradyt is bíróság elé állították. Azzal vádolták, hogy magyarként a leváltott szerbek helyére lépett be a becskerekai cukorgyár igazgatósági választmányába, a választmányi gyűléseken jóváhagyta a vállalat működését, aláírta annak mérlegét, miközben tudta, hogy a gyár német érdekeket szolgál, s ezzel *„hozzájárult a fasiszták harcához a szövetségesek ellen”*. A perben súlyos ítéletek születtek. A gyár igazgatóját távollétében golyó általi halálra ítélték, a többi vádlott 1–8 évig terjedő, kényszmunkával súlyosbított börtönbüntetést kapott. A per során Várady mellett személyesen Slavko Županski állt ki, aki akkor éppen a Szocialista Szövetség elnöke volt. Úgy fogalmazott: *„ha Várady Imre, aki olyan sokat tett a szerbekért fasiszta, akkor én, a Szocialista Szövetség elnöke kijelentem, hogy százszor olyan fasiszta vagyok, mint ő.”* Váradyt végül megúsza a súlyosabb retorziót: egy év szabadságvesztésre és kényszmunkára ítélték, amelynek végrehajtását egy évre felfüggesztették. Ekkor vonult lényegében teljesen vissza a közéletől. Az elkövetkező években már csak hűvös távolságtartással, vívódó, levert, nehéz lélekkel szemlélte a körülötte zajló, átalakuló világ eseményeit. 1959. február 5-én, életének 92. évében ment el. A gyászjelentésen szereplő egyetlen mondat találóan összegezte életútját: *„Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon”*.

A. Sajti Enikő most megjelent kötetének különösen jelentős emlékezetpolitikai értékét elsősorban az adja, hogy műve egy páratlan életútnak és egy rendkívüli embernek állít emléket. A monográfia színvonalát emelik az abban közölt eddig ismeretlen dokumentumok, illetve fényképek bősége. Külön ki kell emelnünk azt is, hogy az életrajz megírása mellett a most megjelent monográfiában kirajzolódnak a délvidéki magyarság 20. századi tragikus történelmének kontúrjai, lehetséges kiútkeresési alternatívái és stratégiái. Az olvasó ezáltal tér- és időbeli jártasságra szert téve láthatja át, s értheti meg az önhibáján kívül a történelem zsákutcájába tévedő, kisebbségi sorba került vezető dilemmáit, a nemzete és hazája sorsáért mindvégig felelősséget érző értelmiségi belső vívódásait, emberségének megőrzésére készítő erkölcsi parancsait egy sokszor nagyon is embertelen korban.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN*

A román kiugrás (1944. augusztus 23.) kanonizált mesterelbeszélése

Dan Cătănuș – Vasile Buga – Mihai Burcea (coord.): *23 august 1944. O istorie așa cum a fost.* [1944. augusztus 23. A történet úgy, ahogyan volt.] Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2023. 626 oldal

Napjainkban az 1944. augusztus 23-mal – Románia kiugrásának napja a tengelyhatalmak katonai szövetségéből és csatlakozása a Szövetségesekhez – való foglalkozás elvesztette jelentőségét – miután a román történetírás felszabadult az 1989 előtti pártállami rezsim béklyói alól, amikor a fenti események a Román Kommunista Párt (RKP) uralmának legitimációs alapját adták. Vagyis az akkori értelmezések szerint augusztus 23-ának eseményei az „RKP aktív irányításával zajlott antifasiszta nemzeti felkelést” jelentették. Az államszocialista rezsim 1989-es bukását követően a 2000-es évek közepéig a témát feldolgozó munkák száma exponenciálisan megnőtt (szinte mindegyik katona szereplő megjelentette saját visszaemlékezését, a levéltárak megnyitásával pedig számtalan addigi homályos részlet vált ismertté), hogy aztán Mihály román király 2017-es halálát követően – aki az utolsó még élő szereplője volt az eseményeknek – augusztus 23-a már ne az emlékezetpolitikai viták keresztütüzében létezzen, hanem elfoglalja helyét a romániai történelem fordulópontjai között.

Erről a korábban mitizált, ma már alig kutatott témáról a Cetatea de Scaun kiadónál jelent meg egy szintetizáló igényű, függelékekkel ellátott, tizenhét tanulmányt és tizenkilenc szerzőt felvonultató 626 oldalas tanulmánykötet, amely már alcímével – *A történet úgy, ahogyan volt* – is elhelyezi azt a román történetírás kánonjában.¹ Így tehát a kötet fő szemléleti háttere a román akadémiai történetírásra

* A szerző történész, a Magyar Nemzeti Levéltár OL munkatársa. E-mail: antal_r92@yahoo.com. ORCID: 0009-0001-9011-7928

¹ Mielőtt a rendszerváltást követően augusztus 23. története szereplőinek memoárjai megjelentek volna, a téma standard kézikönyvének vagy az 1989 előtt megjelent Ilie Ceaușescu – Florin Constantiniu – Mihail Ionescu (coord.): *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurta-rea celui de-al doile război mondial.* București: Editura Științifică, 1985., vagy pedig 1990-et követő forráskiadvány bevezető tanulmánnyal: Marceul Dumitru Ciucă (coord.): *Procesul*

igen jellemző leíró historizmus, vagyis augusztus 23-a eseménytörténetének rekonstrukciója, ugyanis a kötet „az elmúlt években felbukkant új levéltári dokumentumokra” (11.) épít. Ebből egyenesen következik, hogy a szerkesztők szerint a kortárs történetírói gyakorlatok figyelmen kívül hagyásán túl a klasszikus historizáló leíró szemlélet mellett „a történész feladata, hogy lehetőleg az összes forrást felkutassa, más forrásokkal összevesse és így – amennyire lehetséges – a valóságot bemutassa” (13.). Éppen ezért a legtöbb tanulmány pusztán csak faktológiai elemzésre és eseménytörténeti rekonstrukcióra vállalkozik (ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy új források alapján történő rekonstrukció nélkül nincs reális konstrukció, azaz a tényfeltárás mint a történetírás kiindulópontja fontos szereppel bír), a kötetben a román társadalomról, hétköznapiokról, gazdaságról, mentalitás-történeti folyamatokról szó sem esik, az eseményekben részt vett szereplők – azok egodokumentumainak – narratív elemzéséről nem is beszélve.

A szerzők igen változatos intézményi háttérből érkeztek, főleg a Román Akadémia intézetei alkotják a derékhadat (a Román Akadémia Totalitarizmuskutató Intézetét a kötetben Gheorghe Onişoru, Dan Cătănuş, Mihai Burcea és Vasile Buga képviselték, míg az Akadémia kolozsvári George Bariţiu Történeti Intézetétől Ottmar Traşcă található meg a szerzők között), de több egyetem (Constantin Hlihor a Bukaresti Egyetemről, Cristian Troncotă a nagyszebeni Lucian Blaga Egyetemről) is képviseltette magát az alkotói gárdában, sőt a Kommunizmus Bűneit és a Román Emigrációt Kutató Intézettől (IICCMER) is jelentkeztek írásokkal (Ştefan Bosmitu és Bogdan Jitea). A kötetben megtalálhatók a hadtörténészek is, így Alesandru Duţu (az ő intézményi affiliációja nincs feltüntetve) és Tudor Vişan-Miu, a Honvédelmi Politikák és a Hadtörténeti Intézet munkatársa egy-egy tanulmányt jegyzett, de a Ion Iliescu exállamfő által létrehozott, eléggé ellentmondásos reputációjú 1989 Decemberi Forradalom Intézetének munkatársaként Constantin Corneanu is a szerzők között található. Alina Ilinca és Liviu Marius Bejenaru a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára (CNSAS) Kollégiumától közös tanulmánnyal szerepelnek, s Ioan Scurtu professzor emeritus, a romániai nacionálkommunista történetírói iskola rendszerváltást követő folytatója – aki a kötet előszavát is jegyzi – is a kötet íróinak egyike. A romániai szerzők névsora ezzel véget is ért, a többiek külföldiek. A négy külföldi szerző közül ketten moldáviaiak (Elena Negru és Gheorghe Negru a Moldovai Állami Egyetem Történeti Intézetének munkatársai), míg egy bolgár kutató (Liubomir Ognianov, a Szófia Ohridi Szent Kelemen Egyetem Történeti Kar munkatársa) és végül az orosz Tatiana Volokitina, az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete munkatársának írása zárja a kötet tanulmányainak sorát.

Mareşaului Antonescu. Documente. Bucureşti: Editura Saeculum I.O. – Europa Nova, 1996. tekinthető.

Tematikailag a kötetben szereplő tanulmányokat négy, így például elsősorban diplomáciatörténeti, eseménytörténeti, egy-egy személy – az általa megírt visszaemlékezés(ek) elemzésével – szerepét vizsgáló, valamint szomszédos országokban lezajlott 1944. évi eseményeket (a moldovai szovjet berendezkedés vagy a bolgár fegyverszüneti szerződés ügye) tárgyaló nagyobb kategóriára lehet csoportosítani. Terjedelmüket tekintve is igen változatos írások (a néhány tíz oldalas tanulmányoktól egészen a száz oldal körüli írásokig bezáróan) találhatók a kötetben. A továbbiakban ezt a csoportosítást követve mutatom be a kötet írásait.

Az eseménytörténeti rekonstrukciós, historista elbeszélő tanulmányok adják a kötet majdnem felét, ezért felsorolásukat is ezzel a csoporttal kezdem. Gheorghe Onişoru tanulmánya tárgyilagos leírása az augusztus 23-i eseményeknek, fókuszban Mihály román király szerepével. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a király voltaképpen az augusztus 23-i eseményeknek – ha nem is fő kezdeményezője – az a szereplője volt, aki összefogta a németellenes tábort és a kiugrást pártoló erőket (67.). A szovjet hadsereg augusztus 20-át követő támadását követően a király már a szerző szerint is aktív szerepet játszott az addig az országot irányító katonai diktátor (románul Conducător) Ion Antonescu eltávolításában. Ugyancsak ebben a tanulmányban olvasható az augusztus 23-i, szerdai délutánnak (Antonescut 17:30-ra rendelték királyi audienciára) a lehető legteljesebb leírása (71–77.) is.

A Román Kommunista Pártnak az augusztus 23-i eseményekben játszott szerepével két tanulmány foglalkozik. Dan Cătănuş írása nemcsak az RKP 1944 nyári lépéseit tárgyalja, hanem 1941. június 22-től (vagyis a Szovjetunió megtámadásától) végigköveti azt az utat, amelyet a párt bejárt addig a pontig, amikor az augusztus 23-i események egyik szereplőjévé vált. A másik írásban Ştefan Bosomitu az RKP illegalistái által írt pártönéletrajzokban és visszaemlékezésekben megjelenő augusztus 23-i elbeszéléseket elemzi. Cătănuş leíró tanulmányának fő érdeme, hogy az augusztus 23-át megelőző időszakban létrehozott, egymással sokszor átfedésben lévő politikai szervezeteket elhatárolja egymástól (például Antihitlerista Patrióta Front, Egységes Nemzeti Front, Munkásegységfront, Nemzeti Demokrata Front). Szintén Cătănuş mutatja be azt is – a kötet több szerzőjével egyetértésben – hogy 1944. április 12-ét követően, a szovjet fegyverszüneti feltételeket megismerve lett mind a királyi kamarilla (sőt, maga a király), mind az ellenzék, mind a kormány aktívabb a román kiugrás előkészítésében. Sőt, még azt is állítja, hogy a király ekkortól tekintett a kommunistákra – akiket a szovjetek hazai bázisának tartott – komoly partnerként (114.). Ebből az írásból derül ki az is, hogy a kommunistákat a királyi összeesküvésbe abban a tudatban kooptálták, hogy mögöttük több tízezres munkástömegek állnak – ugyanis ők ezt állították magukról –, holott csak pár száz főnyi, négy egységbe rendezett paramilitáris csoport felett rendelkeztek (133–134.). Ugyancsak fontos megállapítás, hogy a konspiratív tárgyalásokon létrejött politikai szövetség nem a kommunisták köré szerveződő, főleg nem a kommunisták irányítása alatt álló konstrukció volt, őket csak befogadták egy széles (parasztpártiak,

nemzeti liberálisok, szociáldemokraták, németellenes tiszti és tábornoki kar, arisztokraták, király) Antonescu-ellenes koalícióba (150.).

A Román Kommunista Párt szerepét vizsgáló másik tanulmány a kötet egyik legüdítőbb, már-már posztmodern szemléletű írása. Bosomitu ugyanis a kommunista önéletírások elemzésével azt bizonyította be, hogy azok a párttagok mentális konstrukciói voltak (477.), amelyek az állandóan változó párttörténet elváráshorizontjához igazodtak. Sőt, az önéletírások olyan, mindenre felkészült, elméletileg kifinomult párttagokat konstruáltak, akik szemben azzal, amit állítottak, biztosan nem vehettek részt az augusztus 23-i eseményekben. Ugyancsak Bosomitu tanulmányának nagy erénye, hogy a sokat használt „illegalista” fogalmat is tisztázza, különbséget téve a párttag, a szimpatizáns, a szűk és tág értelemben vett illegalista között. Eszerint az „illegalista a pártnak egy posztfaktuális [tények utáni], szimbolikus, hősiesítő szemantikai propagandisztikus konstrukciója” (469–472.).

A kommunistáknak az augusztus 23-i eseményekben játszott szerepéhez tartozik a román kémelhárítás Janus-arcú játéka is, ugyanis a már említett Dan Căţănuş tanulmányából az is kiderül – és a román kémelhárítással foglalkozó tanulmány (Cristian Troncotă jegyzi, alább lesz szó róla) meg is erősíti ezt –, hogy a kommunisták és a belügy (vagyis Lucreţiu Pătrăşcanu és Piki Vasiliu tábornok) között többször történt egyeztetés arra vonatkozóan, hogy milyenek az esélyei egy Antonescu által kötendő fegyverszünetnek (135.). Căţănuş írásának legfőbb állítása, hogy az RKP vezetése semmit sem tudott Antonescu augusztus 23-a délutáni le tartóztatásáról, a hír valamikor késő este érte el őket, amikor is a királyi palotából egy kommunista paramilitáris csoportot kértek ahhoz, hogy Antonescut – német kiszabadítási akciótól tartva – Bukarest egyik külvárosában levő RKP konspiratív házban helyezték el, és ott őrizték. Antonescut tehát 1944. augusztus 23-a este és 30-a között konspirációs helyeken kommunista paramilitáris egységek őrizték, majd átadták a szovjeteknek (147–148.).

Még mindig az eseménytörténeti rekonstrukciós nagyobb csoportnál maradva, de kissé átcsúszva az egyes szereplők egyéni vizsgálatára is, meg kell említeni a román hadsereggel, valamint annak egyes tisztjeivel, tábornokaival kapcsolatos írásokat is. Ezek között közös pontok azok, amelyek rámutatnak a román haderőn belüli ellentétekre, arra, hogy a legtöbb tábornok nem kedvelte, sőt, ellenszenves nek találta Ion Antonescut és uralmát (ugyanis Antonescu nagyon sokukat eltávolította és tartalékos állományba helyeztette). Továbbá ezekből a tanulmányokból az is kiderül, hogy augusztus 23-a sokszereplős játszma volt, ahol a szerepek sok esetben egymásba csúsztak, kormány és ellenzéke tudott egymás akcióiról. Például a csendőrséget vezető, már említett Piki Vasiliu tábornok Pătrăşcanuval is kapcsolatban volt, valamint felettesét, Antonescu belügyminiszterét is tájékoztatta a kommunista politikussal történt találkozóról és az ellenzék esetleges kiugrási törekvéseiről. De szintén ezekből az írásokból derül ki az is, hogy a még aktív vezérkari tisztek is kettős lojalitással rendelkeztek: habár névleg Antonescu államvezető előtt

tettek esküt, mégis a királyt tartották a hadsereg főparancsnokának, és augusztus 23-át követően gondolkodás nélkül teljesítették a király parancsát.

Talán ide tartozik a már említett, a román titkosszolgálat – főleg a kémelhárítás – szerepét vizsgáló tanulmány is. Cristian Troncotă írásának fő állítása, hogy „a legfontosabb román titkosszolgálat (Serviciul Special de Informații – SSI) a legapróbb részletekig tisztában volt mind a Conducător, mind a királyi palota, mind a kormány, mind az ellenzéki pártok vezetői, sőt, a kommunisták tervéről is arra vonatkozóan, hogy azok valahogy kivezessék az országot a háborúból” (171.). Ugyancsak Troncotă érvel amellett is, hogy a román történetírásban meghonosodott tétel, miszerint Emil Bodnăraș (a kommunista paramilitáris csapatok vezetője) szovjet, NKVD-ügynök volt, revízióra szorul. Troncotă véleménye szerint Bodnăraș kettős ügynöknek tekinthető, aki a két világháború közötti román kémelhárítás (SSI) ügynökeként lett beépítve a szovjet NKVD-be és a román kommunisták közé, és ott vált aztán kommunistává (178.).

Szintén a katonai tematikájú tanulmányok közé tartozik Mihai Burcea írása is, aki az informálisan működő (jegyzőkönyvekkel és napirendi pontokkal nem rendelkező illegális találkozók) Katonai Bizottság tevékenységét vizsgálta. Ez a szerv a bukaresti katonai parancsnokság vezérkari tisztje, Dumitru Dămăceanu és a már említett kommunista Emil Bodnăraș virágzó együttműködésévé alakult át – ők ketten tervezték meg a katonai átállás hadmozdulatait, a főváros főbb csomópontjainak megszállását, közigazgatási székházak, a rádió, a posta átvételét, majd a német ellentámadással szembeni védelmet. Ide tartozik annak bizonyítása is, hogy míg Antonescu eltávolítását illetően a németellenes tábor politikai szereplői között voltak konfliktusok, addig katonai vonalon teljes egyetértés mutatkozott (202–203.). Ebből következik a szerző fő állítása is: augusztus 23-a, a román kiugrás nem elsősorban politikai esemény katonai mellékszálal, hanem éppen fordítva, főleg egy szépen megtervezett katonai akció volt annak politikai következményeivel (271.).

Bogdan Jitea tanulmánya augusztus 23-a 1989 előtt filmvászonra való megjelenítését tárgyalja. A szerző a román filmgyártás politikai kontrollját elemezve egyben a párt irányvonalának változását is bemutatta az alkotások esettanulmány-szerű elemzésével. Például míg a korai években (egészen a hatvanas évek közepéig) a szovjet tényező volt ezekben hangsúlyos, a Dej-korszak, majd még inkább a Ceaușescu-korszak művészeti alkotásaiban a Román Kommunista Párt és a hazai elemek kerültek fókuszba.

Az eseménytörténeti rekonstrukció jellegű tanulmányok közé tartozik a kötet legproblematisabb szövegének tekinthető írás is. Ioan Scurtu tanulmánya voltaképpen a katonai diktátort, Ion Antonescut már-már felmentő, államférfiként bemutató írás. Scurtu összehasonlításában Ion Antonescuhoz képest az ellenzéki pártok vezetői (Iuliu Maniu és Gheorghe Brătianu) szinte dilettáns politikusoknak tűnnek fel. Erre a következtetésre úgy jut a szerző, hogy szelektíven használja az egodokumentumokat, vagyis az Antonescu által kiadott saját nyilatkozatokat

történelmi igazságnak fogadja el, és ezzel cáfolja Maniu vagy Brătianu beadványait vagy nyilatkozatait (51–54.). A kötet eseménytörténeti leíró blokkját olyan vicces jelenetek is színesebbé teszik, mint például annak a leírása, hogy Dumitru Dămăceanu ezredes majdnem lemaradt Ion Antonescu letartóztatásáról, ugyanis az augusztus 23. délelőtti (az azelőtti napok intenzív, éjszakába nyúló tervezgetését követő) találkozó után hazament, és szunyókálással töltötte a délutánt, a királyi palotából pedig órákon keresztül nem tudták elérni (445–447.).

Átérve a következő nagyobb blokkra, a diplomáciatörténeti munkák újszerű szempontját a szemben álló háborús felek propagandájának (illetve az ellenség kijátszásának) elemzése jelenti. Constantin Hlihor például arról ír, hogy a szövetségesek saját stratégiai érdekeiket szem előtt tartva a román államvezetést és ellenzékét azzal játszották ki, hogy a román kiugrási tapogatózásokat tudomásul vették, sőt, előmozdították – holott a szerző szerint fő céljuk a normandiai partraszállás előtti zavarkeltés volt, valamint a német csapatok nyugati frontra való átcsoportosításának gátlása. Hlihor ezzel is magyarázza azt, hogy a normandiai partraszállás után mind a román kormány (Mihai Antonescu külügyminiszter), mind az ellenzék (Barbu Știrbey herceg) fegyverszüneti tapogatózásait válasz nélkül hagyták. Ugyanide tartozik Constantin Corneanu tanulmánya, aki a román–szövetséges fegyverszünet megkötését és a nagyhatalmi érdekek kapcsolatát vizsgálja. A tanulmány mellett, hogy végigköveti a fegyverszüneti szerződés megkötéséhez vezető utat, sajátos értékítéletet is tartalmaz: a szerző szerint „az augusztus 23-i döntés a legnagyobb politikai-katonai hibának [volt] tekinthető, amelynek következményeivel ma már tisztában vagyunk” (353.). Corneanu ezt az ítéletet a király kapkodására, valamint a nagyhatalmak stratégiai céljainak fel nem ismerésére vezette vissza, vagyis szerinte ezzel az elhibázott döntéssel az ország a szovjet érdekszférába került, és jutott uralomra a későbbiekben a Román Kommunista Párt is. Ottmar Trașcă tanulmánya szintén beilleszthető a katonai eseményeket tárgyaló, de a diplomáciatörténeti szempontú írások közé is. A szerző németországi forrásokkal meggyőzően bizonyítja azt, hogy a német hírszerzés, sőt, a diplomáciai testület is tudott a román kiugrás megszervezésére vonatkozó előkészületekről, ám alábecsülte annak veszélyét (303.). Sőt, a szerző arra is rámutat, hogy a német hírszerzés és a diplomáciai testület jelentéseivel szemben a Romániai Német Népkegyesség és annak vezetője, Andreas Schmidt idejében figyelmeztette a német felet a készülő királyi/katonai akcióra, ám jelzésük visszhangtalan maradt (304–305.).

A következő nagyobb egységben azok a tanulmányok találhatók, amelyek egy-egy személy szerepét vizsgálják. Vasile Buga tanulmánya annyiban újszerű, hogy megvizsgálta Mihály király az augusztus 23-i eseményekben játszott szerepének a szovjet/országi történetírásban való megjelenítését, és arra a (talán) meglepő konklúzióra jutott, hogy míg az 1989 előtti román történetírás kötelező módon sulykolta az „RKP vezető szerepe a nemzeti antifasiszta felkelésben” mítoszt, addig a szovjet történetírás sokkal kiegyensúlyozottabban ítélte meg a történeteket

– és a király szerepét is. Kiderül az is, hogy a szovjet kutatók szerint az esemény főszereplői a király és a román hadsereg voltak, s őket csak kiegészítették a politikai erők. A CNSAS munkatársai által jelzett tanulmány is ide tartozik, ugyanis Ion Mocsonyi-Styrcea (a királyi kamarilla főudvarmestere) ötvenes évekbeli vizsgálati fogságban született – Styrcea-t ugyanis letartóztatták és a Pătrășcanu-csoport koncepciói peréhez csatolták – visszaemlékezésének vizsgálata során behatóan foglalkoznak Styrcea báró szerepével. Ez az első tanulmány, amely kortárs (Paul Ricœur francia filozófus) történetfilozófiát hasznosít, ugyanis megpróbálja Styrcea visszaemlékezését az emlékezés elméleti irodalma alapján elemezni. Ez részben sikerül is – például a visszaemlékezés születésének kontextusa, a kommunista hatóság elváráshorizontjának feltárása megtörténik a tanulmányban –, ugyanakkor az írást mégis inkább Styrcea memoárjának reprodukálása, semmint narratív elemzése jellemzi. Ugyanide helyezhető az augusztus 23-i események egy másik szereplője, Dumitru Dămăceanu ezredes visszaemlékezéséről írt tanulmány is. Itt a szerző – Tudor-Vișan Miu – hadtörténész volta kicsit rányomja bélyegét a szövegre, ugyanis a sok katonai egység, alegység, rang, hadmozdulat leírása stb. szinte követhetetlen. Habár a szöveg egy lábjegyzet erejéig hivatkozik a kortárs emlékezettel kapcsolatos irodalomra is, Dămăceanu memoárjának feldolgozása mégis inkább faktológiai szempontú, semmint narratológiai (a szerző más visszaemlékezésekkel vagy forrásokkal veti össze a memoárt a valóság kiderítése céljából, ahelyett hogy azt elemezné, miért írta Dămăceanu azt, amit).

A kötet végén pedig nemzetközi kitekintést olvashatunk, a romániai eseményekkel csak időbeli párhuzamot mutató tanulmányok közül a moldovai történészek által jelzett írás a szovjet berendezkedés első hónapjainak (1944. március – 1944 nyara) sérelemtörténeti, faktológiai rekonstruálását adja. Ugyanakkor a számos vidéki példa, egész jelentések idézése színessé is teszi a szöveget. Ebben az egységben a következő tanulmány szintén eseménytörténeti leírás, amelyben Liubomir Ognianov bolgár történész az 1944. szeptember 9-i bolgár államcsínyt elemzi. A szerző fő mondanivalója, hogy az 1989 előtti értelmezéssel szemben katonai puccs történt, Bulgáriában voltaképpen a hadsereg vette át a hatalmat, és nem egy kommunisták által irányított felkelés győzött. Tatiana Volokitina orosz történész pedig ugyanennek a témának a diplomáciatörténeti szálát követte végig, nevezetesen a bolgár–szövetséges fegyverszüneti szerződés megkötését.

Végezetül a kötettel kapcsolatos hiányosságokról szólok. Ha már helyet kapott a kötetben egy nemzetközi kitekintésű blokk, akkor jó lett volna magyar példákat is hozni.² Itt nemcsak Észak-Erdély speciális helyzetére kell gondolni – vagyis az

² Az erdélyi magyar köztudatban sokáig élt az a legenda, hogy a letartóztatott Antonescut bucaresti magyar fegyveres kommunisták (lásd: *Életútinterjúk a Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményében*. 29–30. *Czikó Lőrincz / Czikó Nándor*) őrizték. Azonban a kötetben tételeken fel lettek sorolva az Antonescut átvevő fegyveres kommunisták: Emil Bodnăraș, Ștefan Mladin, Ilie Dinuț, Ioan Constantinescu, Nicolae Dumitrescu, Nicolae Prosan,

1944. október és 1945. március közötti időszakra³ –, hanem 1944. október 15-ről is el lehetett volna helyezni egy tanulmányt, ugyanis az aznapi események összefüggtek a román kiugrással. Augusztus 23. következtében Románia Észak-Erdély háború utáni hovatartozását illetően helyzetelőnybe került, ugyanis a szovjet–román fegyverszüneti szerződés 19. cikkelyének részlete – „Erdély, vagy annak egy része” – jelzés volt a magyar kormánykörök felé arra vonatkozóan, hogy ha Magyarország is kiugrást hajt végre, talán még kaphat valamit Erdélyből. Összességében az elavult történetfilozófiai szemlélet – leíró eseménytörténet – ellenére mégis hasznos kötettel gazdagodott a román történetírás, ugyanis a román kiugrás politikatörténete nagyrészt ismert lett, ezt követően pedig az augusztus 23-i esemény nem leíró elemzésére is sort lehet keríteni.

Vasile Iliescu, Iona Marghian, Ion Miroiu és Iona Paraschiv – mint látható, egy magyar sem volt köztük.

³ Itt csak megemlítem, hogy román nyelven is megjelent Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)* című kötete. De ugyanerről a témáról szól a Babeş–Bolyai Tudományegyetem tanárának, Marcela Sălăgeannak a munkája is, lásd: Marcela Sălăgean: *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*. Cluj Napoca: Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, 2002.

KOSZTYÓ GYULA*

A görögkatolikusság Kárpátalján a 20. század második felében

Marosi István: *Katakombaszolgálat Kárpátalján. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a kommunista egyházüldözés időszakában (1944–1989)*. Beregszász – Budapest: Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2024, 576 oldal

A kötet szerzője, Marosi István a beregszászi görögkatolikus egyházközség lelkesze, 2018-tól az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ igazgatója. Marosi lelkes, kitartó szervezője a kárpátaljai görögkatolikus egyháztörténeti konferenciáknak, emellett több kötet társszerzője.

Az elkészült könyv külsőre nagyon szépen kivitelezett, igazi minőségi kiadvány. A terjedelmét tekintve monumentális alkotásnak a szerző szerint két fő célja volt. Elsőként, hogy részletesen bemutassa a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldöztetését, életét az illegálisban, majd legalizációját. Mindezeket vizuálisan is szemléltetni kívánta az érdeklődő olvasónak – és ez a második cél – a Bendász-hagyatékban¹ található részben vagy egyáltalán nem publikált fényképek közreadásával. Ez sikerült is, hisz az 576 oldalas kötet, hatalmas

* A szerző a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár levéltárosa és az Erőszakutató Intézet munkatársa. E-mail: kgyuszi21@gmail.com; ORCID: ID 0000-0003-3589-3307.

¹ A Bendász-hagyatékban nevezett irategyüttes az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központban található Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár iratanyaga, amely Bendász István tudós görögkatolikus pap gyűjteményének eredményeként jött létre. Bendász István (Borhalom, 1903. augusztus 3. – Beregszász, 1991. május 27.) 1906–1910 között Amerikában élt szüleiével, itt végezte el elemi iskolájának első évét. Hazatérése után Munkácson, Szentmihálykörtvélyesen, Máramarosszigeten és Sárospatakon végezte tanulmányait. A teológiát Ungváron végezte. 1928. február 12-én szentelték pappá Taracújfaluban. Ekkor vette feleségül Bacsiniszky Máriát. 1941-től a felsőveresmarti egyházközség parókusaként szolgált. Amikor 1949-ben betiltották a görögkatolikus egyház működését, nem volt hajlandó a hittagadásra, ezért lágermunkára ítélték. 1955 januárjában szabadult Kazahsztán és Szibéria lágereiből. 1955-ben tért haza, 1956-ban rövid ideig a beregszászi levéltárban dolgozott. Nyugdíjazásáig (1972) éjjeliőr volt Beregszászban. 1990 júliusában az újjáalakult egyházmegye első kano-nokjának nevezték ki, 1991-ben hunyt el. Keresztyén Balázs: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Budapest–Beregszász, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, 2001. 29.

menyiségű, több, mint ezeregyszáz fényképet, rajzot, újságcikket, portrét, vázlatot, térképet, forrásszemelvényt tartalmaz, döntően a már említett Bendász-hagyatékot felhasználva.

Historiográfiai előzmények tekintetében Marosi elismeri, hogy jelentek már meg olyan ukrán szakmunkák, forráskiadványok, amelyek a témához kapcsolódtak. Ezeket nevesíti, jelentőségüket megkerülhetetlennek tartja. Ezzel párhuzamosan fogalmaz meg velük szemben fenntartásokat is, bár vélt kritikájának részleteibe nem avatja be az olvasót, pusztán utal rájuk: *„bevezető tanulmányaik összemoszák az Ukrajnában élő két saját jogú görögkatolikus egyház történetét, és bizonyos fogalmakat nem a történelmi korrektségnek megfelelően használtak”* (20. oldal).

A könyv szerkezetét tekintve a szerző nem törekedett újszerű elemzésre, alapvetően a témáról már létező tudást közvetítette, miközben igyekezett azt a lehetőségekhez mérten tovább árnyalni, kiegészíteni az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Bendász-hagyatékában fennmaradt információkkal, fotókkal. Ez egyszerre előny és hátrány is. Előny, hisz az eddig feltáratlan források felhasználásával lehetőség nyílt arra, hogy a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye történetének kevésbé ismert részleteit tovább árnyalja. Hátrány is, mert a Bendász-hagyatékban található iratok jellege, illetve információtartalmuk minősége, részletessége kerektek közzé szorította a szerzőt, miközben determinálta a kötet struktúráját is. E behatárolt keretek közül a szerzőnek érezhetően nem sikerült kilépnie.

Luscsák Nílus püspök és Földváryné Kiss Réka bevezető sorai után a szerző hét fejezeten, harminc alfejezeten (további ötvennégy alponton) keresztül mutatja be a görögkatolikus egyházmegye likvidálásának, illegalitásának és legalizálásának eseményeit. Így a könyv roppant tagolt, néhol már túlságosan is. Van ugyanis olyan alfejezet, amely értekező szövegrészt nem is tartalmaz (*Ifjúsági élet*, 124. oldal), pusztán képeket, és vannak olyan szerkezeti egységek, amelyek mindössze négy-öt mondatból állnak (lásd: 187., 189., 476., 489. oldal). Összevonásukon érdemes lett volna elgondolkodni. Ezzel szemben tény, hogy a szerző ügyelt arra, hogy a tárgyalta időszakok és az ezekről szóló fejezetek terjedelme között a megfelelő arány meglegyen.

A szerző a kötet bevezető részét alapfogalmak tisztázásával, a források bemutatásával kezdi. Egyértelműsíti a katalombaszolgálat kifejezés eredetét, tartalmát, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye rövid, vázlatos történetét, kiterjedésének történeti alakulását, a Kárpátalja kifejezést. A felhasznált források bemutatásából kiderült, hogy a kötet fő forrásbázisa a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області, továbbiakban DAZO) iratanyaga, amit papcsaládokkal készített interjúkkal egészített ki. A rövid forrásismertetőből az olvasó számára azonban nem derül ki egyértelműen, hogy a szerző a DAZO-ban vagy az Oroszországi Föderáció Állami Levéltárában (Государственный архив Российской Федерации, továbbiakban GARF) a téma számára releváns fondok mekkora részét tárta fel. Utóbbi

esetében ráadásul megjegyzi, hogy a GARF-ban nem is kutatott, hanem „*azokhoz egyelőre csak közvetve, jegyzetek formájában volt lehetőségünk hozzáférti*” (20. oldal). A bevezető fejezetet Gebé Péter és Sztojka Sándor görögkatolikus püspökök életrajzának vázlatos bemutatásával zárja.

A következő fejezetben a szerző szándéka szerint a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye üldözésének szovjet ideológiai hátterét akarta bemutatni. Az egyházmegye felszámolására tett szovjet intézkedések okai, magyarázatai helyett azonban ismét egyháztörténetet olvashatunk. A szerző ezt a szerkezeti részt is a 18. századi, az egyházmegye alapítására vonatkozó események, az egyházmegye időbeli és térbeli kiterjedésének taglalásával kezdi, ami ismétlés. Az egyházmegye eseménytörténetének korszakolt bemutatása során ráadásul komoly aránytalanságok figyelhetők meg. Az egyházmegye alapításával foglalkozó első, rövid bekezdés után a következő szerkezeti egység még ennél is rövidebben már a csehszlovák évek eseményeit érinti, és azonnal rátér a szovjet megszállás időszakára. Látványosan kimaradt az 1938–1944 közötti „magyar időszak” eseményeinek bemutatása, ami több ok miatt is komoly hiba. Egyrészt ebben a formában nincs meg a történeti kontinuitás a csehszlovák évek és a szovjet megszállás között. Annak fényében is érthetetlen, hisz a szerző többször is fontosnak tartja minősíteni a csehszlovák állam és az egyházmegye kapcsolatát („*az államhatalom a vallási felekezetek és nemzeti ségek megosztására törekedett, amit a görögkatolikus egyház anyagi ellehetetlenítésével és az egyházi oktatási rendszer megszüntetésével próbált elérni*” [21. oldal]; „*a két világháború között a csehszlovák állam arra törekedett, hogy a görögkatolikus egyháznak a térség társadalmára gyakorolt hatását megtörje, vagy legalábbis befolyásolja, és vallási túlsúlyát csökkentse*”, [48. oldal]). Ezzel szemben nem tartotta fontosnak, hogy a magyar állam és az egyházmegye 1939–1944 közötti kapcsolatát árnyalja. Így nem tudjuk meg, hogy milyen volt a budapesti politikai, gazdasági elit és a munkácsi görögkatolikus püspökség kapcsolata, milyen belső állapotok jellemezték az egyházmegyét és a vezetését², vagy éppen azt sem, hogy milyen lokális események³ határozták meg a hívek hétköznapijait a szovjet megszállás pillanatában. Ezek ismertetése a történeti hitelesség szempontjából roppant fontos lett volna. Bár a szerző kísérletet tesz arra a *Kárpátalja társadalmi életének szolgálatában* című alfejezetben, hogy a görögkatolikus egyházmegye és a magyar politikai elit együttműködését bemutassa azzal, hogy egy bekezdésben ír a Kárpátaljai Tudományos Társaságról.⁴ Ez azonban ehhez elégtelen. Ez ugyanis csak a roppant kevés, sikeres együttműködés bemutatása, ami félrevezető. Jól látható, hogy a szerzőnek a korszakról alkotott ismeretei felszínesek, pedig jelentek meg

² Hogyan vélekedett az Egyházmegye vezetése az egyházon belül megjelenő magyar és ukrán irányzatokról.

³ A görögkatolikus-görögkeleti konfliktusokra gondolok elsősorban a lokális térben.

⁴ Létrehozásának előzményeiről, okairól, struktúrájáról, gyakorlati működéséről semmit nem tudunk meg.

az utóbbi években olyan szakmunkák, amelyek ideálisan árnyalják azokat a viszonyrendszereket, amelyek a magyar politika, a helyi közigazgatás és a munkácsi görögkatolikus egyházmegye viszonyát meghatározták.⁵ Talán a fejezet struktúráját is érdemes lett volna átgondolni, hisz az olvasó már a harmincadik oldalon jár, a szovjet megszállásról olvas, miközben azt sem tudja, hogy Kárpátalja lakosságának mekkora hányadát adták a görögkatolikus hívek, és ők többségében milyen nemzetiségűek voltak.⁶

A fejezet második részében Marosi rátér a szovjetizálás számbavételére. Dícséretes, hogy a szerző a görögkatolikus egyházmegye ellehetetlenítését, felszámolását, üldözését a terület totális szovjetesítésének kontextusában értelmezi: a „háromnapos munkára” történő elhurcolás, a helyi (magyar) politikai elit eltávolítása, a terület gazdasági és társadalmi szerkezetátalakításának árnyékában. Jól kiválasztott források (például J. Pugo az SZSZKSZ Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa elnökének jelentése Kárpátaljáról, 29. old.) segítségével mutatja be az olvasónak azokat az érveket, amelyekkel a szovjethatalom indokolni igyekezett a munkácsi egyházmegye felszámolásának szükségességét.

A harmadik fejezet a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét mutatja be az egyházüldözés kezdetén. Az átfedések és gyakori ismétlések elkerülése érdekében talán érdemes lett volna ezt a második fejezettel összevonni. Már csak azért is, mert ez a szerkezeti rész is a 18. századi egyházmegye-alapítással kezdődik – csakúgy, mint a második –, majd sorra veszi a szerző annak térbeli kiterjedését a különböző időszakokban. Zavaró a gondolatmenet követhetősége szempontjából az időbeli ugrándozás: az egyházmegye felállítását (1771) az 1944 őszi szovjet megszállás követi, majd visszatér az 1918-as eseményekhez, aztán ismét 1944 őszével foglalkozik. Mindeközben bemutatja a Sztojka Sándor püspök halálát követő Dudás Miklós apostoli adminisztrátor tevékenységét, amelyet – forrás feltüntetése nélkül – lényegében úgy határoz meg, hogy „*az ő feladata lett az egyházmegye papságának felkészítése a közeledő ateista állammal és kommunista eszmeiséggel való találkozáshoz*” [49. oldal]. Ilyen fontos állítás alátámasztásához a tényeket tartalmazó

⁵ Kosztyó Gyula: Csendőrségi házkutatás egy kárpátaljai görögkatolikus kolostorban. *Betekintő*, 2022/1. 65–85; Kosztyó Gyula: Görögkatolikus-pravoszláv konfliktusok Kárpátalján (1938–1943). *Clio Műhelytanulmányok*, 2021/3. 1–42; Kosztyó Gyula: Görögkatolikus apák kiutasítása Kárpátaljáról (1939). *Újkor.hu*, 2021. december 29; Kosztyó Gyula: Sztojka Sándor görögkatolikus püspök kontra Latorca Részvénytársaság, avagy vita a kegyúri tartozásról. *Újkor.hu*, 2021. április 30. Régebben megjelent, de releváns ukrán nyelvű szakmunkák: Василь Худанич–Василь Маркус (Ред.): *Український чин Закарпаття. Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини*. Ужгород: Мистецька Лінія, 2004; Осип Данко: Православна церква на Закарпатті. Василь Маркус–Василь Худанич (Ред.): *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр.* Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда-Карпати, 1999; Роман Офіцінський: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)*. Київ: Національна Академія Наук України Інститут історії України, 1997.

⁶ A Kárpátalján élő görögkatolikusok számát a szerző a 48. oldalon közli.

források feltüntetése elengedhetetlen lett volna. A hivatkozások helyett a szerző feltételezésekbe bocsátkozik: „ezeket az utasításokat kaphatta meg Dudás Miklós püspök is”, „úgy véljük”, „a szájhagyomány útján”, „erre utalhat” (128–133. oldal). Már csak azért is fontos lenne tisztázni a kontextust, mert Dudás püspök – a feltételezésre okot adó körlevelekben közölt tények szerint – tényleg a háborús körülményekre igyekezett felkészíteni a görögkatolikus papságot, csakhogy a légitámadásokra, a háborús pusztításra, nem pedig arra, hogy mi a teendő a szovjet megszállást kísérő egyházüldözéskor. Ezt követően Marosi az 1945-ös sematizmus alapján bemutatja a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye főbb adatait főesperességek szerint.⁷ E roppant hasznos táblázat mellé jó lett volna egy térképet is beszúrni az egyházmegye korabeli, térbeli kiterjedéséről. A kötet az egyházmegye szakrális és kultikus épületeinek bemutatásával folytatódik, amely fantasztikus képvalogatás segítségével ismerteti meg bennünket e fontos épületek külső és belső arculatváltozásaival. Segítségükkel bepillantunk a papnevelő intézetek, a szemináriumok, monostorok, kolostorok, oktatási intézmények, könyvtárak mindennapjaiba. Megismerkedhetünk a papnövendékek, papok és családjaik életének főbb állomásaival, az egyházközségek hitéletével, a búcsújárások és az egyházi ünnepek megélésével. Az itt közreadott fotók óriási vizuális erővel tárják elénk a lüktető, alázatos, mélyen vallásos egyházközségeket. A fejezetet egy nagyon szakszerűen megírt, jól szerkesztett szövegrész zárja, fontos források és fotók közreadásával Romzsa Tódor püspök életéről és papi működéséről.

A következő fejezet tudományos igénnyel, jól strukturált módon, források felhasználásával és azok feltüntetésével elkészült rész, amely talán a legerősebb része a kötetnek. Ebben a szerző nagyon markáns képet ad arról, hogy milyen totális jellege volt a szovjet egyházüldözésnek a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyében. Három alfejezetben és további kilenc kisebb szerkezeti egységben tárgyalja a szerző az 1944–1953 közötti erőszakos eseményeket. A Vörös Hadsereg bevonulásától kezdve lépésről-lépésre tárul elénk a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyére fokozódó szovjet nyomás. Kezdvé a Vörös Hadsereg üdvözlése körül kialakult sűrűlódásoktól, a görögkatolikus papok megfélemlítését, lejáratását szolgáló házkutatásokon, sajtóhadjáraton keresztül, a letartóztatásokig és kivégzésekig. Aprólékos, minden részletre kiterjedő módon tárul elénk Romzsa Tódor vértanúsága, kivégzésének részletei, amely tragikus módon a görögkeleti egyház patronálásával, támogatásával párhuzamosan zajlott. Marosi a témában megjelent szakirodalom segítségével mutatja be a berendezkedő szovjethatalom vélekedését a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéről, majd az egyházmegye sanyarú helyzetét Romzsa püspök kivégzésétől az egyház felszámolásáig, egészen az 1950-es években kezdődő enyhülésig. Nagy részletességgel tárja elénk a szerző a Munkácsi

⁷ Módszertani szempontból aggályos, hogy a szerző nem oldja fel a hivatkozásokat, azok fellelhetőségének pontos (levéltári) helyét nem osztja meg az olvasóval.

Görögkatolikus Egyházmegyének a beolvasztását a pravoszláv egyházba, illetve az azt kísérő teljes vagyonelemekbázást, valamint a papok, apácák további megfigyelését és letartóztatását, a tulajdonképpeni katakombaszolgálat kezdetét.

Az ötödik fejezetben a szerző a munkácsi egyházmegye papjainak egzisztenciális döntéseivel foglalkozik az egyházüldözés időszakában. A görögkatolikus vallás betiltása ugyanis 416 papot állított választási helyzet elé, akiket döntésük alapján Bendász István öt kategóriába sorolt, amelyet Marosi is átvett: hitvallók (kényszermunkára vagy börtönre ítélt, vagy vértanú áldozópap), hithűek (elutasították az egyesülést a pravoszláv egyházzal, de nem fogták perbe őket), aposztaták (áttértek a pravoszláv egyházba), szolgálaton kívüliek (felfüggesztették papi tevékenységüket, nyugdíjba vonultak), emigráltak. Bendász adatait Marosi táblázatban összegezte, ez teljesen új, eddig nem ismert számszerűsítés, adatközlés. Eszerint a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 416 papjának 30%-a volt hitvalló (7%-a vértanú), 11%-a hithű, 31%-a áttért a pravoszláviára, míg 8%-a papi szolgálatát felfüggesztette, 20%-a pedig emigrált. A fejezet további részében a szerző mind a hitvalló, mind a hithű papok fényképét közreadja, mellékelve életrajzukat rövid, kivonatolt formában. Ahol lehetőség volt rá, ott az adott személy fényképén kívül családi képeit is közreadta a szerző. Az életrajzok alaposabb elemzése jót tett volna a papi életutak bemutatásának, de ezt talán a terjedelmi korlátok, vagy a Bendász-hagyaték iratainak tartalma már nem tette lehetővé. Ezzel szemben az aposztata, szolgálaton kívüli és emigrált papokról fényképet már nem közöl Marosi, főbb adataikat (születés, papszentelés éve, utolsó szolgálati hely görögkatolikus papként, a pravoszláv egyházzal való egyesülés időpontja) táblázatban rendezve adja közre. Mivel a szerző elemzést nem végzett, így a görögkatolikus papok döntéseiről e kategorizálásán túl semmi konkrétumot nem tudunk meg. Érdekes lett volna tudni, hogy milyen gyakorlati megélhetési problémákkal, fenntartási nehézségekkel, egzisztenciális gondokkal küzdött a mindennapokban egy görögkatolikus pap és családja. Ennek egyéni példákon történő bemutatása nagyszerű lett volna, amit talán a Bendász-hagyaték forrásainak korlátozottsága akadályozott meg. Nagyszerű viszont az a térképi ábrázolás, amelyen a szerző a kényszermunkára hurcolt kárpátaljai görögkatolikus papok megoszlását mutatja be a Szovjetunió lágerbirodalmában (348–349. oldal). Szintén nagyon hasznos, hogy a szerző bátran használta a különböző táborokban raboskodó papok levelezéseit, amelyekben a szemtanú hitelességével számoltak be a táborokban uralkodó állapotokról. Dr. Ortutay Elemér és Bendász István lágerlevelein keresztül elénk tárulnak a táborokban raboskodók keserves életkörülményei, fizikai megterhelésük, ezzel párhuzamosan a csapnivaló élelmezési és egészségügyi helyzetük. A sokszor titokban hazacsempészett leveleikből jól érződik az egyházuk iránti aggodalmuk mellett a családjuk, szeretteik iránti vágyódásuk is.

A hatodik fejezetben Marosi a katakombaszolgálat működését mutatja be a Szovjetunió megszűnéséig. E fejezet segítségével meglevenedik a Munkácsi

Görögkatolikus Egyházmegye túlélési stratégiája az illegalitásban: családi, baráti beszélgetéseknek álcázott papképzés, a titkosszolgálatok megfigyelése mellett pap- és püspökszentelések, szentségkiszolgálások. Mint kiderül, e szolgálatot óriási veszély árnyékában végezte a görögkatolikus papság, hisz a szovjethatalom éberén figyelt, és ha szükségesnek látta, azonnal kegyetlenül beavatkozott. Így történt Orosz Péter esetében is, akit 1949-ben tiltottak el papi hivatásának végzésétől. 1953. augusztus 27-én egy rendőr elfogta, és Ilosva irányába kísérve egy útszéli keresztnél egyszerűen tartón lőtte. Az ilosvai rendőrség garázsának betonpadlózata alá rejtették a holttestet, amelyet csak a rendszerváltás után találtak meg.⁸ E különösen tragikus eseményt Marosi nagy részletességgel mutatja be, megrendítő fotókat mellékelve. Ezt követően a szerző áttekintést ad a titokban felszentelt püspökökről, amelyek között Chira Sándor életével bővebben is foglalkozik. A következő szerkezeti egységben már a papképzésről és a papszentelésről olvashatunk. Megismerhetjük, hogy az egyházmegye ingatlanvesztése (szovjet vagyonekbezés) milyen rossz helyzetet teremtett a papképzés tekintetében. Figyelemre méltó, hogy ennek ellenére, valamint a folytonos állami megfigyelés mellett mégis voltak papszentelések, sőt, az illegalitás éveit 48 papot szenteltek fel. E papok tablóját egyébként megtaláljuk a kötetben. A fejezet további részében már a papi szolgálat tartalmával, körülményeivel ismerkedhetünk meg, konkrétan a bujdosó papok működésével. Részletről-részletre tárul eléink az a nyilvánossággal párhuzamosan kiépült titkos egyházszervezet, amely jól funkcionált, és az információáramoltatás eszköze lett. Ehhez újabb lendületet adott a bujdosó papokhoz csatlakozó – az amnesztia miatt – a lágerekből fokozatosan hazaérkező papok tevékenysége is. Megdöbbenéssel olvashatjuk, hogy az illegalitás ellenére a görögkatolikus tudat milyen erővel volt jelen a lakosság életében, sőt, az állami funkcionáriusok életében is. Utóbbiak esetében tudunk olyanokról, akik rendszeresen kérték a szentségkiszolgálást. Érdekes, eddig kevésbé ismert oldalára is fény derül a katakombaszolgálatnak. Az illegálisan működő görögkatolikus papok kapcsolatban álltak az aposztata, a pravoszláviára áttérő paptársaikkal, akiknek megmaradt „[...] a papok jelentős számának görögkatolikus tudata”. Sajnos a szerző állításának alátámasztásához a forrás megjelölését elmulasztotta, de megismétlődik ez a hiba a fajsúlyos állításoknál is. „A valóságban azonban az államhatalom tisztában volt azzal, hogy a hívek egy tekintélyes része hitéleti szempontból a római katolikus egyházban talált magának otthon” – írja Marosi forrás megjelölése nélkül [520. oldal]. A fejezetet a szerző azzal zárja, hogy bemutatja az illegalitásban működő görögkatolikus papok álláspontját, várakozását olyan jelentős diplomáciai eseményekről, mint például az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, az 1968-as prágai tavasz, VI. Pál pápa és I. Athenagorasz konstantinápolyi pátriárka találkozása, vagy éppen a Helsinki zárónyilatkozat elfogadása.

⁸ A holttestet Bilkén temették újra.

Az utolsó fejezetben a szerző átfogó képet ad a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye legalizációjáról, az 1898–1991 közötti időszakról. Itt komoly elemző részt olvashatunk, ami üdvözlendő, és a kötet többi részében is szívesen olvasott volna a recenziens ehhez hasonlókat. A szerző az egyház engedélyezését a geopolitikai keretek magadásával kezdi, majd már megjelent szakmunkák, monográfiák segítségével bemutatja ennek lokális folyamatát. Kissé zavaró, hogy néhol elmarad az árnyalt tényfeltárás, mivel Marosi, bár „felvillant” roppant érdekes részleteket, azonban azok kifejtésére nem vállalkozik. Erre egy példa. „*Már 1984. március 3-án bizottság alakult a Szovjetunióban a katolikus hit védelmében, törekvéseik egyik fő eleme a görögkatolikusok védelme volt*” – írja a szerző az 531. oldalon. Azt azonban nem tudjuk meg, hogy ki, miért és kikből szervezte ezeket a bizottságokat már 1984-ben, illetve az sem derül ki, hogy mit ért az alatt, hogy a céljuk a görögkatolikusok védelme volt. Mindezeket leszámítva ez egy nagyon jól megírt fejezet arról, hogy a görögkatolikus egyház hogyan kezdte el egyre bátrabban újra a működését. Egyre több a nyilvánosan végzett egyházi temetés, egyházi esküvők, különböző szertartások. Majd sor kerül 1989. novemberében az első búcsújárásra Máriapócsra, majd 1990 decemberében az ungvári-ceholnyai templom udvarán megtartott első, nyilvános, szabad karácsony megünneplésére. Nagy részletességgel ismerhetjük meg azoknak a papoknak az életét és tevékenységét, akik az egyház engedélyeztetésében, jogainak visszaállításában, illetve vagyonának visszaszerzésében jeleskedtek. Külön alfejezet foglalkozik a vértanú görögkatolikus papok rehabilitációjának eseménytörténetével.

A kötet nem mentes a módszertani és nyelvtani hibáktól. Sajnálatos, hogy a levéltári dokumentumok nem egységes formátumban kerülnek hivatkozásra. Az egyik lábjegyzetben dicséretes módon feloldásra kerül a forrás, a pontos jelzet után megtalálható ugyanis az irat iktatószáma, a címe és a keltezése. Meglepő módon a következő lábjegyzetben pedig már nem, majd a harmadikban ismét [193. oldalon]. Általánosságban azonban az a jellemző, hogy a szerző nem oldja fel a forrásokat, a szövegbe beszúrt visszaemlékezéseknél pedig nem is adja meg azok fellelhetőségének pontos levéltári, szakirodalmi helyét. Az is gond, hogy a kötet végén elhelyezésre kerülő felhasznált irodalom tételes felsorolásából kimaradt néhány szakmunka azokból, amelyek egyébként a kötetben szerepelnek.⁹ Az itt olvasható levéltári források felsorolásával is több módszertani probléma van. Egyrészt nem egyértelműek a lábjegyzetekben szereplő levéltárak megnevezései. Nem derül ki az olvasó számára, hogy melyik levéltár mozaikszava a CDAVOU (274., 311–312. lábjegyzetek), mert a kötet végén elhelyezett levéltári források felsorolásban ilyen levéltár nem szerepel. Szintén kimaradt e felsorolásból a GARF is. Zavaros az is, hogy a szerző a szövegben a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyei

⁹ Ilyen kötet például Olekszij Korszun–Kosztjó Gyula–Toma Katalin (szerk.): *A kárpátaljai magyar és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Levéltári iratok és dokumentumok*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2022.

Hivatal Levéltárát az eredeti ukrán (Архів Управління МГКЄ) mozaikszóval jelöli, miközben a kötet végi listában a Hivatali Levéltár magyar rövidítését adja meg (AU MGCE).¹⁰ Az pedig külön rejtély, hogy miért kerültek olyan levéltárak¹¹ a kötetvégi felsorolásba, amelyeknek iratanyagára a szövegben egyáltalán nem található sem hivatkozás, sem lábjegyzet.

Összességében elmondható, hogy a szerző nem lépett fel a szintetizálás igényével, a kötet több fejezetéből hiányzik az átfogó, értekező elemzés. Mindezek mellett azonban a hatalmas mennyiségű fénykép és szakirodalom segítségével párját ritkító módon mutatja be e sötét, tragikus egyháztörténeti időszak főbb eseményeit. A megszületett kötetre ezek miatt inkább úgy tekinthetünk, mint a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1990 közötti történéseit az eddigi kutatások nyomán bemutató albumra, mintsem átfogó, történeti monográfiára. Utóbbira továbbra is várunk kell.

¹⁰ Lásd például a 229. és 230. lábjegyzeteket.

¹¹ Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltára, Nagy Szent Bazil Rend Levéltára.

CONTENTS

FEMALE

- SZEGEDI MÁRIA
Femininity and the Possibilities of Female Roles in Transylvanian
Hungarian Prose Between the World Wars:
Mária Berde and Irén P. Gulácsy 3
- PRÉM MÓNICA
The Power of Survival: Female Modes of Existence and Identity in the
Novels of György Dragomán and Sándor Zsigmond Papp 34

PARLIAMENTARY REPRESENTATION OF MINORITIES

- DOBOS BALÁZS
The Parliamentary Representation of Minorities in International
Comparison: Descriptive or Substantive Representation? 53
- MORAUSZKI ANDRÁS
Opportunities for Minority Representation in Slovakia. Exploratory
Analysis Based on Data from the 2016, 2020, and 2023 Elections 70
- SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ – TORÓ TIBOR
The RMDSZ and Romanian Hungarians in the June 2024 Elections 100
- BERETKA KATINKA
The Role of National Minority Councils in the Serbian Parliamentary
Elections: a Blessing or a Curse? 134
- EILER FERENC
The Political Representation of National Minorities at Federal
and Provincial Levels in Germany 160

WORKSHOP

- PÁL JUDIT – VLAD POPOVICI
From County Elected Officials to Bureaucrats.
A Statistical Analysis Regarding Professionalization/Deprofessionalization
of County Public Servants in Transylvania, 1918–1925 183
-

REVIEW

TAMÁSKA MÁTÉ:

The Threatened order of Diversity.

Hybrid Identities in Istria, 1870–1910 220

Daniela Simon: *Die bedrohte Ordnung der Vielfalt. Kulturelle Hybridität in Istrien, 1870–1914*. Bielefeld: transcript Verlag, 2024.

SZABÓ ZSOLT

City Leaders, City Administration and City Operations

in Cluj-Napoca During the Dualist Era. 225

Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*.
[*The urban policy of Cluj between 1886 and 1918*.]
Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2024.

DÉVAVÁRI ZOLTÁN

„His Entire Life Was Permeated by the Desire to
Serve Eternal Human Ideals.”

232

A. Sajti Enikő: *Kisebbségben – Délvidéken. Várady Imre (1867–1959)*.
[*In the minority – in the Southern region. Imre Várady (1867–1959)*.]
Pécs: Kronosz Könyvkiadó, 2024.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN

Canonised master narrative of Romania’s withdrawal from
World War II (August 23, 1944)

241

Dan Cătănuș – Vasile Buga – Mihai Burcea (coord.): *23 august 1944*.
O istorie așa cum a fost. [August 23, 1944. History as it was.]
Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2023.

KOSZTYÓ GYULA

Greek Catholicism in Transcarpathia in the second half
of the 20th century

249

Marosi István: *Katakombaszolgálat Kárpátalján*.
A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a kommunista egyházüldözés
időszakában (1944–1989). [Underground ministry in Transcarpathia.
The Greek Catholic Diocese of Mukachevo during the period of communist
persecution of the Church (1944–1989).]
Beregszász – Budapest: Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ –
Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2024.